

PATRICK O'ROURKE

Lounaisitämerensuomi:
lounaisten itämerensuomalaisten
kielten murteellinen kehitys

PATRICK O'ROURKE

Lounaisitämerensuomi:
lounaisten itämerensuomalaisten kielten
murteellinen kehitys

Viron ja yleisen kielitieteen laitos, filosofinen tiedekunta, Tarton yliopisto

Tarton yliopiston filosofisen tiedekunnan viron ja yleisen kielitieteen laitos on hyväksynyt väitöskirjan julkisesti tarkastettavaksi filosofian tohtorin arvoa varten 1. syyskuuta 2025.

Ohjaajat: professori Karl Pajusalu (Tarton yliopisto)
dosentti Santeri Juntila (Helsingin yliopisto)

Vastaväittäjä: professori Rogier Blokland (Uppsalan yliopisto)

Väittelyn aika ja paikka: 30. lokakuuta 2025 klo 14.15 Ülikooli 18-204, Tartto

Väitöskirjan valmistumista on tukenut Viron tiede neuvosto (ETAG, PRG2184), Viron opetus- ja tiedeministeriö (tieteen huippuyksikkö TK215) ja kielitieteen, filosofian ja semiotiikan tohtorikoulu.

Väitöskirjan valmistumista on rahoittanut Euroopan aluekehitysrahasto (Tarton yliopiston ASTRA-ohjelman projekti PER ASPERA) ja Dora Pluss -opinto-ohjelma.

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

ISSN 1406-2631 (trükis)
ISBN 978-9908-57-029-7 (trükis)
ISSN 2806-2507 (pdf)
ISBN 978-9908-57-030-3 (pdf)

Autoriõigus: Patrick O'Rourke, 2025

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

ESIPUHE

Väitöskirjan valmistuminen on pitkäaikainen prosessi, jonka aikana tutkimus kasvaa, jotkin osat karsiutuvat ja fokus saattaa muuttua aineiston karttuessa. Aikakaudesta riippuen saattaa myös tutkimuksen tai senhetkisen sijainnin kannalta olennaisen valtion raja sulkeutua, mikä pakottaa pohtimaan oman tutkimuksen suuntaa. Minulle vuosi 2020 oli tällainen käänteentekevä aika, jolloin sekä Latvian että Azerbaidžanin koronarajoitukset saivat minut todella miettimään väitöstutkimukseni fokusta. Kiinnostuksenkohteeni on kuitenkin pysynyt samana käytännössä koko akateemisen urani aikana.

Väitöskirjani on koko tähänastisen akateemisen urani huipennus. Liivin sekä lounaisten itämerensuomalaisten kielten tutkimukseni alkoi jo kandidaatintutkintoni aikana Tarton yliopistossa, kun kirjoitin Eesti murded -kurssin lopputyön Häädemeesten murteesta. Vertasin murretta salatsinliiviin, ja kurssin opettaja professori Karl Pajusalu innosti minua kirjoittamaan lopputyöni pohjalta kandidaatintutkintoni samasta aiheesta vuonna 2015. Lounainen itämerensuomalainen kielialue kiinnosti meitä molempia ja seuraavana vuonna julkaistiin yhteisartikkelimme, joka on nyt tämän väitöskirjan ensimmäinen artikkeli. Artikkelin julkaistiin, kun olin suorittamassa maisterintutkintoani Yorkissa, missä kirjoittamani pro gradu -tutkielman aihe käsitteli liivin kielihistoriaa. Olin maisterintutkintoni aikana yhteydessä paitsi Karl Pajusaluun, myös Tiit-Rein Viitsoon ja Valts Ernštreitsiin, jotka olivat suureksi avuksi tutkielmani aineiston ja taustan keräämisessä. Muistelen lämmöllä ja kiitollisuudella heidän kanssaan käymiäni keskusteluja, kun vierailin Tartossa vuoden 2016 kesänä.

Vaikka olen ollut kiinnostunut etymologiasta ja kielitieteestä jo varhaismurrosiästä saakka, ajattelin maisterintutkintoni aikana sen riittävän minulle. Tein opintojeni jälkeen erinäisiä töitä Englannissa ja Suomessa ja yritin samalla miettiä, mitä tekisin, jos en jotain fennougristiikkaan liittyvää. Jälkikäteen huomaan, että innostukseni oli vain hetkeksi laantunut, sillä keväällä 2018 osallistuessani Tarton IFUSCO:on törmäsin sattumalta Karliin. Hän kysyi kuulumisiani ja vastasin tekeväni muuttotöitä Suomessa. Karl totesi siihen, että minun pitäisi hakea jatko-opiskelijaksi Tarttoon jatkamaan lounaisten itämerensuomalaisten kielten tutkimista. Silloin palaset loksahdivat taas kohdilleen ja hain samana keväänä Tarton yliopiston tohtoriohjelman. Sainkin paikan Dora Pluss -ohjelman kautta ja aloitin vuoden 2018 joulukuussa jatko-opintoni Karlin ohjauksessa. Olenkin tässä vaiheessa akateemista uraani pitkälti kiitos Karlin. Olen kymmenen vuoden aikana käynyt lukuisia keskusteluja Karlin kanssa hänen työhuoneessaan, missä olemme valtavan Viron kartan edessä visioineet itämerensuomalaista kielihistoriaa. Yhteistyö Karlin kanssa on ollut erinomaista ja hän on aina osannut ottaa yhteyttä sopiakseen tapaamisen juuri silloin, kun olen tuntenut olevani umpikujassa tutkimukseni kanssa. Südamest aitäh, Karl, et oled alati innustanud mind edasi oma uurimustes!

Toisena ohjaajanani on dosentti Santeri Junttila, johon olen tutustunut samoin jo kymmenen vuotta sitten Tartossa. Olemme käyneet monta mielenkiintoista ajatustenvaihtoa paitsi akateemisissa tapahtumissa, myös ajaessamme Euroopan halki vuosien 2018 ja 2019 keväänä. Olen myös saanut mahdollisuuden käyttää Santerin loistavaa kirjastoa vuokratessani hänen asuntonsa käyttööni syksyllä 2022. Jatko-opintojeni

aikana olen muutenkin saanut Santerilta paljon loistavaa palautetta ehdottamistani etymologioista ja paikoin sivupoluille harhaileva ajatuksenjuoksuni on hyvän kritiikin ansiosta palannut aina oikeille raiteilleen. Olen oppinut ottamaan vastaan rakentavaa kritiikkiä ja siten muotoilemaan ajatukseni selvemmin. Santeri onkin ollut olennaisessa osassa suomenkielisen väitöskirjani muotoutumisessa niin argumenttien kuin oikoluvun osalta. Mahdolliset kieliasulliset virheet ovat minun tekemiäni.

Väitöskirjani lopulliseen muotoutumiseen ovat vaikuttaneet merkittävästi myös esitarkastajani professori Petar Kehayov, tohtori Sven-Erik Soosaar ja professori Rogier Blokland, joka on myös vastaväittäjäni. Akateeminen maailma on kiireitä täynnä, mutta he ovat silti ehtineet lukea pitkän väitöskirjani perusteellisesti ja antaa erittäin hyödyllistä ja rakentavaa palautetta.

Väitöskirjani aiheen visualisointi on ollut mahdollista lukuisten karttojen avulla. Näistä olen syvästi kiitollinen Tarton yliopiston kartografian apulaisprofessori Raivo Aunapille, joka muokkasi ensimmäisen kartan pyyntöjeni mukaisesti ja tarjosi karttapoljan levikkikartoille, sekä Suomalais-Ugrilaisen Seuran yliasiamies Katriina Ketolalle, joka ystävällisesti tarjoutui tekemään levikkikartat.

Olen kirjoittanut väitöskirjani suomeksi, mikä on Tarton yliopistossa harvinaista. Perinteisesti väitöskirjat ovat vironkielisiä, joskin kansainvälisyyden nimissä niitä kirjoitetaan paljon myös englanniksi. Minullekin ehdotettiin aluksi, että kirjoittaisin väitöskirjani englanniksi, mutta halusin ylläpitää osaltani jotain uralilaista kieltä tieteen kielenä. Päädyimme suomen kieleen, koska se on minulle läheisempi kuin viro (vaikka toisinaan huomaan akateemisten aiheiden luonnistuvan minulta helpommin viroksi kuin suomeksi) ja koska suomenkielinen tutkimus tavoittaa liiviläiset vironkielistä laajemmin. Tarton yliopiston viron ja yleiskielitieteen laitos on tehnyt minulle suuren palveluksen suostumalla julkaisemaan väitöskirjani suomenkielisenä, mistä olen laitokselle erittäin kiitollinen. Laitoksen henkilökunnasta haluan kiittää erityisesti myös koordinaattori Tiia Margusta, joka on koko jatko-opintojeni ajan auttanut minua kärsivällisesti ja ystävällisesti niin pienissä kuin suurissakin käytännön asioissa.

Asuessani Tartossa joulukuuhun 2022 asti työskentelin pitkälti omissa oloissani Tarton yliopiston kirjaston työhuoneessani. Olin vuokrannut melkein viereisen työhuoneen jo kandidaatintutkintoni aikana, joten kirjaston henkilökunta tuli tutuksi ja ajan myötä jonkin hyllypaikan sijainnin kyselyt laajenivat kuulumisten vaihtamiseksi. Muistelen kirjastossa viettämäni aikaa sekä kirjaston ystävällistä ja avuliasta henkilökuntaa lämmöllä ja kiitollisuudella.

Vaikka olen työskennellyt itsenäisesti työhuoneessani, olen toki osallistunut lukuisiin virallisiin ja epävirallisiin tapahtumiin fennougristikollegoitteni kanssa. On ollut tarpeellinen vastapaino työskentelylleni jakaa ajatuksia vertaisten kanssa, jotka käyvät läpi samaa vaihetta urallaan. Ja on fennougristien kanssa hauska viettää aikaa muutenkin. Taloudellisesta tuesta kiitän Valter Niilusen rahastoa, joka myönsi minulle vuonna 2021 tutkimusapurahan. Tämän ansiosta sain uuden kannettavan tietokoneen, jolla väitöskirjani on kirjoitettu.

Fennougristiikka on ollut minulle selvä valinta jo pienestä pitäen. Luin nuoruudessani pääosin kolmenlaista kirjallisuudenlajia: fantasiaa, sci-fiä ja etymologiaa. Valitsin mielessäni Tarton yliopiston jo yläasteella, kun vierailimme Etelä-Virossa

luokkaretkellä ja kävimme mm. Kustaa Adolfin patsaan luona Tartossa. Fenno-ugristiikka ei ole yleisin valinta opinnoille, mutta kaiken aikaa perheeni on tukenut minua tällä päättämälläni polulla ja rohkaissut minua, kun olen epäillyt valintojani. Väitöskirjani valmistumista on seurannut erittäin läheltä erityisesti vaimoni Elli O'Rourke (o.s. Virmasalo), joka on paitsi oikolukenu väitöskirjani, myös osannut aina tukea ja lohduttaa haastavina aikoina. Ellin apu ja tuki on ollut ratkaisevassa osassa väitöskirjani valmistumisessa varsinkin nyt, kun kasvatamme poikaamme Fransia. Kiitos, ihana rakas.

Tämä väitöskirja on omistettu perheelleni.

Jyväskylässä, syyskuussa 2025

Patrick O'Rourke

SISÄLLYSLUETTELO

OSAJULKAISULUETTELO	11
Osuus julkaisuissa.....	11
TAULUKOT, KAAVIOT JA KARTAT	12
LYHENTEET	14
1. JOHDANTO	17
1.1. Tutkimuksen tausta ja rakenne	17
1.2. Tutkimuksen tavoitteet	19
1.3. Liivin kieli	20
1.4. Tutkimuksen ortografia	22
2. AINEISTO JA METODOLOGIA	23
3. TEOREETTINEN TAUSTA	25
3.1. Liivin etnogeneesin tutkimushistoria.....	25
3.2. Itämerensuomalaisten kielten taksonomia.....	26
3.2.1. Taksonominen jako etelä- ja pohjoisitämerensuomeen.....	26
3.2.2. Puu- ja aaltomalliset taksonomiat	29
3.2.3. Nykyinen taksonomia.....	32
3.2.4. Eteläitämerensuomi alueellisena käsitteenä	35
3.2.5. Liivin ja eteläviron yhtäläisyydet.....	36
3.3. Lounaisitämerensuomi.....	38
4. LOUNAISITÄMERENSUOMEN KEHITYS	41
4.1. Liivin kielen historia.....	41
4.2. Lounaisvirolaisten murteiden historia	47
5. TUTKIMUSTULOKSET	56
5.1. Fonologia	57
5.1.1. pitkän * <i>ā</i> :n pyöristyminen.....	57
5.1.2. * <i>e</i> > <i>ö</i> etistyminen ja pyöristyminen	59
5.1.3. <i>ä</i> :n supistuminen	61
5.1.4. * <i>au</i> > <i>ou</i> pyöristyminen.....	63
5.1.5. Sekundaari <i>a</i> jälkitavussa	65
5.1.6. * <i>e</i> > <i>i</i> supistuminen	74
5.1.7. * <i>e</i> > <i>ä</i> väljentyminen	81
5.1.8. Metafonia	83
5.1.9. Prepalatalisaatio	87
5.1.10. Vokaalien reduktio	90

5.1.11. *h:n kato	93
5.1.12. Katkoääne ja tonaalidistinktio	96
5.1.13. *v:n kato	97
5.1.14. *v > b	102
5.1.15. Yhteenvedo fonologiasta	104
5.2. Taivutusoppi	106
5.2.1. Verbien taivutusoppi	106
5.2.1.1. Yksikön 1. persoonan tunnuksen kato	106
5.2.1.2. Aktiivin preteritipartisiippi	108
5.2.2. Nominien taivutusoppi	111
5.2.2.1. Persoonapronomit	111
5.2.3. Yhteenvedo taivutusopista	113
5.3. Johto-oppi	113
5.3.1. Refleksiivinen *kU-verbijohdin	114
5.3.2. Nominien johtaminen	117
5.3.2.1. Denominaaliset johtimet *-As : -Aha-, *-kAs ja *-kkAs ..	119
5.3.2.2. *in-adjektiivien vahva-asteinen vartalo	122
5.3.3. Yhteenvedo johto-opista	127
5.4. Morfosyntaksi ja syntaksi	128
5.4.1. Imperatiivilauseen objektin sijamuoto	128
5.4.2. Epäsuoran tapaluokan tunnus	130
5.4.3. Jussiivin rakenne	131
5.4.4. Postpositioiden käyttö	132
5.4.5. Latiivin ja lokatiivin yhdentyminen	132
5.4.6. Yhden paikallissijaparadigman suosiminen	133
5.4.7. Analyyttinen futuuri	134
5.4.8. Yhteenvedo (morfo)syntaksista piirteistä	134
5.5. Sanasto	135
5.5.1. Substantiivit	138
5.5.1.1. liK <i>kalg</i> 'kalvo; kaihi' ~ viL <i>kaal</i> ~ <i>kale</i> 'kaihi'	139
5.5.1.2. liK <i>kōzā</i> 'viha' ~ viL <i>kōsa</i> 'äkäinen, vihainen (ihminen)' ..	141
5.5.1.3. liK <i>kärmi</i> ~ viL <i>kärmes</i> 'kärpänen'	143
5.5.1.4. liKL <i>kīnka</i> ~ <i>kūnka</i> ~ liKI <i>kōnka</i> 'mäki' ~ viL <i>kūnk</i> 'kankare; kyhmy'	144
5.5.1.5. liK <i>lā'bḍi</i> ~ viL <i>labedi</i> ~ <i>labidi</i> 'lapio'	146
5.5.1.6. liKI <i>lō'nəz</i> ~ viL <i>lasn</i> 'lahna'	148
5.5.1.7. liK <i>lejā</i> ~ viL <i>leha</i> 'liha'	149
5.5.1.8. liK <i>lūoiba</i> 'kämpälä' ~ viL <i>loib</i> 'hylkeen raaja; hylkeennahasta tehty jalkine'	150
5.5.1.9. liK <i>pirg</i> ~ viL <i>piirg</i> 'päre'	152
5.5.1.10. liK <i>pešlinki</i> ~ viPS <i>päəs(t)lind</i> 'pääskynen'	154
5.5.2. Adjektiivit	156

5.5.2.1. liK <i>ka'žži</i> 'kosteä' ~ viL <i>kasi</i> 'kosteus'	156
5.5.2.2. liK <i>pitkã</i> ~ viL <i>pitk</i> 'pitkã'	157
5.5.2.3. liS <i>vaj</i> ~ viL <i>vahe</i> 'terãvã'	158
5.5.3. Verbit.....	159
5.5.3.1. liK <i>ã'pŕə</i> ~ viL <i>abitama</i> 'auttaa'	160
5.5.3.2. liK <i>jãmp(ə)</i> ~ viL <i>jamp(ima)</i> '(puhua) pöty(ã)'	161
5.5.3.3. li <i>kĩrgast(ə)</i> ~ viL <i>kiĩrgama</i> ~ <i>kiĩrguma</i> ~ <i>kiĩruma</i> 'huutaa'	163
5.5.3.4. liK <i>lində</i> ~ viL <i>lind(a)ma</i> 'lentãã'	166
5.5.3.5. liKI <i>võigə</i> ~ Mus <i>oiguma</i> 'uida'	167
5.5.4. Adverbit ja pro-muodot.....	169
5.5.5. Yhteenveto sanastosta	170
6. YHTEENVETO.....	173
JULKAISUT	179
LIITE. LIIVIN AZ-PÄÄTTEISET VARTALOT	325
LÄHDELUETTELO.....	328
KAAVIO- JA KARTTALÄHTEET	340
EESTIKEELNE KOKKUVÕTE	341
ENGLISH ABSTRACT.....	352
ELULOOKIRJELDUS	364
CURRICULUM VITAE	365

OSAJULKAISULUETTELO

- A1. O'Rourke, Patrick & Pajusalu, Karl. 2016. Livonian features in Estonian dialects. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 7(1). 67–85.
- A2. O'Rourke, Patrick & Pajusalu, Karl. 2020. Liivipärane sõnavara eesti keelealal. Teoksessa Bartens, Hans-Hermann & Larsson, Lars-Gunnar & Mattsson, Katja & Molnár, Judit & Savolainen, Tiina (toim.), *K̄iel joug om šild. Festschrift zum 65. Geburtstag von Eberhard Winkler* (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 94), 301–314. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission.
- A3. O'Rourke, Patrick. 2022. The case for Southwest Finnic: areal or genetic grouping? *Linguistic Frontiers* 5(1). 25–33.
- A4. O'Rourke, Patrick. 2024. Lounaisitämerensuomalaiset denominaalit johtimet *-As (: *-Aha-), *-kAs ja *-kkAs. Teoksessa Junntila, Santeri (toim.), *E litoribus Balticis etymologiae* (Uralica Helsingiensia 15), 163–205. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- A5. O'Rourke, Patrick. 2025. Analogical development of Livonian *i*-adjectives. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 16(2). 119–145. Artikkelin verkkoliite: <https://doi.org/10.23673/re-520>.

Osuus julkaisuissa

- A1. Patrick O'Rourke keräsi aineiston artikkelia varten sekä kirjoitti artikkelin johdanto- ja taustaosat ja piirteiden analyysin. Karl Pajusalu täydensi analyysiosaa ja viimeisteli artikkelin päätelmien luvun.
- A2. Patrick O'Rourke keräsi aineiston artikkelia varten sekä kirjoitti artikkelin teoreettiset ja analyysiosat sekä yhteenvedon tutkimustuloksista. Karl Pajusalu täydensi liivin sanaston ja viron murreaineiston esitystä ja viimeisteli päätösluvun.
- A3. Patrick O'Rourke on artikkelin ainoa kirjoittaja.
- A4. Patrick O'Rourke on artikkelin ainoa kirjoittaja.
- A5. Patrick O'Rourke on artikkelin ainoa kirjoittaja.

TAULUKOT, KAAVIOT JA KARTAT

Taulukot

Taulukko 1: Olennaiset käsitteet <i>lounaisitämerensuomen</i> murteille.	39
Taulukko 2: Liivin ja muun itämerensuomen vanhimpia isoglosseja.....	42
Taulukko 3. Liivin <i>a</i> -verbien vaihtelu.	66
Taulukko 4. Liivin * <i>kU</i> -verbit.	115
Taulukko 5: Osatutkimusten lounaisitämerensuomalaiset sanueet.	137
Taulukko 6: Lounaisitämerensuomalaiset sanueet.....	171

Kaaviot

Kaavio 1: Itämerensuomalaisten kantamurteiden taksonomia (Kallio 2014, 2021, 2024).	33
---	----

Kartat

Kartta 1: Liivin puhujien alueet esihistoriallisen ajan lopussa (Sutrop 2011: 115 mukaan).	21
Kartta 2: Viron kielialueen murreryhmittely (Pajusalu jm. 2018: 58 mukaan)..	48
Kartta 3. Viron muinaismaakunnat rautakauden lopussa (Valk 2020: 364 mukaan).	50
Kartta 4. Viron kielialueen alueelliset erot 1600-luvun lopussa (Saareste 1940: 22).	53
Kartta 5: Pitkän * <i>ā</i> :n pyöristymisen levikki.	58
Kartta 6: <i>aa</i> > <i>oa</i> diftongiutumisen levikki.	59
Kartta 7: Keskvokaalin pyöristymisen levikki.	60
Kartta 8: <i>ä</i> > <i>e</i> supistumisen levikki.	62
Kartta 9: * <i>au</i> > <i>ou</i> pyöristymisen levikki.	64
Kartta 10: Sanan <i>kāba</i> 'puun (erit. männyn) kuori' levikki.....	66
Kartta 11: Varianttien <i>koib</i> ~ <i>koiv</i> ~ <i>koev</i> ~ <i>koip</i> 'koipi' levikki.....	67
Kartta 12: Sanan <i>kūlmama</i> ~ <i>kūlmämä</i> 'kylmettyä' levikki.	68
Kartta 13: Sanan * <i>mānga</i> - 'leikkiä' levikki.	70
Kartta 14: Sanan <i>kis</i> (nom.), <i>ki(n)ne</i> (gen.), <i>kida</i> ~ <i>kidä</i> (part.) 'kuka' levikki..	75
Kartta 15: Sanan (<i>e</i>) <i>s</i> ~ (<i>V</i>) <i>s</i> ~ <i>is</i> 'preteritin kieltosana/-verbi' levikki.....	76
Kartta 16: Sanan <i>leema</i> 'lie-' levikki.....	77
Kartta 17: Sanan <i>enni</i> 'ennen' levikki.	79
Kartta 18: Sanan <i>isi</i> ~ <i>esi(?)</i> 'itse' levikki.	79
Kartta 19: Kieltosanan <i>ep</i> (~ <i>äp</i>) levikki.	83
Kartta 20: Sanueen <i>lämp(jalg)</i> 'lampijalka' levikki.	85
Kartta 21: Sanan <i>lemm</i> 'kurkkumätä; tukehtuminen' levikki.....	85
Kartta 22: Sanojen <i>rükis</i> ja <i>rügä</i> 'ruis' levikki.	86
Kartta 23: Foneemisen prepalatalisaation levikki.....	89
Kartta 24: Vokaalien reduktion levikki.	93
Kartta 25: Vartalon <i>lää</i> - 'lähe-' levikki.....	95
Kartta 26: Sanan <i>karu</i> 'karva' levikki.	98
Kartta 27: Sanan <i>ladu</i> 'latva' levikki.....	98

Kartta 28: Sanan <i>kasuda</i> 'kasvaa' levikki.	99
Kartta 29: Sanan <i>vaduda</i> 'nyppiä (villoja)' levikki.	100
Kartta 30: Sanan <i>pili</i> : <i>pilve</i> 'pilvi : pilven' levikki.	100
Kartta 31: Sanan <i>sui</i> 'suvella' levikki.	101
Kartta 32: Sanojen <i>nilb</i> ja <i>nilu</i> 'lima' levikki.	103
Kartta 33: Ääntenmuutosten $v > b$ ja $mb > mm$ levikit.	104
Kartta 34: Yksikön 1. persoonan tunnuksen kadon levikki.	107
Kartta 35: Partisiippimuotojen <i>olnd</i> ~ <i>oln</i> ~ <i>oñd</i> levikki.	110
Kartta 36: Lounaisitämerensuomalaisten persoonapronominien levikki.	112
Kartta 37: Sanan <i>turval</i> 'turve, mätäs' levikki.	118
Kartta 38: Sanan <i>seemel</i> 'siemen' levikki.	118
Kartta 39: Pohjois- ja eteläviron <i>ne</i> -adjektiivien <i>i</i> -llisten muotojen levikki.	127
Kartta 40: Imperatiivilauseen genetiivimuotoisen objektin levikki.	129
Kartta 41: Sivupainollisen tavun jälkeisen allatiivin tunnuksen levikki.	133
Kartta 42: Sanan <i>kaal</i> 'kaihi' levikki.	139
Kartta 43: Sanan <i>kale</i> 'kaihi' levikki.	139
Kartta 44: Sanan <i>kōsa</i> 'vihainen, ankea' levikki.	141
Kartta 45: Sanan <i>kärmes</i> 'kärpänen' levikki.	143
Kartta 46: Sanan <i>künk</i> 'kankare; kyhmy' levikki.	144
Kartta 47: Sanojen <i>labedi</i> ja <i>labidi</i> 'lapio' levikki.	146
Kartta 48: Sanan <i>lasn</i> 'lahna' levikki.	148
Kartta 49: Sanan <i>leha</i> 'liha' levikki.	149
Kartta 50: Sanan <i>*loipa</i> '(hylkeen) raaja' levikki.	150
Kartta 51: Sanan <i>piirg</i> 'päre' levikki.	152
Kartta 52: Sanan <i>pääs(t)lind</i> 'pääskynen' levikki.	154
Kartta 53: 'Pääskyn' <i>pääs(t)</i> -vartaloiden levikki.	155
Kartta 54: Sanan <i>kasi</i> 'keväinen kosteus mullassa' levikki.	156
Kartta 55: Varianttien <i>pitk</i> : <i>pitka</i> ~ <i>pitka</i> ~ <i>pitkä</i> 'pitkä' levikki.	157
Kartta 56: Sanan <i>vahe</i> 'terävä' levikki.	158
Kartta 57: Sanan <i>abitama</i> 'auttaa' levikki.	160
Kartta 58: Sanan <i>jampima</i> 'puhua pötyä' levikki.	161
Kartta 59: Varianttien <i>jamp</i> ~ <i>jamps</i> ~ <i>jamps</i> ~ <i>jämps</i> 'typerä, tyhmä (juttu); typeryys' levikki.	162
Kartta 60: Varianttien <i>kiirgama</i> ~ <i>kiirguma</i> ~ <i>kiiruma</i> 'huutaa' levikki.	163
Kartta 61: Sanan <i>lindama</i> ~ <i>lin(d)ma</i> 'lentää' levikki.	166
Kartta 62: Vartalon <i>*oiku-</i> 'uida' levikki.	167
Kartta 63: Sanan <i>*oima</i> 'evä' varianttien levikki.	168
Kartta 64: Sanan <i>täsa</i> 'tässä' levikki.	169
Kartta 65: Lounaisitämerensuomalaiset piirteet.	176

LYHENTEET

Kieliopilliset lyhenteet

dat.	datiivi	mon.	monikko
gen.	genetiivi	murt.	murteellinen
harv.	harvinainen	nom.	nominatiivi
inf.	infinitiivi	part.	partitiivi

Kielilyhenteet

asa	alasaksa	mksm	myöhäiskantasuomi
blt	balttilainen (kieli)	mgot	muinaisgotlanti
eng	englanti	mnsI	itämansa
er	ersä	mnsL	länsimansa
grm	germaaninen (kieli)	mnsP	pohjoismansa
hntE	etelähanti	mo	mokša
hntI	itähanti	mrts	muinaisruotsi
hntP	pohjoishanti	msk	muinaisskandinaavi
i-ir	indoiranilainen (kieli)	mys	muinaisyläsaksa
ims	itämerensuomi	rts	ruotsi
ink	inkeroinen	saaI	inarinsaame
isl	islanti	saaP	pohjoissaame
ka	karjala	sm	suomi
kaL	livvin- l. aunuksenkarjala	smEP	suomen Etelä-Pohjanmaan murre
kbs	kantabaltoslaavi	smI	suomen itämurteet
kgrm	kantagermaani	smL	suomen länsimurteet
kksm	keskikantasuomi	udm	udmurtti
ksm	kantasuomi	va	vatja
ko	komi	vaK	Kukkuzin vatja
kur	kantaurali	ve	vepsä
la	latvia	viE	eteläviro
laT	latvian Kuurinmaan liiviläismurteet	viEL	leivu (myös Lei)
lat	latina	viEM	mulkki
li	liivi	viET	tartto
liK	kuurinmaanliivi	viETE	tarton etelämurteet
liKI	itäkuurinmaanliivi	viETL	tarton länsimurteet
liKL	länsikuurinmaanliivi	viEV	võro-setto
liS	salatsinliivi	viL	lounaisviro
lt	liettua	viP	pohjoisviro
ly	lyydi	viPL	pohjoisviron länsimurteet
ma	mari	viPS	pohjoisviron saarimurteet
m-int	muinaisintia	vksm	varhaiskantasuomi

Kuurinmaanliivin kylien lyhenteet lännestä itään

Lž.	Lūž	Kr.	Kuoštræg (Kuoštrög)
Pz.	Pizā	Sn.	Sānag
Ii.	Īra	Va.	Vaid
Uk.	Ūžkilā	Kl.	Kūolka
Sr.	Sīkræg (Sīkrög)	Pr.	Pitræg (Pitrög)
Ir.	Irē	Mn.	Mustānum

Tutkimuksissa esiintyvien Viron murteiden lyhenteet murreryhmittäin lännestä itään

Pohjoisviro:

Saarimurteet:

Ans	Anseküla
Emm	Emmaste
Jaa	Jaani
Jäm	Jämaja
Kaa	Kaarma
Khk	Kihelkonna
Khn	Kihnu
Krj	Karja
Käi	Käina
Kär	Kärla
Muh	Muhu
Mus	Mustjala
Pha	Püha
Phl	Pühalepa
Pöi	Pöide
Rei	Reigi
Vll	Valjala

Saarimurteiden maantieteelliset

aluet:

Hi	Hiidenmaa
HiI	Itä-Hiidenmaa
Sa	Saarenmaa
SaL	Länsi-Saarenmaa

Länsimurteet:

Aud	Audru
Han	Hanila
Hää	Häädemeeste
Kir	Kirbla
Kse	Karuse
Kul	Kullamaa
Lih	Lihula
LNg	Lääne-Nigula
Mar	Martna
Mih	Mihkli
Mär	Märjamaa
Noa	Noarootsi
PJg	Pärnu-Jaagupi
Pär	Pärnu
Rid	Ridala
Saa	Saarde
Tor	Tori
Tös	Töstamaa
Var	Varbla
Vig	Vigala
Vän	Vändra

Länsimurteiden maantieteelliset

aluet:

LäLu	Luoteis-Läänemaa
------	------------------

Keskimurteet:

HljK	Haljala
HMd	Harju-Madise
JJn	Järva-Jaani
Juu	Juuru
JõeK	Jõelähtme
Kei	Keila
Kos	Kose
Ksi	Kursi
KuuK	Kuusalu
Lai	Laiuse
Pai	Paide
Pil	Pilistvere
Plt	Põltsamaa
Rap	Rapla
Ris	Risti
SJn	Suure-Jaani

Koillis- ja rannikomurteet:

Iis	Iisaku
Jõe	Jõelähtme
Hlj	Haljala
Jõh	Jõhvi
Kuu	Kuusalu
Lüg	Lüganuse
Vai	Vaivara

Itämurteet:

IisI	Iisaku
Kod	Kodavere
MMr	Maarja-Magdaleena
Trm	Torma
Äks	Äksi

Eteläviro:

Mulki:

Hel	Helme
Hls	Halliste
Krk	Karksi
Pst	Paistu
Trv	Tarvastu

Tartto:

Nõo	Nõo
Ote	Otepää
Puh	Puhja
Ran	Rannu
Rõn	Rõngu
San	Sangaste
TMr	Tartu-Maarja

Võro-setto:

Har	Harglõ (Hargla)
Kra	Kraasna
Krl	Karula
Lut	Lutsi
Rõu	Rõugõ (Rõuge)
Se	Setto

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuksen tausta ja rakenne

Väitöstutkimukseni aihe on lounaisten itämerensuomalaisten kielten murteellinen kehitys. Tutkimuksenalaiset kielet ja murteet ovat liivin kieli molempine päämurteineen sekä pohjoisviron saari- ja länsimurteet. Kutsun näitä yhdessä lounaisitämerensuomeksi. Näiden kielten ja murteiden puhuma-alueet sijaitsevat Riianlahden ympärillä ja niillä on runsaasti yhteisiä piirteitä. Osa yhteisistä piirteistä esiintyy laajemmin myös muissa pohjois- ja eteläviron murteissa. Pyrin tutkimuksessani selvittämään, onko lounaisitämerensuomalaisille murteille mahdollista löytää yhteinen alkuperä Riianlahden itämerensuomen kantamurteesta, joka olisi sitten jakautunut kuurinmaan- ja salatsinliiviksi ja pohjoisviron saari- ja länsimurteiksi.

Tutkimuksessani vertailtavat kielet ovat lähisukuisia keskenään. Tällöin yhteisten perittyjen piirteiden erottaminen yhdestä kielestä toiseen siirtyneistä vaikutuksista pelkkien jaettujen äännevestaavuuksien perusteella voi osoittautua murteutumisen määrittelyn kannalta riittämättömäksi. Siksi käsittelen fonologisten piirteiden lisäksi morfologisia piirteitä, kuten yhteneväistä johdinten käyttöä. Osatutkimuksissani esitän lounaisitämerensuomalaisina (morfo)fonologisia, morfologisia, (morfo)syntaktisia ja sanastollisia piirteitä. Tässä tutkimukseni johdanto-osassa käyn ne vielä kriittisesti läpi sekä täydennän niitä levikiltään erilaajuisilla kielenpiirteillä. Suppeamman levikin piirteet voivat viitata joko myöhempään murteelliseen kehitykseen tai vaikutukseen kielestä toiseen. Laajempilevikkiset piirteet voivat puolestaan selittyä joko säilyminä tai aiempaan kantamurteeseen palautuvina innovaatioina.

Liivin kieli polveutuu kantamurteesta, josta käytetään yleisesti nimitystä *Riianlahden itämerensuomi* ja sitä edeltävästä kielimuodosta nimitystä *rannikkokantasuomi* (Kallio 2014: 158–163; nimityksistä ja määrittelmistä ks. taulukko 1 alaluvussa 3.3.). Nimitykset viittaavat kielen leviämiseen meriteitse, ja kantasuomen onkin niin arkeologisesti (Lang 2018, 2020) kuin kielitieteellisesti (Kallio 2007, 2014) osoitettu levinneen Väinäjoen kautta rannikkoa pitkin ja meren yli aina Suomenniemelle asti.

On siis syytä olettaa, että Riianlahden itämerensuomen puhuma-alue on käsitännyt koko lahden rannikon. Tästä voi jatkaa olettamalla, että ainakin esihistoriallisena aikana kantaliivin ja yhtäältä vatjalais-pohjoisvirolaisen kantamurteen, toisaalta sisämaan kantamurteen puhuma-alueiden välillä olisi ollut siirtymämurteita. Pyrinkin tutkimuksessani selvittämään, onko eteläitämerensuomalaisten kielten nykymurteiden pohjalta mahdollista löytää ja paikantaa kielten esihistoriallisia puhuma-alueita ja niiden muutoksia. Väitöstutkimukseni valaisee siis osaltaan liivin kielen muodostumista ja varhaishistoriaa.

Väitöskirjani runko koostuu viidestä osatutkimuksesta, jotka olen luetellut kronologisesti osajulkaisu luettelossa. Osatutkimukset ovat eri tieteellisissä julkaisuissa julkaistuja artikkeleita. Kaksi ensimmäistä artikkelia olen kirjoittanut toisen ohjaajani professori Karl Pajusalun kanssa, kolme jälkimmäistä itsenäisesti. Ensimmäisessä yhteisartikkelissamme [1] esittelemme Pajusalun kanssa molempia liivin

päämurteita yhdistäviä kielellisiä innovaatioita, sekä äänteellisiä että kieliopillisia. Artikkelissa esitellään liivin kielellisten innovaatioiden levikkiä pohjois- ja eteläviron murteissa. Laajalevikkiset piirteet palautuvat mahdollisesti aiempaan kanta-murteeseen kuten Riianlahden itämerensuomeen, suppealevikkiset liiviläisperäiset piirteet viittaavat taas liiviläiseen substraattiin eteläisimmissä pohjoisviron murteissa.

Toinen yhteisartikkelimme [2] käsittelee liiviläisperäistä sanastoa. Artikkelissa määritellään, mitkä sanat voidaan katsoa liiviläisperäisiksi etymologisen kirjallisuuden perusteosten esittelemillä ja metodologisesti perustelemilla kriteereillä (Häkkinen 1983; Juntila 2015). Kyseisten kriteerien perusteella esittelemme pohjoisvirolaisia murre sanoja, joilla on itämerensuomalainen levikki ja merkitykseltään identtinen vastine liivissä. Murre sanat ovat maastotermejä, jollaiset kielen vaihtuessa usein jäävät substraattikielystä puhujayhteisön uuteen kieleen. Tämän lisäksi käsittelemme joitain sanamuodostukseltaan liiviläistyyppisiä sanoja sekä suppealevikkisiä sanoja, jotka viittaavat myöhempään kontaktiin liivin ja muiden itämerensuomalaisten kielten välillä.

Kolmas artikkeli [3] analysoi eteläitämerensuomalaisia fonologisia piirteitä. Eteläitämerensuomalaisia kieliä käsitellen yhtenä areaalisena yksikkönä, sillä eteläviron kieliryhmään kuuluvassa mullissa esiintyy yhteisiä piirteitä liivin ja pohjoisviron saari- ja länsimurteiden kanssa. Joillain piirteillä on kuitenkin suppeampi lounaisitämerensuomalainen levikki liivissä ja pohjoisviron saari- ja länsimurteissa. Esittelen kirjallisuudessa käsiteltyjä eteläitämerensuomalaisia piirteitä ja levikin perusteella totean osan näistä olevan pikemminkin lounaisitämerensuomalaisia. Tällä viittaa liivin ja pohjoisviron saari- ja länsimurteiden taustalle oletamaani yhteiseen kanta-murteeseen. Yhteisten innovaatioiden esiintyminen vain lounaisitämerensuomalaisissa murteissa (liivissä ja lounaisvirossa) mahdollistaa lounaisitämerensuomen käsittelyn taksonomisesti omana itämerensuomen haaranaan.

Neljännessä artikkelissani [4] analysoin nominijohdinten esiintymistä lounaisitämerensuomalaisissa murre sanoissa. Määrittelen artikkelin [3] mukaisesti lounaisitämerensuomen yhdeksi itämerensuomen haaraksi, josta polveutuvat yhtäältä liivi ja toisaalta pohjoisviron saari- ja länsimurteet, joita kutsun yhteisesti lounaisviroksi. Laajennan artikkelissa nimityksen *Riianlahden kantamura* merkitystä kirjallisuudessa käytetystä kantaliivin synonyymista käsittämään siis paitsi liivin, myös lounaisviron. Käsitellen denominaalien johdinten *-As (: *-Aha-), *-kAs ja *-kkAs lounaisitämerensuomalaisia variantteja. Johtimet itse ovat itämerensuomessa laajalevikkisiä, mutta eräiden niillä muodostettujen johdosten levikki antaa aihetta olettaa johdinten käytön paikallista kehitystä. Murre sanat ovat kalan- ja marjannimiä, jotka semanttisesti viittaavat substraattikielen vaikutukseen. Esitän kuitenkin sanojen palautuvan Riianlahden kanta-murteeseen, sillä johdinten käyttö on innovatiivista muuhun itämerensuomeen verrattuna.

Viidennessä artikkelissa [5] analysoin adjektiivijohdinten esiintymistä liivin sanastossa. Käsitellen kantasuomalaisesta johtimesta *-in(En) polveutunutta liivin johdinta -i ja sen avulla muodostettuja sekundaareja johtimia -ji, -li, -liki, -limi, -mi ja -zi ~ -ži. Artikkelin ei käsittele muuta lounaisitämerensuomea, mutta mainitsen liivin kehityksen lounaisitämerensuomalaisen kontekstin artikkelin luvussa 2.3.

Olen laajentanut artikkelissa esitettyä alustavaa katsausta liivin adjektiivijohtimen lounaisitämerensuomalaisesta taustasta tämän johdanto-osan alaluvuksi 5.3.2.2.

Osatutkimusten muodostamaa kokonaisuutta täydennän tällä johdanto-osalla, joka käsittää kuusi lukua. Ensimmäisessä luvussa esittelen tutkimukseni taustan, rakenteen ja tavoitteet. Luku sisältää myös katsauksen liivin kielestä. Toisessa luvussa esitän väitöstutkimukseni aineiston ja metodologian. Kolmannessa luvussa teen yleiskatsauksen väitöstutkimukseni aiheen tutkimushistoriasta ja oman tutkimukseni asettumisesta siihen. Neljäs luku käsittelee lounaisitämerensuomalaisten kielten esihistoriaa ja tarjoaa siten osatutkimuksissa esitellyille kielellisille piirteille kontekstin historiallisen sosiolingvistiikan avulla. Viides luku käsittelee artikkeleissani lounaisitämerensuomalaisiksi nimettyjä piirteitä ja sitoo ne yhteen neljännessä luvussa esitettyihin historiallisiin kehityksiin ja tarjoaa näin absoluuttisen kronologian lounaisitämerensuomen kielelliselle kehitykselle. Poikkean artikkelien kronologisesta julkaisujärjestyksestä ja käsittelen osatutkimusten tuloksia temaattisesti, artikkelin [1] rakennetta seuraten. Kuudennessa luvussa teen yhteenvedon väitöstutkimuksestani.

1.2. Tutkimuksen tavoitteet

Tässä tutkimuksessa tarkastelen lounaisitämerensuomen murteellista kehitystä vertailemalla liivin kielen fonologisia ja morfologisia piirteitä sekä sanastoa pohjoisviron saari- ja länsimurteiden piirteisiin. Pyrin selvittämään, mistä yhtäläisyydet johtuvat ja mitkä niistä palautuvat liivin kielen esimuodon, Riianlahden kantomurteen varhaisempaan levikkiin.

Olennaisin tutkimuskysymykseni on, mitkä kielelliset piirteet pohjoisviron murteissa voivat viitata Riianlahden kantomurteeseen. Esitän hypoteesin, että Riianlahden kantomurteen puhuma-alue olisi kattanut koko Riianlahden ympäristön ja kantomurre olisi haarautunut kantaliivin lisäksi pohjoisviron saari- ja länsimurteiden yhteiseksi kantomurteeksi eli kantalounaisviroksi.

Tähänastisen käsityksen mukaan Riianlahden kantomurre kehittyi kantaliiviksi, joten sitä voisi kutsua myös esiliiviksi. Riianlahti on kuitenkin vesistönä laaja ja nykyäänkin sen rannoilla puhutaan useita eri kieliä ja murteita. Vesistöt ovat olleet ennen rautateitä tärkein kulkuväylä, eli Riianlahti on pikemminkin yhdistänyt kuin erottanut esihistoriallista asutusta. Vielä historiallisena aikana Riianlahden rannikon väestö on harjoittanut kauaksikin ulottuvaa kalastusta. Lähes koko rannikko on kapea hiekkapohjainen maakaistale, josta alue sisämaahan päin on ensimmäisten metsittyneiden särkkien jälkeen pääosin soista metsää. On siis ollut luontevaa suunnata sisämaan sijaan merelle. Tämän vuoksi pidän mahdollisena, että myös pohjoisviron saari- ja länsimurteet ovat voineet kehittyä kantapohjoisviron sijaan Riianlahden kantomurteesta.

Kantaliivi on haarautunut kuurinmaan- ja salatsinliiviksi ja hypoteesini mukainen kantalounaisviro saari- ja länsimurteiksi. Myöhemmin kantalounaisviron jatkajamurteet olisivat lähentyneet Tallinnan kirjakielen kautta pohjoisviron yleiskieltä kirjakielen kehittyessä 1500-luvun lopulta alkaen. Tavoitteeni on löytää kielellisiä todisteita hypoteesilleni lounaisitämerensuomesta ja selvittää, voiko pohjoisviron

murteissa nähdä mahdollisia jälkiä Riianlahden kantamurteen kerrostumasta ja jos voi, kuinka paljon.

Tutkimukseni tavoitteet ovat monitasoisia. Ennen kaikkea täsmennän olemassa-olevaa teoriaa itämerensuomalaisten kielellisestä esihistoriasta. Petri Kallio on viimeaikaisissa tutkimuksissaan (2007, 2014) luopunut toisen maailmansodan jälkeen yleistyneestä jatkuvuusteoriasta ja palannut osapuilleen aiempaan käsitykseen kantasuomen iästä. Perusteina hänellä ovat germaanisten ja etenkin iranilaisten lainojen ajoitukset näiden lähtökielihaarojen kirjallisten lähteiden pohjalta. Tähän on vaikuttanut historiallis-vertailevan kielitieteen tarkentunut metodologia sekä tieteellisen tiedon kumuloituminen keskustelussa. Itämerensuomen uuden ajoituksen seurauksena on mahdollista tarkastella puhuma-alueen periferioitakin uudessa valossa.

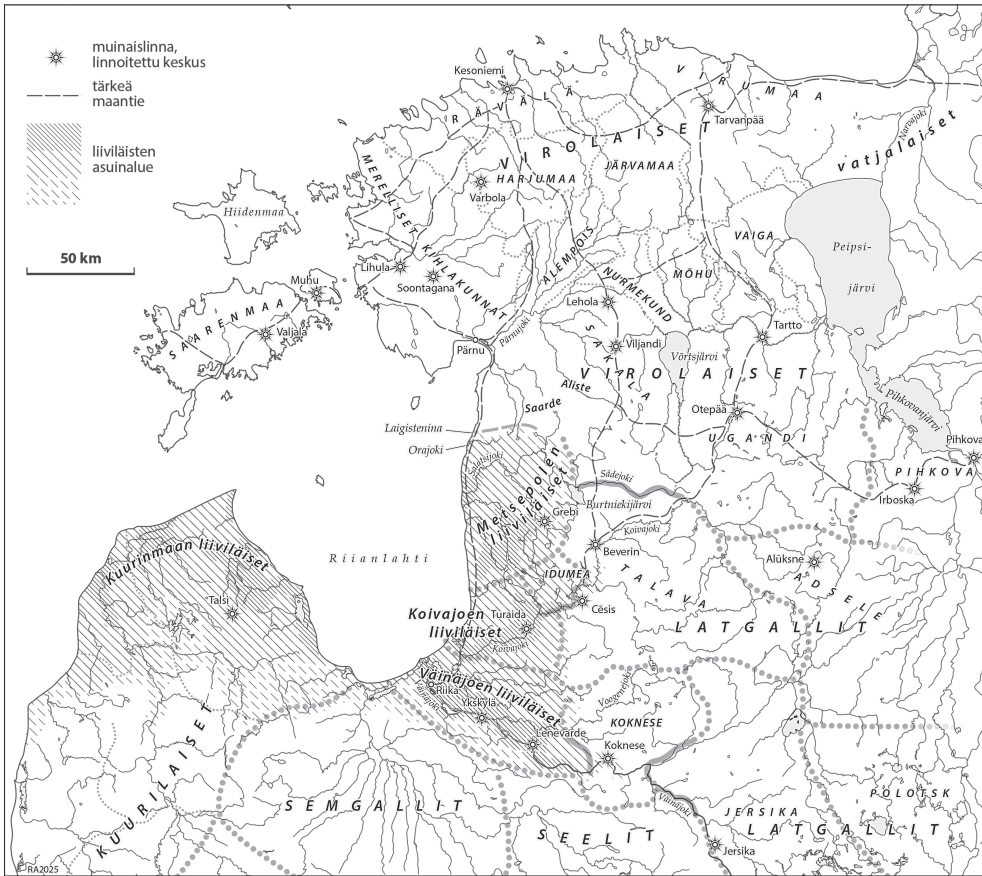
Työni tavoitteena on myös täydentää liivin kielen tutkimusta. Liivin kieltä on tutkittu viimeisen vuosikymmenen aikana perusteellisesti esimerkiksi sanaprosodian (Tuisk 2015), futuurin (Norvik 2015), pronominien ja proadverbien (Tomingas 2023) ja jussiivin (Kurpniece 2023) osalta. Liivin kielestä on siis tehty varsin kattavasti deskriptiivistä tutkimusta, mutta kielihistoriallisia tutkimuksia on suomeen ja pohjoisviroon verrattuna vähän. Kysymys kantaliivin puhuma-alueesta ja esihistoriasta on näin ollen edelleen tarkemmin analysoimatta. Liivi on itämerensuomalaisten kielten keskuudessa poikkeuksellinen, koska sen ja sen lähisukukielten välillä ei vakiintuneen käsityksen mukaan ole siirtymämurteita (Kallio 2016: 39). Liivin kieli on myös itämerensuomalaisen haaran rekonstruktion kannalta hyvin tärkeässä asemassa, koska se on haarautunut varhain (ks. esim. Kallio 2014: 158–160). Haluan omalla tutkimuksellani edistää liivin esihistorian sekä laajemmin itämerensuomalaisten kielten kehityksen tutkimusta.

Tämä väitöstutkimus antaa myös lisäpanoksen nykyisiin Viron etnogeneettisiin tutkimuksiin (termiä *etnogeneesi* käsittelem lähemmin alaluvussa 3.1.). Viime aikoina on niin kielitieteellisesti (esim. Pajusalu 2012) kuin arkeologisestikin (esim. Lang 2018, 2020) ollut virolaisten kansallisten tieteiden yksi ajankohtaisia kysymyksiä tutkia virolaisten alkuperää. Liiviläisten etnogeneesin tutkiminen täydentää virolaisten etnogeneesin tutkimista, sillä liivin kielen substraattia käsittelevien tutkimusten tuloksena voi nähdä, että liiviläiset liittyvät virolaisiin eivät ainoastaan kielisukulaisuutensa kautta, vaan myös virolaisten etnogeneesin osana.

1.3. Liivin kieli

Liivi on itämerensuomalaiseen haaraan kuuluva uralilainen kieli. Liivin kielen viimeisimmässä vaiheessa yhteisön käyttämänä kielenä sillä oli kaksi päämurretta, kuurinmaan- ja salatsinliivi. Salatsinliivi sammui 1800-luvulla, kuurinmaanliivi 1900-luvulla. Molemmilla liivin kielen historiallisilla alueilla vaihtui yhteisön kieleksi latvia eli lätti. Latvian dialektologiset tutkimukset ovat osoittaneet, että tämän kielenvaihdon yhteydessä syntyi uusi latvian murre, jota nykyään kutsutaan *liiviläismurteeksi* (latviaksi *libiskais dialekts* tai toisinaan myös *tāmnieku dialekts*, joka perinteisesti viittaa Kuurinmaan pohjoismurteisiin) (ks. esim. Balode & Holvoet 2002: 17).

Kuurinmaanliiviä puhuttiin 1800-luvun lopussa Kuurinmaan pohjoisosassa kahdessatoista kylässä niemenkärjen molemmin puolin. Kylien nimet lännestä itään ovat liivin kirjakielellä: Lūž, Pizā, Īra, Ūžkilā, Sīkrōg, Irē, Kuoštrōg, Sānag, Vaid, Kūolka, Pitrōg ja Mustānum. Kuurinmaanliivi jakautuu kahtia länsi- ja itämurteeseen, joiden välimurteena perinteinen liivin dialektologia pitää Īran murretta (Viitso 2008: 311–313). Nykyinen liivin kirjakieli pohjautuu kuurinmaanliiviin itämurteeseen (Viitso & Ernštreits 2012; Ernštreits 2013).

Kartta 1: Liivin puhujan alueet esihistoriallisen ajan lopussa (Sutrop 2011: 115 mukaan).

Liivin puhujien omakieliset nimitykset ovat eronneet päämurteiden puhujien välillä. Kuurinmaanliivin puhujat kutsuivat itseään vielä 1900-luvun alussa nimillä *rāndali* 'rantalainen', *rānda-kurāli* 'ranta-kuurilainen' tai *kurāli* 'kuurilainen', kuurinmaan itämurteissa lisäksi *kalāmīez* 'kalamies'. Kyseiset endonyymit viittaavat erontekoon latvialaisista, joista käytettiin nimeä *mōmīez* 'maamies' (Boiko 1998: 5 *apud* Tomingas 2023: 21). Vastaavasti liivin kielestä käytettiin nimeä *rāndakēļ* 'rantakieli' ja latvian kielestä *mōkēļ* 'maakieli' (Kettunen 1938: 229; Grünthal 1997: 241–242). Termi 'maakieli', joka kehittyi tarkoittamaan latvian kieltä liivissä on kuitenkin ollut käytössä muissa eteläitämerensuomalaisissa kielissä oman kielen

nimityksenä, kuten va *maatšeeli*, viP *maakeel*, viE *maakiil*. Nimitys on käytössä myös inkeroisessa, ilmeisesti vatjalaisvaikutuksen johdosta. Yleiseteläitämerensuomalainen nimitys on itsessään siis melko varhainen (Kallio 2021: 138).

Salatsinliivin puhujat taas käyttivät itsestään endonyymejä *līb mīes* 'liiviläismies' ja *līb raust*, *līb roust* 'liivin rahvas' (Winkler & Pajusalu 2009: 109). Salatsinliivin muodon vastineita ovat latvian *lībīs* ja muinaisitäslaavin *либъ* 'liiviläinen'. Latviassa on myös muoto *līvis* ja latgallissa *leivis*, joka vuorostaan lainautui leivujen nimitykseksi. Nämä v:lliset muodot lainautuivat keskialasaksan sanasta *live* 'liiviläinen', jossa oli tapahtunut vokaalienvälinen $b > v$, kuten myös muinaisskandinaavissa (Kallio 2021: 138). Tämä endonyymi on perinteisesti yhdistetty pohjoisviron sanaan *liiv* 'hiekkä', germaaniseen lainasanaan **slīwa* 'märkä, limainen' tai henkilönnimeen (Grünthal 1997: 250–253; Koski 2001: 535–537; Viitso 2009: 270–273; EES: liiv). Germaanisten kielten muodoista lainatut etnonymit ovat kuitenkin sekundaareja äänne muutoksen $b > v$ vuoksi, joten b:lliset muodot ovat alkuperäisiä ja perinteiset etymologiaselitykset on siten hylättävä (Kallio 2021: 138). Etnonyymien alkuperä jää siis selvittämättömäksi. Kuurinmaanliivin vastine *līvaz*, *līvli* 'liiviläinen' on lainattu saksasta 1900-luvun alussa ja vakiintunut nopeasti liiviläisten yleiseksi endonyymiksi.

Liivin kieltä on perinteisesti käsitelty osana eteläitämerensuomalaisia kieliä. Käsite *eteläitämerensuomi* on kuitenkin tutkimushistoriassa tarkoittanut sekä taksonomista että areaalista luokittelua. Esitän käsitteen tutkimushistorian alaluvussa 3.3. alla.

1.4. Tutkimuksen ortografia

Tässä tutkimuksessa käytetty liivin ortografia vastaa pääosin liivin nykyisen kirjakielen normeja: palataalistuneet konsonantit *í, ḍ, ḷ, ṇ, ṛ, ḳ* ja *g̣* merkitään cedillalla (esim. *tu'ŀ* 'tuli' [tu'ŀ]) ja lyhyet soinnittomat geminaattaklusiilit yhdellä kirjaimella (esim. *võtāb* '(hän) ottaa' [võtāb]).

Tutkimuksessani käyttämä kirjoitusasu eroaa kirjakielen ortografian käytännöstä kahdessa asiassa: merkitsen katkoäänteen [ʔ] heittomerkillä ' ja käytän kirjainta *ō* merkitsemään vain ensitavun suppeata keskivokaalia [j]. Kirjacielessä jälkitavun redusoitunut vokaali merkitään kirjacielessä samalla kirjaimella kuin ensitavun suppea keskivokaali. Käytän tässä tutkimuksessa jälkitavun redusoituneen vokaalin merkitsemiseen švaata *ə*. Perusteluna tälle on vokaalien laadullinen ero: ensitavun *ō* ääntyy suppeampana ja takaisempana (F1: 350–400 Hz, F2: 1200–1400 Hz) kuin jälkitavun *ə* (F1: n. 450 Hz, F2: 1550–1700 Hz) (Tuisk 2016: 129, 131).

Kieliyhenteet (esim. sm 'suomi', li 'liivi') merkitsen ilman pistettä, jotta niitä ei voi sekoittaa muihin lyhenteisiin.

2. AINEISTO JA METODOLOGIA

Tutkimukseni aineistona käytän itämerensuomalaisten kielten kielioppeja, äännehistoriallisia tutkimuksia, sanakirjoja ja murrearkistoja. Aineistoni jaan fonologiseksi ja sanastolliseksi osuudeksi. Fonologisessa osuudessa määrittelen liivin kielelle ominaiset äänteenmuutokset. Äänteenmuutosten määrittelyn pohjana käytän Lauri Kettusen liivin sanakirjan johdanto-osaa ja sen täydennettyä uudelleenjulkaisua (Kettunen 1938, 1947) sekä Lauri Postin tutkimusta *Grundzüge der livischen Lautgeschichte* (Posti 1942). Liivin äänteenmuutosten absoluuttisen kronologian määrittelemiseksi käytän pohjana Petri Kallion viimeaikaista tutkimusta kantaliivin kehityksestä kantasuomesta (Kallio 2016). Vertaan liivin kielen kehitystä pohjoisviron historiaan. Pohjoisviron historian tarkastelun pohjana ovat sekä viron kielen historian yleiskatsaus (Prillop jm. 2020) että pohjoisviron murteiden tutkimukset Juhkam & Sepp (2000) länsimurteiden osalta ja Lonn & Niit (2002) saarimurteiden osalta. Fonologisten piirteiden aineistoa täydennän morfologisilla piirteillä, kuten yhteisellä johdinten käytöllä.

Sanaston osuudessa vertaan liivin kielen sanastoa lounaisvirolaiseen murre-sanastoon. Käyttämäni sanakirjat ovat kuurinmaanliivin osalta *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung* (Kettunen 1938, vastedes LW) sekä *Liivi-eesti-läti sõnaraamat* (Viitso & Ernštreits 2012, vastedes LELS) ja salatsinliivin osalta *Salis-Livisches Wörterbuch* (Winkler & Pajusalu 2009, vastedes SLW). Erityisesti johdinten osalta käytän myös Laakson Kettusen sanakirjan pohjalta tekemää käänteissanakirjaa *Rückläufiges Wörterbuch des Livischen* (Laakso 1988, vastedes RW). Kyseisistä sanakirjoista LELS ja SLW ovat myös verkossa luettavissa. Pohjoisviron murreaineisto on koottu sanakirjoihin *Väike murdesõnastik* (Pall 1982, 1989, vastedes VMS) sekä *Eesti murrete sõnaraamat* (Kendla & Kalvik & Laansalu 1994, vastedes EMS). Molemmat ovat verkossa saatavissa, mutta EMS on tutkimussuunnitelman kirjoittamiseen mennessä julkaistu vain hakusanaan *rüüip* asti, joten tarvittaessa olen täydentänyt tutkimusaineistoani murrearkistojen aineistolla.

Vertaan liivin sanastoa pohjoisviron murre-sanastoon selvittääkseni, esiintyykö tutkimuksessani käsiteltäville murteille yhteisiä äänteenmuutoksia ja sanastollisia vastaavuuksia, jotka voisivat viitata siihen, että liivi ja lounaisviro polveutuisivat samasta kantamurteesta. Lähestymistapani noudattaa klassisen fennougriistiikan ja sen myötä historiallis-vertailevan kielitieteen metodologiaa.

Historiallis-vertaileva metodi perustuu säännönmukaisten äännevastaavuuksien löytämiseen, jotka todistavat kahden tai useamman kielen polveutuvan yhteisestä kantamuodosta. Fennougriistiikassa kyseisen metodin ovat kuvanneet mm. Kaisa Häkkinen (1983) sekä toinen ohjaajani Santeri Junttila (2015), joka on käsitellyt säännöllisiä äännevastaavuuksia kantasuomen balttilaisissa lainasanoissa. Säännöllisillä äännevastaavuuksilla on esimerkiksi argumentoitu eteläviron olevan oma kantasuomesta polveutunut kielihaaranensa (Kallio 2007, 2014, 2021).

Olen kerännyt kvalitatiivista analyysia varten pohjoisviron murre sanat, joille löytyy vastine liivin kielestä. Vertailtavissa sanoissa analysoin murre sanojen ja liivin sanojen äännevastaavuuksia ja etsin mahdollisia todisteita lounaisitämerensuomalaisesta kerrostumasta. VMS:n puute tutkimukseni kannalta on, että sanakirja ei esittelen sanojen merkityksiä ja niiden levikkiä. Tätä tarkoitusta varten sopii EMS paremmin, joten olen käyttänyt näitä kahta sanakirjaa rinnakkain.

3. TEORETTINEN TAUSTA

3.1. Liivin etnogeneesin tutkimushistoria

Liivin kielellisen esihistorian tutkimus on alusta asti liittynyt historiallis-vertailevaan kielitieteeseen. Tällä väittämällä tarkoitan, että liivin kielellisen esihistorian tutkimukseen keskeistä on sellaisten piirteiden tai sanojen etymologian esittäminen, joka perustuu vertailuun muiden itämerensuomalaisten kielten kanssa.

Tällä lähestymistavalla on puolensa, mutta liivin kielen kannalta tästä valitettavasti seuraa myös, että kielen esihistorian selvittäminen jää puutteelliseksi ja liivin kielen sisäinen rekonstruointi itämerensuomalaisen vertailun jalkoihin. Yleisitämerensuomalaisen (perinteisesti suomipainotteisen) lähestymisen voi havaita liivin äännejärjestelmän tai johto-opillisten piirteiden käsittelyissä, joissa korostetaan liivin kielellisen kehityksen tutkimisen vaikeutta, koska liivissä on tapahtunut niin paljon analogisia muutoksia (Posti 1942; Kettunen 1947; Kallio 2012).

Virossa on viime aikoina tutkittu itämerensuomalaisten etnogeneesiä eli itämerensuomalaisten etnosten muodostumisen prosesseja. Etnogeneesin tutkimus on yhdistelmä eri tieteenalaja. Sen yhtenä esimerkkinä on Valter Langin (2018, 2020) arkeologisiin tutkimustuloksiin pohjautuva malli kantasuomen kehityksestä.

Liivin kielen, kuten koko itämerensuomalaisen haaran esihistorian selvittämisessä on viime aikoina tutkittu itämerensuomalaisten kielellistä eriytymistä paitsi kielitieteen, myös esimerkiksi arkeologian menetelmin. Arkeologisen nykytutkimuksen mukaan itämerensuomalaisten kielellisten esivanhempien saapuminen Itämeren alueelle on tapahtunut Väinäjokea pitkin Valdain ylängöltä suunnilleen vuosien 1200 eKr. ja 800 eKr. välisenä aikana (ks. esim. Lang 2020: 187–189).

Kielitieteellinen nykytutkimus on päätyntä itsenäisesti arkeologisten tulosten kanssa yhteensopiviin johtopäätöksiin. Kielitieteen nykyasituksen mukaan itämerensuomen kantamuoto eli kantasuomi polveutuu yhdessä kantsaamen ja kanta-mordvan kanssa länsiuralin kantamurteesta, joskin uralilaisten välikantakielten keskinäinen suhde on vielä tarkemmin selvittämättä (Grünthal jm. 2022: 492). Kantasuomen puhuma-alue on paikannettu nykyisen Viron alueelle ja kantsaamen vastaavasti Laatokan länsirannalle. Nämä alueet ovat kuitenkin sekundaaristen leviämisten seurausta ja kantakielten leviämisen niille katsotaan alkaneen lähempää kanta-mordvan puhuma-alueelta. Se taas on paikannettu Volgan keskijuoksulle, jossa Oka laskee Volgaan (mts. 493, 507). Länsiuralin puhuma-alueelle sijoittuu aiempi Fatjanovon kulttuuri, jota pidetään kielellisesti esibaltoslaavilaisena (mts. 502), joskin uralilaisten kontaktien aikana kieli kehittyi kantabaltoslaaviksi (Junntila 2017). Itämerensuomessa, saamessa ja mordvalaiskielissä on kantabaltoslaavilaisia lainoja (Kallio 2022), mistä voi päätellä, että jo länsiuralin puhujat olivat kontaktissa baltoslaavin puhujiin. Kontaktit eivät kuitenkaan olleet niin tiheitä kuin kantasuomen erilliskehityksen aikana.

Esikantasuomen puhujien saavuttua Itämeren rannoille n. 1000 eKr. jatkuivat tiiviimmät kontaktit alueen balttilaisten ja germaanisten kielten puhujien kanssa. Tällöin kyseinen länsiuralilainen murre muuttui itämerensuomen esimuodoksi, jota kontaktitilanteen alussa kutsutaan varhaiskantasuomeksi. Balttilaiset ja germaaniset kielikontaktit olivat vilkkaimmillaan n. 500 eKr.–200 jKr. välisenä aikana ja johtivat

ajan kuluessa muutoksiin, joiden seurauksena kehittynyttä kieltä kutsutaan keskikantasuomeksi (vrt. esim. Kallio 2012; Juntila 2017; ensimmäisten balttilais- ja germaanilaislajien samanaikaisuudesta ks. Nuutinen 1987: 53).

Ajanlaskun alun tienoilla myöhäiskantasuomeksi kutsutun kantakielen puhuma-alue laajeni entisestään, mikä johti kielen murteutumiseen. Ensimmäinen eriytyvä haara oli sisämaakantasuomi, jonka jatkaja on nykyinen eteläviron haara. Toista haaraa kutsutaan rannikkokantasuomeksi, joka vuorostaan haarautui Riianlahden ja Suomenlahden kantamurteeksi. Riianlahden kantamurteen jatkajakieli on nykyinen liivi, Suomenlahden kantamurteen taas muut nykyiset itämerensuomalaiset kielet (Kallio 2007, 2014).

Varhaiskantasuomen kehitys keskikantasuomen kautta myöhäiskantasuomeksi tapahtui hiljalleen vuosisatojen aikana. Myöhäiskantasuomi oli jo verrattain epäyhtenäinen, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että silloiset skandinaaviset lainasanat painottuvat Suomenlahden pohjoispuolelle, kun taas vastaavasti balttilaislainat kyseiseltä ajalta rajoittuvat käytännössä balttilaiskielten välittömässä naapuruudessa puhuttuihin kieliin. Eteläviro ja liivi olivat selvimmän eriytyneet kantasuomalaisesta kielialueesta ja syvimät erot myöhäiskantasuomessa ovat toisaalta eteläviron ja liivin, toisaalta muun itämerensuomen välillä (ks. esim. Kallio 2007: 243–245).

3.2. Itämerensuomalaisten kielten taksonomia

Itämerensuomi on selvärajainen ja suhteellisen yhtenäinen kieliryhmä, joskaan kieliryhmän sisäisestä luokittelusta ei ole yksimielisyyttä. Olen artikkelin [3] 1. luvussa esitellyt itämerensuomen taksonomiaa yleisemmin, joten tässä alaluvussa käsittelen itämerensuomen taksonomian tutkimushistoriaa siltä osin, kun se koskee lounaisitämerensuomen hypoteesia. Tutkimushistorian esittelyssä nousee esiin kysymyksiä, jotka ovat olennaisia liivin murteutumisen ikäämisessä. Esitän tässä alaluvussa tutkimushistoriallisesta kirjallisuudesta vain olennaisimpia lähteitä tutkimukseni kannalta, perusteellisemmasta käsittelystä ks. esim. Viitso 2008 [2000]: 75–79.

3.2.1. Taksonominen jako etelä- ja pohjoisitämerensuomeen

Itämerensuomalaisten kielten luokittelu on varhaisimmassa vaiheessaan pohjautunut kahtiajakoon joko pohjoisen ja eteläisen tai läntisen ja itäisen ryhmän välillä. Molemmassa luokituksissa pohjoisviro ja vatja liitetään yhteen. Liivi ja etelävirokin on usein liitetty pohjoisviron yhteyteen, vaikka nykykäsityksen mukaan nämä kielet ovat eriytyneet erittäin varhain (Salminen 1998: 392; perinteisen binaarisen mallin kritiikistä ks. 391–392).

Erityisesti vanhemmassa tutkimushistoriassa taksonomian pohjana on pidetty jakoa etelä- ja pohjoisitämerensuomeen (esim. Setälä 1917: 366; Ojansuu 1922: 142–145; Laanest 1972; 1975: 16–18; Alvre 1973a; 1973b; Itkonen 1983). Jaottelun perusteena käytetyt kielelliset piirteet eroavat kuitenkin jonkin verran tutkijoiden kesken. Toisinaan kielellistä jakoa on perusteltu myös arkeologialla, Virossa erityisesti vuodesta 1956 lähtien, kun julkaistiin arkeologi Harri Mooran toimittama monitieteellinen teos *Eesti rahva etnilisest ajaloost* (Alvre 1973a: 155; ks. myös Laanest 1972: 118–119; 1975: 16–17; uudemmassa arkeologisesta näkökulmasta ks. 3.1. yllä).

Setälän (1917) esittämä ja Ojansuun (1922) jatkama jako perustuu kolmeentoista etelä- ja kolmeentoista pohjoisitämerensuomen fonologiseen ja morfologiseen piirteeseen. Ojansuun luettelemat eteläitämerensuomen piirteet ovat (Ojansuu 1922: 142–144):

1. *kl* ~ *ɣl*, *kr* ~ *ɣr*, *kj* ~ *ɣj* -vaihtelun heikon asteen yleistyminen;
2. pääpainollisen pitkän ja painottoman tavun jälkeinen *ṁm* > *m*, *ṁn* > *n*, *ṁl* > *l*;
3. ensi- ja toisen tavun välinen **ns* > **Vs*;
4. pitkän vokaalin lyhentyminen ja diftongin jakautuminen *h:n* edellä;
5. *h:n* kato nasaalin ja likvidan jäljessä;
6. *h:n* kato jälkitavuissa soinnillisessa ympäristössä;
7. *e* sanoissa esim. viP *mōista* 'ymmärtää' ja *nōmm* 'nummi';
8. pitkä *ā* verbissä **tāätä-* 'tietää';
9. *i*-loppuisten diftongien jälkikomponentin kato ensitavua edempänä;
10. inessiivin lyhyt *s*;
11. monikon genetiivin yksikkövirtaloisuus;
12. *ksi*-konditionaali;
13. *ga*-komitatiivi.

Vastaavat pohjoisitämerensuomen piirteet ovat:

1. *kl* ~ *ɣl*, *kr* ~ *ɣr*, *kj* ~ *ɣj* -vaihtelun vahvan asteen yleistyminen;
2. sananloppuisen *n:n* määräehtoinen kato;
3. *e* > *e*;
4. takavokaalisten sanojen etistyminen, mikäli 1. ja 2. tavussa on vain *e-* ja *i-* vokaaleja;
5. jälkitavun **o* > *ö* etuvokaalisissa vartaloissa;
6. ensitavun *e* ~ *o* -vaihtelun tasoittuminen enimmäkseen *o:ksi*;
7. keskisuppeiden pitkien vokaalien diftongiutuminen;
8. *u* sanoissa *muistaa* ja *nummi*;
9. pitkä *ē* verbissä **teetä-* 'tietää';
10. **ai* > *ei*;
11. monikon genetiivin monikkovirtaloisuus;
12. *isi*-konditionaali;
13. adverbista **kerδalla* kehittyneet muodot *keralla*, *keral*, *kerä*, *-ke*.

Kuten Ojansuu itsekin huomauttaa, eivät luettelut piirteet noudata tarkkaan etelä-pohjois-jakoa eivätkä kaikki esiinny ryhmänsä kaikissa kielissä: eteläryhmän 1. piirre on liivissä tasoittunut ja heikko aste on yleistynyt myös suomen länsimurteissa; 2. ja 10. piirre esiintyvät myös suomen länsimurteissa; etelävirossa ei esiinny 5. tai 8. piirrettä. 11. piirre ei esiinny etelävirossa, mutta esiintyy suomen länsimurteissa. Vastaavasti pohjoisryhmän piirteistä 2. piirre esiintyy myös eteläryhmässä,

kuten 6. ja 7. piirre. Etelävirossa esiintyy 9. piirre ja pohjoisvirossa ja vatjassa 10. piirre (mts. 142–144). Luetelluista piirteistä nousee esille paitsi pohjois–etelä-jako, myös suomen länsi- ja erityisesti lounaismurteiden ryhmittäminen pohjoisviron ja liivin kanssa (mts. 144–145). Länsisuomalais-pohjoisvirolais-liiviläisryhmää on esitetty myöhemminkin (Alvre 1973a, 1973b, Koponen 1990), mistä enemmän alla.

Laanest (1972) esittää eri jakoperusteita itämerensuomalaisille kielille. Ensinnäkin hän käsittelee astevaihtelun jälkiä vepsässä ja ryhmittää astevaihtelun esiintymisen ja ehtojen perusteella itämerensuomalaiset kielet keski- ja laitaryhmäksi, joista jälkimmäiseen kuuluvat liivi ja vepsä. Laitaryhmän kuuluvissa kielissä astevaihtelua ei esiinny tai sen esiintymisestä on vain jälkiä (mts. 113–118). Toisaalta Laanest jakaa itämerensuomalaiset kielet yllä mainittuun tapaan etelä- ja pohjoisryhmäksi, joista ensimmäiseen kuuluvat (sekä pohjois- että etelä)viro, vatja ja liivi, pohjoisryhmään muut itämerensuomalaiset kielet. Tämä jako perustuu **e*:n edustukseen (*e*:na eteläryhmässä ja *e*:nä pohjoisryhmässä), konditionaalin tunnuksen edustukseen (*-ksi-* eteläryhmässä ja *-isi-* pohjoisryhmässä) sekä pronominijärjestelmän muutokseen kuten demonstratiivipronominin **tämä* muuttuminen yksikön 3. persoonan persoonapronomiksi ja **hän*-pronominin muuttuminen refleksiivipronomiksi eteläryhmässä (mts. 118). Kolmanneksi Laanest esittää Raunaa mukailleen jaon koillis- ja lounaisryhmäksi, joista jälkimmäiseen kuuluvat myös suomen länsimurteet. Tämä jako perustuu sanastollisiin suhteisiin, koillisryhmän muodostaessa kiinteämmän kokonaisuuden kuin lounaisryhmä. Laanest tarkastelee Mooran esittämiä arkeologisia tuloksia, joiden mukaan itämerensuomi jakautui länsi- ja itäryhmäksi. Itäryhmään olisi kuulunut myös nyttemmin kadonneita itämerensuomalaisia ja ryhmästä olisivat säilyneet vain nykyiset pohjoisitämerensuomalaiset kielet (mts. 118–119; Laanest 1975: 16–17).

Alvre (1973a: 159) kritisoi Setälän ja Ojansuun esittämää piirteiden luetteloa itämerensuomen ryhmittämisessä, sillä monet luetelluista piirteistä ovat osoitettavissa myöhään syntyneiksi. Hän jakaa itämerensuomalaiset kielet länsi- ja itäryhmäksi monikon genetiivin muodostamisen perusteella (vrt. Ojansuu 1922: 143–144). Länsiryhmässä, johon kuuluvat pohjoisviro, liivi sekä suomen länsimurteet, monikon genetiivi muodostetaan yksikkövartalosta tunnuksella **-iten*, esim. smL *kalain*, viP *kalade*, liK *kalād* 'kalojen'. Itäryhmässä, johon kuuluvat kaikki muut itämerensuomalaiset kielet, muodostetaan monikon genetiivi monikkovartalosta tunnuksella **-itēn*, esim. smI *kalojen*. Alvre esittää, että kumpaakaan muotoa ei voi johtaa toisesta, joskin yksikkövartaloista muotoa hän pitää vanhempana. Lisäperusteena jaotellulle Alvre esittää liiviläis-länsisuomalaisena piirteenä myös dativirakenteiden samankaltaisuuden, esim. liK *mi 'nnən um nālga* ~ *minun on nälkä*. Liiviläis-pohjoisvirolaisena piirteenä Alvre taas huomioi *t*-alkuisten sanojen ryhmän, esim. liK *tāibaz*, viP *teivas* ~ sm *seivās* (Alvre 1973a: 159–162). Pohjoisvirolais-länsisuomalaisena piirteenä taas on viP *saab tehtud* ~ smL *tuli tehty*, joka sijamuodoltaan eroaa muun itämerensuomen translatiivisesta rakenteesta, esim. smI *tuļ tehys* ~ viE *saije tetūs* (Alvre 1973b: 295, 297). Morfologiseen isoglossirajaan tukeutuen Alvre esittää ensimmäisen itämerensuomalaisen muuttoliikkeen lähteneen Peipsijärven itäpuolelta kohti länttä ja luodetta. Tätä muuttoliikettä olisi seurannut toinen muuttoaalto, josta olisivat polveutuneet kaikki muut itämerensuomalaiset kielet, joissa käytetään monikkovartaloista monikon genetiiviä (Alvre 1973b: 291, 299).

Itkonen (1983) yhdistää esityksessään suomen kielen varhaisvaiheista aikansa kielitieteellisiä, arkeologisia ja paleoekologisia tutkimustuloksia. Poiketen edeltäjistään Itkonen jakaa myöhäiskantasuomen kolmeen päämurteeseen, pohjois-, etelä- ja itäkantasuomeen. Itkonen mallissa itäkantasuomi olisi hypoteettinen kanta-murre, joka olisi vaikuttanut itäisiin itämerensuomen kieliin. Muilta osin Itkonen noudattaa aiempaa jakoa itämerensuomen pohjois- ja eteläryhmiin sanastollisten yhtäläisyyksien ja eteläitämerensuomelle ominaisten fonologisten piirteiden pohjalta (Itkonen 1983: 190–191, 209–222).

Itkonen on esittänyt Raunaa (1971) mukaillen eteläitämerensuomalaisille kielille yhteisinä uudennoksina ensitavun **e:n* ja **o:n* muuttumisen keskusuppeaksi vokaaliksi **e*, esim. **merta* > **mēta* > viP *mōrd* 'merta', **polvi* > **pelvi* > viP *pōlv* 'polvi'; vokaaliutumisen **ns* > **Vs*, esim. **kansi* > **kaasi* > viP *kaas* 'kansi', **mansikka* > **maasikka* > viP *maasikas* 'mansikka'; **h:n* kadon nasaalin ja likvidan jäljessä **Rh* > *R*, esim. **vanha* > viP *vana* 'vanha'. Pohjoisitämerensuomen uudennoksina taas on esitetty jälkitavun *ö:n* synty, esim. sm *nākō* ~ va *nāko* ja analogiset muodot **nähniit*, **tehniit*. Lisäksi parissakymmenessä sanueessa on ero pohjois- ja eteläitämerensuomen välillä. Morfologiasta Itkonen (1983: 218–219) nostaa esille erot konditionaalin tunnuksessa (vrt. ylempänä).

3.2.2. Puu- ja aaltomalliset taksonomiat

Perinteisen itämerensuomalaisten kielten luokittelun kahteen perusr ryhmään ovat ensimmäisenä kyseenalaistaneet Sammallahti (1977) ja Viitso (2008 [1978, 1985, 2000]) esittämillään malleilla (Salminen 1998: 394). Sammallahti (1977: 132) esittää mallissaan itämerensuomalaisten kielten polveutumissuhteet puudiagrammina, jonka hän jakaa kymmeneen periodiin. Mallin mukaan 1. periodilla varhaiskantasuomesta kehittyi myöhäiskantasuomi, jolloin tapahtui **ti* > **si* -muutos. Tämän jälkeen eteläviro eriytyi ensimmäisenä myöhäiskantasuomesta 2. periodilla. Jaon perusteena on kantasuomen **kt*-yhtymän kehityksen isoglossi: etelävirossa **kt* > **tt*, muualla itämerensuomessa **kt*, **št* > **ht*, esim. mksm **vako* > sm *va(a)hto*, viP *vaht*, liKI *vō'* ~ viE *vatt* 'vaahto'; mksm **lešti* > sm *lehti*, viP *leht*, liK *lē'd* ~ viE *lehi* 'lehti' (mts. 133). Seuraava jako 3. periodin aikana oli pohjois- ja eteläitämerensuomeen, jonka perusteluna on jälkimmäisessä tapahtunut uudennos **e* > **e* takavokaalisissa sanoissa. Tämä uudennos olisi kuitenkin levinnyt **š* > *h* -muutoksen tavoin myös eteläviroon. Eteläitämerensuomi vuorostaan jakautui liiviin, pohjoisviroon (joka 8. periodilla jakautui pohjoisviroon ja vatjaan) ja suomen lounaismurteisiin 5. periodilla, jonka Sammallahti ajoittaa roomalaiseen rautakauteen n. 0–400 jKr. (mts.).

Viitso (2008 [1978]: 45–62) esittää vokaalin **e* kehitystä tutkivassa artikkelissaan kolme vaihtehtoisia mallia itämerensuomen luokittelulle. Hän tutkii sanoja, joiden vastineessa jossakin itämerensuomen viidestä päähaarasta esiintyy **e*. Päähaaroja edustavat (länsi)suomi, (itäkuurinmaan)liivi, ugala (eli eteläviro), (pohjois)viro ja vatja. Tutkimuksen alaisena on 32 vastaavuutta, joissa esiintyy **e* vähintään yhdessä päähaarassa. Viitso pohtii kuuttatoista mahdollista kantakielen jakautumisskenaariota **e:n* ja vastaavassa asemassa olevien vokaalien esiintymisen mukaan (mts. 47).

Viitso mainitsee artikkelinsa tutkimushistorian osiossa näkemyksen, että **ɛ* olisi alkuperäinen äänne kantasuomessa. Hän myös huomioi, että **ɛ* ~ *e* -vaihtelu eroaa **ɛ* ~ **o* -vaihtelusta (mts. 47–48). Silti Viitson (kuten Sammallahden) tutkimuksen lähtökohtainen oletus on, että **ɛ* on eteläitämerensuomalainen uudennos ja kehittyi **e*:stä takavokaalisissa sanoissa. Viitso esittää kaksi hypoteesia **ɛ*:n synnystä riippuen siitä, saattoiko **e* esiintyä vain etuvokaalisten vartaloiden vai sekä etu- että takavokaalisten ensitavussa. Ensimmäinen vaihtoehto jakautuu kuuteen periodiin, toinen neljään. Esitetyistä hypoteeseista toinen vaihtoehto on yksinkertaisempi, sillä siinä on vähemmän periodeja, mutta kuten Viitso myöntää, kumpikaan hypoteeseista ei selitä, milloin **e*:lliset takavokaaliset vartalot syntyivät. Viitso esittääkin, että etelävirossa ja liivissä on tapahtunut muutokset **e* > **a* ja **e* > **ɛ*, esim. **nenä* > **nana* 'nenä', **sejnä* > **sajna* 'seinä' ja **metsä* > **metsa* 'metsä', joiden kanssa on samanaikaisesti etuvokaalinen vartalo muuttunut takavokaaliseksi (mts. 48–55).

Analyysinsä pohjalta Viitso esittää kolme vaihtoehtoista kielipuuta. Viitso myös korostaa, että hänen käyttämiään päähaaroja on käsiteltävä heimoryhminä, joista **ɛ*:tonta ryhmää (pohjoisitämerensuomi) hän kutsuu *taroksi*, vatjan edustamaa ryhmää taas *vaiaksi*. Viitson käyttämät päähaarat sisältävät erilähtöisiä murteita: vatja koostuu vaia-lähtöisestä varsinaisvatjasta ja taro-lähtöisestä kukkusinvatjasta; viro taas koostuu paitsi pohjois- ja etelävirossa, myös vaia-lähtöisistä *vaigasta* (pohjoisviron itämurteet) ja *alusta* (Alhontakaiset murteet) ja taro-lähtöisestä *virusta* (rannikkoviro). Kolmelle vaihtoehtoiselle kielipuulle on yhteistä taron, vaian ja (pohjois)viron polveutuminen murreryhmästä, jota Viitso kutsuu *nevaksi* ja jonka tyärmurteet olivat taro ja *maa*, joista jälkimmäinen oli vaian ja (pohjois)viron kanta-murre (mts. 55–56).

Liivin ja eteläviron luokittelu on nevan ryhmää monimutkaisempi kysymys. Pelkästään **ɛ*:n kehityksen perusteella Viitso esittää nevan ryhmälle liivin ja eteläviron yhteisen sisarryhmän, jota hän kutsuu *koivaksi*. Ottaen kuitenkin huomioon Sammallahden esittämän murteutumisen **kt*-isoglossirajan perusteella sekä konsonanttiyhtymien **pts*, **kti* ja **ks* isoglossirajat eteläviron ja muun itämerensuomen välillä, esittää Viitso kaksi muuta mahdollista itämerensuomen luokittelua: ensin näkin, että kantasuomi jakautui etelävirosiksi ja *mereksi* (neva ja liivi); toiseksi, että kantasuomi jakautui liiviksi ja *peipsiksi* (neva ja eteläviro) (mts. 56–57).

Viitso käsittelee kriittisesti konsonanttiyhtymien edustuksen ja niiden kehityksen tulkinnan. Hänen johtopäätöksensä on, ettei ole olennaisia argumentteja yhdenkään hänen esittämänsä kielipuun tueksi ja että **kt*-yhtymän argumentit ovat hänen mukaansa heikoiten perusteltuja. Suosien minimaalista periodien määrää hän esittää kantasuomen jakautuneen *nevaksi* ja *koivaksi* (mts. 56–60).

Myöhemmin Viitso (2008 [1985]: 63–69) esittää hieman toisenlaisen luokittelun, jossa hän on jakanut itämerensuomalaiset kielet kahdeksaantoista murrealueeseen. Jaon perusteena ovat murrerajat, jotka ovat vanhempia kuin Viitson nuorimmaksi esittämä itämerensuomen kieliraja. Luokittelussa Viitso käyttää fonologisia uudennoksia valiten vähintään yhtä isoglossia edustavan piirteen kullekin haaralle. Kielipuun haarat noudattavat Viitson aiempien mallien mukaisia nimityksiä (mts. 63–65).

Koivan ryhmän kannalta vuonna 1985 esitetyn kielipuun ero vuonna 1978 esitettyyn on, että myöhemmässä kielipuussaan Viitso jakaa ”kompromissiluokitteluna” kantasuomen murteutumisen kolmeksi, eli liiviin, eteläviroon ja nevaan (muuhun

itämerensuomeen). Erottavia piirteitä haarojen välillä on kolme: sanojen 'valkea' ja 'seinä' kantamuotojen variantti sekä aktiivin indikatiivin yksikön 3. persoonan tunnuksen *-pi esiintyminen tai puuttuminen. Liivissä piirteet ovat: *vālda* 'valkea' < **valta* (vrt. er *valdo* 'valkea, valo'), *saina* 'seinä' < **saina* ja tunnuksen *-pi esiintyminen (esim. *āndab* 'antaa' < **antapi*). Etelävirossa piirteet ovat: *valgõ* 'valkea' < **valketa*, *sain* 'seinä' < **saina* ja tunnuksen *-pi puuttuminen (esim. *and* 'antaa' < **anta*). Nevassa taas piirteet ovat **valketa* (> va *valkõa*, sm *valkea*), **seinä* ja tunnuksen *-pi esiintyminen (esim. viP *añnab* 'antaa') (mts. 64–65).

Koponen (1991) jatkaa Itkosen päättelyä myöhäiskantasuomen jakautumisesta kolmeen päämurteeseen. Hän johtaa itämerensuomen marjannimistöä koskevan tutkimuksensa perusteella näistä päämurteista seitsemän muinaismurretta: muinaishäme, muinaiskarjala, muinaisvepsä, muinaisugandi, muinaisviro, muinaisliivi ja muinaistuudi. Eteläkantasuomen suoria jatkajia olisivat muinaisliivi ja muinaisviro, kun taas muinaisugandi (etelä- ja itäviron kantamura) olisi syntynyt etelä- ja itäkantasuomen risteytymisestä. Myöhemmät kehitykset olisivat johtaneet nykyisiin seitsemääntoista itämerensuomen päämurteeseen. Näin ollen Koponen päätyy suurin piirtein samaan määrään päämurteita kuin Viitso, mutta Koposen esitys noudattaa pikemminkin aaltomallia, jonka mukaan itämerensuomen murteet ovat syntyneet muinaismurteiden risteymistä (Koponen 1991: 124–126).

Salminen (1998: 395) on omassa pohjoisten itämerensuomalaisten kielten luokittelua käsittelevässä artikkelissaan kritisoinut Viitson vuonna 1985 esittämää mallia. Hänen pääasialliset huomionsa ovat, että Viitso on esittänyt jokaisesta haarasta enimmäkseen yhden luokittelukriteerin, joka ei aina ole uudennos vaan toisinaan myös arkaismi ja siten vailla luokitteluarvoa. Toisekseen, joidenkin piirteiden voi väittää levinneen sekundaaristi, minkä takia Salmisen mukaan Viitso käyttää nykymurteiden piirteitä mekaanisesti ja ottamatta huomioon adstraattivaikutuksia.¹

Salminen (1998: 392) itse jakaa itämerensuomen seitsemään primaariin ”perusmurteeseen”, jotka eivät ole ilmeisen johdettavissa myöhemmistä adstraattivaikutuksista. Nämä perusmurteet ovat eteläviro, liivi, pohjoisviro, vatja, länsisuomi, (muinais)karjala ja (muinais)vepsä. Salminen jakaa murteet seitsemän piirteen edustuksen perusteella: monikon 1. persoonapronominin vokaali (*me* ~ *myö*), monikon genetiivin muoto, konditionaalinen tunnus (*-ksi-* ~ *-isi-*), demonstratiivipronominien kehittyminen persoonapronomineiksi, verbien **näktäk* 'nähdä' ja **tektäk* 'tehdä' partisiippien **näknüt* ja **teknüt* analogiset muodot, astevaihtelu yleensä ja geminaatklusiilien heikon asteen vaihtelu (Salminen 1998: 393).

1 Kritiikkiin Viitso on vastannut artikkelinsa vuoden 2008 uudelleenjulkaisussa. Kriteerien valikoimaa Viitso perustelee sillä, että alkujaankin itämerensuomalaisten kielten luokittelun esittelyksi suunniteltu kielipuu sisältää vain olennaisimmat piirteet eri haarojen erottamisen kannalta, jolloin kriteerien määrä on riittävä. Adstraattivaikutuksen mahdollisuudesta Viitso toteaa, että luokittelu onkin olemukseltaan formaali tehtävä eikä adstraattipiirteiden formalisointi ole mahdollista: piirteiden synnystä ja leviämisestä huolimatta piirteet on otettava huomioon siellä, missä ne esiintyvät, esimerkiksi muutos **ns* > **ʃs* eteläitämerensuomessa. Lisäksi **ç*:n puuttumisen rannikkovirossa ja kukkusinvatjassa Salminen selittää vastaavasti suomalais- ja inkeröisvaikutukseksi, mikä Viitson mukaan edellyttäisi kielenvaihtoa. Kielenvaihtoa taas ei voi ottaa huomioon kielten ja murteiden luokittelussa (Viitso 2008: 68–69).

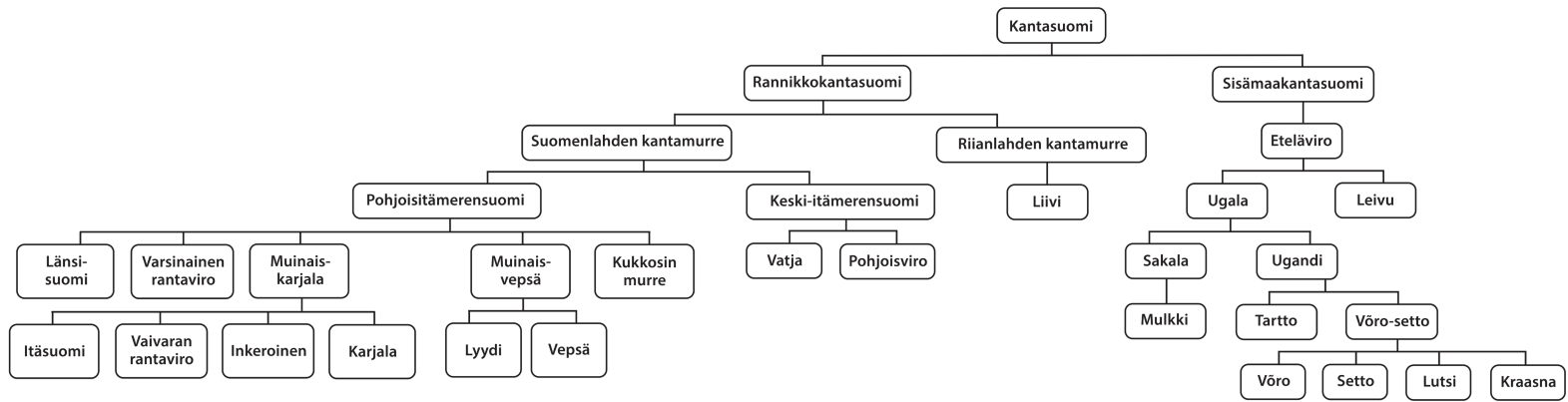
Viitso esittää myöhemmässä vuoden 2000 artikkelissaan 58 itämerensuomalaisessa murteessa esiintyvää 60 fonologista ja morfologista uudennosta. Uudennosten levikit jakautuvat aaltomallin (Viitson käyttämän termin mukaan säleikön) mukaisesti eikä synkronisesta näkökulmasta ole helppoa osoittaa levikkien perusteella selvää itämerensuomen murteutumista, sillä uudennokset ovat voineet joko tapahtua varhaisemmassa kantamurteessa, syntyä itsenäisesti eri murteissa (joskin yhteisten edellytysten mahdollistettua uudennokset), levitä prestiisimurteesta muualle tai kehittyä vuorovaikutuksessa ei-itämerensuomalaisten kielten kanssa eri aikoina. Viitso toteaaakin, että itämerensuomalaiset murteet ovat ilmeisesti kuuluneet historiansa aikana eri kieliliittoihin (Viitso 2008 [2000]: 79–83).

Esittämiensä uudennosten lisäksi Viitso ehdottaa aiemmin käsittelemänsä kolmijaon perusteeksi eri isoglosseja. Hän esittää neljä koivan ja muun itämerensuomen välistä isoglossia: koiva *ai* ~ muu ims **ei*, esim. liK *sāina* ~ sm *seinä*; koiva **e* ~ muu ims *e*, esim. liK *mōtsā* ~ sm *metsä*; koiva **ä* ~ muu ims *e*, esim. liK *kānga* ~ sm *kenkä*; koiva **nc* ~ muu ims **ns*, esim. liK *kīņts* ~ sm *kynsi* (mts. 84–85). Eteläviro eroaa muusta itämerensuomesta viiden isoglossin perusteella: mksm **pé* edustus, esim. viE *lāts* ~ sm *lapsi*; mksm **kč* edustus, esim. viE *kāts* ~ sm *kaksi*; painollisen tavun jälkeisen **kt*-yhtymän edustus, esim. viE *nāttü* ~ sm *nähty*; vartalon **ektako* 'ilta' edustus, esim. viE *ōtak* : *ōdagu* ~ sm *ehtoo*; aktiivin indikatiivin yksikön 3. persoonan muoto, esim. viE *and* < **anta* ~ sm *antaa* < **antaṗi* (mts. 85). Liivin ja muun itämerensuomen välillä Viitso esittää kaksi isoglossia: liivin eroavat muodot myönteisessä ja kielteisessä imperatiivissa, esim. liK *ānda* ~ *alā and(ə)* < **antak* ~ **äläk antatV* ~ sm (*älä*) *anna* < **(äläk) antak*; konsonanttiyhtymien **ktj* ja **kt* säilyminen liivissä erillään partitiivissa ja illatiivissa, esim. liK *kḡ'dtə* : *kḡ'də* ~ sm *kahta* : *kahteen* < **kaktta* : *kaktehen* (mts. 85–86). Näiden lisäksi Viitso huomioi myös *seiväs*-sanueen osoittaman itämerensuomen nelijaon: liK *tāibaz* ~ viE *saivass* ~ viP *teivas* ~ neva, esim. sm *seiväs* (mts. 86).

3.2.3. Nykyinen taksonomia

Kallion (2007: 243–244) luokittelu itämerensuomen konsonanttimuutosten perusteella noudattaa Salmisen jakoa seitsemään perusmurteeseen, joskin hän esittää osittaisen binaarisen mallin murteille. Kallion kielipuun mukaan länsisuomi, karjala, vepsä, vatja ja pohjoisviro polveutuvat Suomenlahden murteesta. Liivi polveutuu yksinään Riianlahden murteesta, joka yhdessä Suomenlahden murteen kanssa polveutuu rannikkomurteesta. Eteläviro polveutuu mahdollisen muinaistšuidin murteen kautta sisämaan murteesta, joka rannikkomurteen kanssa polveutuu kantasuomesta. Näin ollen Kallio on samaa mieltä Sammallahten kanssa: eteläviro eriytyi ensimmäisenä kantasuomesta, joskin myös liivi eriytyi hyvin varhain. Kallio myös korostaa, että Viitson kolmijaon perusteluna oleva **-pi* edustus on oikeastaan morfologinen isoglossi eteläviron ja muun itämerensuomen välillä (mts. 243).

Myöhemmin Kallio (2014) on täsmentänyt tätä mallia mm. lisäämällä Suomenlahden murteen eriytymisen pohjoisitämerensuomeksi ja keski-itämerensuomeksi (ks. kaavio 1 alla). Tämän luokittelun perusteeksi löytyy uudennoksia ennen kaikkea pohjoisitämerensuomesta. Morfologinen uudennus on konditionaalinen tunnus *-isi-*,

Kaavio 1: Itämerensuomalaisten kantamurteiden taksonomia (Kallio 2014, 2021, 2024).

esim. sm *antaisi* ~ liK *āndaks* (mts. 162). Huomioitavaa on myös, että (erona vuoden 2007 artikkeliinsa) hän pitää isoglossia **e* (pohjoisims.) ~ **ē* (muu ims.) uudennok-sena pohjoisitämerensuomessa, jossa siis tapahtui **ē > e*. Kuten Kallio huomauttaa, on dialektologisesta näkökulmasta todennäköisempää, että yhdessä kolmen pää-haaran alahaarassa olisi tapahtunut **ē > e*, kuin että **e > *ē* olisi tapahtunut muualla (Kallio 2014: 160–161). Tällöin on otettava huomioon, että mksm **ē* on erilähtöinen kuin **ē < *o* monitavuisissa vartaloissa, joka todellakin on levinnyt vatjalais-virolais-liiviläisessä murrejatkumossa koillisesta lounaaseen heikkenevänä diffuusiona, esim. va *ōhsa* ~ viP *oks* ~ viE *oss* ~ liK *oksā* 'oksa', va *ōppia* ~ viP *ōppida* ~ viE *oppi* ~ liK *oppā* 'oppia', va *jōči* ~ viP *jōgi* ~ viE *jōgi* ~ liKI *jo'ug* ~ *jo'g* ~ *jo'ig* 'joki', va *vōttaa* ~ viP *vōtta* ~ viE *vōtta* ~ liK *vōttā* 'ottaa' (Rätsep 1989: 1507, 1509; Kallio 2014: 163).

Kallion rekonstruoima keskikantasuomen keskivokaali on jatkoa sekä hänen omille vuonna 2012 julkaistuille tutkimuksilleen että Lauri Kettusen ja Esa Itkosen 1940-luvulla käymään väittelyyn kantasuomen rekonstruktioista, jonka jälkeen kantasuomeen ei ole rekonstruoitu keskivokaaleja. Sittenmin ovat keskivokaalien rekonstruoimiseen yhtyneet myös Mikko Heikkilä (2012) ja Jaakko Häkkinen (2019; tutkimushistoriasta ja viitteistä ks. Häkkinen 2019: 24; Junttila 2019: 48).

Häkkinen jatkaa keskivokaalin rekonstruktion perusteluja osoittamalla niin itämerensuomen vokaalisointuyhdistelmien, jälkitavun **o:n* kuin lainasanojen perusteella keskivokaalin **ē* esiintyneen jo keskikantasuomessa. Häkkisen esityksen mukaan **ē* olisi saatu ensitavuun indoeurooppalaisista lainasanoista, mutta itse äänne olisi kehittynyt keskikantasuomeen täysvokaaliksi varhaiskantasuomen jälki-tavun redusoituneesta vokaalista (Häkkinen 2019: 29–35). Häkkisen artikkelin kom-menttipuheenvuoroissaan Pystynen (2019: 41–42) ja Junttila (2019: 52) kuitenkin katsovat, että johdostyyppit **e-o > *ē-o* ja **e-u > *ē-u*, esim. viP *mōnu* 'mielihyvä' < **mēno* (vrt. sm *meno*) < **mene-*, viE *sōdm* 'siemaus' ~ *seeme-* < **seġmu-* ~ **seeme-* (> sm *siemaista*), olisivat synnyttäneet ensitavun keskivokaalin **ē*, jonka jälkeen germaaniset ja balttilaiset **e-a*-lainat olisivat substituoituneet keskikantasuomen **ē-a*-yhdistelmällä.

Koska itämerensuomen taksonomian tutkimushistoriassa on viimeisten vuosi-kymmenten aikana tapahtunut perustavanlaatuisia muutoksia, on tässä vaiheessa syytä tehdä välikatsaus piirteisiin, joita on käytetty itämerensuomalaisen kielten luokittelussa. Ojansuun luetteloimista 26 piirteestä todistusvoimaisiksi ovat osoit-tautuneet vain pohjoisen itämerensuomen uudennokset *ē > e*; takavokaalisten sano-jen etistyminen, mikäli 1. ja 2. tavussa on vain *e-* ja *i-*vokaaleja (mikä on seurausta muutoksesta *ē > e*); jälkitavun **o > ö* etuvokaalisissa vartaloissa; **ai > ei*; ja *isi-*konditionaali. Eteläryhmän piirteistä ovat todistusvoimaisia **h:n* kato nasaalin ja likvidan jäljessä, pitkän vokaalin lyhentyminen ja diftongin jakautuminen *h:n* edellä sekä pitkä *ā* verbissä **tāätä-* 'tietää'. Näistä **h:n* kato nasaalin ja likvidan jäljessä on mainittu uudemmassa tutkimuksessa keski-itämerensuomalaisena uudennoksena (Kallio 2014: 162–163). Pitkän vokaalin lyhentyminen ja diftongin jakautuminen *h:n* edellä rajoittuu samoin levikiltään pohjoisviroon ja vatjaan. Pitkä *ā* verbissä **tāätä-* esiintyy pohjoisvirossa (*teada* < **tāāda*, vrt. *peal* ~ *pääl* 'päällä'), vatjassa (VKS: 1417) ja mulkissa, jossa esiintyy vaihtelua *teedä* ~ *.tāādä* ~ *tāādä* (MS: .tiidme, .tāādme ~ .tāādme).

Pitkän keskustelun tuloksena on nykykäsitys itämerensuomen murteutumisesta se, että eteläviron katsotaan olleen ensimmäinen kantaitämerensuomesta eriytynyt murre (Ariste 1956: 14; Sammallahti 1977: 133; Pajusalu 1996: 25–26; Kallio 2007: 233–235; 2014: 156–157). Kallion (2021) diakronisen analyysin mukaan kantaetelävirosta erosi ensinnä leivun kieli. Leivusta puuttuu monia muulle etelävirolle yhteisiä uudennoksia, jotka voidaan ajoittaa eteläviron kirjakielen esimerkkien pohjalta 1500- ja 1600-lukujen väliin, kuten **hoomenna* > viEL *uomen*, *uomõn* ~ viE *ommen*, *ommõn*, *hummõn* 'huomenna'. Leivun kielen muodostuminen onkin yhdistetty rautakautisen Adzelen muinaismaakuntaan, mitä tukevat niin kielitieteellinen analyysi, arkeologiset tutkimukset kuin leivun puhujien oma perimätieto (mts. 132–133, 136–137; ks. myös 4.1. alla).

3.2.4. Eteläitämerensuomi alueellisena käsitteenä

Tutkimushistoriassa on tunnustettu, että myöhempien kielikontaktien takia voi monen kielellisen piirteen levikki erota siitä, joka piirteen synnyttäneellä ääntenmuutoksella oli aiheuttaessaan kantakielen murteutumisen (Laanest 1975: 16; Itkonen 1983: 199). Monen eteläitämerensuomen piirteen uudennoksellisuus onkin myöhemmissä tutkimuksissa osoitettu joko areaaliseksi tai säilymäksi. Esimerkiksi muutos **o* > **e* on eteläisen itämerensuomen kielialueella areaalisesti levinnyt uudennos, joka esiintyy vahvimpana Peipsijärven ympärillä puhutuissa vatjassa ja itävirossa ja heikoiten kielialueen eteläisissä kielissä liivissä ja etelävirossa (ks. 3.2.3. yllä).

Eräänä esimerkkinä areaalisesti levinneestä morfologisesta uudennoksesta on *ga*-komitatiivin synty. Komitatiivi on syntynyt postpositiorakenteesta, joka koostuu genetiiviasuisesta perussanasta ja postpositiosta **kanssa*. Postpositiossa tapahtui eteläisille itämerensuomalaisille kielille ominaiset muutokset **ns* > **Vs* ja loppuheitto, jolloin 1600-luvun alun virolaisissa kirjallisissa lähteissä esiintyi esim. *keele kaas* 'kielen kanssa', joka kehittyi *keele kaa* > *keelega*. Komitatiivin synty kehittyi pisimmälle ensin eteläviron kielialueella, josta se ilmeisesti levisi koko eteläisen itämerensuomen kielialueelle liiviä, vatjaa ja inkeroista myöten. Tunnus esiintyy myös suomen murteissa (Rätsep 1989: 1516). Rätsep on pitänyt eteläitämerensuomalaisten uudennosten keskuksena eteläviron kielialuetta, esimerkiksi *ga*-komitatiivin perusteella, joka esiintyi kirjaetelävirossa vuosisata aiemmin kuin kirjapohjoisvirossa (mts. 1521). Tätä kantaa edustaa myös suurin osa viron kielen jaksottamisen tutkimuksista (ks. Praakli & Koreinik 2020: 918).

Eteläitämerensuomen areaalisuutta korostaa Pajusalu (2012), joka luokittelee eteläitämerensuomalaisiksi kieliksi pohjoisviron, eteläviron, liivin ja vatjan. Nämä kielet muodostavat vanhan kielialueen, joiden yhteisiä piirteitä ei ole aina mahdollista selittää yhteisestä alkuperästä lähtöisiksi, vaan joissain tapauksissa piirteet ovat voineet levitä sekundaaristi kielestä toiseen. Jotkin piirteet ovat voineet myös syntyä kielten raja-alueilla puhutuissa murteissa (ks. myös Pajusalu 1997: 168). Eteläitämerensuomen fonologiset uudennokset, joita Pajusalu käsittelee, ovat kestävä vaihtelun synty, jalkaisokronia, tonaalidistinktiot, äännekadot ja siitä seuraavat sananpainon muutokset, konsonanttien palatalisaatio, affrikaattojen ja **h*:n historia, sanan- ja tavunalkuiset konsonanttiyhtymät, keskivokaalit, velaaristen vokaalien etu-/takavokaalisointu ja rajoitukset jälkitavujen vokaaleissa.

Pajusalun käsittelemillä piirteillä on eriävä levikki eteläitämerensuomalaisissa kielissä. Piirteille on annettu tutkimuksessa indeksiarvo ja jos piirre esiintyy rajallisesti, saa se puoli arvoa. Kymmenestä käsitellystä piirteestä yhdeksän ja puoli esiintyy etelävirossa, kahdeksan liivissä, kuusi ja puoli vatjassa (joskin palatalisaatio esiintyy rajallisesti) ja kuusi pohjoisvirossa (mts. 219). Kaikkien piirteiden kohdalla ei kuitenkaan ole kysymys uudennoksesta, sillä kun otetaan huomioon, että keskivokaali **ɛ* on taas perustellusti rekonstruoitu kantasuomeen (ks. 3.2.3. yllä), on uudennosten määrä kahdeksan piirrettä. Tällöin etelävirossa esiintyy 7,5, liivissä 7, pohjoisvirossa 5,5 ja vatjassa 4 piirrettä. Eteläitämerensuomalaisten piirteiden painopiste on siis edelleen kielialueen eteläosassa (mts. 219). Jotkin käsitellyistä areaalisista piirteistä liittyvät yleisemmin Itämeren kieliliittoon (josta ks. Koptjevskaja-Tamm & Wälchli 2002).

3.2.5. Liivin ja eteläviron yhtäläisyydet

Nykyinen binaarisesti polveutuva itämerensuomen kielipuumalli jättää huomiotta monia eteläisimmän itämerensuomen piirteitä, joita käsittelen alla. Eteläisellä itämerensuomella tarkoitan kirjallisuudessa käsiteltyjä liivin ja eteläviron yhteisiä piirteitä, jotka eroavat muusta itämerensuomesta.

Jotkin yhteisistä piirteistä ovat arkaismeja, kuten pohjoisviron itämurteessa ja vanhassa kirjavirossakin esiintynyt kieltoverbin preteritimuoto: liK *ta i 'z ūo*, viE *ta es olõq* 'hän ei ollut' (Rätsep 1989: 1506; Tomingas 2023: 20; ks. myös 5.1.6. alla). Eteläisessä itämerensuomessa on myös muodollisesti samansuuntaisia uudennoksia, jotka ovat kuitenkin itsenäisen kehityksen tulosta. Esimerkiksi eteläviron võrosetolle ja kuurinmaanliiville yhteinen kehitys on **o*:n supistuminen *u*:ksi labiaalikonsonantin edellä, esim. liK *u 'm*, viEV *uma* 'oma', vrt. viEM *oma*, liS *om ~ oma* id. Näin suppea levikki kielten murteissa rajaa pois jo itsessään yhteisen alkuperän mahdollisuuden. Tämänkaltainen assimilaatio on myös typologisesti yleinen, eikä tällä kuurinmaanliivin ja eteläviron muutoksella ole näin ollen yhteistä alkuperää (Junttila 2018: 235).

Lounaisitämerensuomalaisten kielten tapauksessa on huomioitava, että etelävirolla ja liivillä on myös yhteisiä fonologisia uudennoksia: sporadinen assimilaatio **e-ä* > **ä-ä*: **kenkä* > sm *kenkä*, viP *king* ~ liK *kānga*, viE *kāng* 'kenkä' (mutta viEL *kieng*); **selkä* > sm *selkä*, viP *selg* ~ liK *sālga*, viE *sālg*, viEL *sālg* 'selkä'; ja **kn* > **nn*: **näknüt* > viP *nāinud* ~ liK *nānd*, viE *nānnūq*, viEL *nānnū* 'nähty'; **tn* > **Vn*: **litna* > viP *linn* ~ liK *nīnə*, liS *nīn*, viE *liin*, viEL *lein* 'linna' (Kallio 2014: 158–160; 2021: 128–129).

Sporadinen assimilaatio **e-ä* > **ä-ä* on myöhäinen areaalinen muutos, joka on etelävirossa tapahtunut vasta 1600-luvun jälkeen ja liivissä vielä myöhemmin, 1800-luvulla (Posti 1942: 20–21; Kallio 2014: 158–159; ks. 5.1.7. alla).

Äänne muutoksen **kn* > **nn* tapauksessa Kallio pitää vielä vuonna 2014 muu-
tosta etelävirolle ja liiville yhteisenä, liivissä kehityksen olleen **näk-nüt* > **nännüt* > **nānud* > *nānd* (Kallio 2014: 158). Hän tosin huomioi muutoksen voineen kehittyä kielissä itsenäisesti, mikä on varmaankin syynä sille, että hän ei myöhemmin pidä muutosta etelävirolais-liiviläisenä uudennoksena, vaikka hän sivuuttaa oman rekonstruktionsa liivin muodolle (Kallio 2021: 128). Liivin muodon rekonstruktio on

kuitenkin säännöllinen, joten liivissä voidaan myös osoittaa kyseisen ääntenmuutoksen tapahtuneen, kehittyi se sitten yhteisesti eteläviron kanssa tai erikseen.

On toinenkin etelävirolais-liiviläinen muutos, jonka Kallio rekonstruoiti vain etelävirolaiseksi, nimittäin **tn* > **Vn*: **litna* > sm *linna*, viP *linn* ~ liK *nīnə*, liS *nīn*, viE *liin*, viEL *lein* 'linna'. Tämän sanueen kohdalla hän vain huomioi salatsinliivin muodon *linn* olevan pohjoisvirolainen laina. Eteläviron muodolla on säännöllinen vastine kuurinmaan- ja salatsinliivissä (*nīnə* ja *nīn*), joita hän ei kuitenkaan rinnasta eteläviron sanueeseen, vaan huomioi vain alaviitteessä, että liivin muodoissa tapahtui sporadinen assimilaatio **l-N* > **n-N* (Kallio 2021: 128). Liivin muodot palautuvat kuitenkin sananalkuista konsonanttiedustusta lukuun ottamatta säännöllisesti kanta-liivin muotoon **liina* ja ääntenmuutoksesta on toinenkin esimerkki: **vo(o)tna* > sm *vuon(n)a*, va *vedna* ~ liK *ūon(k)i*, *ūon-pūoga*, viE *vuun* 'vuona, karitsa' (Koponen 1998: 197). Näin ollen tämän ääntenmuutoksen voi sisällyttää eteläisimmän itämerensuomen uudennoksiin (ks. myös Kettunen 1962: 38, 88–89). Ääntenmuutoksen mahdollisesta ajoituksesta on huomattava, että **tn* säilyi pohjoisvirossa vielä 1500- ja 1600-luvuille asti, esim. *Vitni* 'Vinni' Liber Census Daniaessa ja jopa Stahlilla vuonna 1637 esiintyvä *litn* 'linn' (Raun & Saareste 1965: 60).

Kolmas yhteinen piirre, jota on käsitelty kirjallisuudessa on ero liivin ja eteläviron sekä muun itämerensuomen välillä neljän sanueen muodostamassa ”**nci*-sanueessa”: liK *kīņtš* : *kīnd* 'kynsi : kynnen', *kōņtš* : *kōnd* 'kansi : kannen', *lōņtš* : *lōnd* 'lansi : lannen', *lēņtš* : *lēnd* 'lounainen : lounaisen' (vrt. sm *lānsi*). Sanat rekonstruoidaan myöhäiskantasuomen muotoihin **küinci*, **kanci*, **lanci* ja **lānci*. Sanueen konsonanttiyhtymästä on kaksi tulkintaa. Toisaalta liivin afrikaattaa on pidetty säilymänä (esim. Viitso 2008 [2000]: 84–85), jolloin liivi ja etelävirolaiset jakaisivat isoglossin erona muuhun itämerensuomeen, vrt. viE *küüds* 'kynsi'.

Toisaalta liivin muotoja pidetään analogisten kehitysten tuloksena, jolloin esimerkiksi **kanci* olisi kehittynyt odotuksenmukaisesti muotoon ***kqž* (esim. Posti 1942: 253; Kallio 2016: 41–42). Analogiaselityksen mukaan vartaloiden *n* olisi yleistynyt nominatiiviin muista sijamuodoista (Thomsen 1890: 43, 55; Setälä 1899: 363; Kettunen 1938: XXXVI; Posti 1942: 253). Kuitenkin tämä **nci*-ryhmä olisi ainoa tapaus liivissä, jossa yksikön nominatiiviin olisi yleistynyt yksikön genetiivistä vain yksittäinen äänne eikä koko muoto, kuten esim. (***sidā* :) *sidām* 'sydän, sydämen' < **südän* : *südāmen*. Rekonstruktio malli ***kqž* pohjaa myös vanhentuneeseen myöhäiskantasuomen rekonstruktioon **ti* > **si*, joka nyttemmin rekonstruoidaan **ti* > **ci* > **si* (Kallio 2007: 235–236). **ns*-yhtymä taas vokalisoitui liivissä, esim. liK *pōzəz* 'pensas' < **pensas*, *qz(əz)* 'ansa' < **ansa(s)*, *sēzər* 'täi' < **sensär* (vrt. sm *sonsar*). Vastaesimerkkinä on liK *mōškəz* 'mansikka', jota on perinteisesti pidetty sm *mansikka* vastineena ja täten rekonstruoitu muotoon mksm **mancikka* < **mantikka*, vrt. sm *mantu*, *mantere*. Kuitenkaan eteläviron *maasik* ~ *maasik(as)* ei sisällä odotuksenmukaista afrikaattaa (***maasik*), joten näkisin eteläviron sanan olevan pohjoisvirolainen laina sanasta *maasikas* ja pohjoisvirolainen lainaselitys sopii myös liiviin. Olen esittänyt liivin edustuksen kysymyksen erinäisissä esitelmissäni vuoden 2025 aikana ja palautteena on esitetty myös mahdollisuutta, että liivin muodoissa olisi epenteettinen *t*. Tämä selitys kuitenkin jättää huomiotta, että liivin muodoissa esiintyy *n*, jolloin vartalot joka tapauksessa käyttäytyvät eri

tavoin kuin **ns*-yhtymään palautettavat sanat. Epenteettisen *t:n* selitys on täten mielestäni puutteellinen ja näin ollen pidän yksinkertaisempana ja todennäköisempänä vaihtoehtona säilymää liivissä ja etelävirossa, minkä takia pidän **nci*-yhtymän edustusta isoglossina eteläisimmän itämerensuomen ja muun itämerensuomen välillä.

Neljäs piirre isoglossina eteläisimmän itämerensuomen ja muun itämerensuomen (Suomenlahden itämerensuomen) välillä on kirjallisuudessa esitetty Suomenlahden itämerensuomen sporadinen muutos **ai(-a) > *ei(-ä)*. Muutoksesta on yhdeksän esimerkkiä: liK *aim* ~ sm *heimo*, viE *hõim*; liK *āina*, viE *ain* ~ sm *heinä*; viES *laina-line* 'surullinen' ~ ka *leinä*, viP *lein* 'suru'; viEL *laib* ~ sm *leipä*; viEV *raig* 'arpi' ~ sm *reikä*; viEV (vanh.) *raiž* ~ sm *reisi*; viE *sain* ~ sm *seinä*; viE *saisa-* ~ sm *seiso-*; liK *tāibaz*, viE *saivas* ~ sm *seiväs*, viP *teivas* (ks. esim. Kallio 2014: 159–160; 2018a: 257–259; 2018b: 123–124; 2021: 125). Viitso esittää eron johtuvan itsenäisistä rinnakaislainoista, osin saamelaisevidenssiin pohjautuen (Viitso 2008 [1978]: 49; 1998: 12).

Jakob (2023: 122–129) kuitenkin huomauttaa puutteita näissä selityksissä. Ensinnäkin, kaikkien tunnettujen kantauralista polveutuvien **aj*-diftongin sisältävien sanojen edustus on koko itämerensuomessa **ai*, esim. sm *aivot*, viE *aivõq* 'aivot' < kur **ajjə*, sm *aita*, viE *aid* 'aita' < kur **ajta*, sm *kaiva-*, liK *kõva-* 'kaivaa' < kur **kajwa-* (mts. 123). Näin ollen on kaksi systemaattista vastaavuutta li-viE *ai* ~ sm *ai* ja li-viE *ai* ~ sm *ei*, minkä takia erolle on etsittävä äännelaillinen selitys. Jakob esittääkin, että vastaavuus li-viE *ai* ~ sm *ei* palautuisi diftongiin **ei* (mts. 124).

Diftongi **ei* olisi kehittynyt Suomenlahden itämerensuomessa **ei > *ei*. Suomenlahden itämerensuomessa olisi tapahtunut säännöllinen ääntenmuutos **e > *e* tautosyllabisen palataalin edessä, jolloin vartalon jälkitävän vokaali olisi myös etistynyt **a > *ä* vokaalisoinnun mukaiseksi. Tämä ääntenmuutos selittäisi paitsi palataalisen diftongin **ei < *ei* edustuksen, myös vokaalien **e ~ *e* välisen vaihtelun sanueessa liK *mõtsä*, viE *mõts* < **mecca* ~ sm *metsä*, viP *mets* < **mecca*. Varhaiskantasuomen **c* oli palataalinen konsonantti ja täten kantasuomen muodoksi voidaan rekonstruoida **mecca* (mts. 125).

Vastaavasti liivissä ja etelävirossa olisi tapahtunut säännöllinen väljentyminen **ei > *ai*, jonka olisi etelävirossa estänyt toisen tavun **o*, esim. sm *leivo*, viEV *lõiv* < **leivo*, sm *heimo*, viEV *hõim* < **heimo*. Toisen tavun *s* olisi myös estänyt etistymisen vatjassa, esim. *õimo*, *sõiso-*, *põippõ* 'peippo' (mts. 125). Näin ollen myös liiviläis-etelävirolainen **ai*-edustus olisi oikeastaan ääntenmuutoksen seurausta ja siten uudennos.

3.3. Lounaisitämerensuomi

Artikkeleissa [3] ja [4] olen perustellut nimityksen *lounaisitämerensuomi* käyttöä kuvaamaan taksonomista itämerensuomen haaraa, joka käsittää liivin ja pohjoisviron saari- ja länsimurteet.

Nimitys *lounaisitämerensuomi* (*edelaläänemeresoome*) esiintyy määritelmälleni läheisenä ensi kerran Pajusalun ja Terasen (2012) artikkelissa, jossa he määrittelevät lounaisitämerensuomen murreliitoksi, joka sisältää pohjoisviron saari- ja länsimurteet, eteläviron mulkin, eteläviron tarton länsi- ja eteläosan sekä liivin molempine pää-

murteineen. Murreliitolle ovat ominaisia monet yhteiset uudennokset kuten artikkelissa käsitelty metateettinen eli epenteettinen prepalatalisaatio (mts. 157; piirteestä ks. 5.1.9. alla).

Nimitys *lounaisitämerensuomi* esiintyy myös *Riianlahden kantamurteen* synonyymina Kallion (2014) artikkelissa kantasuomen murteutumisesta. Nimitys on hänellä kuitenkin toissijainen ja esiintyy oikeastaan vain suhteessa pohjoisvirolaisvatjalaiseen kantamurteeseen, jonka hän nimeää *keski-itämerensuomeksi* (*Central Finnic*), sillä *eteläitämerensuomi* viittaa hänellä sisämaan ja Riianlahden kantomurteisiin (*Inland Finnic* ja *Gulf of Riga Finnic*), joista hän käyttää myös nimityksiä *kaakkoisitämerensuomi* (*Southeast Finnic*) ja *lounaisitämerensuomi* (*Southwest Finnic*), vastaavasti (mts. 160; ks. kaavio 1 yllä). Lounaisitämerensuomi eli Riianlahden kantomurre on siten käytännössä liivin esiasteen taksonominen nimitys, eikä viittaa laajempaan murteelliseen kokonaisuuteen.

Lounaisia itämerensuomalaisia murteita on kuitenkin käsitelty kirjallisuudessa aiemminkin, milloin areaalisena, milloin taksonomisena kokonaisuutena. Taulukossa 1 alla on lueteltu tutkimusaiheeni murteita koskevien areaalisten ja taksonomisten ryhmitysten nimityksiä.

Taulukko 1: Olennaiset käsitteet *lounaisitämerensuomen* murteille.

Nimitys	Ryhmitys	Murteet	Lähde
Kuurinkurkun kieliliitto	areaalinen	liK(, viPL,) viPS, laT	Vaba 1977
Riianlahden kantomurre	taksonominen	li	Kallio 2007
Edeläläänemeresoome	areaalinen	li, viPL, viPS, viEM, viETE, viETL	Pajusalu & Teras 2012
Gulf of Riga Finnic/Southwest Finnic	taksonominen	li	Kallio 2014
Southwest Finnic	areaalinen	li, viPL, viPS, viEM, viEL	O'Rourke & Pajusalu 2016 (artikkeli [1])

Laajalevikkisen murreosanaston vertailu viroon ja salatsinliivin välillä osoittaa pohjoisvirolais- ja länsimurteiden sanastollisen läheisyyden eteläviroon ja liiviin. Sanastolliseen kerrostumaan kuuluvat mm. *hällima* 'keinua', *kand* 'kanto', *kuna* 'milloin', *kura* 'vasen', *laguma* 'lahota', *lauge* 'tasainen, hiljainen' (vrt. liS *loug* 'tasainen, hidas'), *ling* 'linko', *lävi* ~ *läve* ~ *läbi* ~ *lääb* 'kynnys' (vrt. liS *läb* 'aukko; ikkuna'), *mötus* 'metso', *nänn* 'nänni', *peel* 'masto', *peni* 'koira', *setu* 'vähän; pieni', *suitsed* 'suitset' (vrt. liS *suiksud*), *sõsar* 'sisar', *tutka* 'pää, loppu', *vahe* ~ *vaib* 'terävä', *vähi* 'rapu' jne. Sanastokerrostumaan kuuluu sekä sanoja, joilla on vastineita muualla itämerensuomessa, mutta jotka ovat pohjoisvirossa korvautuneet muilla sanoilla, että ainoastaan eteläisimmille itämerensuomalaisille kielille ominaisia sanoja (Pajusalu & Krikmann & Winkler 2009: 291 kaavio 2b, 295–296).

Erityisesti eteläviron leivun ja mulkin murteet ovat itämerensuomalaisten kielten taksonomian ja lounaisitämerensuomalaisen haaran kannalta mielenkiintoisia. Molemmilla mainituilla murteilla on paljon yhteisiä piirteitä tässä tutkimuksessa lounaisitämerensuomalaisiksi luokiteltujen murteiden kanssa. Eteläisen itämerensuomen murrejatkumo onkin huomioon otettava mahdollisuus. Paikallisella tasolla esimerkiksi leivun ja Harglõn võron välillä oli Sjögrenin mukaan murrejatkumo vielä 1800-luvulla (Sjögren 1850: 10 *apud* Kallio 2021: 135).

4. LOUNAISITÄMERENSUOMEN KEHITYS

Tutkimuksenalaiset kielet ja murteet ovat liivin kieli sen molempine päämurteineen sekä pohjoisviron saari- ja länsimurteet. Kutsun näitä yhdessä lounaisitämerensuomeksi (ks. 3.3. yllä). Näiden kielten ja murteiden puhuma-alueet sijaitsevat Riianlahden ympärillä ja niillä on yhteisiä kielellisiä piirteitä. Osittain yhteiset kielelliset piirteet esiintyvät laajemmin myös muissa pohjoisviron murteissa. Pyrin tutkimuksessani selvittämään, onko lounaisitämerensuomalaisille murteille mahdollista löytää yhteinen alkuperä Riianlahden kantamurteessa, oka eriytyi liiviksi ja pohjoisviron saari- ja länsimurteiksi. Sekä yhteisen alkuperän että myöhempien kontaktien mahdollisuuden selvittämiseksi on tarpeen esittää kokonaisvaltainen kuva kieliyhteisöjen historiasta ja asemasta. Näin on mahdollista osoittaa absoluuttisia kronologioita yhteisille kielellisille piirteille. Tässä luvussa käsitelen syvemmin artikkeleissani esiin tuomiani perusteluja lounaisitämerensuomen kantamurteen ajoituksesta. Esitän ensin liivin kielen historiallisen kehityksen katsauksen esihistoriasta 1700-luvun loppuun asti. Tämän jälkeen esitän vastaavan ajan katsauksen pohjoisviron saari- ja länsimurteista, joista käytän yhteisnimitystä *lounaisviro* kuten artikkelissa [4].

4.1. Liivin kielen historia

Liivin kielen erilliskehityksen on perinteisesti katsottu alkaneen myöhäiskantasuomen murteutumisen alusta. Myöhäiskantasuomen kehitys alkoi n. 200 jKr., ja 800-luvulle jKr. tultaessa oli kieli jo murteutunut nykyisten itämerensuomalaisten kielten kantamurteisiin (Junttila 2017; Schalin 2018: 69). Skandinaavisissa lainasanoissa esiintyvien äänteellisten piirteiden perusteella Schalin katsoo myöhäiskantasuomen murteutuneen ennen kantaskandinaavin jälkeistä sisäheittoa, joka ajoittuu n. vuoteen 500 jKr. (Schalin 2018: 64). Kallio huomauttaa myöhäiskantasuomen murteiden välisten erojen olleen lähinnä sanastollisia ja sen verran pieniä, että murteiden välillä tapahtui etymologista nativisaatiota vielä kristinuskoon liittyvien slaavilaisten lainasanojen kohdalla, jotka on ajoitettu niinkin myöhään kuin 700–1000-luvulle jKr. (Laanest 1972: 120; 1975: 15–16; Kallio 2006: 156–157; 2014: 164). Grünthal kuitenkin esittää kyseisten slaavilaislainojen olevan liivissä viron välittämiä, sillä liiviläisillä ei ole koskaan ollut suoria kontakteja slaavilaisiin kieliin (Grünthal 2015: 138), joskin Winkler on osoittanut suorien liiviläis-venäläisten kontaktien olemassaolon vähintään historiallisena aikana (Winkler 2002a: 379–385).

Liivin ja muun itämerensuomen välillä on kuitenkin isoglosseja, jotka viittaavat kantaliivin eriytyneen omaksi kantamurteekseen jo keskikantasuomalaisena aikana. Taulukossa 2 alla on esitetty vanhimpia liivin ja muun itämerensuomen välisiä isoglosseja.²

2 Ensimmäinen ja toinen äännevuoro: Kallio (2007: 238, 240); kolmas äännevuoro: Viitso (2008 [1978]: 59–60); neljäs äännevuoro: Kallio (ht.: sähköposti 27.8.2025).

Taulukko 2: Liivin ja muun itämerensuomen vanhimpia isoglosseja.

Kantaliivi	Muu itämerensuomi
* <i>iwV̥</i> > * <i>iwV̄</i> , esim. * <i>tiwā</i> > * <i>tiiwā</i> > liK <i>tōvā</i> 'syvä'	* <i>tiwā</i> > * <i>ciwā</i> > * <i>süvā</i> > sm <i>syvä</i>
* <i>UwA</i> ≡, esim. * <i>uwa</i> > * <i>uva</i> > liK <i>ōvā</i> 'vuo'	* <i>UwA</i> > * <i>Ō</i> (> * <i>wŌ-</i>), esim. * <i>uwa</i> > <i>woo</i> > sm <i>vuo</i>
* <i>ncc</i> ≡, esim. * <i>oncca</i> > liK <i>vōntsa</i> 'otsa'	* <i>ncc</i> > * <i>cc</i> , esim. * <i>oncca</i> > * <i>occa</i> > sm <i>otsa</i>
* <i>Vic</i> > * <i>Viss</i> , esim. * <i>sāicen</i> > * <i>sāissen</i> > liK <i>seis</i> 'seitsemän', * <i>vāici</i> > * <i>vāissi</i> > liK <i>veis</i> 'veitsi'	* <i>Vic</i> > * <i>Vicc</i> , esim. * <i>sāicen</i> > * <i>sāiccen</i> > sm <i>seitsemän</i> , * <i>vāici</i> > * <i>vāicci</i> > sm <i>veitsi</i>

Vanhimpien isoglossien tapauksessa muutokset koskevat kukin usein vain yhtä sanuetta. Esimerkiksi **UwA* edustuu vain liivin sanassa *ōvā* 'vuo', sillä etuvokaalista vastinetta **iwā* 'vyö' (vrt. sm *vyö*) >> **ōvā* ei esiinny liivissä (Kallio 2007: 240; yksittäisten sanueiden isoglosseista ks. myös O'Rourke 2023: 288–299). Ensimmäinen äänteenmuutos, labialisaatio **iwV̥* > **iwV̄*, taas esiintyy liivin sanassa liKI *tōvā* ~ liKL *tivā* ~ *tiiwā* 'syvä'. Muun itämerensuomen vastineissa labialisaatio tapahtui vasta **ti* > **ci* -muutoksen jälkeen, esim. sm *syvä* < **süvā* < **ciwā* < **ciwā* < **tiwā*. Sanan johdoksessa sen sijaan labialisaatio edelsi **ti* > **ci* -muutosta, esim. sm *tyyni*, *tyven* < **tiiweni* < **tiiweni* < **tiweni* (Kallio 2007: 238, 240). Sanueiden keskinäinen suhde on vielä tarkemmin selvittämättä, mutta äänteenmuutosten eriävä järjestys liivissä ja muussa itämerensuomessa osoittaa, ettei ole mahdollista osoittaa näiden kahden äänteenmuutosten olevan samoja liivissä ja muussa itämerensuomessa (vrt. Viitso 2008 [2000]: 73).

Liivin kielen esihistoria itsessään on tavoitettavissa vain kielellisten uudennosten suhteellisella kronologialla. Historiallisen ajan alun liiviläiset on kuitenkin yhdistetty arkeologisiin kulttuureihin, joiden ominaispiirteet ovat kehittyneet merovingiaikana tai sen lopulla, eli viimeistään 800-luvulla jKr. Seuraava esihistoriallinen yleiskatsaus perustuukin pitkälti liiviläisten kielellisen yhteisön rinnastamiseen arkeologisen aineiston piirteisiin.

1000- ja 1100-lukujen vaihteessa liiviläiset olivat levittäytyneet alueelle, joka ulottui nykyisellä Viron ja Latvian rajalla sijaitsevan Orajoen alueelta pohjoisessa Riianlahden rannikkoa pitkin Kuurinmaalla sijaitsevalle Ventajoelle asti etelässä. Tämä alue oli 60–90 km levyinen sisämaan suuntaan. Liiviläisten kulttuurin kukoistuskauti oli 1000- ja 1100-luvuilla, mutta liiviläisillä ei ollut selkeätä poliittista keskusta, sillä heidän asuinalueensa oli jakautunut viiden maakunnan kesken, joista yksi sijaitsi Pohjois-Kuurinmaalla ja neljä Liivinmaalla. Liivinmaan ryhminä mainitaan Väinäjoen, Koivajoen, Idumean ja Metsepolen liiviläiset. Näistä on historiallisesti eniten dokumentoitu Väinä- ja Koivajokien liiviläisiä, Idumean ja Metsepolen liiviläisten jäädessä vähemmälle huomiolle (Sutrop 2014: 27–28; Winkler 2019: 227; ks. kartta 1).

Arkeologiset todisteet viittaavat liiviläisten hegemoniaan naapurissa eläneisiin balttilaisiin heimoihin nähden, mikä oli tilanteena kehittynyt 900-luvulta lähtien (Winkler 2019: 229). Valter Lang on vertaillut Kallion (2014) esittämiä kielitieteellisiä

tuloksia esihistoriallisten liiviläisten arkeologisiin löytöihin. Tulokset osoittavat, että Koivajoen ala- ja keskijuoksu sekä Väinäjoen alajuoksu olivat luonteeltaan balttilaisperäisiä 900-luvulle asti (Lang 2018: 246).

Edellä kuvailtu kehitys koskee liiviläisten kielialueen laajuutta siltä osin kuin se tunnetaan alueen historiallisen ajan alussa. Kuitenkin kuten Tanning ja Pajusalu ovat osoittaneet, jakavat länsimulkin murteet kieliopillisia innovaatioita liivin kielen kanssa (Tanning 1958: 106–114; Pajusalu 1996: 59–64). Tätä tilannetta on vaikea selittää sen pohjalta, mitä tiedetään varhaisista historiallisista kontaktialueista liivin ja eteläviron välillä.

Sekä historioitsijat että kielitieteilijät ovat esittäneet, että Metsepolen ja yleisemmin Liivinmaan liiviläisten koillisraja ulottui Burtniekijärven länsirannoille (Pajusalu 1996: 57; Vunk 2014: 37–38; ks. kartta 1). Rautakautisen mulkkien seudun edeltäjän, Sakalan maakunnan etelä- ja lounaisraja kulki Ruhja- ja Sädejokia pitkin, ja Ruhjan pitäjä (la *Rūjiena*) säilyi mulkinkielisenä viime aikoihin saakka (Vaba 1997: 113–114; Vunk 2010: 54). Ottaen huomioon, että Metsepole oli harvaan asuttu (Zemītis 2011: 76), on uskottavaa, että kontaktit lounaisen eteläviron ja liivin välillä tapahtuivat muualla kuin sen ja Sakalan välillä.

Lounaisen eteläviron ja liivin jakamat kielelliset piirteet selittyvät olettamalla maantieteellisesti yhtenäisen kielialueen, joka vastaisi Koivajoen keskijuoksun aluetta, tarkoittaen suurin piirtein nykyisen Valmieran ja Cirgaļin välistä jokilaaksoa. Tähän viittaisi 1200-luvun kronikoitsijan Henrikin maininta joesta, josta hän käyttää vain sen itämerensuomalaista nimeä *Koiva*. Hän ei myöskään puhunut balttilaiskieltä, vaikka työskenteli pitäjän pastorina Rubenessa aikaisemmassa Tälavan maakunnassa Koivajoen keski- ja yläjuoksulla Burtniekijärvestä itään. Tämä viittaisi siihen, että kyseinen pitäjä oli vähintään kaksikielinen vielä 1200-luvulla (Kallio 2015: 44; Winkler 2019: 229).

Tämän lisäksi tulee ottaa huomioon Leivun kielisaareke Zvārtavan, Lejasciemsin, Alūksnen ja Gulbenen välissä (Mela 2001: 11 kartta 1). Leivun kielellä on liivin kanssa yhteisiä fonologisia piirteitä kuten keskisuppeiden pitkien vokaalien diftongiutuminen, triftongit, vokaalienvälisen *h:n kato lyhyen ensitavun jälkeen ja katkoäänne, prepalataaliset sibilantit *š* ja *ž* ja soinnilliset obstruentit (Viitso 2009). Yhtäläisyydet voidaan kuitenkin osoittaa balttilaiseksi (tai baltoslaavilaiseksi) vaikutukseksi (mts.; diftongeista ks. Kallio 2021: 130; katkoäänteen alkuperästä ks. Winkler 2023). Sanastollinen vertailu osoittaa toisenlaisen tilanteen: Pajusalu, Krikmann ja Winkler (2009) ovat verranneet dialektrometrisessä tutkimuksessaan 1262 viron muresanaa, joilla on vastine salatsinliivissä. Tämä tutkimus osoittaa, että kuurinmaan- ja salatsinliivin sanastolliset suhteet viron murteisiin eroavat toisistaan: siinä missä kuurinmaanliivillä on eniten yhteistä sanastoa pohjoisviron saari- ja länsimurteiden kanssa, on salatsinliivillä eniten yhteistä sanastoa eteläviron, erityisesti leivun kanssa (20,7%) sekä kokonais- että harvinaisessa sanastossa. Toiseksi eniten yhteistä sanastoa on lutsin kielisaarekkeen kanssa (15,5%) ja kolmanneksi eniten eteläviron mulkin Helmen murteen kanssa (13,3%) (mts. 292). Erityisesti yhtäläisyys leivun ja mulkin murteisiin viittaa Koivajoen alueeseen liiviläis-etelävirolaisten kontaktien alueena. Lutsin tapauksessa kontaktialue on ulottunut itävõron puhuma-alueelle asti, josta lutsinkieliset muuttivat 1700-luvun alussa (ks. Kallio

2021: 137). Leivun ja liivin puhuma-alueet eivät ole olleet toistensa välittömässä läheisyydessä keskiajasta lähtien, joten yhtäläisyyksien on oltava verrattain vanhoja. Tätä olettamusta tukee myös se, että leivun ja salatsinliivin yhteisellä sanastolla on vastineita myös kuurinmaanliivissä, esim. viEL *aim* 'heimo' ~ liS *aim* 'talonväki' ~ liK *aim* 'perhe'; viEL *urg* 'joki' ~ liS *ürg* 'pieni joki' ~ liK *ürga* 'oja' (mts. 293–294; SLW: 43, 212; LELS: 24, 347). Jakob (tulossa) esittää että eteläviron *hõim* 'heimo' ei olisikaan pohjoisvirolaislaina (kuten Kallio 2021: 125) vaan säännöllinen vastine johtuen toisen tavun *o:sta, joka olisi rajoittava ehto ääntenmuutokselle *ei > *ai, jolloin leivun *aim* olisikin liiviläislaina (ks. myös 3.2.5. yllä). Liiviläislainana on pidetty myös kieltosanaa *is* (ks. 5.1.6. alla), joten liivin ja leivun yhteinen sanasto voikin viitata liiviläisvaikutukseen leivussa.

Arkeologiset tutkimukset liiviläisten esihistoriasta Väinä- ja Koivajokien alajuoksulla vahvistavat balttilaisen asutuksen alueella 700- ja 900-lukujen välissä. Tätä seurasi kulttuurinen maahanmuutto, jonka voi yhdistää liiviläisiin (Lang 2018: 246–247). Guntis Zemītis viittaa nykyiseen arkeologiseen ymmärrykseen tästä maahanmuutosta päätellessään sen olleen Kuurinmaalta peräisin (Zemītis 2011: 80–82). Lembit Vaba esitti, että Pohjois-Latvian keskiosa latgallisoitui 1100-luvulle tultaessa (Vaba 1997: 113), ja kyseistä aluetta on pidetty itämerensuomalaisena 400- ja 900-lukujen välillä (ks. Winkler 2019: kartta 3). Tämänkaltaisen kielellisen rajan heilahdeltu itämerensuomalaisten ja balttilaisten kielten välillä on ymmärrettävää, kun otetaan huomioon maantieteellisen rajan puuttuminen kahden kielellisen alueen välillä (Lang 2018: 246). Tämän takia on myös hyvin todennäköistä, että kieliä puhuttiin samalla alueella.

Liiviläisten yhteiskunnallinen ja siten sosiolingvistinen kehitys muuttui 1200-luvulla, jolloin alkoi liiviläisten vaiheittainen assimilatio ympäröiviin kieliyhteisöihin. Assimilaatiota selittävät moninaiset tekijät. Ensiksi, saksalaiset ristiretkelijät perustivat Riian kaupungin keskelle liiviläisten asuinalueita, luoden keskuksen saksalaiselle kolonisaatiolle. Toiseksi, kristinuskoon kastetut liiviläiset ottivat osaa saksalaisten laajentumissotiin, mikä yhdessä epidemioiden kanssa vähensi liiviläisten määrää. Vielä kolmanneksi, liiviläisten ympärillä oli paljon runsaslukuisempia kansoja, nimittäin virolaiset ja latgallit (Winkler 2019: 231–239).

Keskiajan muutokset eivät silti vaikuttaneet niin tuhoisasti liivin kielelliseen tilanteeseen kuin perinteisesti on ajateltu. Grünthal on ehdottanut liiviläisten demografisen kehityksen vastanneen Heldur Pallin esittämiä arvioita virolaisten kehityksestä vuosien 1350 ja 1550 välillä. Tänä aikana virolainen väestö kasvoi merkittävästi (Grünthal 2011: 196).

Liiviläisillä oli myös hyödyllinen asema vielä saksalaisvalloituksen jälkeen. Aldur Vunk on osoittanut, että liiviläisillä oli etuoikeuksia Saksalaisen ritarikunnan järjestelmässä, mikä antoi heille erioikeuksia suhteessa muihin ”ei-saksalaisiin” (*undeutsch*), kuten oikeuden kuulua Riian kauppiaaskiltaan. Liivinmaan kaksi merkittävintä hansakaupunkia, Riika ja Limbaži, perustettiin alueille, joilla liiviläiset olivat aiemmin eläneet ja hallinneet. Hansakauppaverkosto edesauttoi liiviläisten yhteiskunnallisen aseman säilymistä, sillä se koostui paikallisista kauppiaaverkostoista: talonpojat saivat myydä omia tuotteitaan ja jälleenmyydä maahantuotuja tuotteita maaseudulla

(Vunk 2014: 39; 2022: 290). Myös ruotsalaisilla oli etuoikeuksia suhteessa alueen muihin ei-saksalaisiin kuten virolaisiin nähden (Grünthal 2015: 119).

Hansajärjestelmän kauppaverkostot kehittyivät siis olemassaolevien ja saksalaisvalloitusta edeltäneiden verkostojen pohjalta. Liiviläiset olivat epäilemättä tärkeässä roolissa tässä kehityksessä, sillä he olivat aiemmin olleet hallitsevassa asemassa alueella. Vaikka saksalaisten valloitus häiritsi liiviläisten kehitystä kansana, mahdollisti saksalaisaika liiviläisten yhteiskunnallisen aseman säilymisen. Liiviläiset toipuivat yhteiskunnallisesta muutoksesta riittävästi laajentuakseen keskiajalla uusille alueille, jotka olivat aiemmin olleet hankalasti asutettavia epävakauden vuoksi, mutta rauhottuivat saksalaiskaudella. Rannikkoalueiden arvellaankin olleen liiviläisten asuttamia kautta keskiajan (ks. esim. Vunk 2010: 44; 2014: 38, 54; Lang 2018: 248; Winkler 2019: 240). Kuurinmaan liiviläisten osalta Laanest on arvellut, että historiallisen ajan kuurinmaanliivi sisältäisi elementtejä sekä aiemmasta itämerensuomalaisesta kielestä että myöhemmästä Riianlahden itärannalta tulleesta liiviläisasutuksesta (Laanest 1975: 18).

Liiviläisten yhteiskunnallinen asema oli keskiajalla joka tapauksessa alisteinen Saksalaiselle ritarikunnalle ja Riian perustaminen Väinäjoen suulle jakoi liivin kielen puhuma-alueen kahtia. Yhteiskunnallisen aseman muutos ja yhtenäisen puhuma-alueen jakautuminen kahtia johtivat osaltaan liivin kielen murteutumiseen kuurinmaan- ja salatsinliiviksi 1200-luvun alusta lähtien (Winkler 2014: 216; Grünthal 2015: 97). Tämän osoittaa alasaksalainen lainasanakerrostuma, joka saatiin kahteen liivin päämurteeseen erikseen (Koponen 1990: 35–36; Winkler 2014: 216). 1300-luvulta lähtien aina reformaatioon saakka alasaksa oli kauppiaiden ja kauppaverkostojen pääasiallinen kieli, ja alasaksalaislainat onkin omaksuttu liivin todennäköisesti urbaanissa ympäristössä (Grünthal 2015: 107, 118).

Eberhard Winkler on laskenut liivin sanakirjojen hakusanojen perusteella, että itämerensuomen varhaisempiin indoeurooppalaisiin lainasanoihin nähden uudempaa lainasanakerrostumaa on molemmissa päämurteissa n. 37%. Näistä suurin osa (n. 91% molemmissa murteissa) on latvialaislainoja, mukaan lukien latvian kautta tulleet alasaksalaislainat, joissa on latvian fonologisia substituutioita. On silti mahdollista, että kolmannes kaikista uusista lainoista (32,9% kuurinmaanliivissä, 29,4% salatsinliivissä) voisi olla suoraan alasaksasta lainattuja siksi, että niissä ei näy fonologisia latvialaisuuksia (Suhonen 1973: 70–76; Winkler 2014: 216–217; vastakkaista kantaa kuitenkin Grünthal 2015: 109–110). Esimerkiksi liK *skrūoder* ~ *skrūodil* ~ *skrūodil* ~ liS *skruodel* 'rätätali' on pidetty perinteisesti latvialaislainana sanasta *skroderis*, joka taas on laina alasaksan sanasta *schröder* (LW: 373; SLW: 176; Grünthal 2015: 102), mutta sananloppuisen likvidan *l* ~ *l* fonologisesta dissimilaatiosta huolimatta liivin sana vastaa paremmin alasaksan kuin latvian muotoa, sillä kolmitavuisten latvialaislainojen päätte *-Vs* on liivissä lähtökohtaisesti substituoitu *(ə)z*-päätteellä. Kuten Grünthal huomauttaa, lainasanojen fonologisten substituutiosääntöjen analyysi olisi tarpeen kielikontaktien suhteellisen kronologian rekonstruoimiseksi, ottaen huomioon liivin ja alasaksan vuosisatoja kestäneet kontaktit (Grünthal 2015: 112, 126, 139).

Alasaksa oli yläluokan kieli ja sen kielellinen vaikutus ulottuu liivissä lähinnä sanastoon (Grünthal 2015: 107, 117). Enemmän on liivin kielen historialliseen

kehitykseen vaikuttanut latvia (mts. 98, 102, 106). Tämä näkyy paitsi liivin fonologiassa, myös lainasanojen suuremmassa määrässä (Suhosen (1973) mukaan 2534 latvialaislainaa) sekä niiden semanttisissa kentissä, sillä liivin murteissa on paljon latvialaislainoja kuvastamassa yhteiskunnallista elämää, kuten liS *draug* 'ystävä', *mant* 'omaisuus' tai *bousl* 'laki' (Winkler 2014: 219–220, 226).

1500-luvulta lähtien (ylä)saksa syrjäytti alasaksan hallinnollisena kielenä (Grünthal 2015: 107, 115). Tähän vaikutti luterilainen reformaatio, jonka yksi ideologinen periaate oli Raamatun sanoman välittäminen kansankielisenä. 1500- ja 1600-luvuilla luotiinkin uskonnollisten tekstien kääntämisellä pohja niin suomen kuin pohjois- ja eteläviron kirjakieliselle kehitykselle (mts. 109, 133). Liivinkielisiä uskonnollisia tekstejä ei ole säilynyt tältä ajalta. Syyksi on nähty liiviläisten marginaalinen asema yhteiskunnassa (mts. 108). Kuten edellä mainittu, liiviläisillä oli kuitenkin muista ei-saksalaisista eriävä yhteiskunnallinen asema Hansaliiton kauppaverkostossa, mikä on varmasti ylläpitänyt liivin prestiisiä suhteessa alueen muihin alkuperäiskieliin. Olisi siis odotuksenmukaista, että liivinkielisiä uskonnollisia tekstejä olisi luotu jo 1500-luvulla. Viitteenä tästä on maininta Lyypekissä marraskuussa 1525 takavarikoidusta laivasta, josta löydettiin liivin-, lätin- ja vironkielisillä uskonnollisilla kirjoilla täytetty tynnyri (Johansen 1959; Mägiste 1970: 47–48; Pölsam 2000: 12–19). On siis mahdollista, että mikäli 1500-luvun yhteiskunnalliset olot olisivat säilyneet verrattain vakaina, olisi myös liivin kirjakielen kehitys voinut alkaa samaan aikaan muiden sen aikaisten itämerensuomalaisten kirjakielten kanssa.

Liivinkielinen yhteisö koki perusteellisia muutoksia uuden ajan alussa, mutta reformaatiota suurempi yhteiskunnallinen vaikutus oli kuitenkin Liivinmaan alueella 1500-luvun keskeltä 1700-luvun alkuun käydyillä sodilla ja niitä seuranneilla epidemioilla. Liivin puhuma-alue pieneni merkittävästi erityisesti Liivinmaan alueella, säilyen vain periferioissa Kuurinmaan pohjoisosassa ja Liivinmaalla Salatsijoen varrella. Liiviläisten demografisen kehityksen voi taas olettaa noudattaneen virolaisten kehitystä, joka Pallin laskelmien mukaan puolittui vuosien 1550–1630 välisenä aikana, minkä jälkeen väestö kasvoi taas 1600-luvun loppuun ja Suuren Pohjan sodan alkuun asti. Liiviläisten määräksi 1600-luvulla on arvioitu vajaa 5000. Viimeistään tänä aikana alkoi liivinkielisen yhteisön marginalisaatio ja kielellinen assimilaatio (Grünthal 2011: 195–197, 201; 2015: 107–108).

1600-luvun historioitsija Thomas Hiärn mainitsee Länsi-Vidzemestä neljä pitäjää, joissa hänen tietojensa mukaan puhuttiin liiviä: *Liepupe* (sa *Pernigel*), *Limbaži* (*Lemsal*), *Nabe* (*Nabben*) ja *Vainiži* (*Wainšel*). Lisäksi liiviläisiä eli Hiärnin mukaan Metsepolen muinaismaakunnan alueella vielä 1600-luvun alussa, joskin he puhuivat naapureidensa kanssa latviaa. Sosiolingvistikana erona Liivinmaan ja Kuurinmaan liiviläisten välillä Hiärn mainitsee, että ensimmäiset avioituvat latvialaisten kanssa, kun taas jälkimmäisten keskuudessa seka-avioliittoja ei esiinny, esimerkiksi sen takia, että latvialaiset karttavat liiviläisiä, joiden sanotaan harjoittavan taikuutta (Grünthal 2011: 196–197).

Liivin yleisestä demografisesta kehityksestä huolimatta on viitteitä liiviläisten ekspansioista aikana, jona liivin kielelliset erot olivat jo kehittyneet. Artikkelissa [1] on esitetty Häädemeesten ja Kihnun murteista syntaktisia piirteitä, jotka viittaisivat myöhäisempään liiviläisubstraattiin (ks. myös 5.4.2. ja 5.4.3. alla). Myös sanaston

osalta mainituissa murteissa esiintyy suppealevikkisiä murreresanoja, joilla on vastine salatsinliivissä (Pajusalu & Krikmann & Winkler 2009: 294–295). Salatsinliivin kielen voi katsoa kehittyneen siihen muotoonsa, jollaisena Sjögren sen tallensi, jo 1600-luvun puoleenväliin mennessä. Tämän osoittaa Hiärnin koostama 40 salatsinliivin sanan lista, joka virolaislainojen ohella (ks. Pajusalu 2007: 212; Kallio 2016: 48) osoittaa salatsinliivin ääntenmuutosten tapahtuneen listan kokoamisen aikaan mennessä (Suhonen 1999: 153–155). Tämän pohjalta voidaan päätellä, että liiviläissubstraatiksi nimetyt piirteet voivat olla perua 1600-luvun jälkeisestä liivinkielisestä muuttoliikkeestä pohjoiseen Häädemeesten ja Kihnun alueille, jolloin näiden alueiden tapauksessa kyseessä olisi pikemminkin liiviläinen superstraatti eikä substraatti.

Vertailu Hiärnen 1600-luvun puolessa välissä ja Schlözerin sata vuotta myöhemmin keräämien liivinkielisten sanalistojen välillä viittaa mahdollisesti salatsinliivin eri murteisiin Salatsijoen ja Svētupen alueilla. Esimerkiksi Hiärnen sanalistassa esiintyy *Tägi* 'taivas', jota vastaavan muodon *tauge* esittää Salatsin pastori Burchard. Ne vastaavat myös Sjögrenin tallentamaa muotoa *touvi*. Kuitenkin näiden rinnalla esiintyy von Duntenin Uus-Salatsista tallentama muoto *Tohwas*, joka taas vastaa kuurinmaanliivin muotoa *tōvaz*. Samankaltainen murreraja esiintyy liK *lēba* 'leipä' vastineissa: Burchard on merkinnyt muodon *laibe*, jossa on *ai*-diftongi ja mahdollisesti redusoitunut jälkitavun vokaali, kun taas von Dunten on merkinnyt muodon *lebe*, jossa on pitkä ensitavun vokaali. Krusella (1846) sana on muodossa *läbe* ja Florilla (1829) *lehb*. Näin ollen on mahdollista esittää, että salatsinliivissä on ollut vähintään kaksi murretta (kolmantena mahdollinen salatsinliivin-viron siirtymämurre Salatsista Tahkurantaan asti), joista eteläinen Svētupen alueella puhuttu liivi olisi ollut lähempänä kuurinmaanliiviä (Pajusalu 2007: 213, 217; Winkler 2019: 165, 170, 201, 214; SLW: 199).

4.2. Lounaisvirolaisten murteiden historia

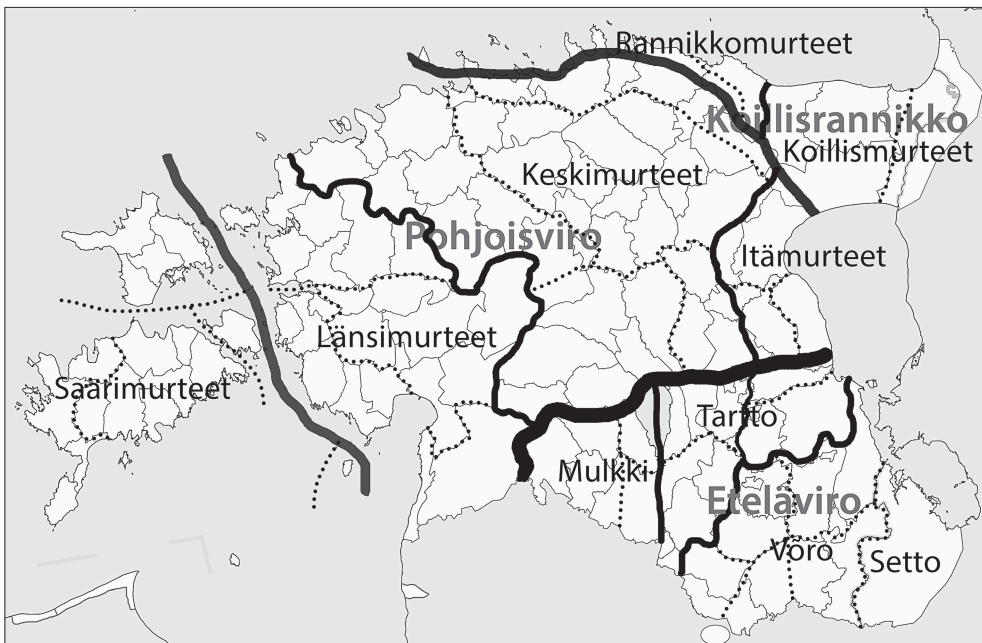
Artikkelissa [4] sivuan pohjoisviron saari- ja länsimurteiden eli lounaisvirolaisten murteiden historiallista kehitystä. Esitän artikkelissa, että lounaisvirolainen murrealue on muotoutunut viimeistään historiallisena aikana 1200–1600-lukujen välissä. Uuden ajan alussa lounaisvirolaiset murteet ovat lähentyneet pohjoisviroa Tallinnan kirjakielen vaikutuksesta. Lounaisvirolaisten murteiden pohja on voinut kuitenkin muodostua jo esihistoriallisena aikana, jolloin historiallisen ajan kehitys on vain vahvistanut olemassaolevia murrerajoja. Tässä luvussa perustelenkin lounaisvirolaisten murteiden ryhmitystä ja ajoitusta lähemmin.

Pohjoisviro polveutuu vatjan kanssa yhteisestä kantamurteesta, jota Viitso kutsuu *maaksi* ja Kallio *keski-itämerensuomeksi* (*Central Finnic*). Tämä kantamurre erosi pohjoiskantasuomesta, josta polveutuvat pohjoisitämerensuomalaiset kielet (Viitso 2008 [1978]: 56; Kallio 2014: 160–163). Pohjois- ja keski-itämerensuomen erolle on fonologisia ja morfologisia syitä. Pohjoisitämerensuomen uudennoksena pidetään ääntenmuutosta **e* > *e*, esim. **terva* > sm *terva* ~ viP *tōrv*, va *tōrva*, liK *tōra*, **velka* > sm *velka* ~ viP *vōlg*, va *vōlka*, liK *vōlga*. Tämä ääntenmuutos johti esimerkiksi jälkitavun diftongin monofongiutumiseen **ei* > **ei* > **i(i)*, esim. **munēitā* >

sm *munia* ~ va *munõja*, viP *mune*. Toinen pohjoisitämerensuomalainen muutos on **ö*:n laajeneminen jälkitavuun, esim. **näko* > sm *näkö* ~ viP *nägu*, va *näko*. Morfologinen uudennos pohjoisitämerensuomessa on konditionaalinen tunnuksen *-*ksi*- korvautuminen subjunktiivin tunnuksella *-*isi*-, esim. sm *antaisi* ~ viP *annaks* (Kallio 2014: 160–162).

Edellä esitellyistä piirteistä huomaa, että pohjois- ja keski-itämerensuomen eroa määrittelevät lähinnä pohjoisitämerensuomessa tapahtuneet uudennokset. Varsinaisia keski-itämerensuomalaisia uudennoksia onkin verrattain vähän ja Kallio ehdottaa sellaiseksi varovaisesti vain katoa **Rh* > **R*, esim. **tarha* > sm *tarha* ~ viP *tara*, va *tara*, liK *tarā*, viE *tahr*; **vanha* > sm *vanha* ~ viP *vana*, va *vana*, liK *vanā*, viE *vahn*. Esimerkeistä huomaa, että etelävirossa tapahtui metateesi **Rh* > **hR*, liivissä puolestaan yleinen **h*:n kato (vrt. 5.1.10. alla), jota täten ei voi liittää resonantinjälkeisen **h*:n katoon. Koska keski-itämerensuomessa esiintyy kuitenkin enemmän uudennoksia, jotka ovat yhteisiä koko eteläisen itämerensuomen alueelle, esim. **ns* > **Vs*, myös Kallio tunnustaa Itkosen ja Salmisen tavoin, että keski-itämerensuomi oli pikemminkin murrejatku kuin kantamurre (mts. 162–163).

Viron perinteisen dialektologian mukaan nykyviron päämurteita ovat pohjoisviro ja eteläviro, joskus lisäksi rannikkoviros yhdessä koillisviron kanssa. Kaksi viimeistä Viitso (2008 [1985]: 64–65) luokittelee omiksi päämurteikseen, lisäten viidenneksi päämurteeksi itäviron. Näiden viiden päämurteen katsotaan palautuvan omiin heimokieliinsä eli kantamurteisiin, joita puhuttiin rautakaudella enemmän tai vähemmän vastaavien muinaismaakuntien alueilla (Hennoste 1997: 48; Pajusalu jm. 2012: 242). Nämä viroksi poliittisista syistä luetut kielimuodot eivät muodosta mitään kokonaisuutta kielen polveutumisen kannalta.

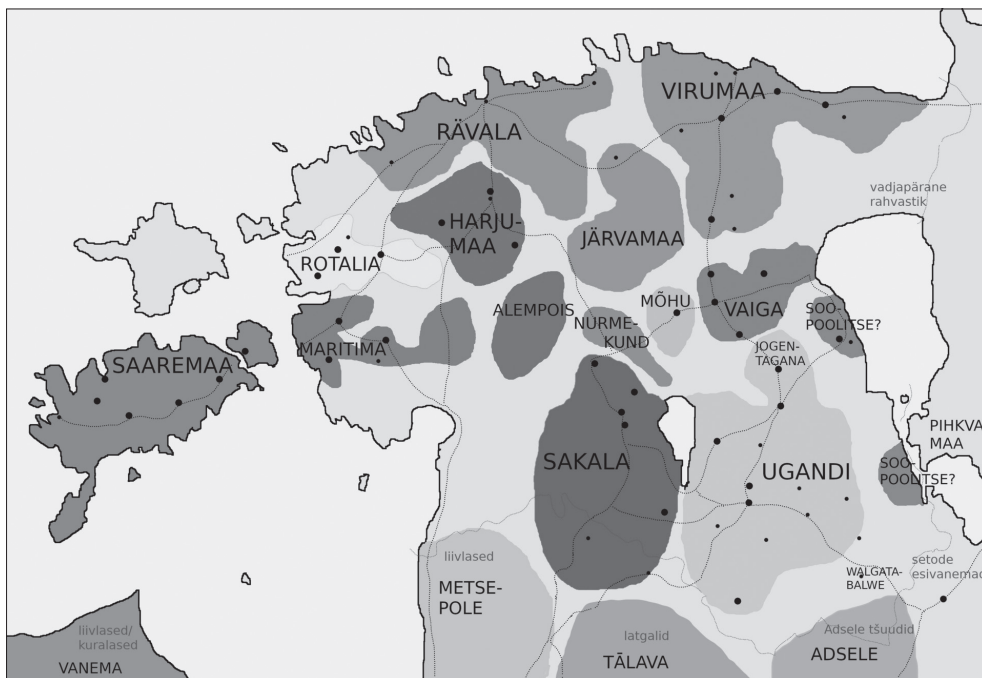
Kartta 2: Viron kielialueen murreryhmittely (Pajusalu jm. 2018: 58 mukaan).

Kallio (2024) on esittänyt lisäperusteita Viitson (1996, 1998) esittämälle koillis- ja rannikkoviron luokittelulle. Kallio jakaa alueen murteet koillisviroon ja rantaviroon, ja jälkimmäisen edelleen kahteen ryhmään. Koillisviro eli Alhontakaiset (Alutaguse) murteet käsittävät Lüganusen, Jöhvin, Pohjois-lisakun ja Länsi-Vaivaran. Rantaviro käsittää yhtäältä läntisen (Jöelähtme, Kuusalu, Länsi-Haljala) ja keskisen ryhmän (Itä-Haljala, Viru-Nigula) ja toisaalta Vaivaran rantaviron (Pohjois- ja Itä-Vaivara). Varsinaisen rantaviron sekä Kukkosin murteen Viitso ja Kallio luokittelevat pohjoisitämerensuomeen omiksi kantamurteikseen ja Kallio luokittelee Vaivaran rantaviron muinaiskarjalasta polveutuvaksi (Kallio 2024: 309, 315–317).

Poliittisten rajojen vaikutus kielialueiden synnyssä on osoitettu monien kielten kohdalla. Toisaalta poliittiset rajat edesauttavat kielellisten erikoispiirteiden syntyä, toisaalta poliittinen yhtenäistyminen vaikuttaa kielelliseen tasaantumiseen (Pajusalu jm. 2012: 241). Varsinkin tilanteessa, jossa yhteisön kielellä ei ole virallista asemaa tai kirjakieltä, on poliittisten rajojen merkitys korostein kieliyhteisön kontaktien kannalta. Tämän kielenulkoisen vaikutuksen huomioon ottaminen mahdollistaa (esi)historiallisten kieliyhteisöjen paikantamisen erityisesti silloin, kun muita sosiolingvivistisiä keinoja ei ole.

Ainakin Saarenmaan murre on voinut eriytyä jo ensimmäisen vuosituhannen jKr. jälkipuoliskolla. Tällöin kulttuuriset paralleelit lisääntyivät Saarenmaan ja Vuojonmaan (Gotlannin) kesken ja Skandinaviasta saapui väestöä Saarenmaalle. Arkeologisesti tämä näkyy Saarenmaan ja manner-Viron välisten erojen kasvuna sekä ilmeisesti myös väestönkasvuna Saarenmaalla. On mahdollista, että Saarenmaan sosiaalinen rakenne alkoi muuttua jo 600-luvulla jKr., mutta saarella ei ollut keskitettyä poliittista valtaa ennen 1000-lukua, mahdollisesti matalasta väestötiheydestä johtuen. Kielellisiä jälkiä vanhasta skandinaavisesta asutuksesta näkyy Sörven murteiden fonologisissa piirteissä ja Hiidenmaan skandinaavisperäisessä paikannimessä *Reigi*, vrt. *Reykja(vik)* (Grünthal 2015: 120–121 viitteinen; ks. myös 5.1.4. alla).

Esihistoriallisen ajan lopussa nykyisen Viron alueelta tunnetaan kaksitoista muinaismaakuntaa (ks. kartta 3). Väitöstutkimukseni kannalta olennaiset muinaismaakunnat ovat Saarenmaa, Rotalia ja Maritima. Saarenmaan muinaismaakunta käsitti nykyiset Saarenmaan ja Muhun saaret, kun taas Rotalia ja Maritima sijaitsivat vastaavasti historiallisen Läänemaan pohjois- ja eteläosissa. Kyseiset kolme muinaismaakuntaa olivat toistensa naapureita ja pohjoisessa, kaakossa ja etelässä harvaan asuttujen tai asumattomien saarten ja soisten erämaiden ympäröimiä. Kyseisten muinaismaakuntien kontaktit keskenään saattoivat olla tiiviimpiä kuin muiden naapurimaakuntien kanssa. Saarenmaalla ja Rotaliolla on kuitenkin ollut tiiviitä kontakteja myös Varsinais-Suomen alueelle (Pajusalu jm. 2018: 144–145). Raun ja Saareste ovat olettaneet lounaisvirolais-liiviläisten kontaktien jatkuneen silloinkin, kun pohjoisvirolais-suomalaiset kontaktit vähenivät 1100-luvun loppuun tultaessa. Joidenkin eteläitämerensuomalaisten piirteiden on oletettu tapahtuneen jo ennen 1200-lukua, esim. **ns* > **Vs*. Saksalaisvalloituksen jälkeen kielelliset kehitykset yhtenäistymistä kohti ovat pysähtyneet, jolloin murteelliset erot ovat kasvaneet. Tällöin myös lounaisvirolaiset murteet ovat eriytyneet muusta manner-Virosta (Raun & Saareste 1965: 57, 62).

Kartta 3. Viron muinaismaakunnat rautakauden lopussa (Valk 2020: 364 mukaan).

Pajusalu jm. (2012: 243–245) huomauttavat, että nykyviron murrealueet eivät limity kahdentoista muinaismaakunnan rajojen kanssa. Läntisimmät kolme muinaismaakuntaa kuitenkin muodostavat etnografisesti ja sanastollisesti yhtenäisen alueen (mts. 245 kartat 3 ja 4) ja on myös huomioitava, että nykypohjoisviron länsi- ja keskimurteiden raja noudattaa melko tarkasti Rotalian ja Maritiman muinaismaakuntien itärajaa.

Asutushistoriallisesti ja yhteiskunnallisesti 1200-luvun saksalaisvalloitus rauhoitti Riianlahden ja Pohjois-Baltian alueen ja mahdollisti asutuksen leviämisen aiemmin asuttamattomille raja-alueille. Aiemmin on pidetty nykyisen Pärnun aluetta rajavyöhykkeenä virolaisten ja liiviläisten välillä (ks. esim. Sutrop & Pajusalu 2009), mutta nykytietämyksen mukaan rannikkoalue Pärnusta Salatsijoelle asti oli esihistoriallisena aikana asumaton ja soista erämaata (ks. kartta 3; Vunk 2022). Myöhemmän Pärnumaan aluetta voikin pitää vetovoimaisena uudisasutuksen kohdealueena, jonne muutti väestöä ympäröiviltä alueilta historiallisena aikana (Pajusalu jm. 2012: 250–251). Sosiolingvivistisesti saksalaisvaikutuksella oli se muutos, että rautakautisen vironmurteisten yhteiskuntien oletetut ylärekisterit syrjäytyivät 1200-luvulta lähtien ensin ala-, sitten yläsaksan tieltä, joilla oli historiallisena aikana korkeampi yhteiskunnallinen asema (Hennoste 1997: 48–52).

Läntisten murteiden muodostumiselle historiallisena aikana eräs olennainen muutos oli Länsi-Viron hallinnollinen yhdistyminen Saarenmaan ja Läänemaan hiippakunnaksi. Hiippakunta yhdisti kolme läntistä muinaismaakuntaa lukuunottamatta Maasilinnan voutikuntaa sekä Lihulan ja Pärnun komentokuntien alueita pääosin Muhun, Lihulan ja Pärnun ympärillä. Hiippakunnan keskus sijaitsi ensin

vuosina 1234–51 Lihulassa, jonka hiippakunta jakoi Lihulan komentajan kanssa. Keskus siirrettiin tämän jälkeen Vanhaan Pärnuun, kunnes liettualaiset ryöstivät kaupungin vuonna 1263. Tämän jälkeen hiippakunnan keskus määrättiin Haapsaluun, joka sai Lyypekin kaupunkioikeudet vuonna 1279. Hiippakunta säilyi omana alueellisena yksikkönään vuoteen 1584 asti. Tällöin alue siirtyi lyhytaikaisen tanskalaisvallan (1561–84) kautta Ruotsin alaisuuteen ja yhdistyi Pohjois-Viron eli Harju-Virun ritarikunnan, Järvamaan maakunnan ja Tallinnan kaupungin kanssa Vironmaana tunnetuksi alueeksi.

Toinen olennainen muutos läntisten murteiden kehityksessä on Uuden Pärnun perustaminen vuonna 1265. Uusi Pärnu (tästedes Pärnu) oli Pärnun komentokunnan keskus. Pärnu sijaitsi virolaisten ja liiviläisten muinaismaakuntien rajojen ulkopuolella ja kuten edellä mainittu, melko asumattomalla alueella. Pärnu sijaitseekin historiallisella siirtymäalueella, joka syntyi hallinnollisen keskuksen ympärille. Syntyyn liittyy asutusmuutoksia laajalla alueella (Pajusalu jm. 2012: 250–251). Pärnu sai hansakaupungin oikeudet vuonna 1318. Kaupunki houkutteli myös liiviläisiä kauppiaita, joilla oli hansajärjestelmässä erioikeuksia (ks. yllä), mikä takasi liiviläisille virolaisia ja latvialaisia paremman liikkuvuuden. Vuosien 1582–1693 välisenä aikana tehdyt hallinnolliset muutokset ensin Puolan ja sitten Ruotsin alla yhdistivät Pärnunlahden alueet etelässä aina Salatsiin asti. Tällöin asutus levisi ja kontaktit alueella tiivistyivät entisestään (Vunk 2022: 290–295, 301). Pärnumaan alueella kehittyi monilähtöisistä kontakteista johtuen uusia alueellisia innovaatioita, mikä näkyy mm. Varbla–Töstamaa -isoglossirajana (ks. alla).

Saarenmaan ja Läänemaan hiippakunnan perustaminen on samanaikainen pohjoisviron kielellisen kehityksen kanssa. Pohjoisviron kehityksen nykyiseen muotoonsa katsotaan tapahtuneen keskiajalla. Rätsep pitää pohjoisviroille ominaisten muutosten ajanjaksona 1200–1600-lukuja, jossa keskeisiä ovat 1300–1500-luvut (Rätsep 1989: 1518–1519).

Pajusalu on jakanut pohjoisviron kielihistorian kolmeen olennaiseen ajanjaksoon: muinaisviro (*vanaeesti*, 1200-luvulle asti), siirtymäviro (*murrangueesti*, 1200–1700-luvut) ja nykyviro (*uuseesti*, 1700-luvulta lähtien). Pajusalu huomioi vielä, että 1200-luvun vähäisten merkintöjen viro eroaa suuresti 1500–1600-lukujen tekstien kielestä, minkä takia hän esittää teoreettisen mahdollisuuden siirtymäviron jakamisesta niin, että olennaisin muutosten ajallinen raja olisi 1400–1500-lukujen taitteessa (Pajusalu 2000: 158–159). Prillop jm. (2020: 30, 75) ajoittavat siirtymäviron 1200–1600-luvuille.

Monet pohjoisviroille ominaiset piirteet syntyivätkin juuri siirtymäviron aikana. Kirjallisten lähteiden perusteella esimerkiksi loppuheitto (oikeammin sananloppuisen vokaalin heittyminen pitkää ensitavua seuraavissa kaksitavuisissa sekä kaikissa useampitavuisissa sanoissa) tapahtui 1200–1400-lukujen välisenä aikana, sillä vielä 1200-luvun Henrikin Liivinmaan kronikassa esiintyy muotoja kuten *pappi*, *maleva* 'sotajoukko' (vrt. viP *papp*, *malev*) ja *kylekunda* 'kyläkunta' (vrt. viP *küla-kond*) ja *Liber Census Daniae*-kirjassa esiintyy paikannimi *Vsikylæ* (Raun & Saareste 1965: 59; Rätsep 1989: 1511; Prillop jm. 2020: 131). Myös vokaalien sisäheitto eli pitkän ensitavun jälkeisen avotavun vokaalin heittyminen kolme- tai useampitavuisessa sanassa on ajoitettu 1400-luvulle, sillä 1200-luvun paikannimet ovat vielä

muodoissa kuten *Ardala* 'Aarla' tai *Hyruelæ* 'Hirla' (KNR: Aarla, Hirla). Sisäheittoa seurasi jälkitavujen pitkien vokaalien lyhentyminen, esim. (**antatak* >) **antaa* > viP *anda* 'antaa (inf.)', (**vajaka* >) **vajaa* > viP *vaja* 'tarpeen', joka on ajoitettu 1400-luvulle (Raun & Saareste 1965: 60; Rätsep 1989: 1511–1512; Prillop jm. 2020: 132, 134).

Viron pääpainollisten tavujen jälkeisten yksinäisklusiilien heikon asteen klusiilin heikkeneminen tai kato eli **k* > $\emptyset \sim j$ (**jalkan* : **jalan* 'jalan'), **t* > $\emptyset \sim C \sim j$ (**ritan* > **rian* 'rivin', **siltan* > **sillan* 'sillan', **satān* > **sajan* 'sadan') ja **p̃* > $\emptyset \sim C \sim v$ (**tuṗān* > **tuvan* > **tuan* 'huoneen', **kumṗān* > **kumman* 'kumman', **haaṗān* > **haavan* 'haavan') on ajoitettu 1400–1500-luvuille, sillä vielä 1200-luvun paikannimissä klusiili on säilynyt, esim. *Andikvææ* 'Annikvere', *Eghöntakæ* 'Jöetaga', *Hergænpæ* 'Härjapea', vaikka jo 1300-luvun alussa esim. *Meintacus* 'Mäetaguse', *Waympere* 'Vaopere' (Raun & Saareste 1965: 59; Rätsep 1989: 1512–1513; Prillop jm. 2020: 139–142).

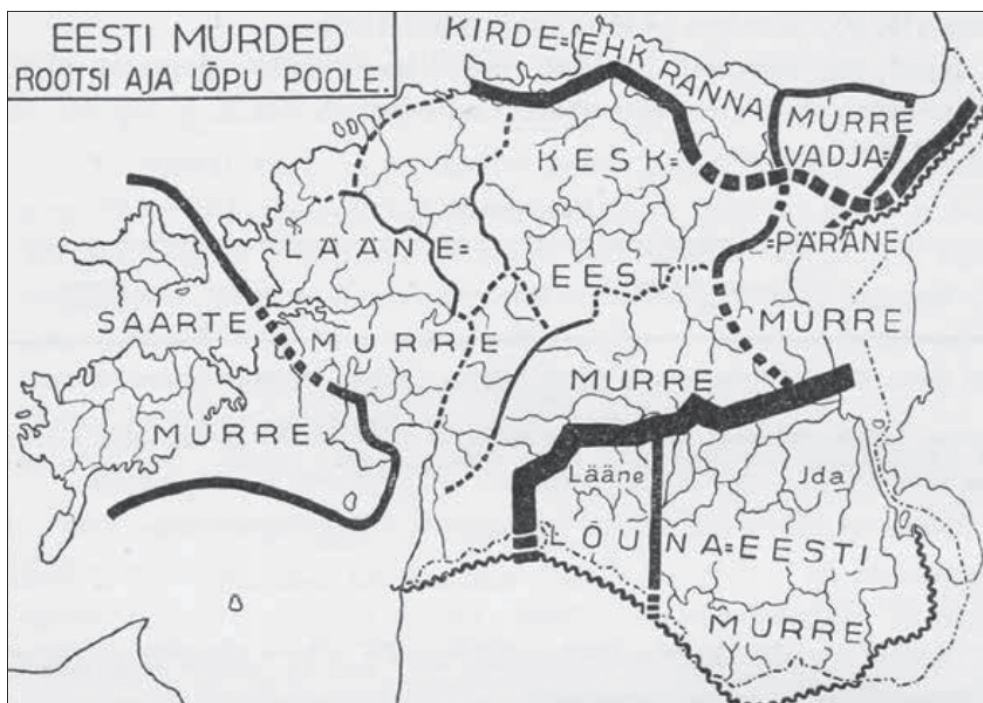
Vielä eräs olennainen äänne muutos eli sananloppuisen **n*:n kato on ajoitettu 1400–1500-luvuille. Sananloppuisen konsonantin **n* (ja **k* tai **h*) kato on sananloppuisen vokaalin katoa myöhempi, sillä esim. **seemen* > *seeme* 'siemen', eikä **seemen* > ***seeme* > ***seem* (tai **laulak* > **laula?* > *laula* 'laula!', **hooneh* (> **hoone?*) > *hoone* 'talo'). Muutos tosin koski lähinnä sanavartaloita (esim. **haben* > viP *habe* 'parta'), sillä taivutusparadigmassa **n* säilyi kauemmin: genetiivin tunnuksena **n* katosi vasta 1600-luvulla ja yksikön 1. persoonan tunnuksena *n* on säilynyt pohjoisviron keskimurteissa nykyaikaan asti (Raun & Saareste 1965: 61, 62; Rätsep 1989: 1514–1515; Prillop jm. 2020: 135–139; ks. myös 5.2.1.1. alla).

Länsimurteiden katsotaan jakautuneen pohjois- ja eteläryhmäksi 1600-luvulta lähtien, kun Ruotsi perusti Pärnun läänin. Ruotsin Liivinmaan siirrettyä Venäjän alaisuuteen Suomessa Pohjan sodassa hallinnollinen jako säilyi enemmän tai vähemmän sellaisenaan pohjoisen Vironmaan ja etelän Liivinmaan kuvernementtien rajana aina Viron itsenäistymiseen saakka (Pajusalu jm. 2018: 143). Pärnun läänin raja ei noudattanut olemassa olevia kielellisiä tai kulttuurisia rajoja, joskin rajan olemassaolo 300 vuotta johti sekundaarien piirteiden leviämiseen tai muodostumiseen hallinnollista rajaa noudattaen. Pelkästään Varblan ja Töstamaan pitäjien välisellä rajalla on enemmän kuin 15 isoglossia ja Mihklin pitäjän läpi kulkee 10–15 isoglossin raja, muualla rajalla on alle 10 isoglossia (Pajusalu jm. 2012: 248–249).

Vaikka Vironmaan–Liivinmaan hallinnollisen jaon mukaisesti levisi tai syntyi sekundaareja piirteitä, ei raja kuitenkaan muuttanut pohjoisviron murteiden perusjakoa. Pohjoisviron päämurteet ovat voineet syntyä jo 1500-luvulla (Pajusalu jm. 2012: 249). Tähän näkemykseen lisäisin huomion, että länsimurteiden pohjoisryhmän alue heijastaa melko tarkalleen myös Rotalian muinaismaakunnan aluetta. Kuten esitin Saarenmaan kohdalla yllä, että Saarenmaan murre on voinut eriytyä jo varhain rautakauden lopussa, pidän myös länsimurteiden murteutumisen ulottuvan mahdollisesti samaan aikaan eli merovingi- ja viikinkiaikaan.

Kartassa 4 näkyy Andrus Saaresten esittämä viron murteiden levikki 1600-luvun lopussa (Saareste 1940: 22). Länsimurteiden kannalta huomionarvoista on ensinnäkin Pärnun komentokunnan alueen ilmeneminen omana murrealueenaan, joskin epäselvin rajoin useimmissa suunnissa. Myös Länsi-Harjumaan murteet esiintyvät

omana ryhmänään, ilmeisesti vielä 1600-luvulla länsi- ja keskimurteiden siirtymäalueena. Saareste on myös luokittellut Länsi-Viron lounaisrannikon Varblan ja Tõstamaan murteet saarimurteisiin (ks. myös Pajusalu jm. 2018: 143). Vaikka Varblan ja Tõstamaan välinen isoglossiraja, joka noudattaa vanhaa Viironmaa–Liivinmaa-rajaa, on vahvin yli 15:llä 120:stä tutkitusta isoglossista, on se silti heikompi kuin eteläviron sisäiset murrerajat (Pajusalu jm. 2012: 248–249). Varbla ja Tõstamaa kuuluvatkin pääpiirteiltään samaan länsimurteiden lounaisryhmään (Aud, Han, Kse, Lih, Mih, Tõs, Var), jota lounaisrannikon ja saarimurteiden yhteisten piirteiden vuoksi voidaankin pitää siirtymäryhmänä saari- ja länsimurteiden välillä (Pajusalu jm. 2018: 147).

Kartta 4. Viron kielialueen alueelliset erot 1600-luvun lopussa (Saareste 1940: 22).

Marjannimiä käsittelevässä tutkimuksessaan Saareste esittää Läänemaan murteille ominaisten muotojen kehittyneen Gösekenin vuoden 1660 kirjan perusteella nykyiseen muotoonsa 1700-luvun keskellä (Saareste 1947: 247). Lisäksi 1700-luvun alussa Lounais-Viron paikannimistä ja muresanoista koottu Vestringin sanakirja osoittaa, että vielä tuolloin Pärnumaalla puhuttu paikallinen kieli erosi Tallinnan kirjakielestä ja muistutti enemmän liivin kieltä kuin alueen nykyinen murre (Pajusalu 2013).

Pohjoisviron länsimurteiden muuttumista yleispohjoisviron suuntaan on käsitelty kirjallisuudessa aika ajoin. Pajusalu (1997) on analysoinut 135 kielellistä piirrettä pohjois- ja eteläviron murteissa ja sitä, kuinka moni niistä esiintyy myös kirjavirossa. Pajusalu huomauttaa isompien pitäjien kohdalla, että hänen käyttämänsä metodi

saattaa vaikuttaa pitäjien suurempaan läheisyyteen kirjakielen kanssa, sillä mikäli jotain piirrettä esiintyy useampi variantti pitäjässä, lasketaan silti pitäjälle yhteispiirre kirjakielen kanssa, jos yksikin piirteistä vastaa kirjakielen piirrettä (mts. 170–173). Eniten yhteisiä piirteitä on keskimurteilla (58,7%), toiseksi eniten itämurteilla (50%). Kolmantena ovat läsimurteet (47,2%), neljäntenä koillismurteet (45,9%) ja viidentenä saarimurteet (36,3%) (mts. 171–172). Pitäjätasolla läsimurteista kirjakielisimmät murteet ovat Saarden (83 yhteistä piirrettä – 61,5%) ja Pärnun (82 – 60,7%) murteet. Enemmän kuin puolet on kirjakielen kanssa yhteistä Vändran (74 – 54,85), Märjamaan, Lääne-Nigulan (molemmilla 73 – 54,1%), Häädemeesten (72 – 53,3%), Torin ja Kullamaan (molemmilla 70 – 51,9%) murteilla. Kauimpana kirjakielestä ovat Lihulan (50 – 37%), Hanilan (51 – 37,8%), Varblan ja Mihklin (molemmilla 53 – 39,3%) murteet. Muiden läsimurteiden pitäjien yhteisosa kirjakielen kanssa on 40–50% (mts. 173). Saarimurteiden pitäjäkohtaiset yhteispiirteet kirjakielen kanssa ovat taas 30–40%. Eniten yhteispiirteitä on Kihelkonnassa (56 – 41,5%), vähiten Kihnussa (39 – 28,9%) (mts. 174). Nykyään ei Pohjois-Viron länsi- tai lounaisosassa kuitenkaan ole erityisen omaperäisiä periferiamurteita. Pohjois-Viron länsiosassa tämä on selitettävissä pääkaupungin puhutavan vaikutuksella, kun taas Lounais-Viron tapauksessa kyseessä on alueen murteen myöhäinen kehitys Pohjois- ja Etelä-Viron välillä (mts. 176).

Pajusalu huomioi suurimpien Viron kaupunkien murteellisen läheisyyden kirjakieleen. Tämä on selitettävissä joko siten, että kaupunkien ympäristön murteista on otettu piirteitä kirjakieleen tai siten, että kehittyvä kirjakieli on vaikuttanut kaupunkien kautta ympäröiviin murteisiin. Erityisesti Tarton tapauksessa jälkimmäinen vaihtoehto on määräävä tekijä. Pärnun tapauksessa on kyseessä myös keskeisen periferian käsite, jolla Pajusalu tarkoittaa mm. periferian osaa kielellisten uudennosten katalysaattorina ja levittäjänä. Periferioiden sosiaaliset verkostot ovat keskuksia löyhempiä, joiden kautta kielelliset innovaatiot leviävät (mts. 177, 180; Pajusalu jm. 2012: 249–251).

Lounaisvirolla on myös joitain sanastollisia yhteyksiä eteläviroon. Salatsinliivin ja viron sanastollisten suhteiden tutkimuksessa Pajusalu, Krikmann ja Winkler (2009: 294–295) mainitsevat muuten etelävirolaisen sanan *mõts* 'metsä' esiintymisen läsimurteiden Varblan murteessa. Sanan pohjoisvirolainen vastine on etuvokaalinen *mets*, mutta lounaisvirolaisella alueella on muitakin takavokaalisia sanueita, joiden pohjoisemmissa vastineissa on etuvokaali, esim. viE, viL *mõtus* ~ sm *mettos* 'metso'; viL *mõltsas* ~ viP *meltsas* 'vihertikka'. (VMS: *melts(as)*, *mõltsas*, *mõtus*). Sana on arkaismi ja vastaavanlaisia esimerkkejä on muitakin, esim. Ans Jäm Khk Var viE *süva* 'syvä', vrt. viP *sügav* (VMS: *süva*).

Lounaisviron murteiden pohjoisvirolaistumisen kysymystä ei ole erityisesti käsitelty viron dialektologiassa. Kysymyksen on huomioinut Viitso, joka mainitsee vuoden 2001 artikkelissaan Länsi-Saarenmaan ja Itä-Hiidenmaan omana murreryhmänään. Tämän ryhmän murteissa ovat diftongit *oi* ja *ou* säilyneet joissain vartaloissa, esim. *noid* 'noita' (vrt. viP *nõid*), *joud* 'voima' (vrt. viP *jõud*), *joul* 'joulu' (vrt. viP *jõulud*). Joissain tapauksissa alkuperäiset diftongit ovat säilyneet myös manner-Viron murteissa. Tämän piirteen huomioimisen yhteydessä Viitso toteaa, että vielä on

selvittämättä, kuinka saarimurteet pohjoisvirolaistuivat (Viitso 2008 [2001]: 20–21). Kyseisten sanojen kohdalla lisäksi huomion, että manner-Viron murteiden levikki osoittaa lounaisen Viron jääneen koillisrannikon ja eteläviron kielialueen tavoin areaalisesti levinneen muutoksen **oi, ou > *õi, õu* ulkopuolelle (EMS: joud, joul, nõid; VMS: noidlema).

Edellä esitetyn perusteella on siis aiheellista käsitellä lounaisviroa omana murreryhmänä, joka kehittyi siirtymäviron aikana. Kuten olen esittänyt artikkeleissa [3] ja [4], eroavat lounaisviron nykyiset murteet 1600-luvun lopulla taltioidusta. Kirjallisuudessa, osatutkimuksissani ja tässä johdanto-osassa esitetyt piirteet viittaavat eteläisen itämerensuomen murrejatkumoon, joka jäi monien pohjoisviroa koskeneiden muutosten ulkopuolelle. Tässä johdanto-osassa käsitellyt fonologiset piirteet viittaavat sekä vanhempaan murrejatkumoon, johon kuuluvat paitsi lounaisitämerensuomi, myös eteläviro joko kokonaan tai vain mulkin osalta, että uudempaan lounaisitämerensuomea koskevaan areaaliseen kehitykseen, johon ovat vaikuttaneet kielikontaktit germaanisten ja balttilaisten kielten kanssa. Perustelen tätä väittämää tarkemmin 5. luvussa.

5. TUTKIMUSTULOKSET

Tässä luvussa käsittelen artikkeleissani esiteltyt piirteet. Jaan piirteiden käsittelyn fonologisiin, taivutusopillisiin, johto-opillisiin, morfosyntaktisiin ja leksikaalisiin. Jokaisessa kappaleessa käsittelen ensin kyseisen kielentason piirteet, minkä jälkeen jaan piirteet yhteenvedossa suppea- ja laajalevikkisiin. Suppea levikki tarkoittaa, että liivin piirteellä on vastine joko hajanaisesti muutamassa murteessa tai yhdellä pohjois- tai eteläviron murrealueella. Laaja levikki vastaavasti tarkoittaa useampaa murrealuetta.

Suppealevikkiset piirteet viittaavat myöhäiseen areaaliseen kehitykseen (esim. vokaalien muutokset 5.1.1.–5.1.3.) tai liiviläissubstraattiin viron murteissa (esim. epäsuoran tapaluokan tunnus 5.4.2.), joten niillä ei ole todistusvoimaa lounaisitämerensuomen taksonomisessa määrittelyssä. Tällaisia hypoteesiani heikosti tukevia piirteitä on kuitenkin esitelty artikkeleissa, joskaan tätä hypoteesini kannalta tärkeätä eroa ei ole tuotu esiin korostetusti. Hyödynnänkin tätä johdanto-osan lukua paitsi käsitelläkseni artikkeleissa esiteltyjä piirteitä, myös oikaistakseni niiden puutteellisesti ilmaistua mahdollista merkitystä lounaisitämerensuomen hypoteesin osoittamisessa. Lopuksi esitän erilevikkisille piirteille mahdollisia kronologioita perustuen historiallisen sosiolingvistiikan menetelmiin. Olen käsitellyt artikkelien [3] ja [4] kronologioita syvemmin tämän teoksen luvuissa 4 sekä 5.5.

Artikkelieni aiheiden laajuus vaihtelee, joten tämän luvun kappaleet eivät vastaa artikkeleitteni sisältöä täysin yhteen. Artikkelissa [1] on esitetty tämän luvun tapaisesti mahdollisia liiviläisperäisiä piirteitä kielen viideltä eri tasolta: fonologiasta, morfofonologiasta, morfologiasta, morfosyntaksista ja syntaksista. Tässä luvussa jaan piirteet neljään ja käsittelen yhtäältä morfofonologiset ja morfologiset ja toisaalta morfosyntaktiset ja syntaktiset piirteet yhdessä, mutta jaan morfologian taivutus- ja johto-opillisiin lukuihin. Artikkelit [2] käsittelee sanastollisia yhtäläisyyksiä liivin ja viron murteiden välillä, joten luku 5.4. vastaa pääosin sen sisältöä. Artikkelissa [3] käsittelen itämerensuomalaisten kielten taksonomiaa ja perustelen lounaisitämerensuomen mahdollisuutta seitsemällä liiville ja lounaisvirolle yhteisellä fonologisella piirteellä. Lisäksi perustelen, että piirteiden levikin perusteella äänne muutosten *terminus ante quem* olisi 1600-luvun loppu, jolloin Tallinnan kirjakieltä alettiin käyttää Pärnumaalla. Artikkeleissa [4] ja [5] käsittelen morfologisia uudennoksia sanastossa, jotka viittaavat lounaisitämerensuomalaiseen levikkiin. Artikkelia [4] vastaa sisällöltään alaluku 5.3.2.1. ja artikkelia [5] taas alaluku 5.3.2.2.

Kuten luvussa 4 olen perustellut, vanhoja lounaisitämerensuomalaisia fonologisia uudennoksia en oleta useita, sillä useimmat piirteet kehittyivät kirjallisten lähteiden perusteella vasta keskiajalla ja muuttuneessa sosiolingvistisessä kontaktitilanteessa germaanisten ja balttilaisten kielten kanssa. Tämän takia on otettava huomioon myös morfologisten uudennosten todistusvoima. Morfologisia piirteitä onkin esitetty kirjallisuudessa itämerensuomalaisten kielten luokittelussa, kuten konditionaalien tunnuksen vaihtelu (esim. Ojansuu 1922: 142–144; Kallio 2014: 162), monikon genetiivin tunnuksen muodostaminen (esim. Alvre 1973a, 1973b) ja yksikön 3. persoonan muoto (esim. Viitso 2008 [2000]: 85; Kallio 2007: 243; 2014: 156). Omassa tutkimuksessani on osoittautunut lounaisitämerensuomen kantamurteen

vahvimmaksi todisteeksi yhteinen johtamismalli, johon kuuluvat johtimet *-As : -AhA-, *-kAs ja *-kkAs (ks. 5.3.2.1. alla).

5.1. Fonologia

Tässä alaluvussa käsittelen osatutkimuksissa esiteltyjä fonologisia piirteitä. Osatutkimuksissani esitellyt piirteet ovat pitkän *ā:n pyöristyminen (5.1.1.), *au > ou pyöristyminen (5.1.4.), sekundaari a jälkitavussa (5.1.5.), *e > i supistuminen (5.1.6.), *e > ä väljentyminen (5.1.7.), metafoonia (5.1.8.), prepalatalisaatio (5.1.9.), vokaalien reduktio (5.1.10.), *h:n kato (5.1.11.), katkoäänne (joka tässä tutkimuksessa kattaa myös tonaalidistinktion) (5.1.12.), *v:n kato (5.1.13.) ja *v > b (5.1.14.). Artikkelissa [1] *v:n kato ja *v > b on käsitelty samassa kappaleessa. Piirteet ovat kuitenkin kaksi eri muutosta, joten käsittelen ne tässä alaluvussa erikseen.

Olen tähän alalukuun lisännyt katsaukset fonologisista piirteistä, joilla on samankaltainen levikki kuin pitkän *ā:n pyöristymisellä. Näitä piirteitä ovat *e > ö etistyminen ja pyöristyminen (5.1.2.) ja *ä:n supistuminen (5.1.3.).

5.1.1. pitkän *ā:n pyöristyminen

Kuurinmaanliivissä kantaliivistä periytynyt pitkä *ā ei ole säilynyt, vaan vokaali on muuttunut molemmissa päämurteissa. Länsikuurinmaanliivissä *ā säilyi 1930-luvulle mennessä vain harvoilla vanhimmilla kielenpuhujilla ja enimmäkseen *ā on pyöristynyt ā̄:ksi, esim. *maa > mā̄ 'maa', *raha > rā̄ 'raha'. Itäkuurinmaanliivissä *ā on pyöristynyt ja supistunut ō:ksi (SUT: \bar{o}), esim. *maa > mō 'maa', *raha > rō 'raha'. Kuolkan murteessa \bar{o} kehittyi edelleen \bar{o} :ksi (Posti 1942: 23–24, 133–134; Kettunen 1947: 25; Kallio 2016: 58).

Kallion selitys *ā:n pyöristymiselle eroaa kronologiselta järjestykseltään Kettusen (ja Postin) selityksestä. Kettunen toteaa, että länsikuurinmaanliivissä ā joko säilyi tai pyöristyi ā̄:ksi. Kallio pitää tästä huolimatta äänne muutosta *ā > \bar{o} kuurinmaanliiville yhteisenä, joskin äänne muutos oli sen verran vanha, että se ei koskenut ensitavun pitkää ā:ta, joka kehittyi sekundaaristi diftongiin tai umpitavuun resonantin edellä sanan heikossa vartalossa, esim. *aiga > āiga, *jalga > jālga. Kuitenkin Kettunen toteaa, että länsikuurinmaanliivissä ā pyöristyi myös tässä tapauksessa, esim. jālga. Koska *ā edustuu eri tavoin kuurinmaanliivin murteissa, ei näin ollen voi pitää pitkän *ā:n pyöristymistä kuurinmaanliiville yhteisenä (ks. myös Viitso 2008 [1999]: 229).

Kettunen ehdottaa itämurteiselle kehitykselle diftongista välimuotoa $\bar{o} < \bar{o}q < \bar{a}$ (Kettunen 1947: 25). On myös mahdollista, että välimuotona oli labiaalinen ā̄. Sekundaarin pitkän ā:n kehittyttyä on *ā:n pyöristyminen tapahtunut länsikuurinmaanliivissä. Ei ole välttämätöntä olettaa kuurinmaanliivin murteiden äänne muutosten välille yhteyttä, koska ne ovat joka tapauksessa eri-ikäisiä.

Tarkkaan ottaen kyseessä on siis kaksi eri kuurinmaanliivin äänne muutosta ja siten isoglossi itä- ja länsikuurinmaanliivin välillä. Salatsinliivin edustus noudattaa itäkuurinmaanliivin kehitystä, sillä etymologinen pitkä ā on merkitty paitsi <aa>, myös <aa°, ao, aā, a°> [v:], esim. maa ~ maā 'maa', vrt. liKI mō, raant ~ ra°nt ~

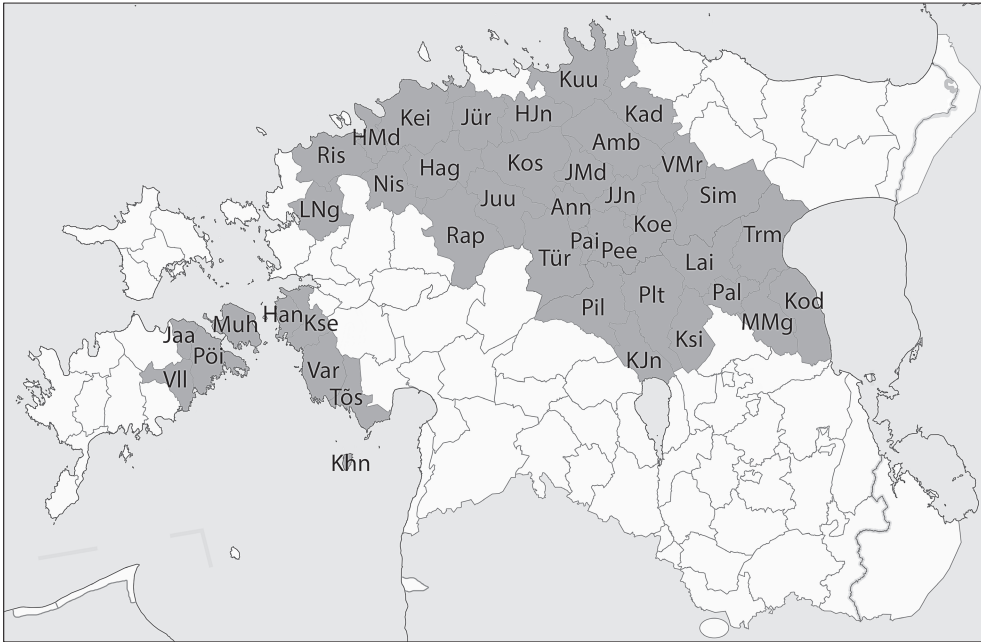
raånd ~ *raa^ond* ~ *ra^omd* 'kirja', vrt. liKI *rõntəz*. Sjögrenin mukaan salatsinliivin pitkä *ā* sisältää siis *o*:maisena ääntämisen, jonka hän kuvailee *a*:n ja *o*:n välisenä, joskin hän korostaa, että äänne ei ole diftonginen (Suhonen 1999: 155; Winkler & Pajusalu 2018: 33; Winkler 2019: 142).

Pohjoisviron saarimurteissa on tapahtunut muutos *ā* > *ō*, jonka pohjana on pitkän *ā*:n pyöristyminen. Tämä muutos ilmenee mm. saarimurteiden latvialaislainoissa, esim. Mus Kaa Krj Pha 'koopel' 'aidan ylityspaikka, kynnyksaukko', *koēs* : *koosi* 'kovera puu, jota käytetään jäänuotan laskemisessa' (Vaba 1977: 229; EMS: koopel). Tästä johtuen olen artikkelissa [3] pitänyt äänne­muutosta Länsi-Saarenmaalle ominaisena, esim. Khk *võdà* 'katso', mutta pyöristymistä kuitenkin esiintyy myös Hiidenmaalla, joskin vähemmän Länsi-Hiidenmaan murteissa kuin Itä-Hiidenmaalla ja Länsi-Saarenmaalla, esim. Emm *kõrìd* 'karstat', HiI *kõl* : *kõlùd* 'vaaka', vrt. viP *kaalud*. Myös lyhyen *a*:n pyöristymistä esiintyy saarimurteissa, esim. Hi, PhI *kåks* 'kaksi' (Lonn & Niit 2002: 34, 60; Pajusalu jm. 2018: 136, 139–140; ks. Kartta 5 alla).

Kartta 5: Pitkän **ā*:n pyöristymisen levikki.

Itäkuurinmaanliivin pyöristyminen on mahdollisesti yhdistettävissä pohjoisvirolaisiin äänne­muutoksiin. Kuten edellä mainittu, Kettunen ehdottaa itäkuurinmaanliivin *ō* < *ā* välimuodoksi diftongia *õq*. Saarimurteissa pitkät matalat vokaalit ovat diftongiutuneet Kihnessa, Itä-Saarenmaalla ja Muhussa, esim. Pöi *soår* : *soårè* 'saari', Muh *mõà*, Khn *muà* 'maa' (Saareste 1955: 72; Lonn & Niit 2002: 23–24; Pajusalu jm. 2018: 140, 141). Länsimurteissa pitkä *ā* on enimmäkseen säilynyt, mutta diftongiutumisen esiintyy silti sanoittain, esim. Noa LNg *mõàl* 'maalla', Lih *soàva*, Kse *soàja* 'saada' (Saareste 1955: 72; Juhkam & Sepp 2000: 16; ks. kartta 6 alla).

Kartta 6: *aa > oa* diftongiutumisen levikki.

Diftongiutumisen levikki esiintyy paitsi Riianlahden murteissa myös pohjoisviron keski- ja itämurteissa (Saareste 1955: 72). Kyseessä ei ole siis yhteisen kantaliivin murteen piirre, mutta mikäli itäkuurinmaanliiviin rekonstruoi diftongisen väli­muodon pitkään *ā*:han, osoittaa se itäkuurinmaanliivin kuuluneen murteiden yli leviävän piirteen jatkumoon.

5.1.2. **e* > *ö* etistyminen ja pyöristyminen

Erityisesti saarimurteiden muutosta *ō* (SUT: *e*) > *ö* on selitetty perinteisesti rannikko­ruotsin vaikutuksella (Kettunen 1962: 127). Kyseinen ääntenmuutos on ominainen saarimurteille Pöiden itä- ja pohjoisosaa, Muhua ja Kihlua lukuunottamatta, esim. *Ans pōlv* 'pelto' ~ viP *pōld*, *Emm möis* 'kartano' ~ viP *mōis*, *Phl kõrutte* 'vierekkäin' ~ viP *kōrvuti* (Lonn & Niit 2002: 24–25; Pajusalu jm. 2018: 136; ks. kartta 7 alla).

Saarimurteiden **e* > *ö* -muutoksen yhdistäminen liiviin ei ole itsestäänselvää, mutta tässäkin tapauksessa on yhtäläisyyttä länsikuurinmaanliivin kanssa. Itäkuurin­maanliivin *ō*:ta vastaa nimittäin länsikuurinmaanliivin *i* < *ü*, esim. liKI *vōrəz* ~ liKL *vīrəz* ~ *vūrəz* 'vieras', liKI *vōzā* ~ liKL *vizā* ~ *vüzā* 'vesa' (Posti 1942: 17–18; Kettunen 1947: 26). Kettunen huomioi, että myös salatsinliivissä on *ü* itäkuurinmaanliivin *ō*:n vastineena, mutta Posti esittää länsikuurinmaan- ja salatsinliivin muutokset eri­lähtöiseksi. Salatsinliivissä on *ü* muuttunut *s*:n edellä *u*:ksi, jolloin myös *s* on muut­ tunut *š*:ksi, esim. *šugus* 'syksy', mitä ei ole tapahtunut *ō*:sta kehittyneen *ü*:n edellä, esim. *sügl*, *sūgl* 'seula'. Postin mukaan **e* > *ü* on myöhäinen ääntenmuutos, sillä myös sekundaari *ō* < **o*, **u* / *_v*) on osallistunut siihen, esim. liKL *ki'ur* ~ *kü'ur* ~ liKI *kō'ur* 'kovera' < **kovera*, liKL *sü'uv* ~ liKI *sō'uv* 'suvi' < **suvi* (Posti 1942: 11,

14, 18).³ Salatsinliivissä on Postin mukaan $e > ü$ -muutos nuorempi kuin $s > š$ $ü$:n edellä, kun taas jälkimmäinen on länsikuurinmaanliivissä tuntematon (mts. 18). Postin ja Kettusen rekonstruoima $*e(e)$ on Kalliolla suppea keskivokaali $*i(i)$, joka kehittyi labiaalidissimilaation myötä kehittyneiden $*e(e)$ ja $*i(i)$ yhteensulaumasta (Kallio 2016: 49). Liivin ensitavun $õ$ onkin suppea takavokaali i , kun taas ortografiassa $õ$:lla merkitty itäkuurinmaanliivissä rajallisesti esiintyvä vokaali on keskisuppea e ja esimerkiksi pohjoisviron $õ$:ta laveampi takavokaali (Tuisk 2016: 128–129).

Kartta 7: Keskivokaalin pyöristymisen levikki.

On mahdollista, että salatsinliivissä esiintyi samankaltaista idiolektista $*j$:n ja $*ü$:n vaihtelua kuin võrossa (Rist 1997: 34 *apud* Pajusalu 1998: 235–236). Tätä mahdollisuutta tukee myös vironkielisen Diedrich Heinrich Jürgensonin vuonna 1839 keräämässä salatsinliivin sanalistassa esiintyvä $*j$:n vaihteleva merkitseminen joko vokaalilla $ü, õ, ö, o$ tai i , esim. *sünna* 'sana' (vrt. liKI *sõnā*), *kõue* 'koivu' (vrt. liKI *kõvaz*), *mõtsa* 'metsä' (vrt. liKI *mõtsā*), *abwoi* 'ei voi' (vrt. liKI *ä'b vôi*), *wirg* 'verkko' (vrt. liKI *võrkə*). Jürgenson osasi vironkielisenä tunnistaa viron $õ$:ta vastaavan keskisuppean keskivokaalin, joten salatsinliivissä ilmenee vaihteleva $*j$:n ääntäminen. Tämän perusteella Pajusalu esittää, että on mahdollista olettaa salatsinliivissä olleen leivun tavoin vähintään jollain kehitystasella kaksi keskivokaalia: suppea $*j$, josta kehittyi $i \sim ü$, sekä keskisuppea $*e$, joka ilmenee Jürgensonin merkinnöissä vokaaleilla $õ, ö$ ja o (Pajusalu 2007: 215–216, 221).

3 Kallio kuitenkin esittää tämän labiaalidissimilaation kautta syntyneen ”sekundaarin $õ$:n” kantaliiviläisenä (Kallio 2016: 48–49).

Posti ehdottaa länsikuurinmaanliivin muutokseen $e > ü > i$ taustalle samaa muutosta kuin saarimurteissa. Postin mukaan kyseessä voisi olla vaikutus saarimurteista länsikuurinmaanliiviin saarelaisten muuton seurauksena (Posti 1942: 17–18). Muuttoliikettä on ollut äänne muutoksen levikin perusteella myös Itä-Hiidenmaalle, jolloin looginen maantieteellinen keskus muuttoliikkeelle olisi Kihelkonnän-Mustjalan alue Länsi-Saarenmaalla. Länsi-Saarenmaalla onkin muutamia liiviläisiä lainasanoja, jotka antavat aiheita olettaa liiviläisperäistä asutusta Länsi-Saarenmaalla, esim. Khk Kär *pääs(t)lind* 'pääskynen', vrt. liK *pešlinki* 'haarapääsky', Mus *oiguma* 'uida', vrt. liKI *voigə* ~ liKL *vuogə* ~ liS *oig* id. (LW: 503; SLW: 137; ks. myös 5.5.1.10. ja 5.5.3.5. alla).

Vastakkaisen suunnan lainana Grünthal ehdottaa liivin sanaa *te'b* ~ *tö'b* 'tauti' (LW: 411), jonka pohjoisvirolainen vastine on *töbi*. Liivin sana olisi lainattu Länsi-Saarenmaan murteesta, jossa on tapahtunut $*e > ö$ pyöristyminen (Grünthal 2023: 32). Olkoonkin, että sanan alkuperä on toistaiseksi selvittämättä ja että Saarenmaalla kuten kuurinmaanliivissä esiintyy myöhäistä delabialisatiota, esim. *pösed* > *pesed* 'posket' (Lonn & Niit 2002: 24–25.), ei kuurinmaanliivin sana voi olla virolaislaina. Vaikka salatsinliivin muoto *tob* on mitä ilmeisimmin genetiivimuodon yleistymisen nominatiiviin (Kallio 2016: 53), sanan kuurinmaanliivin länsimurteen muoto on *to'ib* (LW: 411), jota ei voi johtaa pohjoisviron muodosta *töbi* tai itäkuurinmaanliivin muodosta *töbi*. Muodossa *to'ib* esiintyy prepalatalisaatio, joka ilmiönä kilpailee metafonisen muodon *tö'b* > *te'b* kanssa (ks. 5.1.8. ja 5.1.9. alla). Molemmat ilmiöt palautuvat palataalistuneisiin konsonantteihin, joten kantaliiviläiseksi muodoksi voidaan rekonstruoida $*töbi < *töbi$. Tämän virolaisessa vastineessa *töbi* taas on tapahtunut sporadinen $*o > õ$, vrt. $*kova > kõva$ 'kova' (Viitso 2008 [1985]: 65).

5.1.3. ä:n supistuminen

Saarimurteiden vokaalien muutoksia on selitetty perinteisesti rannikkoruotsin vaikutuksella, erityisesti muutosta $ö$ (SUT: e) > $ä$, joka on ominainen erityisesti Länsi-Saarenmaan murteelle (ks. yllä). Vastaavanlainen levikki on muutoksella $ä > e \sim e$, ja erityisesti $ää > ee \sim ee$ esiintyy voimakkaimpana juuri Länsi-Saarenmaalla ja Itä-Hiidenmaalla (Lonn & Niit 2002: 24–25; Pajusalu jm. 2018: 136–137; ks. kartta 8 alla).

Ruotsalaisasutusta on ollut historiallisesti saarimurteiden alueella Saarenmaan Kihelkonnassa, Sörven niemellä ja Pühassa, Länsi-Muhussa sekä Hiidenmaan Käinassa ja Reigin Rootsikülassa, länsimurteiden alueella taas Noarootsissa (Ariste 1931: 7; Sarapuu 2024: 10). Tämän lisäksi ruotsalaisasutusta oli myös Ruhnun saarella, joka säilyi lähes yksikielisenä toiseen maailmansotaan asti. Toisin kuin saarimurteiden alueen rannikkoruotsi, jonka puhujat tulivat vertailevan murretutkimuksen perusteella keskiajalla Etelä-Suomesta, on Ruhnun ruotsalaisasutus vanhempaa ja tullut mahdollisesti muualta, joskin vanhin Ruhnun ruotsalaisasutusta koskeva dokumentti on vasta vuodelta 1341 (Grünthal 2015: 119–120).

Kartta 8: $\ddot{a} > e$ supistumisen levikki.

Kuurinmaanliivin ja rannikkoruotsin kielten välille on oletettu suoria kontakteja sen perusteella, että Kuurinmaan läheisyydessä on ollut historiallista ruotsalaisasutusta Saarenmaalla ja Ruhnussa. Saarimurteiden muutos $\ddot{a} > e \sim e$ esiintyy laajimmillaan *h*:n edellä ja se on voinut myös syntyä itsenäisesti ilman ruotsin vaikutusta (Ariste 1931: 7). Ruotsin kielen vaikutuksena on kuitenkin selitetty myös vastaavanlainen kehitys suomen lounaismurteiden itäryhmässä sekä vähemmässä määrin Kustavissa, joissa on tapahtunut äänteenmuutos $\ddot{a} > e$ (ϵ), esim. *pē* 'pää', *mē al* 'mäen alla' (Karuna, Sauvo). Angeln niemessä, Perniössä, Muurlassa ja Kiskossa lyhyt e (ϵ) esiintyy pääpainollisessa tavussa (Ojansuu 1906: 24–25).

Vastaavanlaisen suomen murteissa ilmenevän ruotsalaisvaikutuksen nojalla ruotsalaisvaikutuksen selitys on mahdollinen myös saarimurteiden kehitykselle. Mikäli kuitenkin Itä-Hiidenmaalta Länsi-Saarenmaan kautta länsikuurinmaanliivin puhuma-alueelle ulottuvaa aluetta käsitellään $*e > \ddot{o}$ pyöristymisen tavoin kokonaisuutena, on oletettava ruotsalaisvaikutusta myös länsikuurinmaanliiviin. Yhteisestä areaalisesta kehityksestä on havaittavissa edellä mainitun pitkän $*\ddot{a}$:n pyöristymisen lisäksi muitakin äänteenmuutoksia kielialueen murteissa, kuten juurikin \ddot{a} :n etistyminen. Länsikuurinmaanliivissä on nimittäin etistynyt sekä $\ddot{a} > \ddot{a}$ että $\ddot{a} > \ddot{a}$, esim. *gäbä* 'käpy', *nälga* ~ liKI *nälga* 'nälkä', *pä* ~ liKI *pä* 'pää' (Posti 1942: 5–6; Ketunen 1947: 26). Samankaltainen levikki on myös $*au > ou$ pyöristymisellä (ks. alla).

Latvialaisvaikutus ei nähdäkseen tule tässä tapauksessa kyseeseen, sillä vaikka latviassakin esiintyy avoin e , on latvia vaikuttanut molempiin kuurinmaanliivin murteisiin, esim. $\ddot{u} > i$, $\ddot{o} > e$. Avointa e :tä ei esiinny kuitenkaan itäkuurinmaanliivissä, joten kyseessä on areaalinen muutos, jonka isoglossiraja kulkee kuurinmaanliivin sisällä.

5.1.4. *au > ou pyöristyminen

Liivissä osittaisen assimilaation, *au > ou pyöristymisen on katsottu tapahtuneen jo yhteisliivin aikaan, esim. *tauvaz > *touvaz > liK *tōvaz* (: *touvō*) 'taivas (: taivaan)'; *audu- > *oudu- > liK (*oudā* :) *ōdāb* ~ liS *oudub* '(hautoa :) hautoo'; *laula- > *loula- > liK (*loulā* :) *lōlab* ~ liS *loulab* '(laulaa :) laulaa'; *kauva- > *kouva- > liK (*kouvā* :) *kōvab* ~ liS *kovab* '(kaivaa :) kaivaa' (Kallio 2016: 54–55).

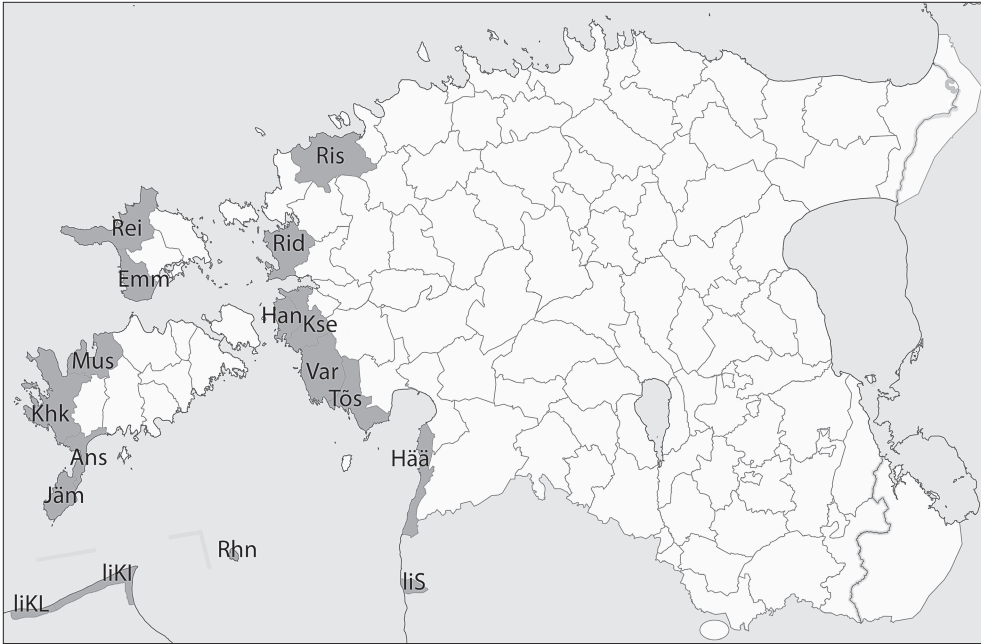
Salatsinliivissä diftongin edustuksessa esiintyy kuitenkin variaatiota, esim. *ouku > liK *ouk*, liS *auk* ~ *ouk* 'aukko'; *rauda > *rouda > liK *rōda* (: *roudā*), liS *raud* ~ *roud* 'rauta (: rautaa)'. Kallion tähän yhdistämässä muutoksessa *av > *ov näkyy selvemmin kuurinmaan- ja salatsinliivin ero: *javu > *jovu > liK *jo* 'v, liS *jao* 'jauho', *kavala > *kovala > liK *kovāl*, liS *kaval* ~ *koval* 'ovela, kavala', *savu > *sovu > liK *so* 'v, liS *sau* 'savu' (mts.).

Kallion mukaan ääntenmuutoksen *terminus post quem* olisi myöhäinen, sillä vielä 1200-luvun Henrikin Liivinmaankronikassa esiintyy lause ”Laula, laula, pappi!”, jossa ei esiinny ääntenmuutosta. On kuitenkin huomioitava, että kyseinen lause on omistettu saarenmaalaisille, joten se ei vielä kerro mitään liivin esihistoriasta (ks. myös artikkeli [3]). Toisaalta lause antaa osviittaa ääntenmuutoksen kehitykselle saarimurteissa.

Lounaisvirossa ääntenmuutos esiintyy saarimurteiden Länsi-Hiidenmaalla ja Sörven niemen murteissa, esim. Emm *lout* 'navetta', vrt. viP *laut*; Rei *roud* 'rauta' (Ariste 1939: 37); Jäm *kounis* 'kaunis', *koup* 'kauppatavara' (Lonn & Niit 2002: 30). Länsimurteissa *au > ou -muutosta tavataan muutamissa rannikon murteissa, esim. Rid *louu* 'pöytä', Han *soun* 'sauna', Var *oug* 'hauki' (Juhkam & Sepp 2000: 18–19); Khk Mus Emm Tõs Hää Ris *pout* 'vastakäännös' vrt. viP *paut* (EMS: *pout*); Jäm Ans Emm Rei Kse Han *sou* : *soue* 'savi : saven' (EMS: *sau2*). Ääntenmuutos esiintyy myös latvialaisissa lainasanoissa, esim. viL *moutsid* 'kintaat', *proutsima* 'vaellella, ajelehtia' (Vaba 1977: 229). *au > ou pyöristymisen levikki on esitetty kartassa 9 alla.

Lounaisviron *oug* 'hauki' (EMS: *haug*) osoittaa, että lounaisvirossa ja liivissä on eri kehitys prepalatalisaatiosta seuranneella triftongilla, koska liivin vastine on *aig* < **aigi* < **augi*. Liivin tapauksessa on kyseisessä sanassa tapahtunut mahdollisesti *i*-epenteesi, jolloin *ai* < **au*ⁱ < **au* (Kallio 2016: 54). Liivin pyöristymisen voi tämän perusteella päätellä tapahtuneen *i*-epenteesin jälkeen. Lounaisvirossakin esiintyy *i*-epenteesi (ks. prepalatalisaatio 5.1.9. alla), mutta lounaisviron vastineen perusteella voidaan päätellä, että prepalatalisaatio ei kehittynyt diftongin edellä triftongiksi asti.

Kuurinmaanliivin *sōna* : *sounā* 'sauna' on virolainen laina, sillä itämerensuomen *sauna*-sanue palautuu kantasuomen muotoon **sakna*. Liivissä on tapahtunut muutos **kn* > **nn* (Posti 1942: 185–186; Kallio 2014: 158), joka näkyy salatsinliivin vastineessa *sān* (Kallio 2008: 313). Kuurinmaanliivissä sana olisi äännelaillisesti kehittynyt **sakna* > liKI ***sōna* : *sannā* ~ liKL ***sāna* : *sannā*.

Kartta 9: *au > ou pyöristymisen levikki.

Lounaisvirolaista *au > ou -muutosta on myös pidetty rannikkoruotsin vaikutuksena, joskin Ariste katsoo, ettei häntä edeltävässä tutkimushistoriassa esitetty käsitys saa tukea pohjoisviron murreaineistosta. Lisäksi itse rannikkoruotsissa on ou-diftongi tuntematon (Ariste 1931: 8–9). Kuitenkin Ruhnun ruotsissa esiintyy *au > ou -muutos (Grünthal 2015: 122). Ääntenmuutos *au > ou voisi olla pikemminkin rannikkoruotsia aiemman skandinaavisen kielimuodon vaikutusta (ks. myös alaluku 4.2. yllä). Onkin mahdollista, että ruhnunruotsi edustaa viimeistä jäännösaluetta muuttoaallostta, joka ulottui laajemmin saarimurteiden alueelle, mutta joka korvautui keskiaikana rannikkoruotsilla. Tähän viittaisi paitsi *au > ou -muutoksen levikki, myös muinaisskandinaavisen diftongin ey säilyminen paikannimessä *Reigi*, joka on perinteisesti yhdistetty muinaisskandinaavin sanaan *reykr* 'savu', vrt. isl *Reykjavík* ~ rts *rök*, rtsS *röyk*, *røik* 'savu'. Vaihtoehtoisena etymologiana on esitetty *räike* 'kivinen kohta' (KNR: 551; OFSF: *rök*). *Reigi* on alunperin ollut saaren nimi, joka tarkoitti alunperin joko 'savusaarta' tai 'kivistä saarta'. Paikannimen jälkitävän *i* on tarkoittanut 'saarta', sillä hiidenmaanruotsissa on tapahtunut muutos *ey* > *i* (Naert 2006: 128; Kallasmaa 2010: 209).

Kirjallisten lähteiden perusteella on pääteltävissä, että *au > ou -muutos on tapahtunut lounaisvirossa viimeistään 1700-luvun alkuun mennessä. Tämän osoittaa Vestringin sanakirja, jossa on esimerkkilause *Merre äärt koudo* 'rantaa pitkin'. Sanassa *koudo* näkyy kyseinen ääntenmuutos (Pajusalu 2013: 97, 107). Hiärnin kirjaama salatsinliivin sanalistan *Tägi* 'taivas' (vrt. liK, liS *touvi* 'taivainen') taas viittaa ääntenmuutoksen tapahtuneen ainakin salatsinliivissä jo 1600-luvun puoleen väliin mennessä (Grünthal 2011: 199; Kallio 2016: 48).

Kuten artikkelissa [1] huomioitiin, esiintyy **au > ou* -muutos myös baltiansaksassa ja -jiddiisissä (Verschik 1999: 273). Se ei kuitenkaan ole tapahtunut kaikissa koillisjiddišin murteissa, vaan lähinnä žemaitijanjiddiisissä (jidŽ) ja sen murteessa vironjiddiisissä (jidV), mutta ei kuitenkaan sille läheisessä kuurinmaanjiddišin (jidK) murteessa, esim. jidŽ *houz* ~ jidV *hauz* ~ *houz* ~ jidK *hauz* 'talo' (mts. 268, 272–274). Vironjiddišin diftongi on baltiansaksan tapaan *au:n* ja *ou:n* välinen *äu*, ja sitä on esitetty saksalaisvaikutukseksi (mts. 278, 288, Verschik 2022: 193–194). Kuurinmaan juutalaisen väestön katsotaan muodostuneen 1500- tai 1600-luvulla (Verschik 2022: 187), joten on mahdollista, että **au > ou* tapahtui vasta tämän jälkeen. Koska muutos ei kuitenkaan esiinny siinä jiddišin murteessa, jota puhuttiin mahdollisella liiviläis-virolaisella alueella eli kuurinmaanjiddiisissä, on ainakin vironjiddišin diftongi nähtävä myöhemmäksi saksalaisvaikutukseksi. Sen sijaan žemaitijanjiddišin diftongi ei sovi alueellisesti yhteen itämerensuomalaisten kielten kanssa, jolloin se ei kuulu tähän diftongin yleiseen käsittelyyn.

Baltiansaksan kehitystä *au > ou* on hankalampi ajoittaa. Keskialasaksassa on esiintynyt *au ~ ou* -vaihtelua, esim. *louwe, lauwe, lowe, lewe* 'leijona' > viP *lövi* (Kuu VNg Vai Jäm Ans Rei *lou-*). Toisaalta esim. asa *Klaufall* 'laivan köysi; kahvelipurjeen köysi' on lainautunut *klouvall* (Hlj Hi Hää JõeK) ~ *klöuvall* ~ *klouhval* (Ris) ~ *klöuvall* (Pöi) ~ *löuvall* (Mus) (ASL: *klauvall, lövi*). Mikäli baltiansaksan kehitys on paikallisten Liivinmaan kielten vaikutusta, jää jäljelle kielialue Riianlahden ympärillä. Pyöristymisen esiintyminen ruhnunruotsissa on mielestäni vahva osoitus ääntenmuutoksen vanhasta iästä. Ääntenmuutoksen esiintyminen lounaisitämerensuomalaisissa kielissä antaa aiheutta olettaa viikinkiaikaisen skandinaavisen vaikutuksen kielialueella. Tällöin voidaan pitää **au > ou* pyöristymistä kontakti-lähtöisenä mutta lounaisitämerensuomalaisena ääntenmuutoksena.

5.1.5. Sekundaari *a* jälkitavussa

Artikkelissa [1] on käytetty termiä "sekundaari *a* jälkitavussa" kuvaamaan joidenkin liivin sanojen vartalovokaalia, joka eroaa itämerensuomalaisten kielten vastineista. Artikkelissa esitellyt sanat ovat liK *kābā* 'käpy', *māngə* : *māngāb* 'leikkiä', *tūlda* : *tulāb* 'tulla'. Sanan *kābā* tapausta vastaava esimerkki jälkitavun *a*:sta on liK *kūoiba* 'hylkeennahkainen kenkä'.

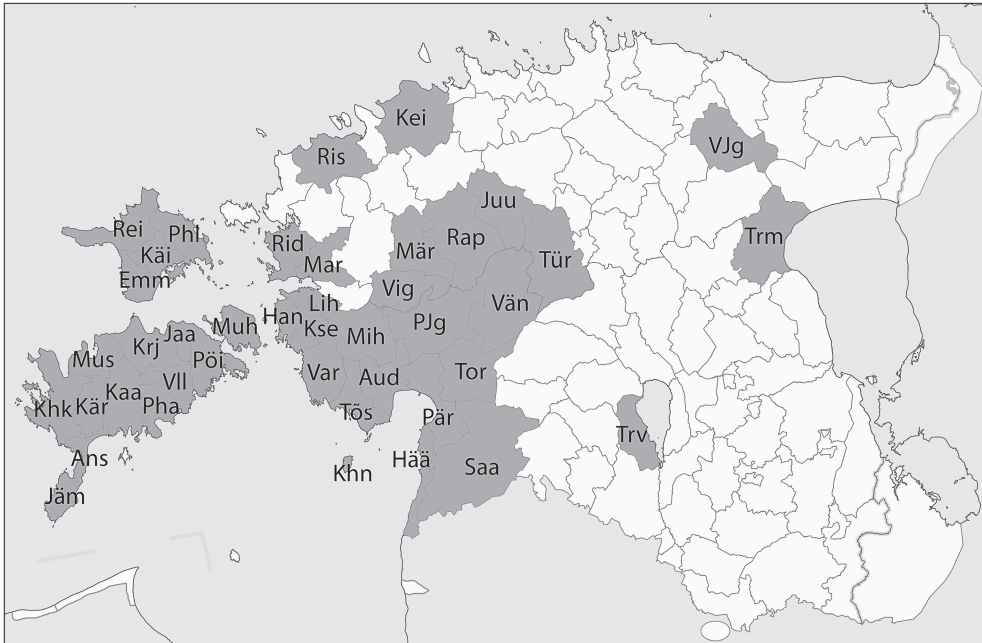
Substantiivien *kābā* ja *kūoiba* lisäksi käsittelen tämän alaluvun lopussa kuurinmaanliivin substantiiveja, joiden katsotaan palautuvan kantaliivin konsonanttiyhtymään **Lvi*, mutta joissa on *a* jälkitavussa, esim. *īra* : *irrə* 'peura (vanh.); ori (liS)' (LW: 81; SLW: 61), *jōra* : *jarrə* 'järvi' (LELS: 92), *pīla* : *pillə* 'pilvi' (LELS: 241), *pūola* : *pöllə* 'polvi' (LELS: 258), *sōra* : *sarrə* 'sarvi' (LELS: 300), *tōla* : *tallə* 'talvi' (LELS: 328). Lisäksi on muutama **LvEs-/ *LvEh*-päätteinen sana, joiden kuurinmaanliivin vastineissa on samoin *a*, esim. *kīraz* : *kīrrə* 'kirves' (LELS: 124), *tīera* : *tierrə* 'terve' (LELS: 324).

Verbien *māngə* : *māngāb* ja *tūlda* : *tulāb* ohella jälkitavun *a* esiintyy esim. verbeissä liK *ku'ddā* : *kudāb*, liS *kud* : *kudab* 'kutoa' (LELS: 143; SLW: 88), liK *lakkə* : *lakāb* 'nuolla' (LW: 183), liK *pallə* : *pōlab* 'palvoa' (LELS: 226), liK *ta'ggə* : *tagāb* 'takoa' (LW: 406). On myös "a-verbejä", joissa esiintyy murrekohtaista vaihtelua, ks. taulukko 3 alla.

Taulukko 3. Liivin *a*-verbien vaihtelu.

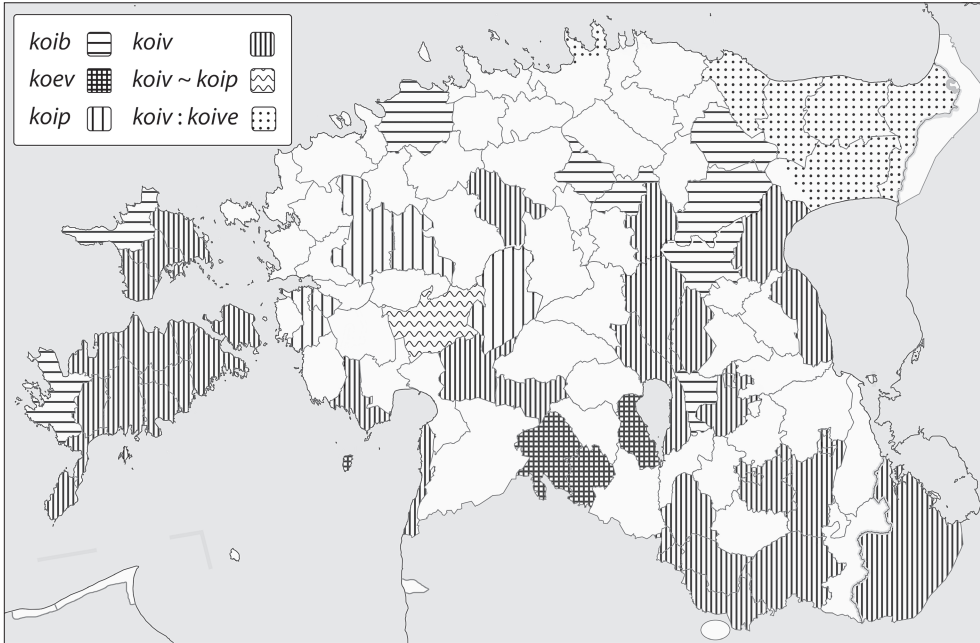
LiKL	LiKI	LiS	Merkitys	Lähde
<i>astə : astüb</i>	<i>astə : astāb</i>	<i>ast : astab</i>	'astua, nousta; kiivetä'	LW: 15; SLW: 49
<i>istə : istüb</i>	<i>istə : istāb</i>	<i>ist : istab ~ istub</i>	'istua'	LW: 77; SLW: 62
<i>kilmə : kīlmab</i>	<i>kilmə : kīlmab</i>	<i>ʃulm : ʃulmub</i>	'kylmettyä'	LW: 127; SLW: 100–101
<i>mängə : mǎngāb</i>	<i>mängə : mǎngāb</i>	<i>mǎng : mǎngub ~ mǎņub</i>	'leikkiä'	LW: 239; SLW: 125
<i>pānda : panüb</i>	<i>pānda : panāb</i>	<i>panna ~ pann ~ pand : panub ~ paneb</i>	'panna'	LW: 279; SLW: 144–145
<i>si'ddə : sidāb</i>	<i>si'ddə : sidāb</i>	<i>šud : šudab ~ šudub ~ šudd : šudab</i>	'sitoa'	LW: 362; SLW: 186
<i>tūlda : tulüb</i>	<i>tūlda : tulāb</i>	<i>tulla ~ tull ~ tuld : tulab ~ tulub ~ tulāb</i>	'tulla'	LW: 443; SLW: 200

Artikkelissa [1] mainituista sanoista *kābā* saattaa oikeastaan edustaa alkuperäistä jälkitavun vokaalia, sillä muissa itämerensuomalaisissa kielissä esiintyvä jälkitavun **ü* on johdin (Lehtisalo 1936: 25–36). Sanan lounaisitämerensuomalaisuuden puolesta puhuu joka tapauksessa se, että sen pohjoisvirolaisen vastineen *kāba* 'käpy; puun (erit. männyn) kuori; verkonkoho' levikki on pääosin lounaisvirolainen (EMS: *kāba*; Pajusalu 2013: 105–106; O'Rourke, Pajusalu 2016: 73; Mere 2024: 27; ks. kartta 10 alla).

Kartta 10: Sanan *kāba* 'puun (erit. männyn) kuori' levikki

Sanalla *kūoiba* on pohjois- ja eteläviron murteissa laajalti vastineita. Variantteja ovat *koib* ~ *koiv* : *koiva* (*koeva*), *koev* ~ *koeb* : *koeva*, länsimurteissa esiintyy variantti *koip* : *koeba*. Vain pohjoisrannikon ja Alhontakaisen murteissa sana on *e*-vartaloinen *koib* : *koive* (EMS: *koib*, ks. kartta 11 alla).

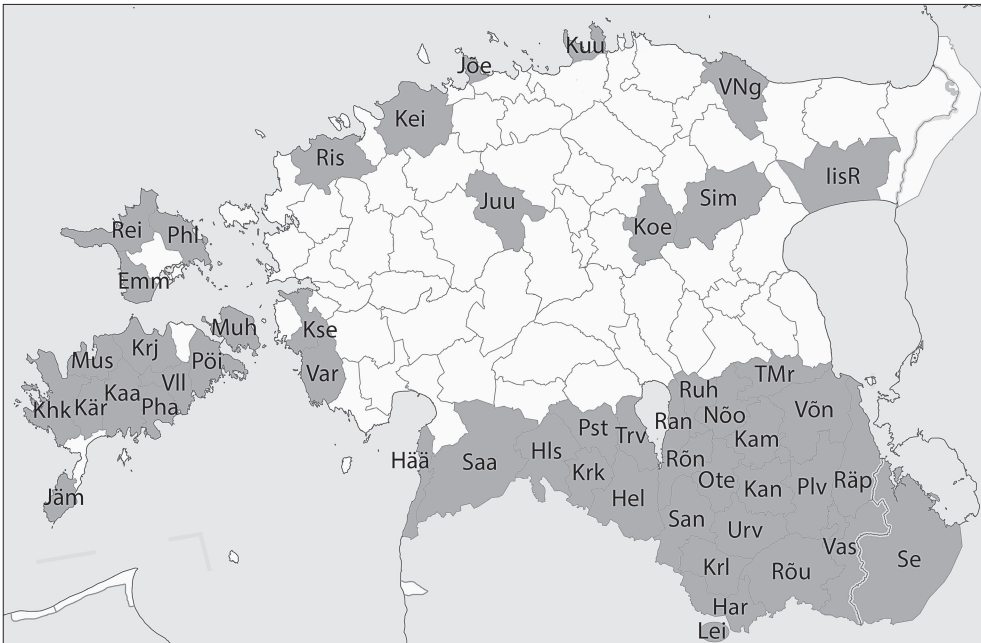
Kartta 11: Varianttien *koib* ~ *koiv* ~ *koev* ~ *koip* 'koipi' levikki.

Kyseiselle sanueelle ei ole esitetty vastineita etäsukukielistä (SSA: *koipi*). Liukkonen on esittänyt sanueen olevan balttilaisperäinen ja kontaminaatiolähtöinen sanoista **kōjā* ja **stoib-*, vrt. lt *kója* 'jalka', *stáibis* 'sääri; potka' (Liukkonen 1999: 76–77), mutta Nikkilä on kumonnut tämän selityksen, sillä kontaminaatiolähtöistä muotoa ei esiinny balttilaiskielissä (Nikkilä 2001: 399). Hyllested on esittänyt, että sana olisi lainaa kantaindoeurooppalaisesta muodosta **koypo-* 'keppi', vrt. lat *cippus* 'rajakivi' (<?* *keypo*), m-int *šepa*, *šepha-* 'häntä, penis' (Hyllested 2014: 80), mutta Holopainen on kumonnut tämän selityksen sanojen semanttisen eron takia sekä siksi, että indoeurooppalaiset sanat eivät todennäköisesti ole vastineita keskenään (Holopainen 2021: 223). Näin ollen sanan alkuperä jää epäselväksi, eikä ole siis mahdollista myöskään päätellä, kumpi vartaloista on alkuperäinen. Joka tapauksessa lähisukukielten vastineet osoittavat, että liivin vartalolla on laaja levikki Peipsijärveltä Kuurinmaalle.

Enemmistö liivin ”*a*-verbeistä” on selitettävissä sukukielten vertailulla alkuperäisiksi johtamattomiksi vartaloiksi. Esimerkiksi *astə* : *astāb* 'astua, kävellä; kiivetä' palautuu kantasuomen muotoon **asta-*, joka puolestaan on rekonstruoitu kantaauraliin muodossa **ačta-*, vrt. mnsP *ūs-* 'astua', er mo *štams* 'astua, nousta; kiivetä' < **šía-* < **šía-* (Junttila 2024: 106). Kantasuomen **asta-* kuten **astu-* on johdettu konsonanttivartalosta **ačk-*, joissa ilmenee säännöllinen ääntenmuutos **k > Ø / C_t*

(UED: **ačka-*). Verbi *ista* : *istāb* palautuu kantasuomen muotoon **ista-*, jonka vastineet mordvalaiskielissä (*ozams*) osoittavat länsiuralilaisen vartalon olleen **is-*, johon liittyi kantasuomessa verbaalisuffiksi *-*ta-*, sitten muussa itämerensuomessa *-*u-* (SSA: *istua*). Sanojen *ku'ddā* : *kudāb* ja *si'ddā* : *sidāb a*:n alkuperäisyyden on osoittanut jo Itkonen (1983: 373–374) ja Koivulehto on esittänyt, että itämerensuomen vartalo **sita-* olisi lainattu indoeurooppalaisen 'sitomista' merkitsevän verbivartalon **sēi-/sī-*, *sei* katoasteisesta asusta **si-*, johon olisi samaten liittynyt kantasuomessa verbaalisuffiksi *-*ta-* (Koivulehto 1988: 44). Vaikka katoasteisen muodon lainaaminen on kyseenalaistettavissa, ei ennen keskikantasuomea ollut kieltoverbin **e-* lisäksi muita yksitavuisia verbivartaloita, jolloin suffiksin liittäminen olisi ollut välttämätöntä. Tukea tälle esitykselle saa mordvalaiskielten *sodoms* 'sitoo', jonka ensitavun vokaali viittaa **i-a*-vartaloon (Junttila & Holopainen 2022: 316), jolloin liivin muoto edustaisi alkuperäistä vartalovokaalia. Verbin *pallā* : *pōlab* pohjoisitämerensuomalaisissa vastineissa esiintyy *a*-vartaloa, esim. sm *palvata* (SSA: *palvoa*), joka todistaa liivin vartalon alkuperäisyyden (ks. myös Posti 1942: 5). Olkoonkin, että liivin *ta'ggā* : *tagāb* edustamalle itämerensuomen sanueelle on esitetty onomatopoeettinen alkuperäselitys (SSA: *takoa*), noudattaa jälkitavun vokaalin vaihtelu edellä esitettyjen verbien levikkiä, joten myös tämänkin sanan tapauksessa voi liivin vokaalia pitää alkuperäisenä.

Liivin verbillä *kilmā* : *kīlmab* 'kylmettyä' on vastineita sekä etelä- että pohjoisvirossa, esim. viET *kūlmämä* : *kūlmätä*, viEV *kūlmā(m)mā* : *kūlmädä?*, viEM *kūlmāme* (Krk, Hel) ~ *kūlmema* (Trv) ~ *kūlmeme* (Hls). Pohjoisviron vastineita on lounaisvirolaisten murteiden lisäksi rannikkopitäjissä Rististä Viru-Nigulaan sekä Koillis-Virossa Koerusta Iisakuun (EMS: *kūlmama*; ks. kartta 12 alla).

Kartta 12: Sanan *kūlmama* ~ *kūlmämä* 'kylmettyä' levikki.

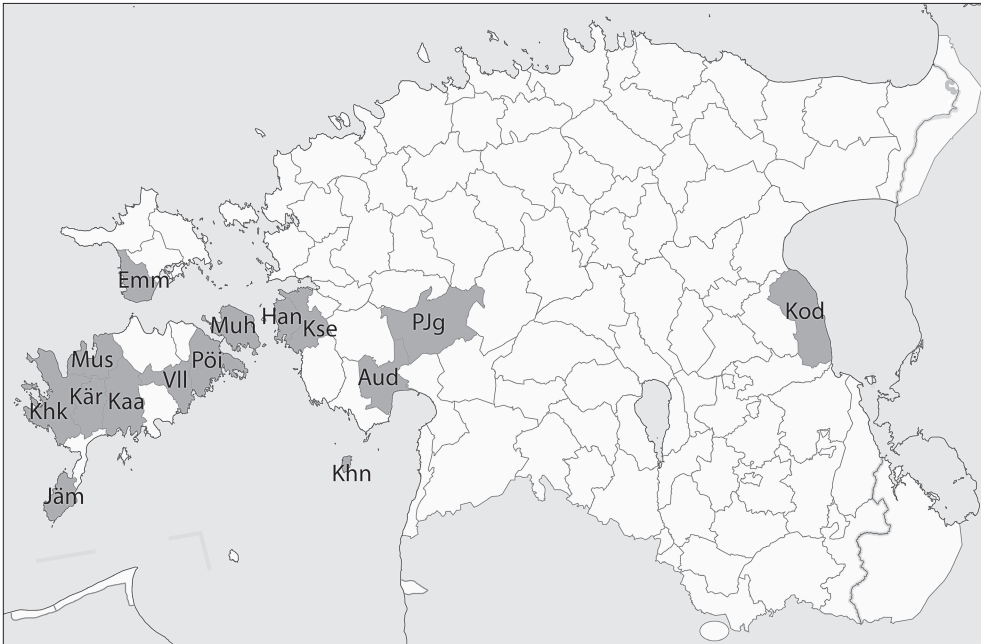
Sanalla on toki vastineita muuallakin itämerensuomessa ja esimerkiksi suomen murteissa verbit *kylmää* ja *kylmätä* saattavat merkitykseltään sekoittua (SMS: kylmätä, kylmää). Merkitykseltään *külmama* kuitenkin varioi verbin *külmetama* kanssa, jolla on paljon laajempi levikki murteissa (VMS: külmetama). Merkityskenttään kuuluva, mutta passiivis-refleksiivisellä *U*-johtimella muodostettu johdos *külmima* 'kylmettyä, paleltua' esiintyy Kodaveressa ja *külmuma* 'jäätyä, kylmettyä' Rannussa ja Puhjassa (EMS: külmima, külmuma). Vastaavanlaista vaihtelua olotilan muutosta kuvaavilla verbeillä esiintyy itämerensuomessa esimerkiksi verbeissä viP *kuivada* ~ sm *kuivua*.

Liivin *lakkə* : *lakāb* on yhdistetty suomen sanaan *latkia* ~ *lakkia* ja pohjoisviron sanaan *lakkuma* 'latkia; nuolla' ja sanueen alkuperä on selitetty deskriptiiviseksi (SSA: latkia; EES: lakkuma). Itämerensuomalaiset vastineet kuitenkin sisältävät joko *i*- tai *U*-johtimen, jolloin liivin vastinetta on jälleen pidettävä alkuperäisenä johtamattomana vartalona.

Myös liivin *mängə* edustaa alkuperäistä vokaalia, sillä kuten liivin *lakkə* vastineissa, myös tämän sanan itämerensuomalaisissa vastineissa esiintyy enimmäkseen johdoksia: sm *mänkiä* 'leikkiä; meluta, huutaa; takoa, lyödä', *mänkyä* 'puhua lujaa, kovalla äänellä, ink *mänkü* : *mängüllä* 'soitimella (lintu)', ka *mänkyö* 'pitää kovaa ääntä, mänkyä, vonkua', ly *mängüdə* 'kiljua (karhu)', va *mänko* 'leikki', viP *mängidä* 'leikkiä; pelata; soittaa; näytellä; hypistellä', *mäng* : *mängu* 'leikki, peli'. Vain vatjassa esiintyy myös *a*-vartaloineen muoto *mäntšää* 'leikkiä' (SSA: mänkiä).

Pohjoisvirossa *a*-vartalo esiintyy pääosin lounaisvirolaisissa murteissa: *mängama* : *mängab* (Kse, PJg), *mänjhab* (Emm, Kaa, Khk, Kär, Mus); *mängma* : *mängab* (Han), *mänjhab* (Jäm, Muh, Pöi), *mängma* : *mängäb* (Khn, Kod); *mängavad* (Aud) (EMS: mängima). Kodaveren muoto on selitettävissä vatjan kielen kautta, sillä Kodaveressa puhuttua itäviron murretta on perinteisesti selitetty vatjalaisperäiseksi (Pajusalu jm. 2018: 156). Näin ollen on havaittavissa lounaisitämerensuomalainen levikki liivin *a*-vartaloiselle sanalle (ks. kartta 13 alla), joskin vatjan (ja Kodaveren) vastine osoittaa kyseessä olevan säilymän.

Mainituista verbeistä voi näin ollen pitää varsinaisesti sekundaareina vain verbejä *pānda* : *panāb* ja *tūlda* : *tulāb*. Variantin *panāb* levikki rajoittuu vain itäkuurinmaanliiviin, kun taas *tulāb* ~ *tulab* esiintyy sekä itäkuurinmaanliivissä että salatsinliivissä (ks. myös Pajusalu 2007: 215). Verbiä *tulāb* vastaavia muotoja esiintyy myös lounaisvirolaisella alueella, esim. Jäm *jumala* (halb) *ilm tulab* `pee (EMS: ilm), Kse *ma tuli kuulatama*, kes *teilt tuulama tulab* (EMS: kuulatama), Mih *vihm oo vali küll, aga lühedalt tulab* (EMS: lühidalt). Viitso on huomauttanut, että liivin verbit eivät käyttäydy etymologisten *a*-verbien lailla monikossa, esim. *tul'mə* 'tulemme', *tu'ltə* 'tulette', *tu'lbəd* 'tulevat', vrt. *jelām* 'elämme', *jelāt* 'elätte', *jelābəd* 'elävät' (Viitso 2008 [1999]: 232). Levikin perusteella on kuitenkin mahdollista olettaa, että kyseessä on lounaisitämerensuomalainen uudennos.

Kartta 13: Sanan **mänga-* 'leikkiä' levikki.

On muitakin kuurinmaanliivin sanoja, joiden *a*-vartaloisuutta voi pitää sekundaarina. Kirjallisuudessa on Setälästä lähtien kiinnitetty huomiota muusta itämerensuomesta eriyvään kuurinmaanliivin vartalovokaaliin **Lvi*-sanoissa (Setälä 1899: 444; Posti 1942: 51–53; Kettunen 1947: 34; Winkler 1994: 422; Kallio 2016: 46–47) ja erolle on tarjottu eri selityksiä.

Setälä esittää erolle äännelaillisen kehityksen, jonka mukaan konsonantinjälkeinen **v* assimiloitui edeltävään konsonanttiin **l*, **r*, **j* tai **z*, josta syntynyt geminaatta käyttäytyi liivin astevaihtelun mukaisesti, esim. *tōla* : *tallä* 'talvi' < **talla* < **talve-*, *sōra* : *sarrä* 'sarvi' < **sarra* < **sarve-*, *arrä* : liKI *arrəb* ~ liKL *ārūb* 'arvata' < **arra-* < **arva-*, *razä* : *ra'zzä* 'rasva' < **razza* < **razva*. Poikkeuksina hän esittää *su'rrä* : *surūb* 'survoa', *u'llä* : *ulūb* 'ulvoa' (ja *arū* 'selko'), joissa assimilaatiota ei ole tapahtunut, sillä muuten olisivat muodot ***surrä* : *sūrəb* ja ***ullä* : *uləb*. Näiden kohdalla Setälä esittää, että **v* on muuttunut **o*:ksi, kuten sanassa *va'ddä* : *vadūb* 'vatvoa', vaikka sanan *va'ddä* tapauksessa myös assimilaatio on mahdollinen (Setälä 1899: 444).

Kuten esimerkeistä huomaa, Setälä ei kommentoi liivin sanojen *a*-vartaloisuutta. Tälle Kettunen tarjoaa analogiaselityksen, jonka mukaan **E*-vartalot olisivat siirtyneet *a*-vartaloiksi etymologisten *a*-vartaloiden vaikutuksesta, esim. *kūora* : *kuorrä* 'korva' < **korra* < **korva* ja *kōraz* : *karrä* 'karvas' < **karraz* < **karvas* (Kettunen 1947: 34). Liivin sanan *arū* 'ajatus, arvelu; lasku' Kettunen osoittaa pohjoisvirolaiseksi lainaksi sanasta *aru* 'järki, ymmärrys, selko; lukumäärä, arvio' (Kettunen 1938: 15; ks. myös Grünthal 2015: 130–131).

Posti kommentoi liivin edustusta mainiten, että kyseessä saattaisi olla vanha kahtalaisuus, koska saamen vastineet viittaavat osin **a*:han, esim. saaP *dälvi* 'talvi' <

**tälwä*, vaikka toisaalta esim. saaP *balva* 'pilvi' < **pilwi* on yhteneväinen muun itämerensuomen vastineiden kanssa. Posti myös huomioi, että salatsinliivin vastineissa ei ole viitteitä **E*-vartaloiden siirtymisestä **a*-vartaloiksi, esim. *talv* 'talvi', *saru* 'sarvi', toisaalta *kora* 'korva', *kara* 'karva'. Tästä johtuen Posti toteaa erolle olevan kaksi mahdollista selitystä, joko myöhempi äänneläillinen kehitys tai analogia (Posti 1942: 51–52).

Posti myös huomioi Setälän esittämän teorian, että liivissä konsonanttiyhtymän **Lv* jäljessä **E* > *a*. Tätä selitystä Posti ei kuitenkaan kannata, koska salatsinliivissä jälkitavun **E* > *u*, esim. *liedud* 'lehdet', *sudud* 'sudet'. Tämä jälkitavun vokaalin äännekuomuus on jo kantaliiviläinen (ks. myös Kallio 2016: 43), jolloin mahdollinen muutos **Vlve* > **Vlva* olisi myöhempi. Kuurinmaanliivissä olisi salatsinliivin vastineiden perusteella näin ollen oletettava muutosta **Vlve* > **Vlvu* > **Vlva*, jota vastaan puhuvat kuitenkin Setälänkin mainitsemat poikkeukset *su'rrə* : *surūb* 'survoa' ja *u'llə* : *ulūb* 'ulvoa'. Myöskään kehitys **Vlle* > **Vllu* > **Vlla* ei ole mahdollinen sanan *ull* : liKI *ūləd* ~ liKL *ūhud* 'hullu' perusteella, joka muuten olisi ***ullə* : *ūlad*. Tämän ja myös salatsinliivin *ira* 'ori' perusteella Posti taipuu Kettusen tavoin kannattamaan analogiaselitystä (mts. 52–53).

Winkler tätä vastoin esittää, että salatsinliivissä **v* on kehittynyt kahtalaisesti konsonanttiyhtymässä, jossa oli likvida, **s* tai **t*: **a:n* edellä **v* heittyi assimilaation ja lyhentymisen kautta, esim. *kara* 'karva', *kora* 'korva', kun taas muun loppuheitettyneen vokaalin jäljessä **v* vokalisoitui *u*:ksi, esim. **sarvi* > *saru*. Postin tavoin myös Winkler pitää salatsinliivin muotoa *ira* 'ori' analogisena (Winkler 1994: 422).

Kallio tarjoaa vaihtoehdoisen mallin häntä edeltäneille analogiaselityksille. Hän esittää, että **Lv* > **LL* jälkeiset korkeat vokaalit **i* ja **u* madaltuivat **o*:ksi, joka vuorostaan kohosi salatsinliivissä *u*:ksi ja madaltui entisestään kuurinmaanliivissä *a*:ksi, **arvo* > **arvu* > **arro* > liK *q̄ra* 'ajatus', **hirvi* > **irvi* > **irro* > liK *ira* 'peura', **järvi* > **järro* > liK *jōra* ~ liS *jāru* 'järvi', **külvo* > **külvu* > **kullo* > liK *kila* : *killə* 'kylvö', **kirves* > **kivuz* > **kirroz* > liK *kīraz* ~ liS *kīru* 'kirves', **palvo-* > **palvu-* > **pallo-* > liK *pallə* : *pōlab* 'palvoa', **pilvi* > **pillo* > liK *pīla* ~ liS *pīlu* 'pilvi', **polvi* > **pollo* > liK *pūola* ~ liS *polu* 'polvi', **sarvi* > **sarro* > liK *sōra* ~ liS *saru* 'sarvi', **talvi* > **tallo* > liK *tōla* ~ liS *talv* 'talvi', **terveh* >> **tervu* > **terro* > liK *tīera* ~ liS *teru* ~ *tāru* 'terve'. Uusi **o* olisi kehittynyt ennen palatalisaatiota, sillä muuten kuurinmaanliivissä olisi esim. ***īra*, **jōra*. Kallio myöntää, että **o:n* rekonstruktioita voi epäillä sen alhaisen esiintyvyyden takia, mutta että toisaalta tämä äänneläillinen ehdotus on analogiaselitystä parempi (Kallio 2016: 46–47).

Nähdäkseni liivin murre-erojen taustalla on todellakin äänneläillinen kehitys, mutta en näe tarpeelliseksi rekonstruoida **o*:ta. Ensinnäkin joitakin esitettyjä rekonstruktioita on syytä tarkastella kriittisesti. Esimerkiksi liK *q̄ra* 'ajatus' on rekonstruoitu muotoon **arvo*, vaikka tämä perustuu pikemminkin muuhun itämerensuomeen kuin liiviin itseensä. Muussa itämerensuomessa esiintyy tosiaankin vain *o*:llinen muoto, esim. sm *arvo* 'merkitys; hinta', ve *arv* : *arvon* 'hinta', va *arvo* 'järki, ymmärrys, selko' (SSA: arvo), joka on kuitenkin fonologiselta muodoltaan johdos, joskin merkitykseltään läpinäkymätön (Holopainen 2019: 68). Sanan *a*-vartalo esiintyy itämerensuomessa vain verbissä **arwa-ta-* > **arvāta-*, esim. sm *arvata*, liK *arrə* : liKI *arrəb* ~ liKL *ārūb* id. (SSA: arvata; Aikio 2018).

Äänneasun lisäksi myös itämerensuomen sanueen merkityserot on otettava huomioon. Muussa itämerensuomessa sana **arvo* tarkoittaa ajattelemiseen viittavan 'järki, ymmärrys, selko' lisäksi 'kunniaa' (karjala), 'arvoa, hintaa' (suomi, inkeroinen, karjala, lyydi, vepsä) ja 'lukua, lukumäärää' (viro). Merkityksestä 'luku(määrä)' voi johtaa merkityksen 'arvo, hinta', josta vuorostaan voi johtaa merkityksen 'kunnia'. Vain liivin *ōra* tarkoittaa 'ajattelemista, arvelua' ja tämä merkitys on verbin *arvata* merkitystä läheisempi kuin muun itämerensuomen **arvo*. Tämän perusteella rekonstruoin kantasuomeen sanan **arva* 'ajatus, arvelu', joka säilyi muodoltaan ja merkitykseltään sellaisenaan liivissä ja katosi muussa itämerensuomessa, säilyen vain johdoksissa **arvo* ja **arvāa*-.

Vaikka Kallio esittää mallinsa vaihtoehtona analogiaselitykselle, jää hänen esittämästään mallista silti selittämättä salatsinliivin *ira* 'ori', jonka pitäisi Kallion rekonstruktion mukaan olla ***iru*, mikäli se palautuisi muotoon **irvi*. Sana kuitenkin noudattaa muiden *a*-vartaloiden rakennetta, esim. *kara* 'karva'. On mahdollista, että kyseinen sana on ainoa esimerkki analogiasta salatsinliivissä (vrt. Posti 1942: 53, Winkler 1994: 422). Näen silti mahdollisena kaksi selitysmallia, joista toinen on laina kuurinmaanliivistä salatsinliiviin. Kuurinmaanliivissä vartalo on säilynyt käytännössä vain paikannimissä *Īra* (viroksi *Suur Irve*) ja *Irē* (~ *Irāi* ~ *Irā'i* ~ *Irā'ik-kūla* (vanh.), viroksi *Irve kūla* ~ *Väike Irve*) (Kettunen 1938: 74, 81). Sana *īra* esiintyy myös Sjögrenin sanakirjassa (myös muodossa *īrva*) ja länsikuurinmaanliivissä merkityksessä 'peura', joskin tämä merkitys on merkitty vanhentuneeksi. Muodon *īrva* Kettunen selittää viron paikannimen *Irve* vaikutukseksi (mts.). Merkitysero liKL 'peura (vanh.)' ~ liS 'ori' voisi viitata siihen, että lainautuessaan sana oli jo väistymässä kuurinmaanliivistä, jolloin se alkoi salatsinliivissä merkitä toista isokokoista kotieläintä (merkityserosta ks. sm *lehmä* ~ er *lišme* 'hevonen').

Toinen ja mielestäni todennäköisempi vaihtoehto on, että sana palautuu kanta-liivin muotoon **hirva*. Liivin sanat on yhdistetty perinteisesti itämerensuomen **hirvi*-sanueeseen, esim. sm *hirvi*, va *irvi* 'hirvi', vi *hirv* 'metsäkauris, saksanhirvi, jalohirvi', jolla on myös vastine saamessa, esim. saaP *sarva* 'peura, hirvi' (SSA: hirvi). Läheinen sanue on suomen ja karjalan pohjoismurteissa esiintyvä *hirvas* 'kuohitsematon urosporo; uroshirvi', jolla on vastine saamessa, esim. saaP *sarvvis* 'hirvas, salvamaton urosporo' (SSA: hirvas). Sanoille on rekonstruoitu eri balttilaiset lainaoriginaalit: **hirvi* < vksm **širwi* ← blt **širvis*; **hirvas* < **širwas* ← blt **širvas*. Molempien lainaoriginaalien balttilaisena jatkajana on vain muinaispreussin *sirwis* 'metsäkauris' (Mažiulis 1997: 117), mutta balttilaiselitys on silti hyväksytty etymologisen keskustelun myötä (Junttila 2015: 92, 99). Sanueet edustavat eri lainasubstituutioita: **širvis* edustaa *is*-feminiiniä, joka edustuu itämerensuomessa *i*-vartalona (esim. sm *hanhi* ← **žanšis*), kun taas sanan **širvas* kaltaiset *as*-maskuliinit ovat usein lainautuneet yksikön nominatiivin *as*-päätteisestä muodosta (esim. sm *ratas* ← **ratas*) (mts. 160–161).

Liivin muodon kannalta merkillepantavaa on, että balttilaiset *as*-maskuliinit ovat lainautuneet itämerensuomeen *as*-päätteisiä useammin *A*-päätteisinä (esim. sm *karva* ← **gauras*), jotka palautuvat joko balttilaiseen akkusatiivin päätteeseen *-an* tai kantabaltoslaavin neutreihin, jotka taas muuttuivat myöhemmin itäbaltissa maskuliineiksi (mts. 160). Liivin vastineiden kannalta on huomioitava, että *hirvas*-

sanue spesifimmältä merkitykseltään 'kuohitsematon urosporo; uroshirvi' selittäisi salatsinliivin sanan merkityksen, olettaen semanttista kehitystä 'uroshirvi' > 'ori'. Salatsinliivissä *as*-pääte on joko säilynyt, esim. *karas* 'karvas', tai heittynyt, esim. *amm* 'hammas', joten *ira* ei selity vaivatta pääteen kulumisella, sillä oletettava kehitys kantaliivin muodolle **hivas* olisi joko ***iras* tai pikemminkin ***ir* (perustelusta ja salatsinliivin **as*-pääteen edustuksesta ks. 5.3.2.1.). Näin ollen on pääteltävä kantaliiviin lainatun balttilainen **širvas* muodossa **širwa*, josta selittyvät sekä liK *īra* että liS *ira*.

Kahden sanan tapauksessa kuurinmaanliivin *a*-vartaloisuus saattaa palautua jo kantasuomeen, nimittäin *jōra* 'järvi' ja *tōla* 'talvi'. Ensimmäinen on balttilaislaina sanasta **jaura* → vksm **jāvrā* > **jārwā* > mksm **jārvi* (Nuutinen 1989; Junttila 2015: 107, 180). Sanan *tōla* etäsukukieliset vastineet osoittavat sanan kantaauralilaisen muodon olleen **tālwā* ja Aikio on osoittanut, että kantasuomessa tapahtui sekundaarien **E*-vartaloiden kehitys **ā-ā* > **a-e*, esim. kur **sāppā* > ksm **sappi* > sm *sappi* (Aikio 2015: 39–47). Kuurinmaanliivin vastineet antavat aiheita olettaa, että ainakaan tämän murteen esimuodossa ei näissä sanoissa tapahtunut muutosta **ā-ā* > **a-e*. Kuurinmaanliivissä esiintyy muutenkin jäänteitä *a*-vartalosta, esim. liK *sārna* 'saarni' < vksm **sārñā* (Aikio 2015: 64). Kettunen katsoo tämän olevan sanan *pārna* 'lehmus' analogista vaikutusta (Kettunen 1938: 394), mutta sanan monikon partitiivi *serni* osoittaa sanan olleen *ā*-vartaloisen kantaliivin aikana (ks. myös artikkeli [5]).

Esitettyjen rekonstruktioiden pohjalta on mahdollista olettaa, että kuurinmaan- ja salatsinliivissä tapahtui kahdenlainen kehitys. Tämän vaihtoehdon toi esiin oikeastaan jo Posti kuvaillessaan Setälän ehdottamaa ääntenmuutosta **E* > *a* / *Lv*_. Mielestäni Kettunen esitti saman asian hieman toisin kuvaillessaan kehitystä analogiseksi. Posti huomautti aiheellisesti, että kyseinen ääntenmuutos ei esiinny salatsinliivissä, mutta Winklerin selityksen salatsinliivin kehitykselle voi katsoa olevan vastaus Postin esittämään kritiikkiin.

Kun otetaan huomioon uudempi kantasuomen **E*-vartaloiden rekonstruktio, jonka mukaan **E*-vartalot on rekonstruoitava varhaiskantasuomeen **Ə*-vartaloina, jotka kehittyivät keskikantasuomessa **E*-vartaloiksi, eli umpitavun **E*:n kanssa vaihtelevaksi sananloppuiseksi **i*:ksi (ks. Kallio 2012: 171–172), on mahdollista esittää kuurinmaanliivin sanoille äänneläillinen kehitys: kuurinmaanliivissä **LvE* > **LvA* > **LLa*, esim. **kirves* > **kirvas* > **kirraz* > *kīraz* : *kīrrə*, **pilvi* > **pilva* > **pilla* > *pīla* : *pīllə*. Kuten *kīraz* : *kīrrə*, myös sanan *tīera* : *tierrə* astevaihtelu osoittaa, että ääntenmuutoksen osallistui siis ei vain **LvE*, vaan myös **Lve*. Kuurinmaanliivin sana on tämän äänneläillisen selityksen tapauksessa rekonstruoitava ennen jälkitavujen yhteensulautumisia **e/*e/*o/*u/*ü* > **u* (ks. Kallio 2016: 43).

Tässä esitetty ääntenmuutos vastaa *a*-vartaloiden osalta Winklerin esittämää kehitystä salatsinliivin sanoille. On kuitenkin tarkasteltava myös Winklerin tarjoama selitystä **E*-vartaloille, sillä se eroaa Kallion esittämästä yhteisliiviläisestä kehityksestä. Winklerin mukaan salatsinliivissä tapahtui **v* > *u* -muutos sananloppuisen vokaalin heittymisen jälkeen. Näin ollen salatsinliivissä ei olisi tapahtunut

äänteenmuutosta **Lv > *LL*, jos konsonanttiyhtymää seurasi **i*.⁴ Tätä selitystä tukee se, että kyseisissä salatsinliivin sanoissa ei esiinny jälkiä geminaatallisesta likvidasta. Schlözerin 1760-luvun lopulla kirjaamassa *pillud* 'pilvet' on saksalaisvaikutteinen ortografia ja hänellä pitkien vokaalien kirjaaminen oli muutenkin vaihtelevaa, joten tämä sana ei ole vahva osoitus geminaatasta tai geminaattaa edeltäneestä lyhyestä vokaalista (Suhonen 1999: 152–153, 154).

Voisi myös teoreettisesti olettaa, että kantaliivin **Lvi*-sanoissa tapahtui assimiilaatio **Lvi > *Lvu*, jonka jälkeen kuurinmaanliivissä tapahtui dissimilaatio **Lvu > *Lva* ja salatsinliivissä vuorostaan lyheneminen **Lvu > *Lu*. Kuurinmaanliivin sanoissa *su'rrə* : *surūb* ja *u'llə* : *ulūb* olisi kuitenkin täytynyt tätä ennen tapahtua **vu > *u*, sillä muutoin olisivat verbit muodoissa ***su'rrə* : *surāb* ja ***u'llə* : *ulāb*. Onkin taloudellisempaa ajatella, että kuurinmaanliivissä tapahtui suoraan kehitys **Lvi > *Lva*. Sen sijaan assimiilaatio **Lvi > *Lvu > *Lu* on tapahtunut salatsinliivissä, mutta tällöinkin on joka tapauksessa kuurinmaan- ja salatsinliivissä tapahtunut kaksi erillistä murrekehitystä **Lvi*-sanoille.

Sekä kuurinmaan- että salatsinliivissä tapahtui äänteenmuutos **Lva > *LLa*, joka siis voi **Lvi*-sanojen eriävistä edustuksesta huolimatta olla kantaliiviläinen. Salatsinliivin sanoissa ei esiinny palatalisaatiota, ja koska liivissä loppuheitto tapahtui vasta palatalisaation jälkeen (vrt. Kallio 2016: 56), on salatsinliiviin siten rekonstruoitava palatalisaatiota edeltänyt muutos **Lvi > *Lvu > *Lu*. Oikeastaan tämä äänteenmuutos voi olla hyvinkin varhainen, sillä tämä muutos heijastaa kuurinmaanliivin sanojen *su'rrə* : *surūb* 'survoa' ja *u'llə* : *ulūb* 'ulvoa' kehitystä siinä määrin, että kuurinmaanliivin sanoissa **v* assimiloitui sitä seuraavaan vokaaliin **u* (< **o*). Näin ollen on mahdollista olettaa liivin murteille eroavat kehitykset **Lvi*-sanoille: kuurinmaanliivissä sanat sulautuivat **Lva*-sanoiksi, kun taas salatsinliivin **Lvi*-sanoissa **i* muuttui **u*:ksi. Tämä kehitys viittaisi yhteen neljästä Koposen esittämästä sanastovertailuun pohjautuvasta mallista kuurinmaan- ja salatsinliivin väliselle suhteelle, jonka mukaan kuurinmaan- ja salatsinliivi palautuisivat omiin itämerensuomalaisiin muinaismurteisiinsa (Koponen 1990: 39).

5.1.6. **e > i* supistuminen

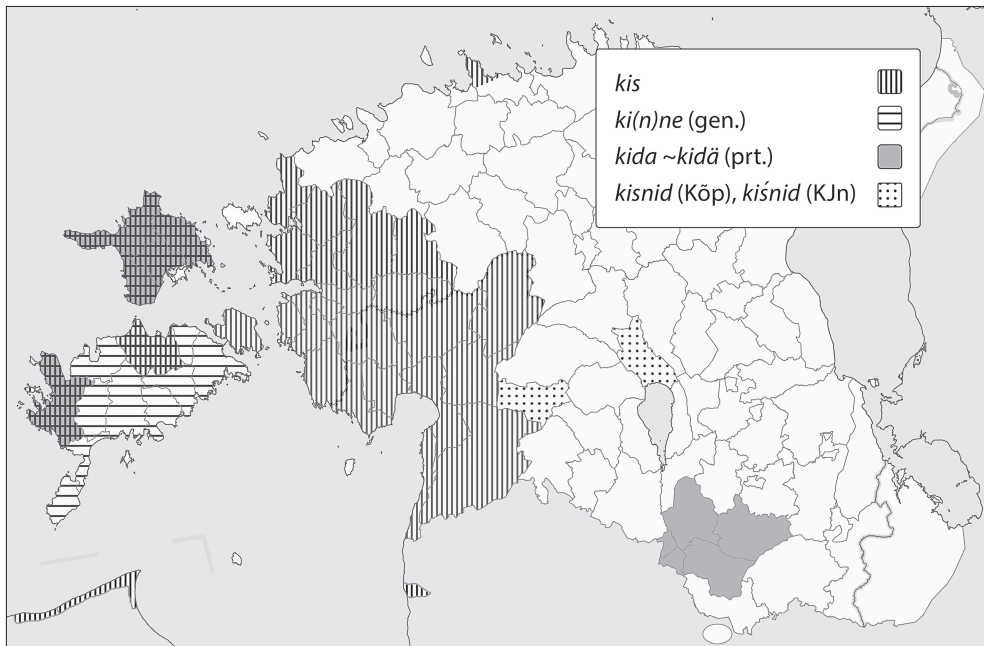
Artikkelissa [1] on esitetty liivin sanoja, joiden painollisen tavun *e* on supistunut *i*:ksi, esim. *kis* 'kuka' ~ viP *kes*, *iz* 'ei (preteriti)' ~ viE *es*, *līb* 'o(le)n (futuuri)' ~ sm *lie*-. liK *kis* ja *iz* esiintyvät tyypillisesti lausepainottomassa asemassa, jolloin niiden vokaalinkehityskin saattaa itse asiassa olla painottoman tavun ilmiö. Liivin pronominin *kis* kieliopillisten sijamuotojen taivutus (gen. *kīen* ~ *kīnga*, part. *kīenta* ~ *kīenda*, dat. *kīen* ~ *kīngan*) on epäsäännöllinen, mikä selittyy sanan runsasfrekvenssisyydellä. Pronominin itämerensuomalaiset vastineet viittaavat liivin vokaalin

4 Kallio (2016: 46–47) rekonstruoii kantaliiviin **u*-loppuisiksi liK *ōra*, *kīraz*, *pallə* : *pōlab* ja *tīera* ~ liS *teru* ~ *tāru*, mutta kolmen ensimmäisen sanan *u*-loppuisuus on kyseenalaistettavissa, joten ainoa mahdollinen **u*-loppuinen sana olisi *teru* ~ *tāru* 'terve', mutta mikäli sananloppuinen **h* katosi varhain, olisi sananloppuinen **e* voinut kehittyä **i*:ksi (vrt. liK *tīera* rekonstruktio tässä alaluvussa).

sekundaarisuuteen, esim. sm (*ken*) : *kenen* : *ketä*, ink ka ly ve *ken*, va *tšen* ja viP *kes* ~ *kea* ~ *kee* ~ *ken* (SSA: *ken*; EMS: *kes*).

Samoin selitty liivin *līdā* : *līb* korkea vokaali, sillä sanan itämerensuomalaiset vastineet enimmäkseen viittaavat kantasuomen muotoon **leeġāk*, esim. sm *lie(ne)-*, ink *lē*, *lēnō* (mutta *lījā*), ka *lie(nōy)*, ly *liettä*, va *lē-* : *lēb*, viP *leeda* : *leeb*, *leeneb*. Poikkeuksena on vepsän *līndā* : *līnob* ~ *lib* (SSA: *lie-*).

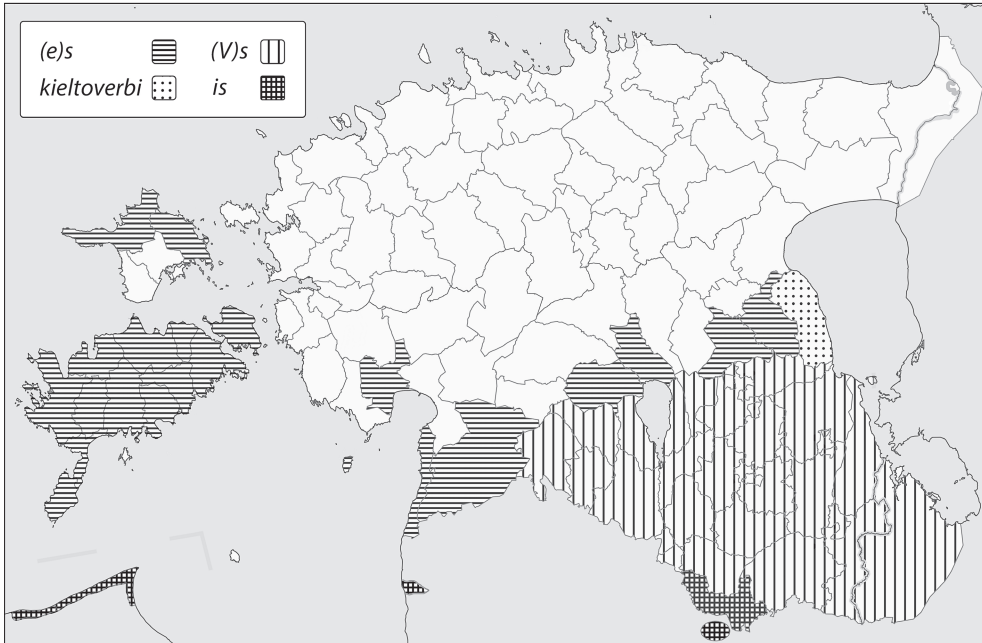
Saarimurteissa esiintyy myös *e*:n supistumista, esim. Khk Hi *vidama* 'vetää', Käi *tjrn* 'terni'. Paikoin alkuperäinen *e* on säilynyt, esim. Phl *hiŋg* ~ *heŋg* 'henki'. Supistuminen on yleinen *h*:n edessä, esim. Sa Hi *kihā* 'keho', *rihā* 'harava' (Lonn & Niit 2002: 26). Myös länsimurteissa *e*:n on esitetty supistuneen erityisesti *h*:n ja *n*:n edessä, esim. *rihā* 'harava', *vidu* 'veto, kuljetus' (joskin *n*:n edessä supistuneet *e*:n esimerkit *liñdur* 'lentäjä' ja *liñdama* 'lentää' esitän alkuperäisinä, ks. 5.5.3.4. alla), muuten supistumista esiintyy sanakohtaisesti. Poikkeuksena on Martnan Haeskan murre, jossa *e*:llä on taipumus yleisestikin supistua, esim. *emā* 'äiti', *veri* 'veri' (Juhkam & Sepp 2000: 14).

Kartta 14: Sanan *kis* (nom.), *ki(n)ne* (gen.), *kida ~ kidā* (part.) 'kuka' levikki.

Kieltoverbin taipumaton preteritimuoto *es* esiintyy laajalti saarimurteissa (Mustjalassa muodossa *ās*) ja hajanaisesti eteläisen länsimurteiden alueella. Taipumaton sana esiintyy myös eteläviron alueen naapuripitäjissä. Etelävirossa sanan vokaali riippuu edeltävästä vokaalista, mutta sana voi olla myös lyhentyneen muotoon *s*, kuten saarimurteissa. Kodaveressä sana on säilynyt varsinaisena kieltoverbinä, taipuen persoonan ja luvun mukaan: *ma esin*, *sa esid*, *ta es*, *me esimā*, *te esitā*, *nad es*. Liivin muotoa vastaava vastine *is* esiintyy vain Harglõn murteessa ja leivussa (EMS: *es*; *ks*).

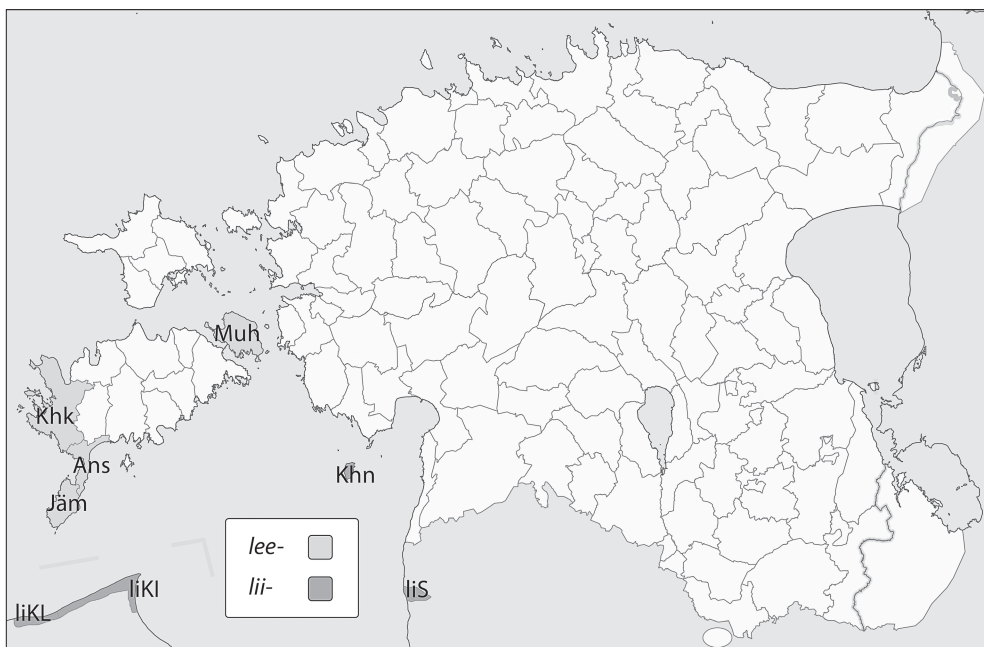
kartta 15 alla), joka vastaa salatsinliivin preteritin taipumatonta kieltosanaa *iz* (Pajusalu 2007: 223). Tämän takia Harglõn ja leivun muoto on artikkelissa [1] esitetty liiviläisenä vaikutuksena (ks. myös Kallio 2021: 134).

Kartta 15: Sanan *(e)s ~ (V)s ~ is* 'preteritin kieltosana/-verbi' levikki.

Liivin *līdā* : *līb* on pääosin kopulaverbin futuurinen apuverbi (sanan syntaktisesta funktiosta ks. 5.4.7. alla). Liivin verbillä on unkariin asti sukukielisiä vastineita (SSA: lie-).

Pohjoisvirossa verbi esiintyy kuitenkin vain hajanaisesti saarimurteissa. Verbi *leema* taipuu *leeb* Saarenmaalla, (sa) *levad* Muhussa ja *liib* Kihnussa (EMS: leema, ks. kartta 16 alla). Ariste (1954: 288) mainitsee Sörven murreosan voivan olla liiviläistä alkuperää. Muotonsa puolesta kuitenkin vain Kihnun *liib* on yhteneväinen liivin verbin kanssa. Vestringin 1700-luvun alussa koostama Pärnumaan sanakirja sisältää modaalisen apuverbin *leeb*, esim. *ehk leeb kül ollad* 'Es mag wol seyn', joka osoittaa verbin olleen aiemmin käytössä laajemmalla lounaisvirolaisella alueella (Pajusalu 2013: 104–105). Sana *leema* esiintyy myös vanhassa kirjapohjoisvirossa ja -etelävirossa (VAKK: leema), joten lounaisviron tapauksessa on kyseessä siis joka tapauksessa säilymä.

Kartta 16: Sanan *leema* 'lie-' levikki.

Artikkelissa [1] on esitetty $*e > i$ supistumisen tapahtuneen myös painottomassa tavussa, esim. liK *julgi* 'rohkea' < $*julge(da)$, liK *vanīmi* ~ liS *vanim* 'vanhempi' < $*vanembi$: *vanemma-*. Olen kuitenkin esittänyt myöhemmin artikkelissa [5], että adjektiivissa esiintyvä *i*-pääte on kehittynyt liiville ominaisten äänteenmuutosten kautta kantasuomen muodosta $*-in$, esim. *pu'nni* 'punainen' < $*punii$ < $*punjin$, joka *i*:ksi lyhennyttyään on levinnyt analogisesti muihinkin adjektiiveihin, esim. *madāl* ~ *madāli* 'matala'. Liivin *julgi* (jonka Koponen (1990: 36) sisältää yleisitämerensuomalaisiin perusvartaloihin) sisältää kyseisen analogisen *i*:n, mutta sana on pikemminkin laina pohjoisviron sanasta *julge* (Kettunen 1938: 94), sillä $*julgeda$ olisi kehittynyt äännelaillisesti muotoon $**juldə$ ~ *juldi*, vrt. *sieldə* 'selkeä' < $*selgedä$. (Liivin *i*-adjektiiveja käsittelem tarkemmin alaluvussa 5.3.2.2.)

Liivin jälkitavun *i*:lle on esitetty kirjallisuudessa monta eri lähtökohtaa. Joissain tapauksissa jälkitavun *i* on säilynyt, esim. liKI *varikš* 'varis', *kerikšə* : liKI *kerikšəb* ~ liKL *kerikšub* 'keritä', *pinid* 'koirat' (vrt. sm *penit*), *päpid* 'papit' (Posti 1942: 51), *tu'lmi* 'tuleminen' (Kettunen 1947: 34).

Toinen lähtökohta jälkitavun *i*:lle on $*a$, jonka kehitykselle Posti ja Kettunen ovat esittäneet kaksi selitystä (Posti 1942: 44 – 46; Kettunen 1947: 28, 32–33, 34–35).

Posti esittää, että $*a$ muuttui suoraan *i*:ksi, mikäli jälkitavun $*a$:ta edelsi palataalistunut konsonanti, *j* tai *i*. Sanakohtainen esimerkki on *lä'bqi* 'lapio' < $*labida$, mutta äänteenmuutos esiintyy laajemmin tekijänimen päätteessä $*-jA$, esim. *jūoji* 'juoja' ja nominien monikkomuodoissa, esim. $*mustida$ > *mušti* 'mustia', $*puidā$ > *pūdi* 'puita', $*keelistā$ > *kēlšti* 'kielistä', länsikuurinmaanliivissä myös imperfektin ja konditionaalien monikkomuodoissa, esim. $*läksimmā$, $*läksittä$ > *lekšmi*, *lekšti* 'lähdimme, lähditte/lähtivät', *āndaksmi*, *āndaksti* 'antaisimme,

antaisitte/antaisivat'. Myös salatsinliivissä esiintyy vastaavanlainen kehitys, esim. *pādi* 'päättä', *mundi* 'munia', ja verbien imperfektin monikon päätteet, esim. *šöimi* 'söimme', *šöiti* 'söitte', ovat analogisesti levinneet myös preesensiin, esim. *šüömi* 'syöimme', *šüöti* 'syötte' (Posti 1942: 44–46).

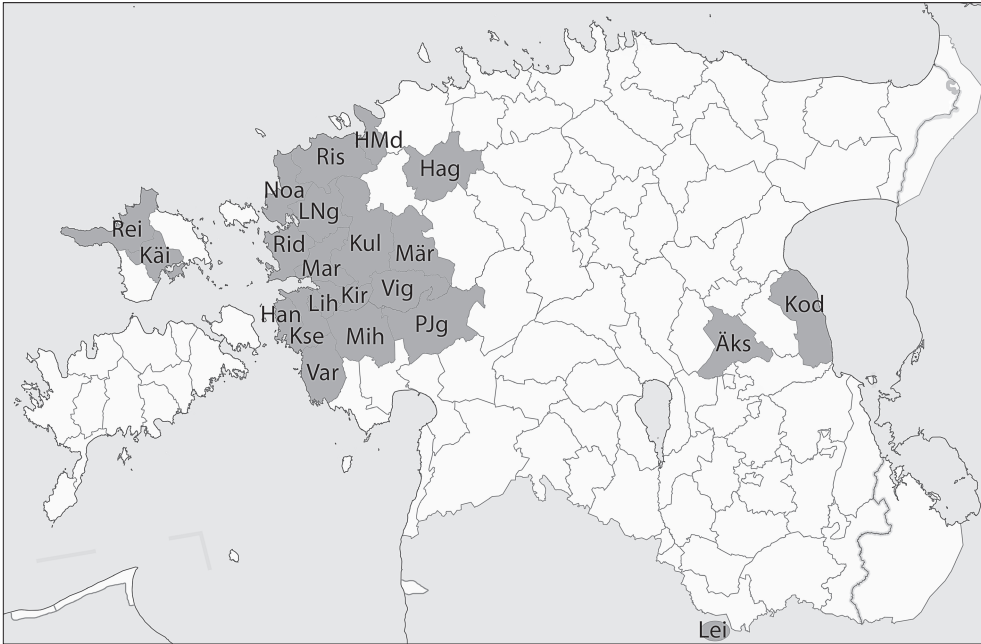
Sana *lä'bđi* sekä tekijänimen päätteet ovat siirtyneet Postin mukaan **in*-päätteisten adjektiivien taivutusmuotoon, vrt. *lä'bđi* : *lä'bđizt* 'lapio : lapiot' ~ *pu'nni* : *pu'nnizt* 'punainen : punaiset' (Posti 1942: 46). Vaikka Postin mukaan ei ole syytä pitää taivutusparadigman muutosta analogisena, esitän artikkelissa [5] *i*-päätteen kehityksen, jonka mukaan muutos todellakin on analoginen.

Yleisesti jälkitavun **E > u*, esim. *sudūd* 'sudet' < **sudeṭ*, *kādūd* 'kädet' < **kädēt*, mutta Posti esittää esimerkkejä, joissa hänen mukaansa *ə > i* palataalistuneen konsonantin ja toisinaan *i:n* jäljessä, esim. liKL *vēlid* 'veljet', liK *pūritə* 'purjehtia', *tūoitig* ~ *tūoitəg* 'ruoka', *mūoštig* ~ *mūoštəg* 'mieli, ymmärrys', liKI *vīrdig* ~ liKL *vīrdug* 'vierre' (Posti 1942: 49–50). Toisaalta hän selittää itäkuurinmaanliivin sanan liKI *kuḷ* : *kūḷəd* 'haukka : haukat' jälkitavun vokaalin analogiseksi, vrt. liKL *kuḷ* : *kūḷid* (LW: 161), viitaten juurikin esittämäänsä äännevuokseen *ə > i* (mts. 53).

Kettusen esittämä kehitys sen sijaan edellyttää redusoitunutta välivaihetta, jolloin **a > ə > i*. Muutoksen pohjana on jälkitavun **a > ə*, mikäli ensitavussa on pitkä vokaali, esim. *lūdə* ~ *lūd* 'luuta'. Kolmannesta tavusta lähtien **a* katosi avotavussa, esim. *jumāl* 'jumala' ja redusoitui umpitavussa, esim. *jumāləst* 'jumalasta'. Sanan *lä'bđi* *i:n* Kettunen esittää toisen tavun *i:n* vaikutukseksi, jolloin *lä'bđi* < **lä'bđə* < **labida* (Kettunen 1947: 28, 29). Länsikuurinmaanliivin sanojen *lekšmi*, *lekšti* itäkuurinmaalaiset vastineet *lekšma* ja *lekšta* Kettunen osoittaa äännelailliseksi, jolloin länsikuurinmaanliivin imperfekti- ja konditionaalimuodot selittyvät muutoksen **a > ə > i* läpikäyneiksi (mts. 32, 80). Äännevuoksesta **a > ə > i* liittyy siis ilmiönä vokaalien reduktioon, jota käsittelemme alaluvussa 5.1.10. alla.

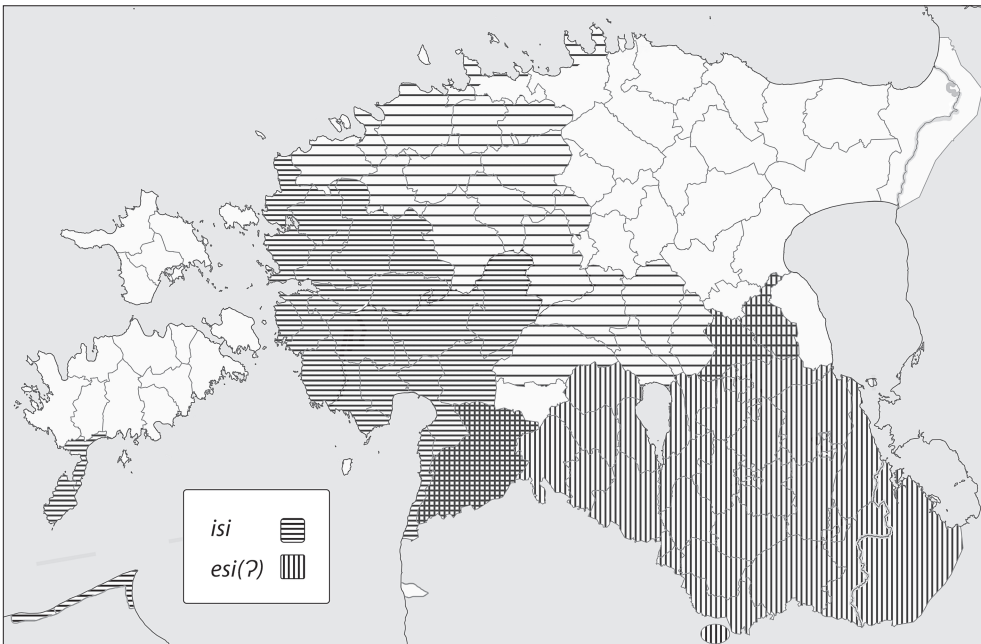
Kolmas lähtökohta on jälkitavun *i*-loppuinen diftongi, esim. *pu'nni* 'punainen' < **punain(en)*, *līndist* ~ *līntšti* 'linnuista' < **linduista* (Posti 1942: 56–62; Kettunen 1947: 34–35). Posti ja Kettunen johtavat liK *vaṇīmi* ~ liS *vanīm* 'vanhempi' aiemmasta superlatiivimuodosta, mutta eroavat rekonstruktioissaan. Postin mukaan *vanīm(i)* palautuu muotoon **vanhoimainen*, joskin hänellä esiintyy myös *vaṇīm*. Kettunen taas rekonstruoii sanan muotoon **vanhimainen*, joka vastaa paremmin itämerensuomen vastineita (vrt. sm *vanhin*), ja josta kehittyvät säännöllisesti niin *vanīm* kuin *vaṇīm* (Posti 1942: 59–60; Kettunen 1947: 35). Liivin jälkitavun *i*-loppuisista diftongeista ks. myös 5.3.2.2. alla.

Viron murteissa on painottoman tavun *e* muuttunut leksikaalisesti *i*:ksi. Esimerkiksi *'enni* ~ *enni* 'ennen' esiintyy pääosin länsimurteiden alueella, VMS:n mukaan myös Kodaveressa ja Leivun murteessa (EMS: enni; VMS: enni; ks. kartta 17 alla).

Kartta 17: Sanan *enni* 'ennen' levikki.

Liivin sanan *ĩ'ž* 'itse' sibilantti viittaa sanan kehittyneen muodosta **isi*. Vastaava muoto esiintyy länsimurteissa ja Sõrven niemimaan saarimurteissa, sporadisesti Harjumaan ja Pohjois-Viljandimaan murteissa (EMS: ise; ks. kartta 18 alla).

Kartta 18: Sanan *isi* ~ *esi(?)* 'itse' levikki.

Sanueella on yleisuralilainen levikki, lähisukukielistä esim. sm *itse*, ve *iče*, va *ize*, viP *ise*, viE *esi(?)*, etäsukukielistä esim. saal *jieč*, er *eš*, hntE *is*, *is* (SSA: *itse*; UED: **ić(ć)V* / **jić(ć)V* / **äć(ć)V* / **ećV* 'spirit, soul'). Kantauralilaiseksi muodoksi voidaan rekonstruoida etäsukukielten perusteella **ičə*, mutta sanan itämerensuomalaiset vastineet viittaavat **Ek*-päätteiseen johdokseen ja joissain itämerensuomen kielissä **c* on sporadisesti pidentynyt **cc*:ksi, esim. sm *itse* < mksm **ičcek* < kksm **icek* < vksm **ičik*, vrt. viE *esi(?)* < mksm **isek* < kksm **icek* < vksm **ičik* (Kallio 2007: 238).

Liivin ja lounaisviron vastineet näyttävät kuitenkin palautuvan johtamattomaan vartaloon mksm **isi* < kksm **ici* < vksm **ičə*. Eteläviron vastineiden jälkitavun *i* ei vastaa **Ek*-päätteen säännöllistä kehitystä, vrt. viE *leede?* ~ *leede?* 'liete' < mksm **leeček*, *kastō?* 'kaste' < mksm **kastək* (EMS: *leede*, *kaste*). Päätteellisiä variantteja ovat yleisen *esi* (mulkki & tartto, joissa glottaaliklusiili on kadonnut) ~ *esi?* (võro) ~ *jesi?* (setto, lutsi) lisäksi *ješ?* (harvinainen, võro) ~ *eš?* (Kra) ~ **eis(i)?* (setto) ~ *essi?* (Rõu). Johtamattomaan vartaloon **esi* viittaisivat eteläviron loppuheittyneet variantit *es(s)* (Saa, San) ~ *ešs* (harvinainen, Rõn, San) ~ *eiss* (San) ~ *eiss* (Räp) (EMS: *esi*). Leivun (*j*)*eži* palautuisi jälkitavun vokaalinsa puolesta päätteelliseen muotoon, mutta toisaalta glottaaliklusiili on säilynyt murteessa, esim. *tegevä?* 'tekevät' (Kallio 2021: 126).

Myöskään ensitavun vokaali ei noudata säännöllistä kehitystä itämerensuomen vastineiden perusteella. Eteläviiron pitäisi näin ollen rekonstruoida **esi* ~ **esi?*, joka taas viittaisi mahdolliseen etelävirolaiseen kontaminaatioon keskikantasuomalaisista muodoista **ici* ~ **icek*.

Eteläisimpien itämerensuomen vastineiden perusteella on täten mahdollista rekonstruoida vielä keskikantasuomeen johtamaton vartalo **ici*, joka kehittyi säännöllisesti lounaisitämerensuomessa muotoon **isi* > liK *i'ž* ~ viL *isi*. Pohjoisviron keskimurteen sporadinen *isi* voi olla myöhempää leviämistä Länsi-Viron murteista, mutta vaihtoehtoisesti on mahdollista, että muoto **icek* palautuisi myöhäiskantasuomen murteeseen, jota puhuttiin nykyisen Virumaan alueella. Tälle alueelle on paikannettu myöhäiskantasuomalainen ekspansio (Lang 2018), joka selittäisi myös muun itämerensuomen vastineet.

Häädemeesten sanalla *ülgi* 'hylje' ei ole sellaisenaan vastineita muualla itämerensuomessa. Alueellisesti lähimmät vastineet ovat Kihnun ja länsimurteiden *ülge*, esim. Khn *üks üolge käis laeva tiess* 'eräs hylje meni laivan vanavedessä' (EMS: *laeva-*), Tõs *üolge kupeldab, piä pisut vee piäl* 'hylje tekee kuplia, pää hieman veden päällä' (EMS: *kupeldama*), mutta Rid *kesome ja voatame, üljes mõrdas* 'vedämme ja katsomme, hylje merrassa' (EMS: *kiskuma*). Sana esiintyy kuitenkin myös rannikkomurteissa, esim. Jõe oi *üolge on kaval* 'oi hylje on ovela' (EMS: *oi*). Kuurinmaanliivissä sana on muodossa *ilgaz* : *ilgə* < **ülgaz* : *ülgə* (Kettunen 1938: 80). Saarimurteiden muoto edustaa murteessa yleistä genetiivimuodon yleistymistä nominatiiviin (ks. 5.4.1. alla). Häädemeesten murteessa esiintyy vastaava morfofonologinen kehitys, joka kuitenkin kuvataan fonologisena muutoksena kirjallisuudessa, nimittäin sananloppuisen *i:n* muuttumisena *e*:ksi, esim. Hää *kerè* 'kurku', vrt. viP *kõri* (Pajusalu jm. 2018: 145). Sanan *ülgi* *i*-päätteiselle muodolle on siis etsittävä toinen selitys. Äännelaillisen selityksen puuttuessa on mahdollista, että kyseessä on vastaavanlainen suffiksinvaihto kuin lounaisitämerensuomalaisissa sanueissa

liK *kärmi* ~ viL *kärmes* 'kärpänen' (ks. 5.5.1.3. alla), jolloin Häädemeesten jälkitavun vokaali palautuisi siis deminutiiviseen *i*-päätteeseen.

Vaikka kyseinen muutos on esitetty artikkelin [1] fonologian luvussa, on silti liivinkin tapauksessa mahdollista huomata, että painollisessa tavussa **e* > *i* supistuminen koskee vain yleisimpiä kieliopillisia sanoja. Voidaan siten päätellä, että kyseessä on leksikaalisen tason muutos, eikä äännelaillinen kehitys. Samankaltainen ilmiö on havaittavissa joidenkin sanojen **e* > *ä* väljentyemisessä (ks. 5.1.7. alla). Jälkitavun *i*:n kehityksestä olen kirjoittanut lähemmin artikkelissa [5], jossa käsitelen liivin *i*-adjektiiveja (ks. myös 5.3.2.2. alla).

5.1.7. **e* > *ä* väljentyminen

Artikkelissa [1] on esitetty **e* > *ä* väljentyminen liiviläisinä esimerkkeinä liK *ä'b* 'ei' < **epi*, *sälga* 'selkä' < **selgä*, *täd* (*tä'ddi*) 'teidän' < **teden*, liS *säld* 'selkeä' < **selte*. Näiden lisäksi on myös *mäd* (*mä'ddi*) 'meidän' < **meden* (ks. 5.2.2.1.).

Kuurinmaanliivin *äb* on kieltoverbin indikatiivin ja konditionaalien preesensmuoto, joka taipuu persoonassa ja luvussa. Yksikön kaikissa persoonissa perusverbi on samassa konnegatiivimuodossa, monikon 1. persoonassa perusverbiin liittyy tunnus *-mā* ~ *-əm* ~ *-m*, 2. ja 3. persoonassa taas *-tā* ~ *-ət* ~ *-t*, esim. *vōlda* 'olla': *ma äb/sa äd/ta äb ūo*, *mēg äb ūomā*, *tēg ät ūotā*, *ne äb ūotā*. Salatsinliivissä taas preesensin kieltosana *ab* ~ *ap* on yhteinen kaikille luvuille ja persoonille (Metslang & Pajusalu & Viitso 2015: 435–436). Samankaltainen väljentyminen on havaittavissa pronominin *se* ulkopaikallissijamuodoissa, esim. liK *sā'l* ~ liS *sāl* ~ *säll* ~ *seäl* ~ *säel* 'siellä', liK *sā'ld* ~ *sā'ldäst* ~ liS *säld* ~ *säeld* ~ *sält* ~ *sält* ~ *sältest* 'sieltä' (LELS: 281; SLW: 173).

Artikkelissa [1] mainittu liK *sälga*, kuten liK *kānga* johtuvat myöhemmästä äännevuoroksesta **e-ä* > **ä-ä*. Vielä Sjögrenillä oli tallennettu muodot *sēlga* ja *kēnga* muotojen *sälga* ja *kānga* rinnalla, joten liivissä muutos on tapahtunut vasta 1800-luvulla. Etelävirossa on tapahtunut sama muutos, esim. viEV *sälj* ja *käng*, jotka kuitenkin vielä 1600-luvun Gutsclaffin sanakirjassa olivat *Selj* ja *Keng*. Kuten Posti ja Kallio toteavat, on näiden sanojen tapauksessa kyseessä siis areaalinen muutos (Posti 1942: 20–21; Kallio 2014: 158–159).

Sanakohtaisesti kuurinmaanliivissä on tapahtunut sananalkuinen *je* > *ja*, esim. *jemā* ~ *jemā* ~ *jamā* 'äiti', vrt. *emā*, *jelāb* ~ *jalāb* 'elää', *je'ds* ~ *ja'ds* 'edessä', *jävä* ~ *jarā* ~ *jerā* ~ *jerā* 'pois' < **erā*, vrt. viP *ära* (Posti 1942: 19).

Erityisesti salatsinliivissä madaltui metafooniaan osallistumaton **e* > *ä* ~ *e* (Kallio 2016: 52), edellä mainitun *säld* 'selkeä' lisäksi esim. *bes* ~ *bez* ~ *bäs* 'ilman' (SLW: 50), *jel(l)* : *jelab* ~ *jäl(l)* : *jälab* 'elää' (SLW: 65), *jema* ~ *jāma* 'äiti' (SLW: 65–66), *jera* ~ *jära* 'pois' (SLW: 66), *jäed* ~ *jäd* ~ *jät* 'eteen' (SLW: 70), *jäed* : *jäeb* ~ *jäd* : *jäb* ~ *jäb* 'jäädä' (SLW: 71), *jäga* 'joka' (SLW: 71), *jänn(e)* 'paljon', vrt. liK *je'nnā*, sm *enā*- (SLW: 72), *järn* : *järned* ~ *järnid* ~ *jern* : *jerned* 'herne' (SLW: 72–73), *kērd* ~ *kārd* ~ *kārda* ~ *iārda* 'ketterä, nopea; kevyt jne.', vrt. sm *kerkeä* (SLW: 97), *kāla* ~ *tāla* 'kello' (SLW: 102), *kāu* ~ *kāu* 'yskä' < **kehä*, vrt. liK *kie'uv*, sm *kōhā* (SLW: 102), *kāvad* 'kevät' (SLW: 102), *läpa* 'leppä' (SLW: 115), *lästa* 'kampela' (SLW: 115), *län* 'hellä; harras', vrt. sm *lienteä* (SLW: 116), *pett* : *petab* ~ *pätt* : *pätab* 'pettää'

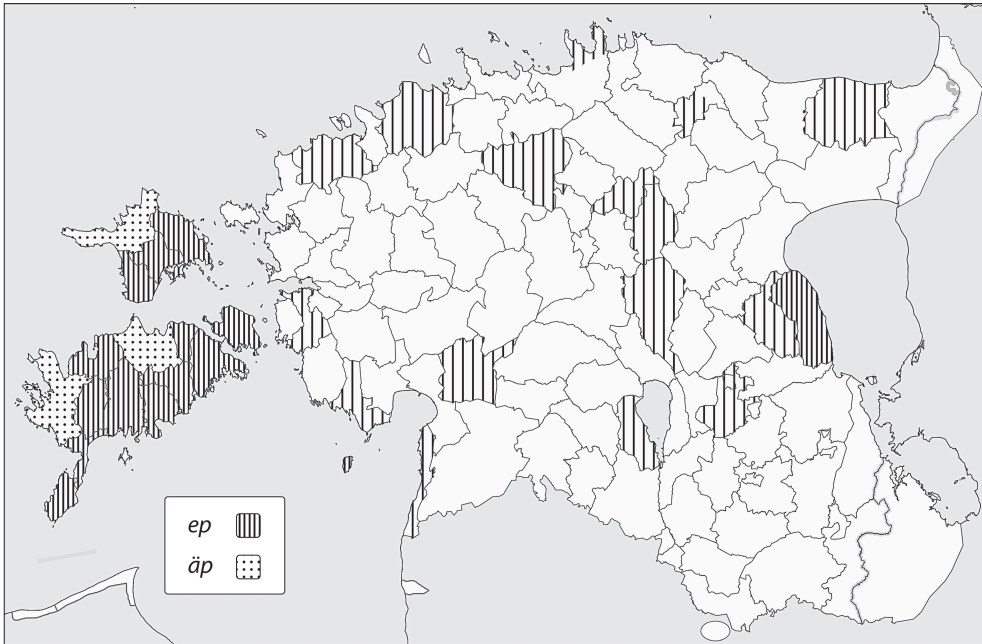
(SLW: 147), *pädag* 'petäjä' (SLW: 157), *päks* : *päksab* 'piestä' (SLW: 158), *pälg* : *pälgab* ~ *pälgub* 'epäroidä; ujustella, vältellä; pelästyä' (SLW: 158), *pära* 'perä' (SLW: 158–159), *päzz* : *päzäb* ~ *päz* : *päzub* 'pestä' (SLW: 159), *rägl* : *räglub* ~ *rägl* : *räglub* 'hakata (kirveellä); kaataa' (SLW: 168), *späl* (~ *speil*) : *spälub* 'leikkiä, pelata' (SLW: 179), *sät* 'vain; niin monta; melkein', vrt. liK *set* id. (SLW: 183), *teru* ~ *täru* 'terve' (SLW: 195), *tänn* : *tännub* ~ *tänub* 'kiittää' (SLW: 204), *tära* ~ *tera* 'jyvä' (SLW: 204), *tära* 'terävä', vrt. sm *terä* (SLW: 204), *tärab* 'vireä, raikas, rohkea' (SLW: 204), (liK *vä'röd* ~ liS) *värded* 'veräjä (mon.)', *vänn* : *vännub* ~ *vänub* 'venyä' (SLW: 226), *värm* 'kyynele', vrt. viP *verme(s)* 'verinoro' (SLW: 227).

Salatsinliivin paikannimi *Lämmist* (*nīn*) 'Limbaži (vi Lemsalu)' (SLW: 115) viittaisi muotoon **Lemmäisten*, joskin liivin jälkitavun **äi* monoftongistui **(i)i*:ksi kantaliiviin mennessä (ks. 5.3.2.2. alla), joten odotuksenmukainen asu olisi ***Lemmist*.

Salatsinliivin sanoissa *jedi* ~ *jädi* 'etinen' (SLW: 64), *jeŋ* ~ *jäŋ* ~ *jäng* 'henki' (SLW: 66), *jäi* ~ *jei* 'jää' (SLW: 72), *jälm* : *jälmed* 'helmi' (SLW: 72), *mer* ~ *mär* 'meri' (SLW: 120) ja *räbbi* 'kettu' (SLW: 167) on poikkeuksellinen vokaali, sillä kuurinmaanliivin vastineet, vastaavasti *e'dđi*, *jeng*, *jei*, *eŋm(əz)*, *me'r* ja *re'bbi* viittaavat kantaliiviläiseen metafooniaan (ks. 5.1.8. alla). Yleisliiviläisesti liK *riek* ~ liS *räk* ~ *räkk* : *räkked* 'tie; retki' (SLW: 168) on poikkeuksellinen, sillä sanan suomalaisen vastineen *retki* perusteella olettaisi liivissä metafonista muotoa, ***rek*. Samoin liS *lepp* 'lyödä vetoa' viittaisi muotoon **leppidä*, joskin liK *lieppä* : *liepüb* 'sopia; pestata' viittaisi muotoon **leppüdä*.

Pohjoisviron saarimurteissa esiintyy liivin kieltoverbiä vastaava preesensin kieltosana *ep* (lausefoneettisesti myös *-p*, *-b*), Kihelkonnassa, Karjassa ja Reigissä muodossa *äp*. Kieltosana esiintyy harvinaisesti yksittäisissä pohjoisviron murteissa. Kodaveren murteessa *eb* on kieltoverbin yks.3. persoonan muoto (Pajusalu jm. 2018: 138; EMS: ep; ks. kartta 19 alla).

Pohjoisviron saarimurteissa on tapahtunut väljentyminen *e > ä / _r, n, h*: Kaa *ärälbi* 'erikseen' < **erälti*, vrt. viP *eraldi*, Muh *änäm* 'enemmän' < **enempi*, vrt. viP *enam*, *rähē* 'harava' < **rehä*, vrt. viP *reha*. Väljentymiseen voi vaikuttaa myös jälkitavun *a*, esim. Sa Muh *vädäma*, Khn *vädämä* 'vetää' < **vetä-*, vrt. viP *vedama*. Myös pohjoisviron länsimurteissa esiintyy yleistä *e ~ ä* -vaihtelua ensitavussa, esim. *vädama* 'vetää', Vig *päsa* 'pesä' < **pesä*, vrt. viP *pesa*, Kse *täràb* 'jyvät' < **terät*, vrt. viP *terad* (Juhkam & Sepp 2000: 13–14; Lonn & Niit 2002: 25–26; Pajusalu jm. 2018: 137). Pohjoisissa länsimurteissa tätä pidetään ruotsalaisvaikutuksena (Juhkam & Sepp 2000: 13), mutta toisaalta ensitavun äänne muutos *e > ä*, kun jälkitavussa on väljä vokaali, on tapahtunut myös salatsinliivissä (Pajusalu 2023: 108; ks. yllä).

Kartta 19: Kieltoisanan *ep* (~ *äp*) levikki.

Kuurinmaanliivin tapauksessa **e > ä* väljentyminen koskee vain yksittäisiä runsasfrekvenssisiä sanoja, jolloin kyseessä on pikemminkin leksikaalinen kehitys. Sen sijaan salatsinliivissä on todellakin kyseessä äänteenmuutos, joka levikiltään ulottuu lounaisvirolaiselle alueelle.

5.1.8. Metafonia

Liivissä konsonantit palataalistuivat jälkitavun **i:n* tai ensimmäisen ja toisen tavunrajan välisen **j:n* vaikutuksesta konsonanttiyhtymässä, jossa **j* assimiloitui edeltävään konsonanttiin, esim. **kabja > *ka(b)ba > liK k**ä**bā 'kavio', *padja > *pa(d)da > liK pa**d**ā ~ liS pa**d**e 'patja', *lagja > *la(ǵ)ǵa > liK lai**ǵ**ā ~ liS la**d**ja 'laaja', *azja > *a(ǵ)ǵa > liK a**ǵ**ā ~ liS a**a** ~ a**ǵ**a 'asia', *nelja > *ne**l**la > liK ne**l**ja ~ liS ne**l**ä 'neljä' (Posti 1942: 262–265; Kettunen 1947: 48–49; Kallio 2016: 44–46). Kirjallisuudessa on kaksi koulukuntaa sen perusteella, että rekonstruoidaanko palataalistuneille obstruenteille geminaatallinen välivaihe vai ei. Palataalistuneille likvidoilte sen sijaan rekonstruoidaan yksiselitteisesti geminaatallinen välivaihe (kirjallisuudesta ks. Kallio 2016: 44).*

Palatalisaatio on edellytys liivin umlautille eli metafonialle. Palataalistunut konsonantti, konsonanttiyhtymä tai **j* aiheutti ensitavun väljän tai puolisupean etuvokaalin **ä:n* tai **e:n* supistumisen, esim. **käzi > *kezi > liK ke'z ~ liS kes 'käsi', *kägi > *kegi > liK ke'g ~ liS kegg 'käki', *lämbi > *lembi > liK lem ~ liS lemm 'lämmin', *nělla > *ne**l**la > liK ne**l**ja ~ liS ne**l**ä 'neljä', *tä'ädi > *te'ēdi > liK te'd ~ liS te**d** 'tähti' (Posti 1942: 108–119; Kettunen 1947: 24–25; Kallio 2016: 51–52). Myös ensitavun diftongin kehitys **äi > *ei*, esim. **jäi > liK ei 'jäi', *jäi > liK jei 'jää', *täi > liK tei 'täi', *väijä- > liK ve'jjä 'kalastaa' (vrt. sm väijyä), *väinä >**

liK *vēna* : *veinā* 'leveä joen suu; Väinäjoki' (Posti 1942: 31; Kallio 2016: 51–52; 2018a: 261–262) on selitettävissä metafonialla, sillä eteläviroa lukuunottamatta itämerensuomessa tapahtui säännöllinen mutta ehdollinen kehitys **äi* > **ei* monitavuisissa **E*-vartaloissa, joista esimerkkinä ovat mm. mksm **väici* > liK *veis* 'veitsi', mksm **säicen* > liK *seis* 'seitsemän' (Jakob ht. *apud* Kallio 2021: 124).

Takavokaalit etistyivät vain palataalistuneen labiaali- tai velaarikonsonantin edellä, esim. **kāba* > **kāba* > liK *kābā* 'kavio', **pāpi* > **pāpi* > liK *pāp* ~ liS *pāpp* 'pappi', **tōbi* > **tōbi* > liK *te'b* ~ liS *tob* 'sairaus', **lumi* > **lūmi* > liK *li'm* ~ *lū'm* ~ *lu'm* ~ liS *lu'm* 'lumi', **nummi* > **nūmmi* > liKL *nū'mm* 'nummi (vanh.)', **tūgi* > **tūgi* > liK *ti'g* ~ liS *tüd* 'tuki' (Posti 1942: 99–102; Kettunen 1947: 24; Kallio 2016: 52–54).

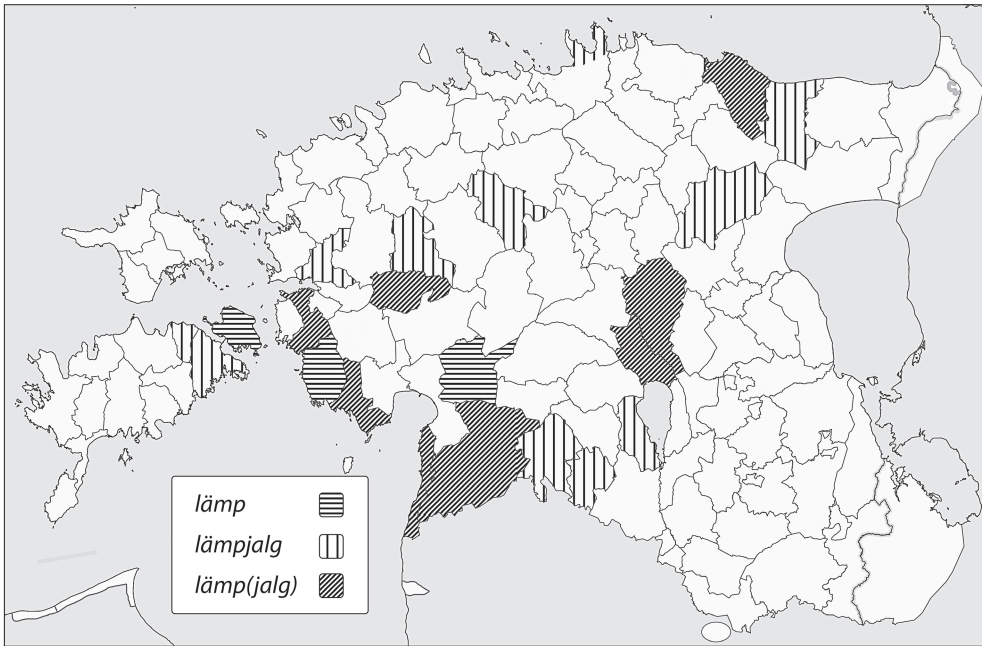
Etu- ja takavokaalien metafoia (umlaut) olivat mahdollisesti samanaikaisia, joskin takavokaalien etistyminen ei voinut olla ennen etuvokaalien supistumista, sillä muuten olisi liivissä esim. ***kebā* 'kavio' (Kallio 2016: 52). Metafonian kehitys ja ehdot eroavat myös sisäkonsonantista riippuen. Kummassakin liivin päämurteessa labiaalikonsonantit depalataalistuivat metafonian jälkeen. Velaarikonsonantit taas depalataalistuivat vain kuurinmaanliivissä, kun taas salatsinliivissä myös sananalkuiset velaarikonsonantit palataalistuivat (Winkler 1994: 416; Kallio 2016: 51, 53). Lisäksi palataalistuneiden velaarikonsonanttien edellä takavokaalit etistyivät vain, mikäli konsonanttia seurasi **i* (Kallio 2016: 53, ks. myös yllä).

Vaikka takavokaalien metafonian ehtona on vokaalia seuraava labiaali- ja velaarikonsonantti, on joitain poikkeuksellisia sanoja, joissa esiintyy vaihtelua tai odotuksenmukainen metafoia puuttuu, esim. liK *tā'giz* ~ *tā'giz* ~ *te'iz* 'takaisin', *kakš* 'kaksi' (eikä ***kākš*, joskin *läpš* 'lapsi'), *okš* 'karhu' < **oksi*, liKI *umštā* ~ liKL *i'mštā* ~ *ü'mštā* 'sotkeutua' (Posti 1942: 106; Kettunen 1947: 24).

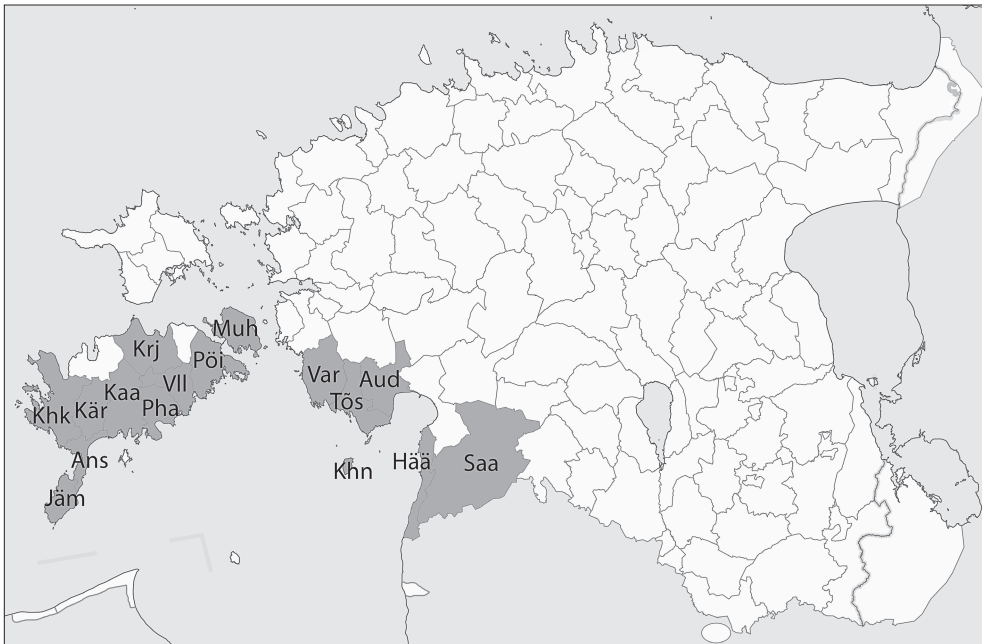
Tämän lisäksi palataalistuneen *r:n* kehitys konsonanttiyhtymän alussa eroaa itä- ja länsikuurinmaanliivin välillä.. Se johti itäkuurinmaanliivissä metafoiaan, esim. liKI *ārb* ~ liKL *ārb* 'arpi' < **arpi*, liKI *ārk* ~ liKL *ārk* 'hanko' < **harkki*, liKI *kārp* ~ liKL *ka'rp* 'laatikko' < **karppi*. Esimerkeistä huomaa, että metafoia koski vain *a:ta* eikä esimerkiksi *u:ta*, vrt. liK *suorm* 'sormi', *nu'rm* 'nurmi' (Posti 1942: 101–102).

Metafonian *terminus ante quem* on Hiärnin listan pohjalla 1600-luvun alku, sillä Hiärnin listassa esiintyy esim. *Peppe* 'pappi', jota ei voi pitää virolaislainana, vrt. viP *papp* id. (Suhonen 1999: 153; Kallio 2016: 52–53).

Artikkelissa [1] on tuotu esimerkkejä lounaisvirolaisista murre sanoista, joissa esiintyy myös metafoiaa, esim. *lämp* : *lämbi* 'lampijalka' < **lampi*, *lemm* : *lemme* ~ *lemmi* ~ *lemmu* 'kurkkumätä; tukehtuminen' < **lämpü* (ks. kartat 20 ja 21 alla). Näiden lisäksi esiintyy muutamia muitakin murre sanoja, esim. Hel *lembmä* : *lembi* 'kärventyä; paahtua' < **lämpiitä* (EMS: *lembmä*; MS: *lembmä*). Sanasta *lämp* muodostettu yhdyssana *lämpjalg* esiintyy myös paikoin keski- ja rannikkomurteissa. Lounaisvirossa esiintyy myös metafonisia vartaloita *jämps* 'typerä (juttu)', *jämpsima* jne. 'puhua sekavasti', joista ks. 5.5.3.2. alla.

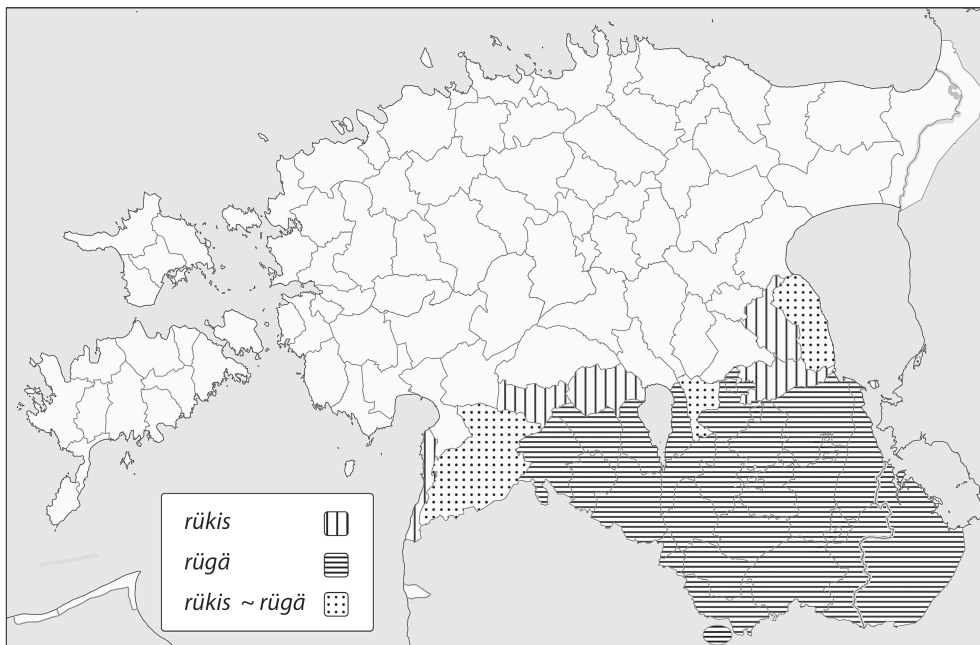

Kartta 20: Sanueen *lämp(jalg)* 'lampijalka' levikki.

Kartta 21: Sanan *lemm* 'kurkkumätä; tukehtuminen' levikki.

U:n metafonia ilmenee murreosanassa *rükis* : *rükki* 'ruis'. Saardessa muoto on *rükis* : *rüki* ja Viljandissa *rüki* : *rüki* (EMS: rükis). Sanan levikki kattaa etelävirolaisen kielialueen periferian Häädemeestestä Kodavereen (ks. kartta 22 alla). Etelävirossa on metafoninen muoto *rügä* ~ *rügä* : *rüä* (EMS: rügä), jonka yksikön taivutus on palataalistuneen konsonantin perusteella myöhempää perua. Myös vatjassa on muoto *rüüz* (VKS: 1094).

Kartta 22: Sanojen *rükis* ja *rügä* 'ruis' levikki.

Vaikka virolaisia murre sanoja on niukasti, voi sanojen levikistä tehdä joitain oletuksia. Ensinnäkin, matalien vokaalien *a* ja *ä* umlaut ilmenee likvidan ja nasaalin välillä. Kaikille esitellyillä sanoilla on pääosin lounaisvirolainen levikki, joskin *lämp(jalg)* on kulkeutunut Viron keskeltä pohjoista kohti.

Sen sijaan *u:n* metafoninen muoto *rükis* esiintyy laajemmin etelävirossa ja sen lähialueilla sekä vatjassa. Tähän on kolmekin vaihtoehtoista selitystä. Ensinnäkin sanassa on voinut tapahtua metafonia erikseen liivissä, etelävirossa ja vatjassa. Toiseksi *u:n* metafoninen vaihtelu voi kyseisen sanan kohdalla olla vanha, jolloin kyseessä olisi areaalinen piirre. Kolmas vaihtoehto on, että *rükis* on sulaumamuoto sanoista *rukis* ja *rügä*, jolloin metafoonia ei olisikaan.

Metafonia syntyi ensitavun vokaalin jälkeisestä palataalistuneesta konsonantista, jolloin se ilmiönä eroaa koko itämerensuomen sanastossa esiintyvistä sanakohtaisesta etu- ja takavokaalisten muotojen välisestä vaihtelusta, esim. sm *tyhmä* ~ *tuhma*, sm *jä(ä)htyä* ~ viP *jahtuda*. Metafonia esiintyy kattavimmin liivissä, joten liivin tapauksessa kyseessä on vanha äänne muutos. Kuten edellä mainittu, on silti liivissä nähtävissä mahdollisesti kaksi kehitysvaihetta, ensin koskien etu-, sitten takavokaaleja.

Mikäli lounaisvirolaiset murre sanat edustavat liivin metafooniaan liittyvää äänne-laillista kehitystä, voidaan olettaa, että lounaisitämerensuomalainen metafoonia alkoi ensin labiaalikonsonanttien, tarkemmin sanottuna -nasaalien yhteydessä (ks. myös Pajusalu & Teras 2012: 167, 170–171). Tätä olettamusta tukee se, että mahdollisesti jo kantaliivissä metafonian aiheuttaneet labiaalikonsonantit depalatalisoituivat pian metafonian jälkeen. Palatalisaation aiheuttama kehitys olisi näin ollen kehittynyt pisimmälle näiden konsonanttien yhteydessä. Ilmiö olisi myöhemmin liivin erilliskehityksen aikana laajentunut koskemaan muitakin palataalistuneita konsonantteja, tosin ehdollisesti (mts. 170–171; ks. myös yllä). Metafonian kanssa kilpaileva äänteenmuutos oli prepalatalisaatio, joka vaikutti ennen kaikkea jälkitavun *a*:ta edeltäviin velaarikonsonantteihin (prepalatalisaatiosta ks. 5.1.9. alla).

5.1.9. Prepalatalisaatio

Prepalatalisaatio (kirjallisuudessa myös epenteettinen tai metateettinen palatalisaatio (Pajusalu 1996: 63), *i*-epenteesi) on fonologinen prosessi, jossa sekundaari *i* tai *e* ääntyy painollisen tavun koodassa ennen palataalistunutta konsonanttia. Palatalisaation itsessään on aiheuttanut konsonanttia seurannut *i* tai *j* ennen näiden loppuheittoa, ja palatalisaatio on siten prepalatalisaation edellytys. Prepalatalisaatio voi muuttua foneemiseksi, jolloin konsonantti depalatalisoituu vaikka jälkitavun vokaali esiintyisikin sanaparadigmassa, esim. viL *paet* : *paadi* 'vene'. Depalatalisaatio on yksi ero lounais- ja pohjoisviron ääntämisen välillä. Pohjoisviron *i*-äänne ei ole tavallisesti lyhydestään ja koartikulaatiostaan johtuen tajuttava ja jää usein huomioidatta, toisin kuin lounaisvirolainen foneeminen prepalatalisaatio. Prepalatalisaatio ilmiönä esiintyy Riianlahden ympärillä puhutuissa kielissä, eli liivissä, lounaisvirossa, lounaisessa etelävirossa sekä liiviläisperäisissä latvian murteissa (Pajusalu & Teras 2012: 157–158, 161–162).

Liivissä prepalatalisaatio kehittyi kuurinmaan- ja salatsinliivin murteissa kahtalaisesti. Kuurinmaanliivissä prepalatalisaatio kehittyi labiaali- ja velaarikonsonanttien ja sibilanttien eteen, esim. *lu'im* 'lumi' (tavallisempi kuitenkin *lu'm*, LW: 206) < **lumi*, *aigā* 'ääri' < **ağa* < **agja* < **akja*, *laigā* 'laaja' < **lağa* < **lagja* < **lakja*, *kuo'ig* 'laiva' < **kogi* ← *asa kogge*, *va'iški* 'vasikka' < **vāziki* < **vasikkain*, *me'iz* ~ *me'ž* 'mesi' < **meži*, *sī'ž* (< **sū'iž*) ~ *si'ž* 'sysi' < **sūzi* (Posti 1942: 102–108; Kettunen 1947: 33, 49; Pajusalu & Teras 2012: 165; Kallio 2016: 45, 53).

Epenteettinen *i* on todennäköisesti ollut aiemmin nykyistä kestoan lyhyempi ja sanapari *āiga* 'aika' ~ *aigā* 'ääri' viittaavat siihen, että jossain vaiheessa kuurinmaanliivin kehitystä on pitänyt olla fonologinen oppositio *i*-loppuisten ja *i*-loppuisten diftongien välillä (Korhonen 1969: 20–21 *apud* Pajusalu & Teras 2012: 162).

Annetuista esimerkeistä kuitenkin huomaa, että prepalatalisaatio oli ehdollinen äänteenmuutos. Kuten metafonian alaluvussa mainitsin velaarikonsonanteista, depalatalisaatio kehittyi eri tavoin riippuen jälkitavun vokaalista. Mikäli jälkitavun vokaali oli *a*, depalatalisaatio johti prepalatalisaatioon. Sibilanttien tapauksessa **sj*-yhtymään palautuvissa sanoissa, joiden jälkitavussa on *a*, palataalistunut konsonantti säilyi, esim. liK *ažā* ~ liS *aša* ~ *aza* ~ *aža* 'asia' < **aža* < **azja* (LW: 16; Kettunen 1947: 49; Kallio 2016: 45).

Sibilanttien osalta esiintyy variaatiota konsonantinetisen *i*:n esiintymisen ja puuttumisen välillä sanoissa, joiden jälkitavussa oli **i*, esim. *ka 'iži ~ ka 'žži* 'kosteaa, märkä', *ke 'iz ~ ke 'ž* 'käsi', *ku 'iz ~ ku 'ž* 'kusi', *me 'iz ~ me 'ž* 'mesi', *tuo 'iz ~ tuo 'ž* 'tosi', *va 'iški ~ va 'ški* 'vasikka' (LW: 102, 113, 169, 219, 444, 472; Posti 1942: 104).

Kuurinmaanliivissä palataalistunut konsonantti johti pitkän vokaalin tai takavokaalisen diftongin **au* jäljessä prepalatalisaatioon, esim. liKI *l̄õ'igi ~ liKL l̄ä'igi* 'lahki' < **la'aki* < **lahki*, liK *tūoimki ~ tūomki* (LW: 440) ~ liS *tūomki* 'tuomi' < **toomikkain*, liK *rū'im* 'tila' < **ruumi* ← (la ←) *asa rūm*. Diftongi **au* muuttui epenteettisen *i*:n johdosta triftongiksi **aui*, joka vuorostaan lyheni uudeksi diftongiksi **ai*, esim. liK *aig* 'hauki' < **aui* < **augi*, liK *laik* 'laukkipäinen eläin' < **lauiki* < **lauki* (Posti 1942: 103; Kallio 2016: 53–54).

Itäkuurinmaanliivissä on niin prepalatalisaation tuloksena syntynyt epenteettinen *i* kuin *i*-diftongin loppuosa myöhemmin palataalistanut sitä seuraavan sibilantin samalla assimiloituen edeltävään vokaaliin, esim. *lāiska ~ lāška* 'laiska' < **laiska*, *ūiska ~ ūška* 'käärme' < **uiska*, *va 'iški ~ va 'ški ~ vā 'ški* 'vasikka' < **vasikkain* (LW: 466; Posti 1942: 39–40; Kettunen 1947: 49; Viitso 2008 [1999]: 230). Myöhäsyntyinen palatalisaatio kuurinmaanliivissä on selitetty latvialaisvaikutukseksi (Pajusalu & Teras 2012: 162), mutta sekä kuurinmaan- että salatsinliivissä monikon partitiivi yksitavuisissa pitkävokaalisissa sanoissa on syntynyt päätteiden palataalistumisesta ja diftongin monoftongiutumuksesta, esim. liK *pūdi* 'puita' < **puudā* < **puidā*, liS *pādi* 'päitä' < **pāādā* < **pāidā* (Posti 1942: 104; Kettunen 1947: 62–63).

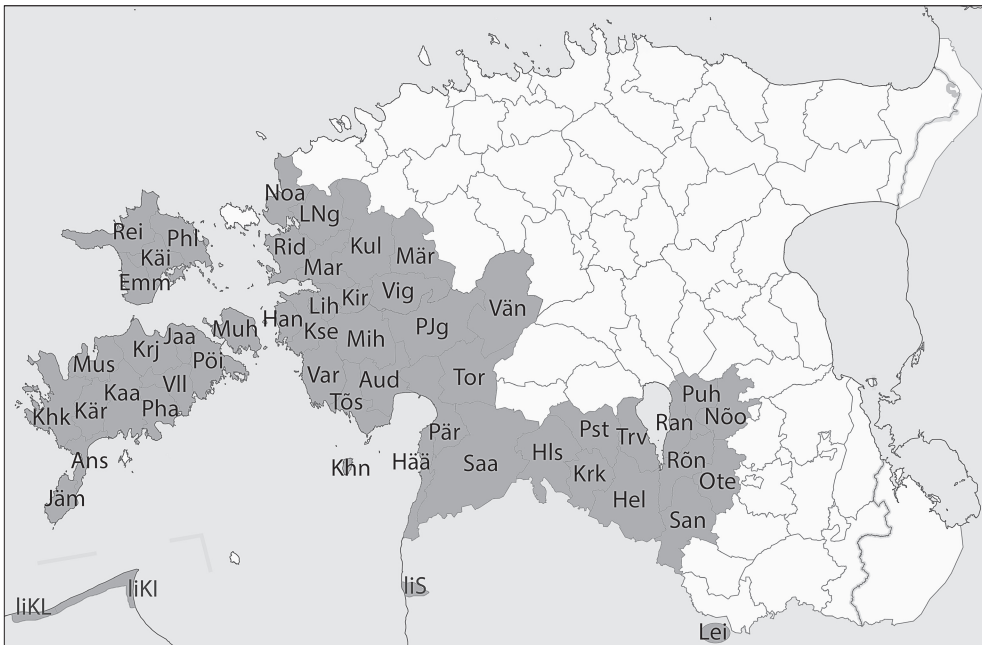
Salatsinliivissä palataalistuneet velaarikonsonantit vahvistuivat ja myös sananalkuiset velaarikonsonantit palataalistuivat, esim. *kes ~ tes* 'käsi' (SLW: 97). Vastaesimerkki liS *koig ~ koid* 'laiva' selittyy lainana kuurinmaanliivin sanasta *kuo 'ig* id. (Grünthal 2015: 124). Ilmeisesti salatsinliivin palataalistumiseen vaikutti latvian kieli, johon viittaa myös konsonantin kirjoitusasun vaihtelu *k ~ ģ ~ t ~ d ~ dj*, esim. *āda ~ ādja ~ ad ~ ag* 'ääri' (Pajusalu & Teras 2012: 165). Prepalatalisaatio taas kehittyi lähinnä dentaalikonsonanttien ja erityisesti sibilanttien eteen, joissa takavokaalien metafoonia ei tapahtunut, esim. *zein* (~ *zien*) 'sieni' < **se(e)ni* < **seehi*, *suiz* 'susi' < **su'zi* < **suži*, *toiz* 'tosi' < **to'zi* < **toži*, *vaisk* 'vasikka' < **va'zika* < **važika* (Kallio 2016: 54). Konsonanttiyhdyksissä velaarikonsonantin eteen kylläkin on kehittynyt esivokaali, esim. *katik* 'katki' < **kaiki*, *kirik* 'sirkka' ~ liK *kerk* < **kirkki* (Pajusalu & Teras 2012: 167). Salatsinliivissäkään prepalatalisaatiota ei tosin aina esiinny odotuksenmukaisesti, esim. *kes ~ tes* 'käsi' < **kezi*, *kuz* 'kusi' < **kuzi* (Pajusalu & Teras 2012: 167–169; Kallio 2016: 54).

Viron tapauksessa foneeminen prepalatalisaatio on ominaista erityisesti lounaisviroalaisille murteille, mutta piirre esiintyy myös eteläviron mullissa ja tarton länsi- ja etelämurteissa (Tanning 1961: 26; Juhkam & Sepp 2000: 36; Lonn & Niit 2002: 22; Pajusalu & Teras 2012: 157; Pajusalu jm. 2018: 175, 177, 186: ks. kartta 23 alla). Kirjallisuudessa on kuvailtu ilmiötä myös pitkän *a*:n tai *o*:n diftongiutumisenä *i*-vartaloisten sanojen nominatiivissa, esim. *taei* : *tādi* 'isoisä' (Pajusalu jm. 2018: 137, 146). Kyseiselle alueelle ominainen prepalatalisaatio on kehittynyt foneemiseksi, jolloin esivokaali ääntyy selvästi ja prepalatalisaation aiheuttanut konsonantti on depalatalisoitunut koko sanaparadigmassa. Alueen sisäinen ero määräytyy esivokaalin laadun mukaan: manner-Virossa esivokaali on *i* ja esiintyy sekä lyhyiden

että pitkien vokaalien edessä, esim. viEM *äit* : *äiti* '(iso)isä : (iso)isän'. Saari-
murteissa sekä Varblassa ja Töstamaassa esivokaali esiintyy ensitavun pitkän
a:n ja *o:n* jäljessä, jolloin se muodostaa edeltävän vokaalin kanssa diftongin ja
väljentyy *e:ksi*, esim. Sa *koel* : *kōli* 'koulu : koulun' (Pajusalu & Teras 2012: 164–
165, 172).

Viron murteiden prepalatalisaatio esiintyy niin velaar-, labiaali- kuin dentaali-
konsonanttien edessä (mts. 165–168). Erona liivin prepalatalisaatioon esiintyy Länsi-
Viron murteissa myös konsonanttiyhtymän *lj* prepalatalisaatio. Konsonanttiyhtymä
on muuttunut palataalistuneeksi geminaattalikvidaksi **lj > *l̥l̥* (samankaltainen
kehitys tapahtui myös liivissä, ks. esim. Kallio 2016: 45), jonka esivokaali länsi-
murteissa foneemistui ja konsonantti depalatalisoitui, esim. viL *paēlu* ~ *paēlo*
(~ *paīlu*) 'paljon'. Tämä muutos ei kuitenkaan koske kaikkia tapauksia, esim. *välla* ~
vällä 'ulos' (mts. 168).

Länsimurteissa myös konsonanttiyhtymässä **hj* esiintyy prepalatalisaatiota. Pärnu-
maan murteissa yhtymä säilyy ylipitkässä kestoasteessa, esim. Vän *aēhū* : *aḥju* 'uuni'.
Länsimurteiden pohjois- ja lounaisryhmissä myös ylipitkässä kestoasteessa on
prepalataalinen muoto (mts. 170).

Kartta 23: Foneemisen prepalatalisaation levikki.

Kuten mainitsin metafonian alaluvussa, prepalatalisaatio oli metafonian kanssa
kilpaileva ääntenmuutos. Joistakin sanoista on olemassa molempien äänten-
muutosten läpikäyneitä muotoja, esim. liS *kaep* ~ *käp* 'kaappi', liK *lu'im* ~ *li'm*
(~ *lü'm*) 'lumi' (LW: 206; Pajusalu & Teras 2012: 171). Prepalatalisaatio ja meta-
fonia kehittyivät yhteisestä lähtökohdasta eli palataalistumisesta, mutta esivokaalista
elementtiä voi pitää edellytyksenä metafonian kehittymiselle: allofoninen esivokaali

vaikutti aluksi ensitavun vokaalin loppuosaan, myöhemmin muuttaen vokaalin laatua (Pajusalu & Teras 2012: 171).

5.1.10. Vokaalien reduktio

Artikkelissa [1] on vokaalien reduktiona esitetty lounaisitämerensuomalaisten myöhäinen sisä- ja loppuheitto painottomissa tavuissa, esim. liS *lapsk* 'lapsen kanssa' < **lapseka*, viL Saa *inimest* 'ihmiset' < **inimeset*. Kyseessä on kuitenkin vokaalien reduktion aiheuttaman prosodisen muutoksen seuraus, joskin muutokset liittyvät samaan prosessiin. Artikkelissa [5] olen kuvaillut tämän prosessin eri vaiheita tarkemmin ja toistan tässä alaluvussa liivin kielen osalta kuvauksen.

Liivissä vokaalien reduktiota edelsi jälkitavun vokaalien sulautuminen. Väljät vokaalit **a* ja **ä* sulautuivat **a*:ksi, keskisuppeat vokaalit ja suppeat labiaaliset vokaalit **e*, **e*, **o*, (**ö*), **u* ja **ü* taas **u*:ksi, jonka jälkeen liivin jälkitavuuissa esiintyivät vokaalit **a*, **i*, ja **u* (Posti 1942: 42, 48; Kettunen 1947: 34; Kallio 2016: 43). Kallio rekonstruoi kantaliiviin myöhemmän jälkitavun vokaalin **o*, kantasuomen **Lvi*-loppuisiin sanoihin, esim. **pilvi* > **pillo* > liK *pīla* ~ liS *pīlu* 'pilvi' (Kallio 2016: 46–47). Toisin kuin vielä artikkelissa [3], rekonstruoin tämän ryhmän sanat toisin (ks. 5.1.5.), joten tässä tutkimuksessa en rekonstruoi kantaliiviin jälkitavun **o*:ta.

Liivin vokaalien reduktio riippui pääosin ensitavun vokaalin pituudesta. Lyhyttä ensitavun vokaalia seuraava jälkitavun vokaali säilyi, esim. liK *katūks* 'katos', liK *mustā* 'musta', liK *pāpīd* 'papit', liK *siepā* 'seppä', liK *uskūb* 'uskoo' (Posti 1942: 42–43, 49, 51; Kettunen 1947: 28).

Mikäli ensitavun vokaali oli pitkä, vokaali redusoitui, esim. liK *kūzəd* 'kuuset' < **kuusud* < **kuusegd*, liK *lī'edəd* 'lehdet' < **le'edud* < **lehded*, liK *lūd(ə)* 'luuta' < **luuda*, liK *nītəd* 'niityt' < **niitud*, liKI *pū'dəz* ~ liS *pūd(as)* ~ *pū(t)š* 'puhdas' < **pu'udaz* < **puhdaz*, liK *rūogəd* 'ruo'ot' < **roogud* (Posti 1942: 43–44, 48–49; Kettunen 1947: 28; Kallio 2016: 55–56).

Posti esittää liKI *kuļ* : *kūļəd* 'haukat' mahdollisesti analogiseksi, vrt. liKL *kuļ* : *kūļid* (Kettunen 1938: 61), sillä redusoitunut vokaali muuttui *i*:ksi palataalistuneen konsonantin ja *i*:n jäljessä, esim. liK *lā'bđi* 'lapio' < **lā'bdā* < **labida*, liK *pūrītə* 'purjehtia' < **pūrətə* < **purrətə*, liK *tūoitig* ~ *tūoitəg* 'ruoka' < **toitəg* < **toitug*, liKL *vēļid* 'veljet' < **vēļəd* < **vellūd* (Posti 1942: 50, 53; ks. myös 5.1.6. yllä). Jo Postin esittämät esimerkit osoittavat, äänne muutos *ə* > *i* on kuitenkin verrattain myöhäinen. Mitä ilmeisemmin muutos on lähtöisin monikollisista muodoista, sillä esimerkiksi monikon partitiivien muodoissa on yksinomaan *i*-loppuisia morfeemeja, esim. liK *pūđi* 'puita' < **puudə* < **puidə*. On siis aiheellista pitää muotoa *kūļəd* pikemminkin äännelaillisena.

Kolmannesta tavusta lähtien vokaalit **a* ja **u* redusoituivat vähintään umpitavussa, esim. liK *i'gməd* 'ikenet' < **iguməd* < **igumud*, liK *jumāləst* 'jumalasta', liK *la'gdə* 'tasainen; lakeus' < **lagədən* < **lagedan* (Posti 1942: 44, 49). Avotavussa vokaali heittyi sanavartalossa, esim. liK *jumāl* 'jumala', joskin sijamuotojen

pääteissä on säilynyt vaihtelua, esim. liK *rikāzt* ~ *rikāztə* 'rikasta' (Posti 1942: 72; Kettunen 1947: 29).⁵

Muissa tapauksissa kuurinmaanliivin murteiden välillä on eroavaisuuksia. Itäkuurinmaanliivissä **u* redusoitui, mikäli ensitavussa oli sonorisessa tavussa pidentynyt vokaali tai diftongi, esim. liKI *ālgəd* ~ liKL *ālgud* 'halot', liKI *ūləd* ~ liKL *ūlud* 'hullut', liKI *līndəd* ~ liKL *līndud* 'linnut', liKI *pāizəb* ~ liKL *pāizub* 'paisuu' (Posti 1942: 48–49; Viitso 2008 [1999]: 230).

Mikäli 1. ja 2. tavun rajalla oli soinnillisen klusiilin ja resonantin yhtymä, jälkitavun **a* redusoitui ja ensitavuun kehittyi katkoäänne, esim. liKI *ka'ggəl* ~ liKL *ka'glə* 'kaula' < **kagla*. Kettunen selittää länsikuurinmaanliivin muodon syntyneen analogisesti oblikvasijojen muodoista, esim. *ka'gləs* 'kaulassa'. Molemmassa murteessa esiintyvä katkoäänne kuitenkin viittaa heittyneelle vokaalille, jonka takia Kettunen esittää klusiilin ja resonantin välissä olleen redusoituneen vokaalin, joten esim. *ka'ggəl* < **ka'gl* < **kagəl* < **kagəla*. Viitso taas esittää suoraviivaisemman rekonstruktion, jonka mukaan kuurinmaanliivin alkumuotona oli loppuheittynyt muoto, jossa oli sananloppuinen syllabinen resonantti, esim. **ka'gl* < **kagla*. Syllabinen resonantti jakautui vuorostaan redusoituneen vokaalin ja resonantin yhtymäksi, vokaalin kehittyessä joko resonantin eteen (liKI) tai jälkeen (liKL) (Posti 1942: 44; Kettunen 1947: 48; Viitso 2008 [1999, 2007]: 229, 305).

Salatsinliivissä on samoin ensitavun paino vahvistunut johtuen painottomien tavujen reduktioon ja katoon, esim. *jaladk* 'jaloilla' (vrt. viP *jalgadega*). Leksikaalisten johdinten paino on säilynyt, esim. *olmist* 'olemista'. Fonologinen pitkän ja lyhyen vokaalin ero on säilynyt vain ensitavussa, mutta muiden eteläitämerensuomalaisen kielten tavoin myös salatsinliivissä esiintyy jalkaisokronia, joka tarkoittaa lyhyttä ensitavun vokaalia seuraavan jälkitavun vokaalin pidentymistä puolitpitkäksi, esim. *agār* 'ahkera, nopea', vrt. *āgi* 'harmaa' (Pajusalu 2007: 220).

Lounaisissa pohjois- ja eteläviron murteissa esiintyy liivin kielelle samankaltaista lyhyiden painottomien vokaalien reduktiota. Eteläviron mulkissa ovat jälkitavun vokaalien reduktiot johtaneet muusta etelävirosta poikkeavaan edustukseen. Mulkissa pääpaino on yleensä ensitavulla, jossa esiintyvät kaikki kielen vokaalit /*i e ü ä ö ð* [e] *u o a/* ja muutamia hellittelysanoja lukuunottamatta ei ensitavun jälkeen esiinny pitkiä monoftongeja tai diftongeja (Pajusalu 1996: 78).

Jälkitavun mahdollisten vokaalien määrä taas riippuu tavun läheisyydestä ensitavuun. Toisessa tavussa ei esiinny *ö:tä* tai *ð:ta* ja *o* esiintyy vain *j:n* jäljessä ja muutamissa lainasanoissa ja erisnimissä, esim. *mōjōs* 'vaikuttaa', *ūmor* 'huumori', *aīno* 'Aino', jolloin toisen tavun mahdolliset vokaalit ovat /*i e ü ä ə u (o) a/* (Pajusalu 1998: 235). Helmen murteessa toisen tavun *ü* on muuttunut *i:ksi*, esim. *lähìn* 'lähellä'

5 Synkronisesta näkökulmasta **i* sen sijaan säilyi, esim. liK *tu'lmi* 'tuleminen' < **tulumi*. Jälkitavun *i* kuitenkin palautuu enimmäkseen myöhäiskantasuomen diftongeihin, esim. liK *jalgi* 'jalkoja' < **jalkoida*, liKI *līndist* ~ *līndišt* ~ liKL *līndist* 'linnuista' < **linduista* (Posti 1942: 56–60; Kettunen 1947: 34–35). Kantasuomen jälkitavujen diftongit palautuvat kantaliivissä taka- ja etuvokaalisiin allofoneihin, joista etuvokaalinen oli *i*-adjektiivien perusteella jo monoftongistunut pitkäksi **i:ksi* (*i*-adjektiiveista lähemmin artikkelissa [5]). Adjektiivien tavoin myös *mi*-pääteessä on mahdollisesti kyse taka- ja etuvokaalisten allofonien yhteen-sulautumasta pitkäksi **i:ksi*, joka lyheni liivin astevaihtelun kehityksen jälkeen *i:ksi*.

(Tanning 1961: 33). Kolmannesta tavusta eteenpäin *o* on supistunut *u*:ksi ja *a* ja *ä* taas *ə*:ksi ja *e*:ksi, esim. Hls *vedāmən* 'vetämään', Trv *tulive* 'tulivat', ja viimeistään neljännessä tavussa *ü* on muuttunut *u*:ksi, esim. Hls Krk *vedānu* 'vetänyt'. Tällöin kolmannessa tavussa esiintyvät vain /*e u ü i*/ ja neljännessä tavusta eteenpäin vain /*e u i*/ sekä näiden redusoituneet variantit (Tanning 1961: 33; Pajusalu 1996: 78, 80–81; 1998: 234, 236). Tarvastun murteessa *a* ja *ä* ovat yleisesti säilyneet tai *ä* on sulautunut *a*:han, esim. *elävā* 'elää', *minēma* 'menemään'. Mulkin pohjoisissa murteissa, erityisesti Tarvastussa mutta osin myös Paistussa redusoitunut *ə*, *e* on myöhemmin väljentynyt *a*:ksi, esim. *obēzaga* 'hevosen kanssa' < *obēzege*. Tämä muutos esiintyy myös Pohjois-Viljandimaan murteissa sekä sporadisesti etelävirossa ja pohjoisviron länsimurteissa (Tanning 1961: 33; Must 1965: 25; Pajusalu 1996: 47).

Mulkista on hävinnyt etelävirolainen *E*-vokaalisointu *i*:n ja *e*:n muuttuessa neutraaleiksi vokaaleiksi, esim. *aṃmastest* 'hampaista'. Takavokaaleja /*u ö o a*/ sisältävää ensitavua seuraavissa jälkitavuuksissa ei voi esiintyä *ü*:tä tai *ä*:tä, mutta ensitavun vokaaleja /*ü ö ä*/ voi toisinaan seurata /*u a*/ toisessa ja *u* kolmannessa tavussa, joten voidaan sanoa vokaalisoinnun yleisesti heikenneen mulkissa (Tanning 1961: 32–33; Pajusalu 1996: 78–79).

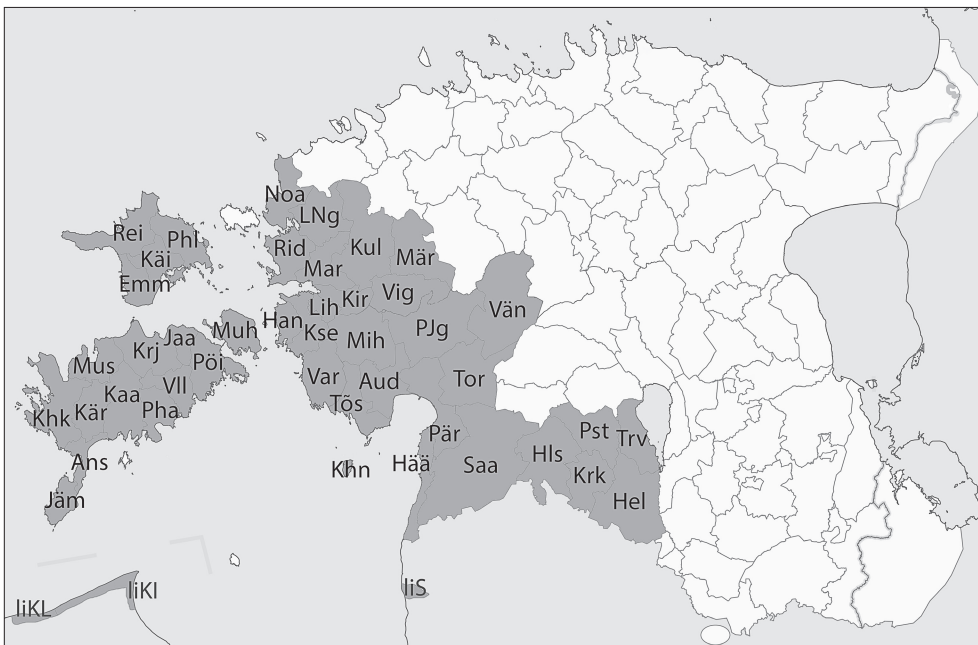
Redusoitunut *ə* vastaa kolmannen tavun *e*:tä, joka voi palautua myös *a*:han ja *ä*:hän, esim. Krk *viļlatsə* 'villasen', *pidāda* 'pitää', kuten myös toisessa tavussa, mikäli ensitavun vokaali on ylipitkä, esim. *mēizə* 'kartanoon' (Tanning 1961: 34; Pajusalu 1996: 79; 1998: 236). 1900-luvun alkupuolen materiaaleissa *ə* esiintyy toisesta tavusta lähtien etymologisen *a*:n sijasta, esim. *puhtəs* 'puhtaaksi', *valmistəmə* 'valmistamaan', kolmannesta tavusta lähtien myös *ä*:n sijasta, esim. *lähədəl* 'lähellä' < **lähedäl*. Redusoitunut *ə* esiintyy myös epenteettisenä vokaalina sisäheittoisissa sanoissa, esim. *anðən* 'antanut' < **andn*, *pēsən* 'pessyt' < **pesn* (Pajusalu 1996: 80–81).

Viron dialektologisessa tutkimuksessa on rinnastettu mulkin vokaalireduktio saari- ja länsimurteiden jälkitavujen painottomien vokaalien reduktioon (esim. Tanning 1961: 33–34; Viires 1963: 250–251; Keem 1973: 605; Pajusalu 1996: 79–80).

Länsimurteissa jälkitavujen vokaalien reduktio on kuvailtu kahdella tavalla. Ensinnäkin niin, että murteissa esiintyy jälkitavun *a*:n redusoitunutta supistumista, jota kuvataan kirjallisuudessa *ä*-sävyisyydeksi. Ilmiö esiintyy murretalenteiden tietojen pohjalta enimmäkseen Läänemaan rannikkopitäjissä, esim. Mar *akkattə* 'aloittaa', Kir *unustə* 'unohtaa', Lih *otsə* 'suoraan', Kse *ollä* 'olla', *tulemä* 'tulla', Han *kasuvəð* 'kasvat'. Yleisessä vokaalireduktion kuvauksessa esitetään reduktion tapahtuvan kolmannen tavun vokaalista lähtien jälkitavuuksissa, esim. *järjestə*, *äviisə* 'aapinen' (vrt. viP *aabits(a)*), *keřboṭṭi* 'rinnakkain' (vrt. viP *körvuti*), mutta toisen tavun reduktion ehtona mainitaan sanan ylipitkä aste, kuten esimerkeistä näkyy (Juhkam & Sepp 2000: 13, 18).

Samanlainen yleinen ehto esitetään myös saarimurteiden reduktiolle. Hiidenmaan murteissa jopa ensitavun vokaali voi redusoitua lyhyasteisissa vartaloissa, esim. Rei *ömäləð* 'humalat', Phl *məðäləð* 'matalat'. Murreteksteissä käytetään saarimurteiden vokaalireduktion merkitsemiseksi paitsi švaata ja ylösalaisia vokaaleja, myös vokaaleja *ε*, *e*, *ę* tai *æ* tai yläpistettä, esim. Ans *sounəs* 'saunassa', Emm *otsə* 'suoraan', Pöi *mōle* 'maalle', Rei *sōmlene* 'suomalainen', Khn *jalğes* 'jalassa',

Phl *õmbær* 'ympäri'. Kihnussa on myös usein muuttunut jälkitavun *A > E* monessa muotokategoriassa, kuten vahva-asteisessa inessiivissä, esim. *jalgas ~ jalgõs* 'jalassa', *selgäs ~ selges* 'selässä'; elatiivissa (esim. *metsest* 'metsästä'); *ma*-infinitiivin taivutusmuodoissa, esim. *laulmas ~ laulmõs* 'laulamassa'; tai *da*-infinitiivimuotoisessa kvotatiivissa, esim. *tullõ* 'kuuluu tulevan' (Lonn & Niit 2002: 33). Vokaalireduktion levikki on esitetty kartassa 24 alla.

Kartta 24: Vokaalien reduktion levikki.

Viron dialektologisessa tutkimushistoriassa jälkitavujen vokaalien reduktio on selitetty indoeurooppalaiseksi vaikutukseksi joko balttilaisista tai germaanisista kielistä. Kontaktitilanteessa sanan rytmi on kokenut muutoksia, joissa pääpainollinen ensitavu on vahvistunut ja sivupainon heikkeneminen on johtanut vokaalien redusoitumiseen (Pajusalu 1996: 67–68, 86; 1998: 239–240).

5.1.11. *h:n kato

Liivissä **h* (jonka Kettunen perustelee soinnilliseksi) on kadonnut kaikissa ympäristöissä (Posti 1942: 145–147, 239–251, 278; Kettunen 1947: 50–52; Winkler 1994: 417, 420; Kallio 2016: 42–43). Salatsinliivin tallennetuissa sanoissa esiintyy *h*, mutta tämä selittyy joko saksalaisperäisellä ortografialla, jonka mukaan pitkää vokaalia merkitään vokaalinjälkeisellä *h*:lla, tai katkoäänteen merkitsemisenä (Winkler 1999; Pajusalu 2007: 221).

Kantaliivin **h*:n kadolle on mahdollista osoittaa eri asteita sen ympäristöstä riippuen. Varhaisin ympäristö kadolle on ollut resonantinjälkeinen asema, esim. **tarha* > liK *tarā*, **vanha* > liK *vanā*, **tenha-* > liK *tie'nnə* : *tienüb* 'kiittää' (Kettunen 1947: 52; Kallio 2016: 42). Tässä asemassa **h*:n kato esiintyy myös

vatjassa ja pohjoisvirossa, vrt. va viP *tara*, va viP *vana*, va *tenān* 'kiitän', viP *tānada* ~ *tenada* (Kallio 2014: 162).

Kantaliivissä **h* heittyi myös puolivokaalinjälkeisessä asemassa, esim. **jauho* > **javo* > liK *jo* 'v, liS *jao*, **laiha* > liK *lajā*, **kaiho* > **kajo* > liK *ka* 'i 'vahinko, menetyš', **rauhakas* > **ravagaz* > liK *ro* 'ugaz 'rauhanen'. Kahdessa sanassa oli tapahtunut tätä ennen metateesi: **ehvo(i)* > **euho* > **evo* > liK *ō* 'v 'hieho', **tühjä* > **tüihä* > **tüjä* > liK *tijā*, liS *tüä*. Kettunen esittää metateettiseksi myös liK *o* 'unaz 'ahven' < **ovānaz* < **auhenaz* < **ahvenas* (Kettunen 1947: 52; Kallio 2016: 42).

Myöhempi kehitys on **h* > *j* / *i* / *e* / *A*, esim. **kehä* > liK *kejā* 'ruumis', **lehä* > liK *lejā* 'liha', **reha* > liK *rejā* 'harava', **viha* > liK *vijā* 'myrkkö', labiaalivokaalin vieressä taas **h* > *v*, esim. **pühä* > liK *pivā*, liS *püa* 'pyhä', **rehu* > liK *rō* 'v 'nurmikko', **taho-* > liK *to* 'vva : *tovūb* 'veistää'. Tähän yhteyteen kuuluu ilmeisesti myös **h* > *j* / *a* / *i*, esim. **rahi* > liK *ra* 'j 'tuoli'. Molemmat puolivokaalit voivat Kettusen mukaan olla epenteettisiä (Kettunen 1947: 51–52; Kallio 2016: 43). Kettusen esittämä esimerkki liK *jō* 'vva : *jōvūb* 'hioa' ei palaudu **h*:hon, sillä länsiuralilaisten vastineiden perusteella (esim. saaP *saggjet* 'hioa', er *tšovams* 'hieroa') kantalänsiuralin muoto on ollut **šija-* (SSA: hioa). Varhaiskantasuomessa on ilmeisesti ollut vaihtelua **šija-* ~ **šijo-*, koska liivin muoto on selitettävissä säännöllisellä äännevuokseksella **η* > **v* labiaalivokaalin vieressä, vrt. vksm **suji* > liK *sō* 'v 'suvi' (Kallio 2007: 232–233).

Kallio rekonstruoi **h*:n kadon esiasteeksi **ʔ*:n ja yhdistää edellä mainitut vokaalienväliset äänneympäristöt yleiseen vokaalienvälisen ja konsonanttia edeltävän **h*:n katoon (Kallio 2016: 42–43, 49–51). Vokaalienvälisen muutoksen **ʔ* > **v* tapahtui labiaalidissimilaation jälkeen, koska muuten liK **püvä* > ***pōvä* (Kallio 2016: 50). Tämän perusteella voisi myös rekonstruoida erilaatuisten vokaalienvälisen **h*:n vain kadonneen, mutta säilyttäen tavunvälisen rajan, joka olisi kuurinmaanliivissä muuttunut epenteettiseksi puolivokaaliksi *j* tai *v*, jolloin **roohi* > **rooi* > liS *ruoi*, **pühä* > **püa* (> liS *püa*) > liK **püva* > *pivā*. Epenteettinen puolivokaali olisi kehittynyt ennen palatalisaatiota, koska muuten olisi liK ***kiejā* (ks. Kallio 2016: 50).

Kahden samanlaatuisen vokaalin välinen ja konsonanttia edeltävän **h*:n kato sen sijaan johti edeltävän vokaalin pidentymiseen ja katkoäänteeseen (josta ks. 5.1.12. alla), esim. **ahjo* > liKI *ō* 'j, liS *āi* 'uuni', **puhdas* > liKI *pū* 'daz, liS *pūdas* 'puhdas' (Kettunen 1947: 50–51; Kallio 2016: 49–51). Kettunen esittää vokaalin pidentymisen olevan varsinaisen katkoäänteen syntyä varhaisempi kehitys, sillä jälkitavun *a* redusoitui niin etymologisen kuin **h*:n katoa seuraneen ensitavun pitkän vokaalin sisältävissä sanoissa, esim. liKI *nō* 'gə(z) 'nahka' < **nahga*, *lūomə(z)* 'eläin' < **looma* (Kettunen 1947: 50–51).

Posti ajoittaa kuurinmaanliivissä sananalkuisen **h*:n kadon 1200-luvun loppuun, mutta Liivinmaalla on kato voinut kuitenkin tapahtua myöhemmin (Posti 1942: 88–89). Salatsinliivissä sananalkuinen *h* on kadonnut jo 1600-lukuun mennessä, sillä vaikka Hiärnin v. 1665 listaamissa salatsinliivin sanoissa esiintyy paikoin *h*, esim. *hawe* 'parta', *homk* 'aamu', ei tämä ole kuitenkaan osoitus *h*:n säilymisestä salatsinliivissä 1600-luvulla (Grünthal 2011: 198), sillä *h*-alkuiset sanat on selitetty virolaislainsanoiksi (Suhonen 1999: 153; Kallio 2016: 48).

Sananalkuinen **h* on kadonnut laajalti pohjoisviron murteissa ja eteläviron mulkin ja tarton murteissa, esim. viEM *õmmèn* 'huomenna', *ärġ* 'härkä' (Tanning 1961: 16). Pohjoisviron saarimurteissa sananalkuinen **h* on yleisesti kadonnut, esim. Khk *õmè*, Muh *uõmè* 'huomenna', lukuunottamatta Hiidenmaan Pühalepan pitäjää sekä epäjohdonmukaisemmin Reigin pohjoisosaa ja Saarenmaan Kihelkunnan länsiosia, esim. Phl *halb* 'halpa'. Näissä murteissa *h* voi esiintyä hyperkorrektisti myös sanoissa, joista se puuttuu yleiskielessäkin, esim. *pahàspu* 'paatsama' (Lonn & Niit 2002: 18, 19, 63).

Lounaisvirossa ja mulkissa 1. ja 2. tavun välinen *h* ääntyy heikosti ja voi kadota, esim. Kaa Phl *ma_p tâ* 'en tahdo', Hls (*mèà*) *tâz* ~ Krk *tâs* 'tahtoisin', viL *kaessa* 'kahdeksan'. Samoin tavunloppuinen **h* on kadonnut saarimurteissa sana-kohtaisesti, esim. *põlàv* (~ Kaa *põhlàv*) 'puolukat' (Tanning 1961: 21; Lon & Niit 2002: 18; artikkeli [1] alaluku 3.2.).

Toisaalta lounaismurteissa on **hj*-yhtymästä (joka Muhussa palautuu myös yhtymään **ht*) heittynyt pikemminkin *j*, esim. *ahi* : *aho* ~ *ahju* (Noa, LNg) 'uuni : uunin', Muh *nähjà* 'nähdä', *tehjà* ~ *tihà* 'tehdä'. Etenkin länsimurteiden lounaisryhmässä esiintyy myös epenteettisiä muotoja, esim. *aèhù* 'uunin'. Pääosin länsimurteiden pohjoisryhmässä on *h* tässä asemassa palataalistunut, esim. *pehani* 'pohjaan asti'. Myös *ht*-yhtymässä on usein palataalistunut *h*, esim. LNg Mar Kul Han *vaht* 'vaahto'. Saarimurteissa on jälkitavun *ht* > *it* ~ *st*, esim. *unuttama* 'unohtamaan' (Juhkam & Sepp 2000: 11, 12, 35, 58, 60; Lon & Niit 2002: 12, 18, 61).

Leksikaalisesti **h* on kadonnut verbivartalossa *lää-* 'lähe-', joka esiintyy länsimurteiden eteläryhmässä ja etelävirossa (Saareste 1955: 19; ks. kartta 25 alla).

Kartta 25: Vartalon *lää-* 'lähe-' levikki.

Kuten artikkelissa [1] on esitetty, **h:n* katoa voi pitää latvian vaikutuksen aiheuttamana fonologisena muutoksena (ks. myös Kettunen 1947: 50–52; Winkler 2023; vastakkaista näkökulmaa edustavat Posti 1942; Vihman 1971; Wiik 1989; Kallio 2016). Tämä muutos liittyy liivissä katkoäänteen syntyyn, josta ks. 5.1.12. alla.

5.1.12. Katkoääne ja tonaalidistinktio

Liivin yksi omalaatuisimpia prosodisia muutoksia on katkoäänteen (katkointonaatio tai *stød*) synty. Liivin pääpainollisissa eli ensitavuuissa esiintyy tonaalinen kontrasti tasaisen (tai nousevan) ja nousevan-laskevan, enimmäkseen laskevan toonin välillä. Jälkimmäistä kutsutaan katkoäänteeksi ja sen yhteydessä voi esiintyä laryngaliisaatiota (Tuisk 2015: 21–22).

Katkoääne esiintyy ensitavussa, joka päättyy soinnilliseen riimiin eli tavunyttimeen ja mahdolliseen soinnilliseen konsonanttiin. Katkoäänteen pohjana on pitkä painollinen tavu, jonka vokaalia seuraa soinnillinen geminaatta tai konsonanttiyhtymä, esim. liK *rġ'də* 'rahaa', liK *kuo'igə* 'laivaa', liK *ka'ddə* 'kadota'. Katkoääne esiintyy vartalon vahvassa asteessa, kun taas kaksitavuisen vartaloiden heikossa asteessa ei ole katkoäännettä, esim. liK *kalā : ka'llə* 'kala : kalaa' (liivin astevaihtelusta tarkemmin ks. 5.3.2.2. alla). Katkoääne on distinktiivinen piirre, sillä se luo minimipareja katkoäänteettömän muodon kanssa, esim. liK *kallə* 'saarta' vs. *ka'llə* 'kalaa' (Tuisk 2015: 24–25).

Katkoäänteen alkuperälle on esitetty kaksi pääasiallista selitystä. Posti (1942), Vihman (1971) ja Kallio (2016) ovat esittäneet liivin katkoäänteelle liivin sisäiseen kehitykseen perustuvan selityksen. Thomsen (1890), Kettunen (1947) ja Winkler (1999, 2000a, 2000b, 2023) taas katsovat katkoäänteen olevan peräisin balttilaisista kontaktikielistä. Itämerensuomalaisissa kielissä katkoääne esiintyy myös eteläviron latvialaisissa leivun ja lutsin kielisaarekkeissa sekä Bauskan alueella Etelä-Latviassa puhutussa kreevinissä (Pajusalu 2014; Balodis & Pajusalu & Teras 2016; Winkler 2023).

Latviassa puhuttuja eteläviron murteita lukuun ottamatta etelä- ja pohjoisviron murteissa ei katkoäännettä esiinny sellaisenaan. Artikkelissa [1] on kuitenkin esitetty samankaltaisena kehityksena läntisen Viron murteiden tonaalidistinktio (ks. myös Pajusalu 2012: 205–206). Distinktio on kesto- ja äännevaihteluun liittyvä piirre ja tarkoittaa ensitavussa esiintyvää laskevaa sävelkulkua kaksitavuisen vartalon ylipitkässä kestossa (Lippus & Pajusalu & Allik 2011 viitteineen). Havainnointitutkimuksissa on havaittu murteellinen ero ylipitkän keston erottamisessa pitkästä kestoista. Viron läntisten ja keskisten murteiden puhujien pitkän ja ylipitkän keston eron havainnointiin vaikuttaa sanan tonaalisuus, kun taas itäisten ja eteläisten murteiden puhujat tajuavat kesto- ja äännevaihtelun eron tavujen keston perusteella (Lippus & Pajusalu 2009: 156–157; Lippus & Pajusalu & Allik 2011: 233–234).

5.1.13. *v:n kato

Artikkelissa [1] on esitelty *v:n kadon liiviläisinä esimerkkeinä liK *kazāb* 'kasvaa' < **kasvab*, liK *ka'z*, liS *kaze* 'kasvu' < **kasvu*, liK *pīla*, liS *pilu* 'pilvi' < **pilvi*. Näistä viimeisen edustamaa sanaryhmää olen käsitellyt alaluvussa 5.1.6. yllä.

Vokaalienvälisessä asemassa liivin *v on säilynyt, esim. liK *sovā* 'sauva' < **sava*. Sisä- ja loppuheittoa seuranneessa tavunloppuisessa asemassa *v on voinut vokalisoitua u:ksi, esim. liKI *kō'urō* ~ *kō'uvrō* 'kovera', liK *sā'u* ~ *sā'uv* 'savi', liK *so'u* ~ liS *sau* 'savu' (Posti 1942: 265; Kettunen 1947: 54; Kallio 2016: 48; SLW: 172). Posti mainitsee tästä esimerkkeinä myös liKI *nō'u* ~ liKL *ni'u* ~ *nü'u* 'neuvo' ja liK *o'u(v)* 'kunnia, arvo, maine', jotka hän rekonstruoi vastaavasti **nevo* ja **avo*/**avu* (Posti 1942: 266).

Labiaalivokaalin edessä *v on heittynyt, esim. liK *ka'z* ~ liS *kaze* 'kasvu' < **kazu* < **kazvu*, liK *u'llā* : *ulūb* 'ulvoa' < **ulvu*- < **ulvo*-, liK *ūodər* ~ liS *uoder* 'rehu' ← *asa voder*, liK *ūolā* : *ūolāb* 'vuolla' < **vooleda*, liK *ūoņi* ~ liS *uoni* 'karitsa' < **voonjin* (vrt. viP *voon*, sm *vuo(n)na*), liK *su'rrā* : *surūb* 'survoa' < **survu*- < **survo*- (Posti 1942: 266; Kettunen 1947: 54).

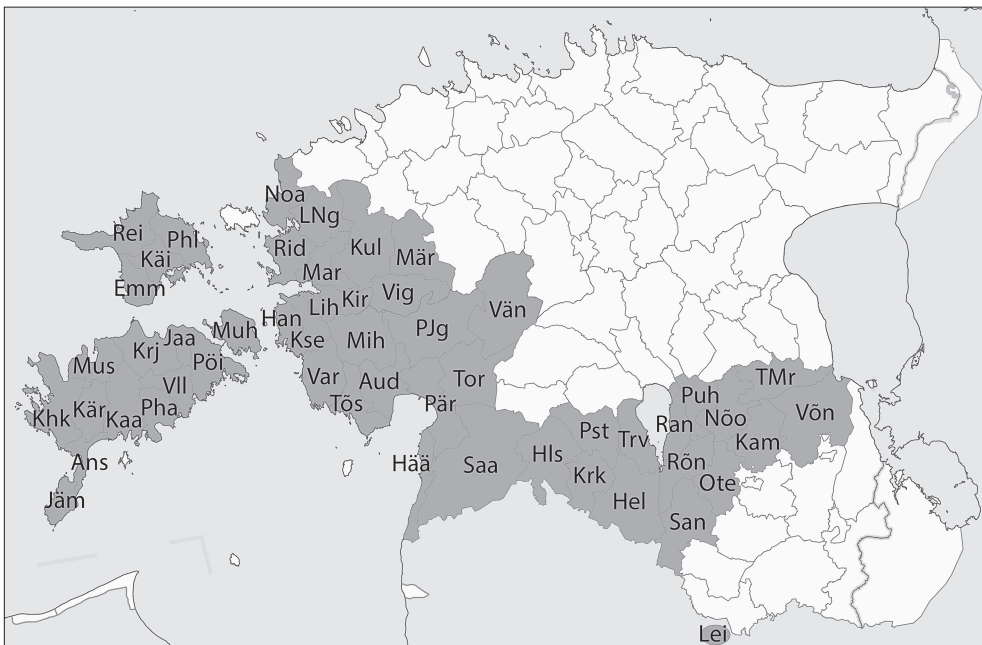
Konsonantinjälkeisessä asemassa *v on kehittynyt konsonantin laadusta riippuen eri tavoin. Obstruentin ja sibilantin jälkeen *v on heittynyt, esim. liK *ladā*, liS *lada* 'latva' < **ladva*, liK *va'ddā* : *vadūb* 'vatvoa' < **vadu* < **vadvu*-, liK *kazāb*, liS *kazab* 'kasvaa' < **kazva*-, liK *razā*, liS *raza* 'rasva' < **razva* (Posti 1942: 265–266; Kettunen 1947: 54; Winkler 1994: 419; Viitso 2008 [2007]: 304; Kallio 2016: 46). Setälä (1899: 444), Posti ja Winkler rekonstruoivat näihin sanoihin konsonantin geminaattallisen välivaiheen, mutta Kettunen, Viitso ja Kallio osoittavat perustellusti, että kyseisessä asemassa *v on yksinkertaisesti heittynyt, koska kyseisissä sanoissa ensitavun vokaali ei vaihtelee liivin astevaihtelun mukaisesti (ks. viitteet). Likvidan edellä taas *v sulautui likvidaan johtaen geminaattalikvidaan, joka vuorostaan lyheni, esim. liK *kōra*, liS *kara* 'karva' < **karra* < **karva*, liK *killā* : *kīlab*, liS *kull* : *kulab* ~ *tull* : *tulab* 'kylvää' < **kūlla*- < **kūlva*- (Posti 1942: 266; Kettunen 1947: 54; Kallio 2016: 46–47; SLW: 100).

Lisäksi on kolme liivin sanuetta, joissa on tapahtunut kehitys **jv* > **jj*: liK *lōja* ~ liKL *lāja* ~ liS *laja* 'laiva', liKI *vōja* ~ liKL *vāja* 'vaiva' ja liK *kūja* 'kuiva'. Toisaalta liivissä esiintyy kehitys **jv* > **vv*, esim. liK *pāva* : *pāvuvā* 'päivä', liK *kouvā* : *kōvab* 'kaivaa', liK *tōvaz* : *touvā* 'taivas' (Posti 1942: 267; Kettunen 1947: 27; Kallio 2016: 47–48). Näiden kehityksestä ei ole yksimielisyyttä, enkä tässä tutkimuksessa ota kantaa siihen.

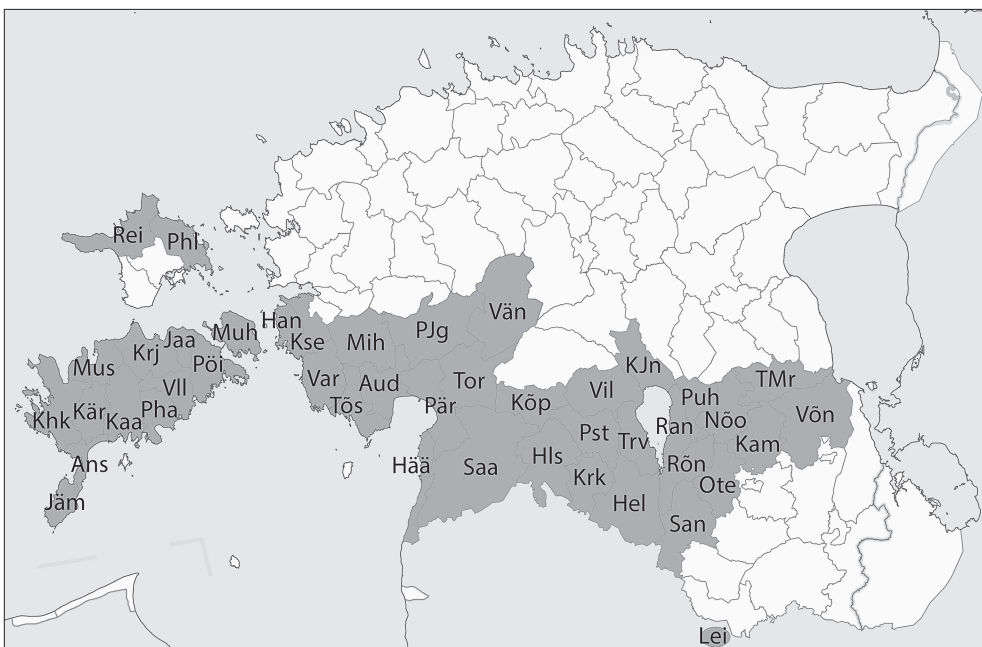
Artikkelissa [1] on esitetty, että (pohjois)viron murteissa *v:n kato samassa äänneympäristössä on tyypillistä läntisille ja lounaisille murteille (ks. myös Pajusalu jm. 2018: 146). Tarkempi analyysi kuitenkin osoittaa, että viron murteiden tapauksessa *v:n kadolla on eri ehdot, joten viron kehitys eroaa liivin *v:n kehityksestä.

A-vartalosisissa sanoissa on sananloppuinen *v heittynyt tai vokalisoitunut, esim. Var Tõs *sügā* 'syvä', *laē* 'laiva', Tõs *kui* ~ Hää Saa *kujū* 'kuiva'. Paradigmaattisesti v kuitenkin esiintyy, esim. *karu* : *karva* 'karva : karvan, karvaa'. Sananloppuisen *v:n heitto esiintyy myös keskimurteissa (Must 1965: 15; Juhkam & Sepp 2000: 35). Edellä mainittujen liivin sanojen vastaineista viron *karu* 'karva' ja *ladu* 'latva'

esiintyvät saarilta Peipsijärvelle ulottuvalla laajalla alueella (EMS: karv, latv; ks. kartat 26 ja 27 alla).

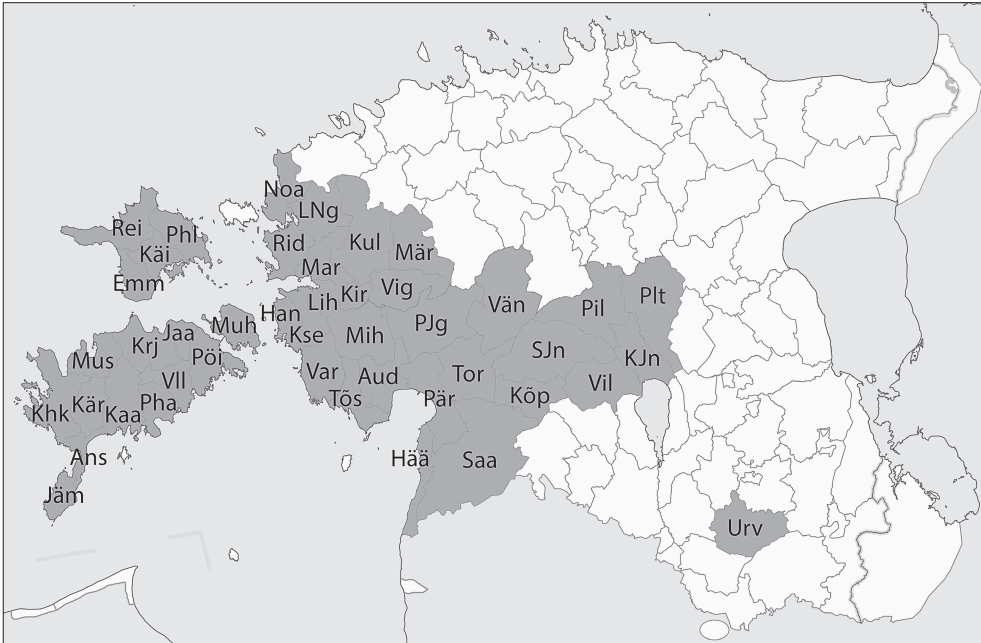

Kartta 26: Sanan *karu* 'karva' levikki.

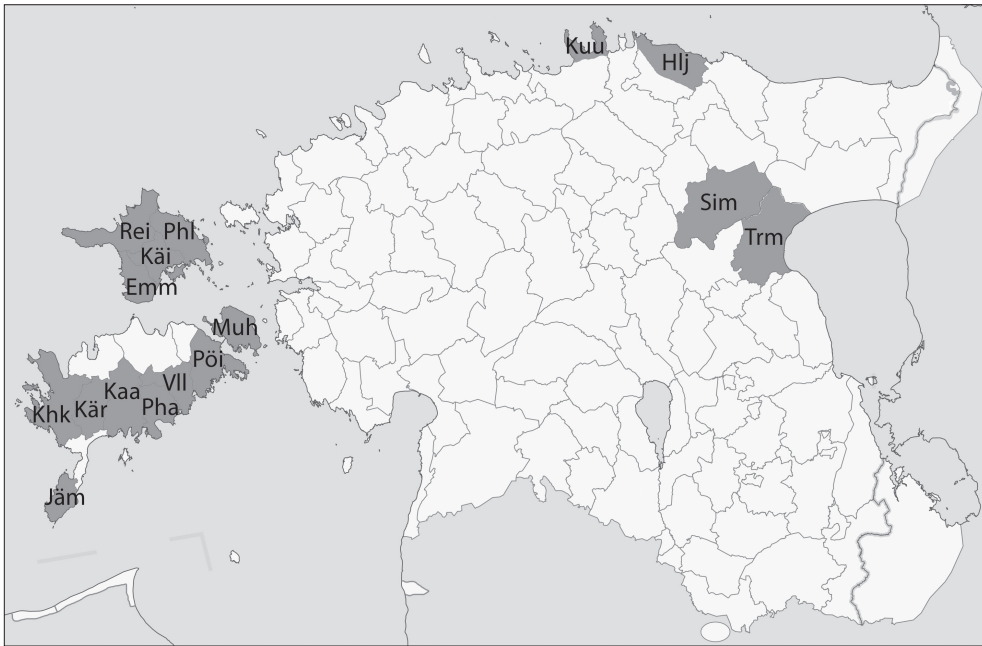
Kartta 27: Sanan *ladu* 'latva' levikki.

Sanalla *kasvada* 'kasvaa' on kirjavampi edustus. Mihklissä esiintyy *kasama* : *kasab*, jonka preesensmuoto esiintyy myös Simunassa. Pohjoisviron saari- ja keskimurteissa sekä etelävirossa settoa lukuunottamatta esiintyy infinitiivi *kasuma* (keskimurteissa *kasoma*), da-infinitiivi *kasuda* esiintyy taas pohjoisviron saari- ja länsimurteissa ja keskimurteissa Pohjois-Viljandimaalla sekä Urvastõssa (jossa *kasuda?*). Preesensmuoto *kasub* esiintyy pohjoisviron saari- ja länsimurteissa, Tormassa ja Kõpussa sekä eteläviron võrossa (EMS: kasvama; ks. kartta 28 alla).

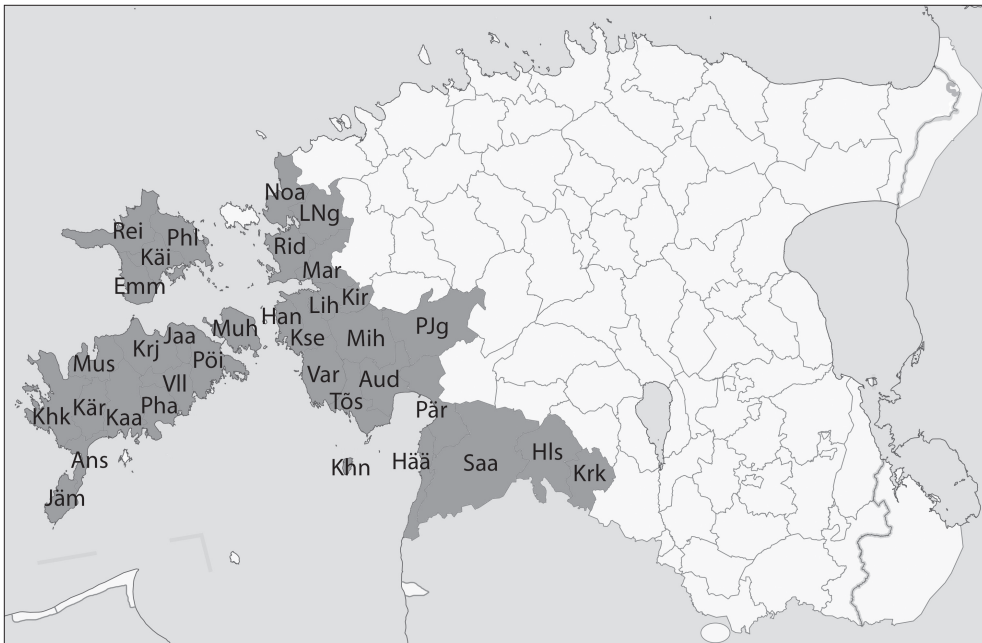
Kartta 28: Sanan *kasuda* 'kasvaa' levikki.

Liivin sanalla *va'ddä* : *vadüb* taas on pääosin saarimurteinen vastine *vaduda* 'nyppiä (villoja)' (ks. kartta 29 alla).

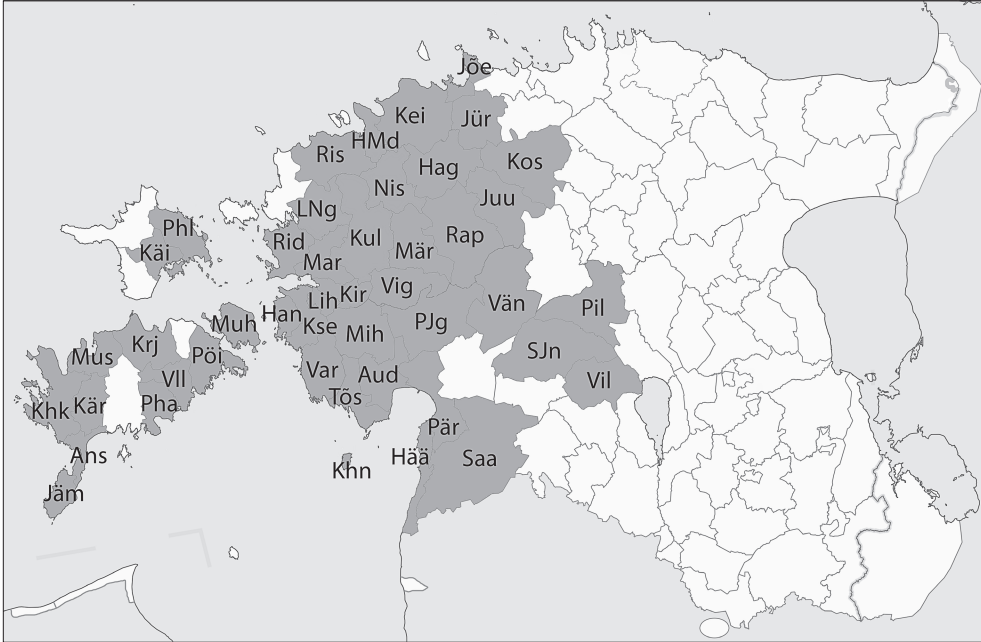
Kartta 29: Sanan *vaduda* 'nyppiä (villoja)' levikki.

Viron *a*-vartaloisten murre sanojen kehitys osoittaa, että **v*:n vokalisoituminen konsonantinjälkeisessä asemassa on tapahtunut vasta *a*:n loppuheiton jälkeen. Lounaisviron murteiden *i*-vartaloisissa sanoissa *v* sitä vastoin on vastaavassa ympäristössä heittänyt ja silloinkin vain nominatiivissa, esim. *pili* : *pilve* 'pilvi' (Juhkam & Sepp 2000: 35; ks. kartta 30 alla).

Kartta 30: Sanan *pili* : *pilve* 'pilvi : pilven' levikki.

Labiaalivokaalin vieressä *v on kadonnut yleisesti saari- ja länsimurteissa erityisesti sananalkuisessa asemassa, esim. *ô* 'vyö', *sui* 'suvella'. Joissain sanoissa v on säilynyt, esim. *vôder* 'vuoraus'. Länsimurteissa sananalkuisen *v:n kato labiaalivokaalin edestä on yleisempi eteläisemmissä murteissa. Tämänkin ehdon mukainen *v:n heitto esiintyy myös keskimurteissa (Must 1965: 15; Juhkam & Sepp 2000: 11, 35; Pajusalu jm. 2018: 146; ks. kartta 31 alla).

Kartta 31: Sanan *sui* 'suvella' levikki.

Kaksi lounaisvirolaista murre sanaa, *vaduda* ja *kasada*, vastaavat äänneasultaan liivin vastineita. Verbiä *vaduda* on mahdollista pitää lounaisitämerensuomalaisena sanana, joskin Simunan ja Torman edustus jää silloin selittämättä. Mihklissä esiintyvä *kasama* : *kasab* on identtinen liivin muotojen kanssa ja yhdessä muiden tässä tutkimuksessa käsiteltyjen piirteiden kanssa on houkuttelevaa pitää sanaa liiviläisperäisenä. Toisaalta tässäkin tapauksessa Simunan edustus nostattaa uusia kysymyksiä, joihin Simunan asutus- ja murrehistorian tutkiminen voisi antaa vastauksia.

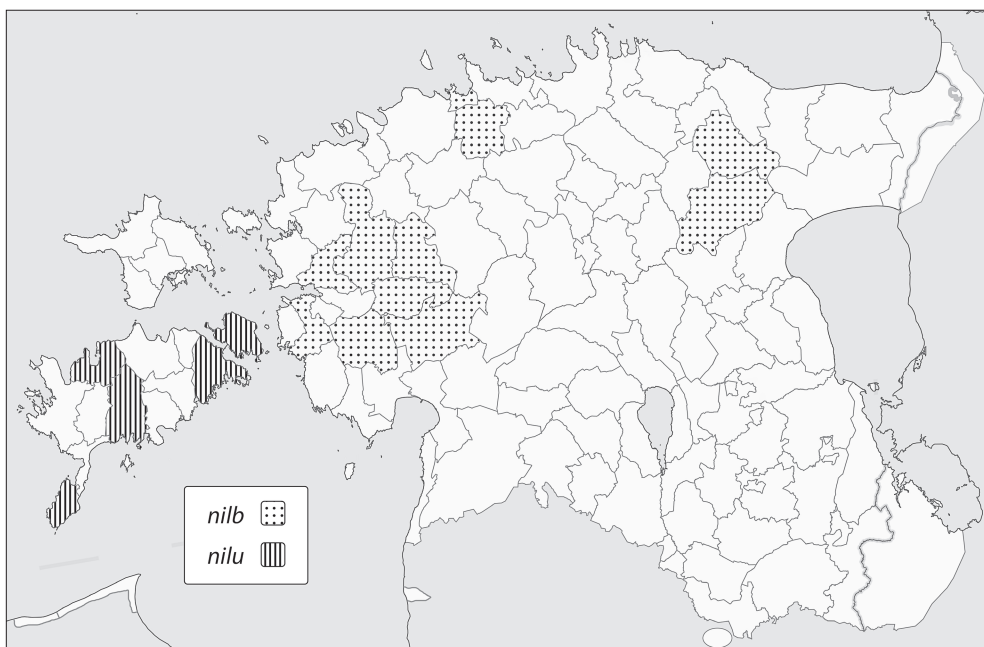
Mainitut esimerkit osoittavat, että liivin ja viron äänne muutokset eivät ole täysin identtisiä. Liivissä konsonantinjälkeinen *v heittyi tai likvidan tapauksessa sulautui edeltävään likvidaan. Pohjois- ja etelävirossa v on heittynyt tai vokalisoitunut loppuheittyneissä a-vartaloissa ja heittynyt i-vartaloiden nominatiivissa konsonantinjälkeisessä asemassa. Toisaalta v:n vokalisoituminen sananloppuisesti ja labiaalivokaalin ympäristössä viittaa areaaliseen piirteeseen, johon liivikin on voinut osallistua *i:n ja *u:n loppuheiton tapahduttua. Sananloppuisen v:n vokalisoituminen on kuitenkin verrattain myöhäinen muutos (Pajusalu & Krikmann & Winkler 2009: 293) ja v:n heittyminen labiaalivokaalin yhteydessä on monissa kielissä

yleinen muutos. Toisin sanoen ei ole yksiselitteisesti osoitettavissa lounaisitämeren-suomalaisista *v:n katoa. Yksittäiset sanat, kuten viL *vaduda* voivat sen sijaan joko olla lainoja jompaankumpaan suuntaan tai palautua yhteiseen kantamuotoon.

5.1.14. *v > b

Artikkelissa [1] esitetyt liivin esimerkkisanat ääntenmuutoksesta *v > b ovat liK *nīlba* 'nilva', liKI *vōrābāz* 'orava' ja liK *dūrba* 'turve'. Kahdessa jälkimmäisessä sanassa on nähtävissä liivin kielessä tapahtunut astevaihtelun neutralisoituminen (ks. Kallio 2016: 44). Sanassa *dūrba* esiintyvällä l-johdoksella on lounaisvirolainen vastine, jota käsitellen alaluvussa 5.3.2. Sana *vōrābāz* (liS *orab*) palautuu kantaliivin muotoon **oraba(s)*. Liivin sanan itämerensuomalaiset vastineet viittaavat kantasuomen muotoon **orava* (vrt. sm *orava*, viE *orrav*), mutta kantasuomen kannalta on epäselvää, palautuuko **vA*-johdos astevaihtelulliseen **-vA* ~ **-pA* -vaihteluun, josta **vA*-muoto olisi analogisesti yleistynyt (ks. keskustelua EVE:n wikipedian orava-artikkelissa). Liivin muodot eivät voi valottaa kysymystä liivin astevaihtelun neutralisoitumisen vuoksi, joka näkyy myös aktiivin partitiivin muodoissa, esim. liKI *sōb(ə)* 'saapa' ~ *tu'lbə* 'tuleva' (Kettunen 1947: 86).

Liivin sanan *nīlba* 'heikko; huono suonikas liha' sukukieliset vastineet osoittavat, että liivin jälkitavu edustaa itämerensuomalaisista suffiksinvaihdosta johtuvaa variaatiota (suffiksinvaihdosta ks. Junttila 2015: 142). Pohjoisvirossa yleiskielisen *nilv* : *nilva* 'lima' lisäksi esiintyy mm. *nilu* : *nilva* saarimurteissa (Jäm, Kaa, Muh, Mus, Pöi), *nilb* : *nilva* länsimurteiden keskimurteissa (Mär, Vig, PJg), *nilb* : *nilba* länsimurteissa, Jürissä ja Koillis-Virossa (Kse, Kul, Mar, Mih, Jür, VJg, Sim), *nilve* : *nilve* Audrussa ja Koillis-Virossa sekä *nilbe* '(limaisen) liukas; lima' pääosin etelävirossa (EMS: *nilv*, *nilve*, *nilbe*; ks. kartta 32 alla). Pohjois- ja eteläviron muodot voi näin ollen rekonstruoida vastaavasti **nilva*, **nilpa*, **nilveä*, **nilpeä*. Liivin muoto taas voi palautua vain kantaliivin muotoon **nilba* < **nilpa*, sillä muutoin liivin muoto olisi ***nīla* : *nillə* < ***nilla* < ***nilva* (ks. 5.1.13. yllä).

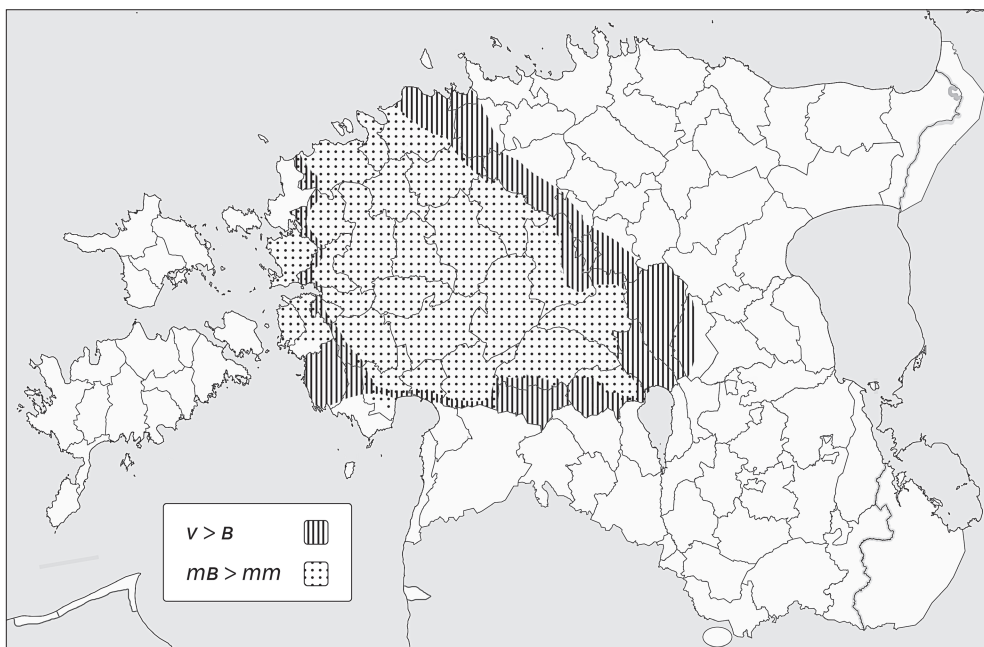

Kartta 32: Sanojen *nilb* ja *nilu* 'lima' levikki.

Toisin sanoen, niissä liivin sanoissa, joissa on *b* ja jonka itämerensuomalaiset vastiineet viittaavat *v*:hen, liivin *b* palautuu **p*:hen, joka palautuu joko alkuperäiseen **p*:hen tai astevaihtelun neutralisoitumista edeltäneeseen **v*:hen (ks. myös Kettunen 1947: 40). Täsmennyksenä siis artikkelissa [1] esitettyyn väitteeseen sekundaarista *b*:stä liivissä, on sekundaarilla *b*:llä tarkoitettu astevaihtelun neutralisoitumisesta johtuvaa liivin *b*:tä.

Sen sijaan ääntenmuutos **v > b* on tapahtunut laajalti länsimurteissa, esim. *keḃà kibi* 'kova kivi', *sügàv* 'syvä', MärE, Vig *latp* 'latva'. Murrekuvauksissa ääntenmuutoksen ehtona on paikoin esitetty vokaalienvälisyys, sanansisäisyys ja sananloppuisuus, eli sananalkuinen *v* on säilynyt (illabliaalin vokaalin edessä, ks. 5.1.13. yllä), esim. *välla ~ välla* 'ulos'. Muutos on levinnyt Noarootsia, Varblaa, Töstamaata ja länsimurteiden eteläryhmää lukuunottamatta koko länsimurteiden alueelle ja vielä Harjumaan länsiosaan ja Pohjois-Viljandimaan läntisiin murteisiin (Must 1965: 14; Juhkam & Sepp 2000: 10, 11, 35–36; Pajusalu jm. 2018: 145; Pajusalu 2023: 107).

Astevaihtelullisissa sanoissa *b* esiintyy sanan vahvassa asteessa, esim. *peḃv* : *peḃve* 'polvi : polven', joskaan vaihtelu ei ole johdonmukainen erityisesti Märjamaan eteläosassa ja Vigalassa, esim. *kuḃv* : *kuḃva* 'kuiva : kuivan', *latp* : *ladva* 'latva : latvan', Vig *kirḃes* : *kirḃe* 'kirves : kirveen'. Toisaalta on sisämaan murteissa sulauman *mb > mm* kautta *b* kadonnut yhtymän sisältävien astevaihtelullisten sanojen vahvasta asteesta, esim. *aḃmas* : *aḃma* 'hammas : hampaan', vrt. Noa Rid Mar Kse Han *aḃmas* : *aḃva*. Tämä muutos esiintyy myös Länsi-Harjumaalla, Lounais-Järva- maalla ja Pohjois-Viljandimaalla Kursin pitäjän länsiosaan (Must 1965: 14; Juhkam & Sepp 2000: 10–11, 32; Pajusalu jm. 2018: 143). Ääntenmuutos *mb > mm* on ajoitettu 1600-luvun alkuun (Raun & Saareste 1965: 66). Karttaan 33 alla (Must 1965: 16 pohjalta) on merkitty kyseisten ääntenmuutosten levikki.

Kartta 33: Ääntenmuutosten $v > B$ ja $mB > mm$ levikit.

Liiviläisen ja länsiviroalaisen konsonantin edustuksen välillä voi siis todeta olevan eroja. Länsiviroalaisen ääntenmuutoksen $v > B$ läpikäyneiden sanojen liiviläisissä vastineissa on v säilynyt vokaalienvälisesti, esim. viL *keḃà* ~ liK *kõvā*. Ero ilmenee myös sanoissa, joissa liivin $*v$ on sulautunut edeltävään likvidaan, esim. viL *arḃan* ~ liK *arrən* 'arvanut'. Yhteneväisyyksiä on sanoissa, jotka palautuvat kantasuomalaiseen $*p \sim *v$ -astevaihteluun, esim. viL *teràb* ~ liK *tierāb* 'terävä', Aud *turḃàs* ~ liK *dürbal* 'turve', Mih *müràbad* ~ liK *mārātābad* 'meluvat'.

Teoreettisesti on mahdollista, että länsiviroalainen ääntenmuutos kätkee alleen eri-ikäisiä kerrostumia ja että yhteneväisyydet länsiviron ja liivin välillä palautuivat ainakin osittain yhteiseen astevaihteluttomaan $*p$:hen, kuten monikon 3. persoonan päätteessä. On kuitenkin todennäköisempää, että länsiviron kehitys on itsenäinen, sillä länsiviroalainen ääntenmuutos esiintyy myös sanoissa, joiden liiviläisissä vastineissa $*v$ on kadonnut, kuten liK *ladā* 'latva', jota vastaavaa muotoa $*ladà$ ei esiinny yhdessäkään viron murteessa.

5.1.15. Yhtenveto fonologiasta

Esitetyt 14 fonologista piirrettä voidaan jakaa ryhmiin eri perustein. Fonologisesta näkökulmasta kymmenen piirrettä koskee vokaalien muutoksia (5.1.1.–5.1.10.), joista seitsemän vain ensitavussa esiintyviä vokaalien muutoksia (pitkän $*ā$:n pyöristyminen (5.1.1.), $*e > ö$ etistymisen ja pyöristyminen (5.1.2.), $*ā$:n supistuminen (5.1.3.), $*au > ou$ pyöristyminen (5.1.4.), $*e > ä$ väljentyminen (5.1.7.), metafoonia (5.1.8.), prepalatalisaatio (5.1.9.)), kaksi jälkitavussa (sekundaari a jälkitavussa (5.1.5.)), vokaalien reduktio (5.1.10.)) ja yksi sekä ensi- että jälkitavussa

(**e* > *i* supistuminen (5.1.6.)). Neljä piirrettä koskee muutoksia konsonanttien muutoksia (**h*:n kato (5.1.11.), katkoäänne ja tonaalidistinktio (5.1.12.), **v*:n kato (5.1.13.), **v* > *b* (5.1.14.)).

Suuri ensitavun vokaalinmuutosten määrä voi selittyä prosodisilla muutoksilla sanavartaloiden tavarakenteessa. Liivin ja viron lyhyiden ja pitkien geminaattojen foneemistuminen riippui toisesta tavusta: jos jälkitavu oli etymologisesti umpitavu, tavunvälinen geminaatta tai konsonanttiyhtymä oli lyhyt. Vastaavasti jos jälkitavu oli avotavu, oli tavunvälinen geminaatta tai konsonanttiyhtymä pitkä. Lyhyt tavunvälinen konsonanttiyhtymä tai ensitavu johti jälkitavun vokaalin pidentymiseen, esim. liK *mustā* [muštā] ~ *mustə* [muštə] 'musta.NOM/GEN : .PART', viP *mušta* ~ *mušta* 'musta.GEN : .PART'. Kestovaihtelun tarkemmat ehdot ovat kuitenkin kielikohtaisia, kuten pohjois- ja eteläviron ylipitkä kestoaste, jossa ensitavun pitkä vokaali on ylipitkä ja geminaatta tai konsonanttiyhtymä taas pitkä (Pajusalu 2012: 204).

Kestovaihteluun ovat vaikuttaneet paitsi kielensisäiset muutokset, myös balttilais- ja germaanikontaktit (mts. 204–205). Indoeurooppalaisvaikutuksena on pidetty myös jälkitavun vokaalien reduktiota (5.1.10.). Tämä vaikutus ilmenee yhteisessä tekijässä sekä kestoastelulle että jälkitavun vokaalireduktiolle, eli sananpainon vahvistumisessa ensitavuun, jolloin vokaalit vastaavasti heikkenevät jälkitavuuksissa (Pajusalu 1998: 239). Erityisesti pitkän **ā*:n pyöristymisen (5.1.1.), **ā*:n supistumisen (5.1.3.), **au* > *ou* pyöristymisen (5.1.4.) ja ensitavun osalta **e* > *i* supistumisen (5.1.6.) tapauksessa on kyseessä vokaalin supistuminen, joka ilmiönä osoittaa samanlaista painollisen tavun vahvistumista kuin etelävirossa ilmenevä pitkien keskusuppeiden monoftongien supistuminen (leivussa lisäksi pitkien suppeiden monoftongien diftongistumiseen) ylipitkässä kestoasteessa (Pajusalu 2012: 205).

Maantieteellisesti tarkasteltuna piirteillä on erilaajuisia levikkejä, joten niillä kaikilla ei ole lounaisitämerensuomen hypoteesin kannalta todistusvoimaa. Laajin levikki on prepalatalisaatiolla (5.1.9.), vokaalien reduktiolla (5.1.10.) ja **h*:n kadolla (5.1.11.), jotka kattavat melko yhtenäisen maantieteellisen alueen Kuurinmaan, Hiidenmaan ja Võrtsjärven välisellä alueella. Tämä alue kattaa kielellisesti paitsi liivin molemmat päämurteet ja pohjoisviron saari- ja länsimurteet, myös eteläviron mulkin. Vaikka piirteet ovat typologisesti yleisiä, muodostavat niiden levikit yhdessä kuitenkin isoglossirajan eteläitämerensuomen sisällä. Mikäli katkoäänne ja tonaalidistinktio (5.1.12.) liittyvät samaan kehitykseen, on katkoäänne ja tonaalidistinktio (5.1.12.) liittyvät samaan kehitykseen, on katkoäänne ja tonaalidistinktiota pidettävä yhtäläisesti neljäntenä laaja-alaisena piirteenä.

**e* > *i* supistumisella (5.1.6.) ja metafonialla (5.1.8.) taas on laaja levikki sen perusteella, kuinka monessa eri murreryhmässä ne esiintyvät. Alueellisesti ne liittyvät tiiviimmin Riianlahden ympäristöön, vaikka metafonian esiintyminen rajallisesti myös mullissa. Tämä rajallinen esiintyminen mahdollistaa metafonian ehdollisen liittymisen (ennen labiaalinasaaia) samaan isoglossirajaan kuin kolme laajinta piirrettä, joista yksi onkin juuri metafonian kanssa kilpaileva prepalatalisaatio. Hieman suppeampi levikki on **e* > *ä* väljentymisellä (5.1.7.), jota ei esiinny kuurinmaanliivissä. **v*:n katoa (5.1.13.) ei esiinny kuurinmaan- eikä salatsinliivissä samoin ehdoin kuin pohjois- ja eteläviron murteissa, joskin *v*:n vokalisaatio on tapahtunut labiaalivokaalin yhteydessä myös liivissä. Tällöin voi pitää piirteen yhtä ehtoa laajalevikkisenä.

Suppeampi levikki on myös pitkän **ā:n* pyöristymisellä (5.1.1.), **e > ö* etistymisellä ja pyöristymisellä (5.1.2.) ja **ä:n* supistumisella (5.1.3.), joiden isoglossiraja kulkee kuurinmaanliivin sisällä. Nämä esiintyvät kuitenkin sekä yhdessä liivin murteessa että vähintään yhdessä pohjoisviron murteessa, joten ne ovat pikemminkin areaalisia kehityksiä, viitaten eri paikalliskontakteihin.

Sekundaarilla *a:*lla jälkitavussa (5.1.5.) ja äänteenmuutoksella **v > b* (5.1.14.) on suppeimmat levikit. Äänteenmuutos **v > b* esiintyy sekä liivissä että pohjoisviron länsimurteissa, mutta eri ehdoin. Sekundaarilla jälkitavun *a:*lla on kaikkein suppein levikki: laajimmillaan se esiintyy kuurinmaanliivin **Lvi*-sanojen kehityksessä. Muut sekundaarisesta jälkitavun *a:*sta esitetyt esimerkit viittaavat säilymään enimmäkseen itäkuurinmaanliivissä, eli vieläkin suppeampaan levikkiin. Poikkeuksena on verbi li *tulā- ~ viL tula- 'tule-'*, jota voi pitää levikin perusteella lounaisitämerensuomalaisena uudennoksena.

Useimmat piirteet, jotka levikiltään kattavat liivin ja lounaisviron, esiintyvät myös mulkissa sekä prepalatalisaation tapauksessa myös eteläviron tartossa mulkin vaikutuksesta. Fonologisten uudennosten perusteella Saarenmaalta Võrtsjärvelle on ulottunut kielialue, jonka murteet ovat osallistuneet samoihin äänteenmuutoksiin. Kielialue kattaa myös liivin, joten voidaan puhua Riianlahden murteiden äänteenmuutoksista. Levikin perusteella vain **au > ou* pyöristyminen (5.1.4.) edustaa hypoteesini määritelmän mukaisesti lounaisitämerensuomalaista uudennosta, mikäli hyväksytään baltiansaksan kehityksen olevan paikallista vaikutusta.

5.2. Taivutusoppi

Artikkelissa [1] on esitetty lounaisitämerensuomalaisia piirteitä sekä verbien että nominien taivutusopissa. Yhteensä esitettyjä taivutusopillisia piirteitä on kolme, kaksi verbien taivutuksessa: yksikön 1. persoonan tunnuksen kato (5.2.1.1.) ja aktiivin preteritipartisiippi (5.2.1.2.), sekä yksi nominien taivutuksessa: persoonapronominit (5.2.2.1.).

5.2.1. Verbien taivutusoppi

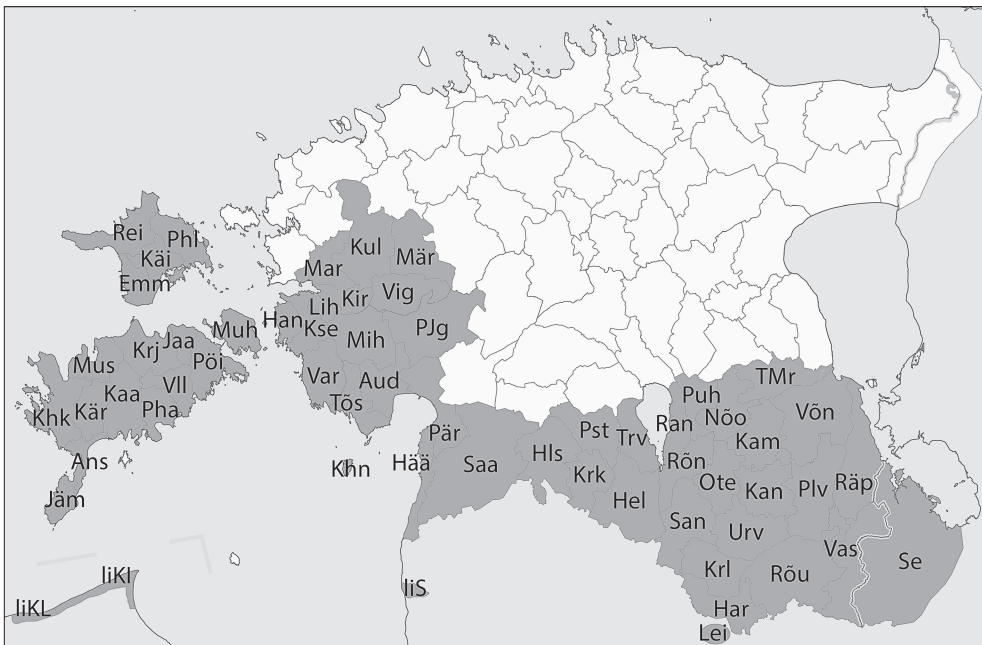
Kahdella verbien taivutusoppiin liittyvällä piirteellä on lounainen levikki: yksikön 1. persoonan tunnuksen kato (5.2.1.1.); aktiivin preteritipartisiippi (5.2.1.2.).

5.2.1.1. Yksikön 1. persoonan tunnuksen kato

Artikkelissa [1] on mainittu yhteisenä piirteenä myös yksikön 1. persoonan tunnuksen *-n* heittyminen liivissä, pohjois- ja etelävirossa. Liivissä kyseinen ilmiö on perinteisesti selitetty yleisenä (joskin ehdollisena) sananloppuisen **n:n* katona (esim. Setälä 1899: 379–380; Posti 1942: 278–283, 311; Kettunen 1947: 53). Vaikka ilmiötä voi selittää loppuheitolla ja siten typologisesti banaalina äänteenmuutoksena, on silti huomioitava, että esimerkiksi pohjoisvirossa sananloppuinen ei kadonnut universaalisti, sillä se säilyi esimerkiksi juuri yksikön 1. personaan tunnuksena. Vanhassa kirjavirossa tunnus oli häviämässä 1500-luvulla, mutta 1600-luvun loppuun mennessä se oli palautui persoonaparadigmaan. Pohjoisviron murteissa tunnus on säilynyt

Harju- ja Virumaalla, keski-, itä- ja koillismurteissa, joten yksikön 1. persoonan tunnuksen katoa on pidettävä pikemminkin pohjoisviron lounaisille murteille ja etelävirolle ominaisena (Saareste 1955: 71 kartta 94; Viitso 2008 [2000]: 81 ja liite; Prillop jm. 2020: 138–139; ks. kartta 34 alla).

Myöskään liivissä sananloppuisen **n:n* kato ei ole universaali, sillä **n* katosi yksikön 1. persoonan tunnuksen lisäksi muutamista selkeästi määriteltävistä kategorioista kuten numeraaleista, genetiivistä ja allatiivista ja säilyi mm. dativiin ja instruktiivin tunnuksena sekä joissain johdoksissa, kuten liK *apən* 'hapan' (Zeps 1974: 140–141).

Kartta 34: Yksikön 1. persoonan tunnuksen kadon levikki.

Yksikön 1. persoonan tunnuksen kato voi olla verrattain vanha, mikäli jo kanta-liivissä yksikön kolmannen persoonan tunnus *-b* siirtyi myös yksikön ensimmäisen persoonan tunnukseksi. Silti kopulaverbi säilyi yksikön ensimmäisessä persoonassa tunnuksettomana länsikuurinmaanliivissä ja salatsinliivissä: liKL *ūo* ~ liS *ō* (Viitso 2008 [1999]: 227, 228; SLW: 138). Lounaisvirolaisissa murteissa esiintyy vastaava muoto *oo* (Saareste 1955: 60; Juhkam & Sepp 2000: 23; Lonn & Niit 2002: 37). Tunnuksettoman muodon tapauksessa ei kuitenkaan välttämättä ole kyse yhteisestä alkuperästä, vaan itämerensuomalaisille kielille yleisestä kehityksestä tavallisimmissa (C)VLV-vartaloisissa verbeissä, esim. suomen puhekielen *olen* > *oo(n)*, mulkin *ma pane* > *ma pâ* (Pajusalu jm. 2018: 177).

Vaihtelu tunnuksettoman yksikön 3. persoonan ja **pi*-tunnuksen välillä esiintyy etelävirrossa, johon tunnus on levinnyt pohjoisviron vaikutuksesta (lähteistä ks. Kallio 2021: 127). Vastaavanlainen vaihtelu esiintyi myös vanhassa kirjasuomessa (esim. Agricolalla *saa* ~ *saapi*, *teke* ~ *tekepi*), minkä takia tunnus on saattanut alkuaan olla kieliopillisen päätteiden sijaan enkliittinen partikkeli (Nikkilä 1985: 285–327).

On siis mahdollista, että *-*pi* olisi ollut myös kantaliivissä enkliittinen partikkeli ja siten voinut liittyä myös yksikön 1. persoonan tunnukseksi.

Sananloppuinen *-*n* on heittänyt genetiivin tunnuksena laajemmin itämerensuomessa, mutta koska yksikön 1. persoonan tunnus on pohjoisviron murteissa säilynyt, on äänne muutoksessa otettava huomioon kielikohtaiset morfologiset ehdot. Tämän takia yksikön 1. persoonan tunnuksen katoa voi pitää areaalisesti levinneenä eteläitämerensuomalaisena piirteenä, jonka levikki kattaa tutkimuksenalaisista murteista liivin, eteläviron ja lounaisviron murteet.

5.2.1.2. Aktiivin preteritipartisiippi

Liivissä aktiivin preteritipartisiipilla on eri muodot yksikölle ja monikolle. Yksita-
vuisten vartaloiden yksikön muoto on *-nd*, esim. liKI *ta um sōnd* 'hän on saanut',
tund 'tullut', *vōnd* 'ollut', *pand* 'pannut'. Monikon muoto näillä vartaloilla on *-nəd*,
esim. liKI *ne at sōnəd* 'he ovat saaneet', *tunnəd* 'tulleet', *vōnnəd* 'olleet', *pannəd*
'panneet'. Kaksi- ja useampitavuisilla vartaloilla yksikön muoto on tavallisesti *-n*,
monikossa joko *-nd* tai (erityisesti länsikuurinmaanliivissä) *-nəd*, esim. liK *ta um*
je'llən 'hän on elänyt', liKI *ne āttə je'llənd* ~ liKL *ne at je'llənəd* 'he ovat eläneet',
liK *lu'ggən* 'lukenut', liKI *lu'ggənd* ~ liKL *lu'ggənəd* 'lukeneet', liK *opātən*
'opettanut', liKI *opātənd* ~ liKL *opātənəd* 'opettaneet'. Itäkuurinmaanliivissä myös
yksikkömuodot kuten *je'llənd* ovat tavallisia. Kaksitavuisten *-*a*-vartaloisten sanojen
muodot, joissa on redusoitunut vokaali, kuten *je'llən* (eikä ***jelān*), *je'llənd* ~
je'llənəd (eikä ***jelānd* ~ *jelānəd*) selittyvät sisäheittoisten vartaloiden analogialla,
esim. *ku'ddən* 'kutonut' < **ku'dn*, *istən* 'istunut' < **istn*, vrt. liKI *kōvanəd* ~
kouvənd 'kaivaneet' (Kettunen 1947: 87).

Yksikön ja monikon muotojen erolle Kettunen esittää kaksi vaihtoehtoa. Joko
yksikön muoto on äännelaillinen, jolloin *-n* < *-*nd* < *-*nut* ja monikon *-nd* ~ *-nəd*
ovat analogisia, vrt. liK *jumāl* : liKI *jumāld* ~ liKL *jumāləd* 'jumala : jumalat'.
Tämän selityksen tueksi Kettunen esittää infinitiivin muodot, jotka hän selittää
analogisiksi, kuten *a'jǰəd* pro **ajād* 'ajaa' < **ajada(k)*, *andə* pro ***āndad* 'antaa' <
**andada(k)*. Toisaalta hän esittää, että muoto *-nd* niin yksikössä kuin monikossa on
äännelaillinen ja että yksikön *-n* on siten analoginen, jolloin esim. *lu'ggənd* <
**luḡenudət* ja analogisesti *lu'ggənd* : *lu'ggən* vrt. *jumāld* : *jumāl* (mts.). Jälkim-
mäisen selityksen puolesta puhuu se, että nykyisin on rekonstruoitu **d* > **?* painotto-
man tavun ja sitä seuraavan avotavun välissä, mikä edellyttää sananloppuisen **k*:n
varhaista heittymistä, esim. **sukuda* 'sukua' > **suguḡa* > liK *su'ggə* ~ liS *sugg* 'sukua',
**vetädäk* > **vedada* > **vedaḡa* > liK *vie'ddə* ~ liS *ved(d)* ~ *vəd(d)* 'vetää'. Umpi-
tavun edellä vastaavassa asemassa **d* taas säilyi, esim. **pühäden* > **püḡadun* > liK
pivād ~ liS *püäd* 'pyhäin' (Kallio 2016: 44). Partisiipin tunnus on rekonstruoitavissa
kantasuomeen *-*t*-loppuiseksi niin yksikössä kuin monikossa, vrt. smEP *antanut* <
**antanut*, *antanuet* 'antaneet' < **antanutēt*.

Pohjoisvirossa liivin muodoille läheisiä partisiipin tunnuksia on sekä saari- että
länsimurteissa. Muoto *olnd* 'ollut' esiintyy Saarenmaalla ja Hiidenmaalla ja
länsimurteista Pohjois-Viljandimaalle ja Äksiin asti (Saareste 1955: 35). Muoto *-nd*
on saarimurteissa yleisin ja esiintyy länsimurteissa dominoivana Mihklissä, Pärnu-

Jaagupissa, Torissa ja Vädrassa, esim. Ans *sând* 'saanut', Mih PJg Tor Vän *läind* 'mennyt', *kasund* 'kasvanut', *näind* 'nähtyt', *teind* 'tehnyt', PJg *tahtend* 'tahtonut'. Rajoitetulla alueella saari- ja länsimurteissa esiintyvät myös muotojen *oînd* ja *peînd* 'ei ollut' lyhentyneet muodot *oînd* (Khk, Mih, Mus, PJg, Tor) ja *peînd* (Mih, PJg) (Saareste 1955: 35; Juhkam & Sepp 2000: 51; Lonn & Niit 2002: 35–36; Pajusalu jm. 2018: 140–141, 143, 147).

Saarimurteiden *nd*-muotoisten partisiippien jälkitävän vokaali on joko redusoitunut, esim. SaL *aîndend*, Krj *aîndend* 'antanut', Ans *tâusænd* 'noussut', tai heittynyt, esim. Krj *tuîndnd* 'tutenut', Pöi *taînd* 'tahtonut'. Myös reduplikatiivimuotoja esiintyy, esim. Krj *paîndend* ~ *paîndnd* 'pannut'. Vartalo voi myös olla lyhentynyt, esim. Mus *tuînd* 'tutenut' (Lonn & Niit 2002: 36).

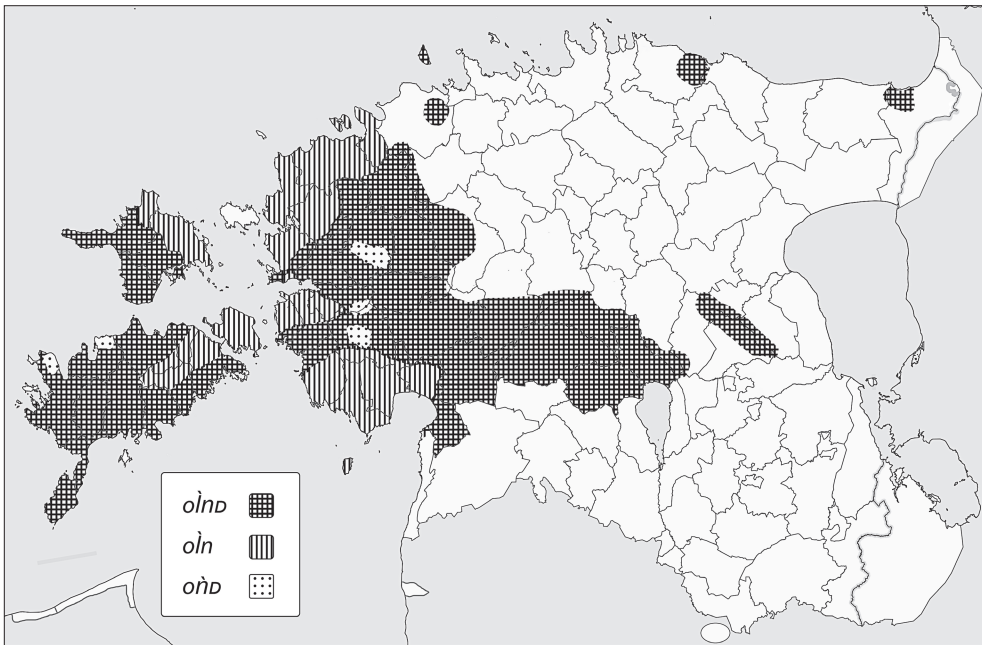
Liivin yksikön partisiipin muotoa vastaava *-n* taas esiintyy johdonmukaisesti Varblassa, Töstamaassa, Audrussa, Pärnun pitäjän pohjoisosassa, Haapsalun lahden ympäristössä, länsimurteiden pohjoisryhmässä, Muhussa, Itä-Saarenmaalla, Pühalepassa ja Kihnussa, esim. Aud Var Tös *kasûn* 'kasvanut', *kirjuttan* 'kirjoittanut', Khn *läin* 'mennyt', Aud Var Tös *oîn* 'ollut', *tuln* 'tullut', Muh *vâsin* 'väsynyt' (Saareste 1955: 35; Juhkam & Sepp 2000: 51; Lonn & Niit 2002: 35–36; Pajusalu jm. 2018: 140–141, 143, 147). Kuten saarimurteiden *nd*-muodoissa, myös *n*-muodoissa voi esiintyä jälkitävän vokaalin heittymistä, esim. Muh *lašn* 'päästänyt', Khn *leîdn* 'löytänyt', reduplikatiivimuotoja, esim. Phl *tuînnûn* 'tutenut', *aînnûn* 'antanut', tai lyhentynyt vartalo, esim. Khn Phl *aî* 'antanut'. Kihnussa esiintyy myös sisäheittoa, esim. *ješ(t)n* 'ostanut' (Lonn & Niit 2002: 36). Lyhentynyt vartalo *ann* 'antanut' esiintyy myös Ristissä ja osin Keilassa, Töstamaassa ja Pärnun pitäjän pohjoisosassa (Saareste 1955: 39). Erityisesti salatsinliivin vastaava muoto *annen* on lähellä tätä lounaisvirolaista muotoa. Muhussa ja länsimurteiden rannikkopitäjissä Lihulasta Pärnuun esiintyy muoto *kuin* 'kuivunut' (Saareste 1955: 54), joka taas vastaa kuurinmaanliivin vastaavaa muotoa *kuijæn*.

Etelävirossa partisiipin loppuheittoinen muoto *-n* esiintyy mulkin astevaihtelullisissa verbeissä, joissa on tapahtunut etelävirolainen vartalovokaalin sisäheitto, esim. Hel Pst Trv *aîndan*, Hls Krk *aîdæn* 'antanut'. Itäryhmässä vartalovokaali on palautettu partisiipin päätteeseen edelle, kun taas länsiryhmässä vokaali on redusoitunut. Länsiryhmässä partisiippi on *n*-muotoinen myös useampitavuisissa verbeissä, esim. Hls Krk *ar̄masten* 'rakastanut', *kirjuttæn* 'kirjoittanut', vrt. Hel Trv *ar̄mastanu*, *kirjuttenu* (Tanning 1961: 48; Pajusalu 1996: 178–179, 181–182; Pajusalu jm. 2018: 178–179). Karksin murteessa *-n* esiintyy 1770 kaksi- tai useampitavuisessa verbissä ja on produktiivisin partisiipin muoto viidestä murteesta esiintyvistä variantista, esim. *täütten* 'täyttynyt'. Vertailun vuoksi toiseksi yleisin muoto *-nU* liittyy 896 yksitai kaksitavuisen vartaloon, esim. *kujûnu* 'kuivunut'. Muotojen *-n* ja *-nU* välillä on vaihtelua 290 verbissä, esim. *raijun* ~ *racûnu* 'raivannut'. Joissain tapauksissa, joissa *nU*-muoto esiintyy marginaalisesti, on *n*-muoto myöhempää analogista kehitystä, esim. *näittæn* (~ *näidænu*) 'näyttänyt'. Joidenkin verbien paradigmassa taas *-n* esiintyy marginaalisesti, esim. *kavûnu* (~ *kavûn*) 'kadonnut', *kazûnu* (~ *kazûn*) 'kasvanut'. Näiden välimuoto *-næ* ~ *-ne* esiintyy enimmäkseen kaksitavuisissa ylipitkän kestoasteen *u*-vartaloisissa verbeissä, esim. *lämbvüne* 'tukehtunut', *süñdvüne* 'syntynyt'. Tämä muoto on selitetty mahdollisesti *ne*-adjektiivien suoraksi vaikutukseksi tai

välilliseksi partisiippien adjektiivisesta käytöstä, mutta muodon vaihtelu enimmäkseen *nU*-muodon, kuten myös *n*-muodon kanssa, esim. *aũdunu* ~ *aũdune* ~ *aũdun* 'hautonut', sekä sananloppuisen vokaalin merkintä enimmäkseen redusoituneena osoittaa variantin liittyvän mulkin vokaalireduktioon (Pajusalu 1996: 178–179, 180–181).

Mulkin äänteellinen kehitys eroaa eteläviron yleisestä kehityksestä, jossa pitkätauvuisissa partisiippimuodoissa tapahtui toisen tavun vokaalin sisäheitto, esim. **istunut* > *istnut* > *istnu*?, **antanut* > *andnut* >> *annu*?. Mulkissa, kuten liivissä, on tapahtunut myös loppuheitto, joka johti sananloppuiseen syllabiseen nasaalin, joka taas vuorostaan jakautui redusoituneen vokaalin ja nasaalin tavuksi, esim. **istunut* > *istnut* >> *istn* > *istun* (~ *istən*), **antanut* > *andnut* >> *andn* > *andən* ~ *andan*. Mulkin ja liivin jälkitavun vokaalien reduktioissa ovat kuitenkin vaikuttaneet eri äännelait, sillä kuten Kettunen osoittaa, on liivin *a*-vartaloiden redusoitunut partisiippimuoto analoginen, kun taas mulkissa *A*- ja *e*-vartaloiden jälkitavujen vokaali redusoitui säännönmukaisesti (mts. 179).

Karttaan 35 alla (Saareste 1955: 35 pohjalta) on merkitty partisiipin muotojen *olnd*, *oln* ja *oñd* levikki.

Kartta 35: Partisiippimuotojen *olnd* ~ *oln* ~ *oñd* levikki.

Vaikka pohjoisviron ja mulkin partisiippien muodot lankeavat synkronisesti yhteen, on näiden välillä silti nähtävissä eriaikaista kehitystä. Esimerkiksi lounaisvirolainen muoto *o(l)nd* ~ *oln* on kehittynyt muodosta *olnud* jälkitavun vokaalin heittymisen kautta. Lounaisvirolainen muoto eroaa mulkin muodosta *ollu*, joka kuvastaa yleisitämerensuomalaista kehitystä **ln* > *ll* (ks. Pajusalu 1996: 180). Mulkissa partisiipin vokaali muuttui sananloppuiseksi etelävirolaisen glottaaliklusiilin kadottua ja kuten

varianttien *-nU* ~ *-nə* ~ *-n* vaihtelu osoittaa, on mulkin muoto seurausta kielen yleisestä vokaalireduktiosta ja loppuheitosta.

Sen sijaan lounaisvirolainen ja liiviläinen kehitys vastaavat pitkälti toisiaan. Molempien partisiipin tunnus voidaan palauttaa muotoon **-nut* > *-nud* > *-nd* (liKL *-n(ə)d*), joka edelleen kehittyi suppeammalla alueella muotoon *-n* ja alkoi liivissä merkitä partisiipin yksikkömuotoa mahdollisesti latvialaisvaikutuksen myötä, sillä balttilaiskielissä aktiivin preteritipartisiippi taipuu luvussa ja sijassa (Pajusalu 1996: 178). Pohjoisviron keskimurteissa ja laajemminkin on levinnyt muoto *and*, mutta rannikkomurteissa esiintyy muoto *andand* (Saareste 1955: 39). Rannikkomurteinen muoto viittaa vanhakantaiseen partisiipin päätteen vokaalin heittymiseen, ellei kyseessä ole rannikkomurteen erillinen kehitys.

5.2.2. Nominien taivutusoppi

Osatutkimuksissa on käsitelty vain kahta nomineihin liittyvää taivutusopillista piirrettä, persoonapronominien yksikön 3. persoonan partitiivimuotoa ja monikon 1. ja 2. persoonan genetiivimuotoja. Tässä käsittelen lisäksi monikon 3. persoonan genetiiviä, joka on muodostettu samankaltaisesta sekundaarista konsonanttivartalosta kuin yksikön 3. persoonan partitiivi.

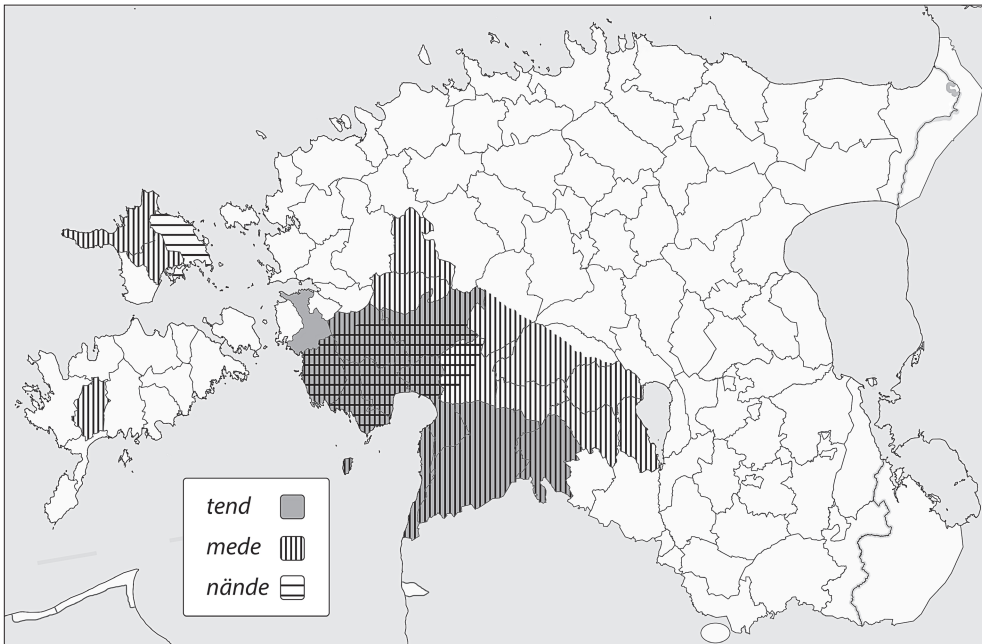
5.2.2.1. Persoonapronomininit

Artikkelissa [1] on esitetty lounaisitämerensuomalaisina eräitä persoonapronominien taivutusmuotoja: yksikön 3. persoonan partitiivi, esim. liK *tānda* ~ liS *tāmd* ~ *tānd* ~ *tend* 'häntä'; monikon 1. ja 2. persoonan genetiivi, esim. liK *mā'd* ~ liS *mād* ~ *mede* 'meidän', liK *tā'd* ~ liS *tād* ~ *tede* 'teidän'.

Yksikön 3. persoonan partitiivin muoto on muodostettu konsonanttivartalosta **tām-tā*, jonka tavunvälisessä konsonanttiyhtymässä on tapahtunut koartikulatiivinen *m > n / _t*, joka on luonteeltaan yleinen ääntenmuutos ja voi siten tapahtua kielen eri vaiheissa, vanhemmasta muutoksesta esim. liK *tundə* ~ liS *tunda* ~ *tunn* 'tuntea' < mksm **tunte-* < kur **tumtə-*, myöhemmästä esim. liKI *amtlə* ~ liKL *antlə* ~ liS *antl* 'haukotella' < **ammottēle-*, liKI *rōntəz* ~ liKL *rāntəz* ~ liS *rānt* ~ *raānt* ~ *ra^ont* ~ *rāont* ~ *rāmt* ~ *rāmd* ~ *rāomd* 'kirja' < **raamattas* (LW: 9–10, 345, 439; SLW: 26, 162, 201). Muutoksen *m > n / _t* myöhempi vaihe on kuurinmaanliivin esimerkkien perusteella tapahtunut varhaisen sisäheiton jälkeen vähintään kuurinmaanliivissä. Salatsinliivin vastineissa taas esiintyy vaihtelua *n ~ m*, joka persoonapronominin tapauksessa voi johtua pronominin muissa muodoissa esiintyvistä *m*:stä (selitys ei kuitenkaan sovi esitettyihin esimerkkeihin, joissa *m* on muuttunut *n*:ksi tai etymologinen *m* on säilynyt).

Lounaisvirolaiset muodot *tend* ~ *tānd* palautuvat myös pronominin konsonanttivartaloon, mutta *e*-vokaaliseen muotoon on mahdollisesti vaikuttanut pronominin pohjoisvirolainen vastine *tema*. Lounaisvirolainen pronomini ei kuitenkaan itsessään johdu pohjoisvirosta, jossa vastaava muoto on *teda*. Lounaisitämerensuomalainen yksikön partitiivimuoto onkin innovaatio, jossa ilmenee samankaltainen liittyminen konsonanttivartaloon kuin monikon 3. persoonan muodoissa. Muoto on esiintynyt lounaisvirossa viimeistään 1700-luvun alussa (ks. Pajusalu 2013: 105).

Keski- ja itämurteinen (myös Kaarmassa, Pöidessä ja Muhussa sekä länsimurteissa hajanaisesti esiintyvä) *nemad* ~ *nemäd* taipuu genetiivissä *nende*, joka esiintyy nominatiivimuotoa laajemmalla alueella eli keski- ja itämurteiden lisäksi mulkissa, pohjoisviron rannikko- ja saarimurteissa sekä hajanaisesti länsimurteissa ja eteläviron tartossa. Länsimurteissa esiintyy myös muoto *nānde*, esim. *Vig nāndel* 'heillä'. Länsimurteissa (sekä Tormassa) esiintyykin nominatiivissa *nāmad* ~ *nāmād*, joka selittää muodon *nānde* (EMS: *nemad*). Yhteistä muodoille *nende* ~ *nānde* on monikon genetiivin tunnuksen *-de* liittyminen konsonanttivartaloon **nām-ten*. Persoonapronominien *tend* ~ *tānd* 'häntä', *mede* 'meidän' ja *nānde* 'heidän' levikit on esitetty kartassa 36 alla.

Kartta 36: Lounaisitämerensuomalaisten persoonapronominien levikki.

Monikon 1. ja 2. personan genetiivit on lounaisvirossa samoin muodostettu *de*-tunnuksella: *mede* 'meidän' < **meten* ja *tede* 'teidän' < **tetēn* (EMS: *me*; Viitso 2008 [2003]: 92–94; Pajusalu 2013: 104). Näissä muodoissa esiintyy tunnus **-ten*, joka on yleisesti monikon genetiivin tunnus liivissä, pohjoisvirossa ja länsisuomessa, kun taas muussa itämerensuomessa monikon genetiivin tunnus on kaksitunnuksinen **-i-ten*. Itämerensuomen suffiksaalinen astevaihtelu johti **i:n* katoon painottoman tavun jäljessä, jolloin äännelaillinen kehitys pohjoisvirossa on **jalkaten* > **jalka,en* > *jalge*, joka esiintyykin murteissa. Yleiskielisessä pohjoisviron muodossa *jalgade* tunnus on levinnyt analogisesti kaksitavuisista sanoista, joiden ensitavu on lyhyt, esim. *kalade* (Viitso 2008 [2003]: 93).

Monikon 1. ja 2. persoonapronominin muodot eivät pohjoisvirossa kuitenkaan vastaa yleisen monikon genetiivin tunnuksen levikkiä, sillä *meie* ~ *meite* ~ *meide* ja *teie* ~ *teite* ~ *teide*, jotka vastaavasti palautuvat kaksitunnuksiin **me-i-ten* ja **te-i-ten*, esiintyvät pohjoismulkkia ja võro-settoa lukuunottamatta koko virolaisella

kielialueella (EMS: me). Persoonapronominien levikki selittyy sanojen ylisuurella frekvenssillä, jolloin kaksitunnuksiset muodot ovat levinneet leksikaalisesti diffuusion kautta (Viitso 2008 [2003]: 94). Tällöin lounaisitämerensuomalaiset monikon persoonapronomit edustavat säilymää.

5.2.3. Yhteenvedo taivutusopista

Verbien taivutusopilliset muutokset eli yksikön 1. persoonan tunnuksen kato (5.2.1.1.) ja aktiivin preteritipartisiipin muodot (5.2.1.2.) liittyvät laajalevikkisiin loppu- ja sisäheittoihin. Erityisesti yksikön 1. persoonan tunnuksen kadolla on yhteneväinen levikki luvussa 5.1. esitettyjen fonologisten piirteiden kanssa.

Aktiivin preteritipartisiipin muodot kuvastavat sisä- ja loppuheitosta seuranneita eriasteisia kehitysvaiheita. Muoto *ol̃nd* on laajalevikkisin ja siitä ovat johdettavissa muodot *ol̃n* ja *oñd*. Lounaisviron ja mulkin *n*:lliset muodot vastaavat liivin yksikön partisiippiä, mutta ainakin mulkin muodot ovat johdettavissa sen säännöllisestä vokaalireduktiosta. Lounaisviron muodot taas ovat johdettavissa partisiipin tunnuksen loppuheitosta *-nd* > *-n*, jolloin ne vastaisivat liivin kehitystä. Lounaisvirossa kuitenkin ei esiinny eroa yksikön ja monikon partisiippien välillä kuten liivissä, joten lounaisviron muotoon on voinut vaikuttaa kielikontaktit liivin kanssa. Kontaktiselitys sopii myös mulkkiin, joten lounaisitämerensuomalaiset *n*:lliset muodot ovat osoitus areaalisesta kehityksestä. Muodot ovat kehittyneet yksikön 1. persoonan tunnuksen kadon jälkeen, sillä persoonatunnuksen kato liittyy murteissa yleiseen sananloppuisen **n:n* katoon.

Persoonapronominien muodot (5.2.2.1.) ovat sen sijaan paikallisempia Riianlahden murteissa. Yksikön 3. persoonan partitiivimuoto on innovatiivinen, joskin siinä esiintyy samankaltainen kehitys kuin monikon 3. persoonan pronominin genetiivimuodossa. Monikon 1. ja 2. persoonan pronominien genetiivimuodot edustavat taas lounaisitämerensuomalaisia säilymiä. Näin ollen yksikön 3. persoonan partitiivimuoto on ainoa taivutusopillinen piirre, joka tukee lounaisitämerensuomen hypoteesia.

5.3. Johto-oppi

Kuten taivutusopillisten piirteiden tapauksessa, myös yhteisiä johto-opillisia piirteitä esiintyy lounaisitämerensuomalaisissa kielissä. Artikkelissa [1] on esitetty refleksiivinen **kU*-verbijohdin, jota käsitellen alaluvussa 5.3.1., ja denominaalinen *l(a)*-johdin, jonka esittelen lyhyesti alaluvussa 5.3.2. Artikkelissa [4] olen analysoinut denominaalisia johtimia **-As* : *-AhA-*, **-kAs* ja **-kkAs*, joiden yleiskatsauksen esitän alaluvussa 5.3.2.1. Lisäksi täydennän alaluvussa artikkelin johtopäätöksiä analysoimalla liivin *az*-päätteisiä sanoja. Artikkelissa [5] olen käsitellyt liivin *i*-adjektiivveja mainiten liivin muodolle mahdollisia vastineita eteläitämerensuomalaisissa kielissä. Näitä vastineita analysoin tarkemmin alaluvussa 5.3.2.2.

5.3.1. Refleksiivinen **kU*-verbijohdin

Artikkelissa [1] on esitetty mulkissa ja liivissä esiintyviä johdoksia, jotka on muodostettu johdinten **-U-* ja **-kU-* avulla, esim. liKL *panūb* 'paneet' (vrt. viP *paneb*), liK *lopūb* ~ viEM *lōpus* 'loppuu' (vrt. viP *lōpeb*), viEM *tōzus* 'nousee' (vrt. viP *tōuseb*); liKL *vīrgəb* ~ Krk *vōdrgus* 'vieraantuu'.

Mulkissa esiintyvän *u:n* voi tulkita itämerensuomessa yleisemminkin esiintyväksi refleksiiviseksi (t. refleksiivis-automatiivis-translatiiviseksi) **U*-johtimeksi, vrt. sm *loppua*. Liivissä jälkitavun vokaalin analysointi refleksiiviseksi johtimeksi ei ole itsestään selvää, sillä kantaliivissä jälkitavun keskisuppeat vokaalit sulautuivat *u:hun*, esim. liKL *panūb* ~ liS *panub* ~ *paneb* < **paneb*, liKL *tulūb* ~ liS *tulub* < **tuleb* (Posti 1942: 42, 48; Kettunen 1947: 34; Kallio 2016: 43; Kuokkala 2020: 194; Jantunen 2025: 22; SLW: 144; ks. myös 5.1.10. yllä). Joissain verbeissä jälkitavun *u* voi taas hyvinkin palautua alkuperäiseen refleksiiviseen johtimeen, kuten alaluvussa 5.1.5. käsitellyissä *a*-vartaloisten varianttien välillä vaihtelevissa verbeissä liKL *astūb* 'astuu', liKL *istūb* ~ liS *istub* 'istuu', liS *ṭulumub* 'kylmettyy', liS *māngub* ~ *māṅub* 'leikkii'.

Myös liK *lopūb* ~ liS *lopp* : *lopub* 'loppua; puuttua' (SLW: 111) saattaa edustaa refleksiivistä johdosta. Sanan itämerensuomalaisissa vastineissa, esim. viP, viE *lōpe(b)* ~ *lōppeb* ~ *lōpō(b)* ~ *lōpeb* ~ *loppieb* (EMS: löppema), esiintyy johtamaton verbivartalo, jollaiseksi Kuokkala rekonstruoi mahdollisesti myös liivin vastineen. Liivin muotoa vastaavat äänteellisesti lähinnä suomen, karjalan ja Kukkosin vatjan vastaavalla johtimella muodostetut vastineet, minkä lisäksi suomen ja karjalan johtamaton verbi *loppia* ~ *loppie* on saanut transittiivisen merkityksen 'lopettaa' ilmeisesti intransitiivisen *loppua*-johdoksen kehityttyä (Kuokkala 2020: 198–199). *U*:llinen johdos esiintyy myös Kuusalussa ja Vaivarassa muodossa *loppuma* : (*ma*) *lobun* sekä Leivun murteessa muodossa *löppuma* : (*ta*) *lōpus* (EMS: löppuma). Rannikkomurteen muodon voi levikin perusteella yhdistää suomalais-karjalaiseen sanueeseen, mutta liiviläis-mulkki-leivu-sanueen levikki muodostaa oman alueellisen kehityksensä. Yhteiseen alueelliseen ilmiöön kuuluvien eteläviron vastineiden perusteella voi olettaa myös liivin jälkitavun vokaalin edustavan refleksiivistä johdinta.

Samankaltaista refleksiivisen johtimen alueellista leviämistä sanastossa voi edustaa myös mulkin verbi *tōzus*, jonka salatsinliivin vastine liS *nūš* : *nūšub* (SLW: 133–134) voi edellä mainittujen *u*-vartaloisten verbien tavoin edustaa refleksiivistä johdosta. Kuurinmaanliivin vastineessa liK *nūzə* : *nūzəb* (LW: 258) tapahtuneesta jälkitavun reduktiosta johtuen (ks. 5.1.10. yllä) ei voi päätellä, mikä jälkitavun vokaali kuurinmaanliivin sanassa on alkujaan ollut.

Itämerensuomen refleksiivinen *U*-johdin palautuu kantaauralin **w*-johtimeen (Lehtisalo 1936: 38–42). Kuokkala (2020) on ehdottanut automatiivis-passiivisen **w*-johtimen olevan kantaauralin **p*-johtimen heikentynyt allomorfi pääpainottomassa tavunloppuisessa asemassa, esim. **näkəp-tək* > **nəkəw-tək* > mksm **näkū-tək* >> sm *näky-ä*. Itse **p*-johdin olisi säilynyt yksitavuisten vartaloiden johdoksissa kuten sm *juopua* < **joopu-*, joskin itämerensuomalainen *-pU-* itsessään olisi muodollisesti kahden edellä mainitun samakantaisen johtimen yhdistelmä.

Esitänkin, että artikkelissa [1] esitelty johdin **-kU-* olisi samankaltainen yhdysjohdin kuin *-pU-*. Johdin sisältää ensimmäisenä elementtinään translatiivisen johtimen, joka on rekonstruoitu kantaauralin muotoon **-kA-* (Lehtisalo 1936: 351–355).

Liivin *-gə-* on perinteisesti rekonstruoitu *A:llisesta muodosta kehittyneeksi (Setälä 1899: 99–100; Väveri 1974: 377–378; Lehtinen 1985: 64, 65; Hallap 2000 [1955]: 279; Kuokkala 2019: 169, 170–171).

Mulkissa **kU*-johdin esiintyy kahdeksassa verbissä: *näugma* : *näugu* 'naukua (Hel, Trv)', *määrgume* (~ *määrume*) 'likaantua', *päevgume* 'ruskettua auringossa', *suulgume* 'muuttua suolaiseksi' (vrt. viP *soolduma*), *söörume* (~ *söörume*) 'antaa maitoa', *tuulgume* 'tuulettaa; kuivua tuulessa', *vöörume* 'vieraantua' ja *öörume* (~ *öörume*) 'hiertyä' (MS: *näugma*, *määrgume*, *päevgume*, *suulgume*, *söörume*, *tuulgume*, *vöörume*, *öörume*). Kolmella verbillä on **tU*-johtimellinen variantti mulkissa ja lisäksi yhdellä pohjoisvirossa. Tällä johtimella muodostetaan yleisemminkin itämerensuomen refleksiiviverbejä, vrt. sm *hiertyä*.

Liivissä esiintyy 21 **kU*-johtimella muodostettua verbiä, jotka on esitetty taulukossa 4 alla.

Taulukko 4. Liivin **kU*-verbit.

LiKL	LiKI	LiS	Merkitys	LW
-	<i>gabāgə</i> : <i>gabāgəb</i>	-	'olla hämmentynyt'	55
(<i>gilbə</i> ~ <i>gülbə</i> : <i>gīlbub</i>)	<i>gilgə</i> ~ <i>gülgə</i> : <i>gīlgəb</i>	-	'peseytyä luonnonvedessä'	57
-	<i>gobāgə</i> : <i>gobāgəb</i>	-	'paisua (vaahdoten)'	59
-	<i>kālig</i> : <i>kāligəb</i> (SjW)	-	'huimata'	178
<i>lābagə</i> ~ <i>lābagə</i> (Lž.)	(<i>lāpātə</i> : <i>lāpātəb</i>)	-	'löyhyntyä'	212
-	<i>māgə</i> : <i>māgəb</i>	-	'määkyä'	240
-	<i>nurgə</i> : <i>nurgəb</i>	-	'nurkua'	257
<i>ṅaugə</i> : <i>ṅaugub</i>	<i>ṅaugə</i> : <i>ṅaugəb</i>	-	'naukua'	260
<i>osāgə</i> : <i>osāgub</i>	(<i>josābə</i> : <i>josābəb</i>)	-	'hämmentyä, olla ymmällään' ('hämmentyä, odottaa')	91–92, 264
-	<i>pūgə</i> : <i>pūgəb</i>	-	<i>i'lezə p.</i> 'ripustaa, hirttää'	321
-	<i>pū'gə</i> : <i>pū'gəb</i>	-	'puhaltaa'	321
<i>rabāgə</i> : <i>rabāgub</i>	<i>rabāgə</i> : <i>rabāgəb</i>	-	'johtaa ~ juolahtaa mieleen'	327
-	<i>rābāgə</i> : <i>rābāgəb</i>	-	'jäähtyä'	350
<i>zorgə</i> : <i>zōrgəb</i>	<i>zorgə</i> : <i>zōrgəb</i>	-	'vetää, liukua'	401
-	<i>uigə</i> : <i>ūigəb</i>	(<i>vuigl</i> : <i>vuiglub</i>)	'hävetä'	448
-	<i>vēlagə</i> : <i>vēlagəb</i>	-	'kulua'	480
<i>vī'egə</i> : <i>vī'egub</i>	<i>vī'egə</i> : <i>vī'egəb</i>	-	'olla itsepäinen ~ oikullinen, valittaa'	485
<i>vīrgə</i> ~ <i>vīrgə</i> : <i>vīrgub</i> ~ <i>vīrgub</i>	(<i>vōrbə</i> : <i>vōrbub</i> (Sr.))	-	'vieraantua'	494
<i>vuoigə</i> : <i>vūoigub</i>	<i>voigə</i> : <i>vōigəb</i>	<i>oig</i> : <i>oigub</i>	'uida'	503
<i>ädāgə</i> : <i>ädāgub</i>	<i>ädāgə</i> : <i>ädāgəb</i>	<i>edag</i> : <i>edagub</i>	'pelätä, pelästyä'	512

Suurin osa liivin **kU*-verbeistä (17) esiintyy itäkuurinmaanliivissä, 9 yksinomaan kyseissä murteessa. Yhtä monta verbiä esiintyy myös länsikuurinmaanliivissä, joista kolmen itäkuurinmaanliiviläinen vastine on muodostettu eri johtimella: *lābagə* ~ liKI *lāpātə* 'löyhyntyä', *osāgə* ~ liKI *josābə* 'hämmentyä', *vīrgə* ~ *vūrgə* ~ liKI *vōrbə* 'vieraantua'. Toisaalta johdinten edustus on päinvastainen sanueessa liKI *gilgə* ~ *gūlgə* ~ liKL *gilbə* ~ *gūlbə* 'peseytyä luonnonvedessä', jonka länsikuurinmaanliivin muoto on itämerensuomalaisen vastineiden, kuten sm *kylpeä*, va *tšūlpīä* 'kylpeä' (SSA: kylpeä) perusteella alkuperäinen. Vain kahdella sanueella on levikki koko liivissä, jotka ovat samalla salatsinliivin ainoat **kU*-johtimella muodostetut verbit: liKI *vōigə* ~ liKL *vuōigə* ~ liS *oig* 'uida' (LW: 503; SLW: 137) ja liK *ādāgə* ~ liS *edag* : *edagub* 'pelätä, pelästyä' (LW: 512; SLW: 54). On kuitenkin aihetta olettaa myös salatsinliivissä olleen enemmän **kU*-johdoksia, sillä artikkelissa [1] esitetyllä mulkin verbillä *vōđrgus* 'vieraantuu' on vastine vain länsikuurinmaanliivissä *vīrgə* ~ *vūrgə*.

Neljä johdosta on muodostettu yksitavuisesta onomatopoeettisesta vartalosta: *māgə*, *nurgə*, *ņaugə* ja *pū'gə*. Näistä vartaloista samalla johtimella muodostettuja on laajemminkin itämerensuomessa, esim. sm *määkyä*, *nurkua*, *naukua*, *puhkua*. Kettunen rinnastaa vielä liivin *zorgə* ~ *zořgə* itämerensuomen virtaavaa ääntä kuvastavaan **sori*-sanueeseen, esim. viP *soristada*, *sorida*, sm *sorista*, *surista*. Liivin sanuetta ei ole rinnastettu itämerensuomen sanueeseen SSA:ssa tai EES:ssa, mutta länsikuurinmaanliivin *r* viittaisi **sori*-vartaloon, jollon Kettusen rinnastus on perusteltu ja liivin *zorgə* ~ *zořgə* olisi näin ollen viides onomatopoeettiseen vartaloon liittynyt johdin. Mordvalaiskielissä esiintyy deskriptiivis-onomatopoeettinen johdin **-g(ə)*, esim. mo *gajgoms*, er *gaigems* 'kaikua'. Mordvalaiskielten johdin palautuu muotoon **-ka-* ja on siten itämerensuomalaisen yhdysjohtimen alkuelementin vastine (Hallap 2000 [1955]: 127–128).

Deskriptiivis-onomatopoeettisen johtimen rinnalla esiintyy refleksiivinen **kU*-johdin. Liivissä refleksiivinen johdin voi olla peräisin yksitavuisen vartaloiden deskriptiivis-onomatopoeettisesta **kU*-johtimesta, kuten voi huomata esimerkiksi yleisliiviläisestä sanueesta *ādāgə* ~ *edag*, edellä mainitusta *gə*-johtimen vaihtelusta refleksiivisen *bə*-johtimen kanssa tai Kettusen rinnastamasta liKI *gabāgə* pohjoisviron vastineesta *kabada* 'liikehtiä levottomasti; siepata, varastaa'. Pohjoisviron sanalle taas on SSA:ssa annettu vastineeksi esim. sm *kapaista* 'juosta vikkellästi, keveästi; kavahtaa pystyyn, äkkiä kiivetä; sipaista' (SSA: kapaista).

Muutaman sanan kohdalla on syytä kommentoida liivin sanojen rinnastuksia. Ensinnäkin, Kettunen esittää sanalle *uigə* 'hävetä' rinnatuksen sm *huieta* : *huikeaa* 'sokaistua', mutta liivin sanassa esiintyy sama vartalo kuin adjektiivissa *uidi* 'häpeällinen', joka palautuu kantasuomen muotoon **ujēta* (ks. artikkelin [5] liite). Tämä sanue liittyy semantiikkansa puolesta paremmin suomen sanaan *ujo*, jossa taas esiintyy johdin *-o*, ja näin voi siis myöhäiskantasuomen vartaloksi rekonstruoida **uji*. Toisekseen, johdoksen *vī'egə* 'olla itsepäinen, oikullinen; valittaa' Kettunen esittää johdokseksi sanasta *vijā* 'myrky j.m.'. Liivin johdos palautuu kuitenkin vokaaliensa takia muotoon **vehagu-* (perustelusta ks. 5.5.1.7. alla).

Esitetyistä verbeistä vain sanueella liKI *vōigə* ~ liKL *vuōigə* ~ liS *oig* 'uida' ei ole refleksiivistä merkitystä. Mahdollisesti johtimen liittymiseen on vaikuttanut vartalon yksitavuisuus, joka ilmenee myös edellä mainituista onomatopoeettisista

sanoista. Eteläviron võrossa esiintyy kuitenkin vastaavanlaisia johdoksia *oidma* : *oiduq* ~ *oiduma* : *oidudaq* 'uida' (VES: ujuma), joissa esiintyy edellä mainittu **tU*-johdin. On siis mahdollista, että liivin refleksiivinen johdos edustaa eteläviron kanssa vanhaa, ehkä jopa keskikantasuomalaista uudennosta.

Liivin sanalla esiintyy myös vastine Mustjalassa muodossa *oiguma* (ks. 5.5.3.5. alla). Kyseistä sanaa voisi pitää liiviläislainana, mikäli se esiintyisi yksittäisenä esimerkkinä *gu*-päätteestä. On kuitenkin muitakin refleksiivisiä *gu*-johtimella muodostettuja verbejä, joilla on lounaisvirolainen levikki, esim. *arguma* 'haarautua', vrt. *hargnema* (EMS; VMS: arguma).

Lounaisvirossa esiintyy myös *gu*-johdoksia, jotka varioivat *bu*- ja *du*-johdinten kanssa: *leiguma* (Khk, Kse, Mar, Pöi, Rei, Ris, San, VII) ~ *leibuma* (Var) 'lämmetä', *toiguma* (Aud, Kse, Mar, Mär, Nis, Vig) ~ *toibuma* (Mar, Tös, Saa, Sim, Var, Vig) 'lämmetä'.

Joissain tapauksissa *gu*-aines on reanalysoitu johtimeksi ja se vaihtelee *du*-johtimen kanssa, esim. *aeguma* ~ *aeduma* 'valmistua' (< **aiko*- > sm *aikoa*), jonka *du*:llinen johdos esiintyy pääosin keskimurteissa Võrtsjärvestä Kuusaluun ulottuvalla alueella (EMS; VMS: aeduma), tai *pelguma* (Jäm, Pha, VNg) ~ *peelduma* (PJg, Vig) 'pelästyä; paeta, mennä turvaan t. suojaan' (EMS; VMS: pelguma, peelduma).

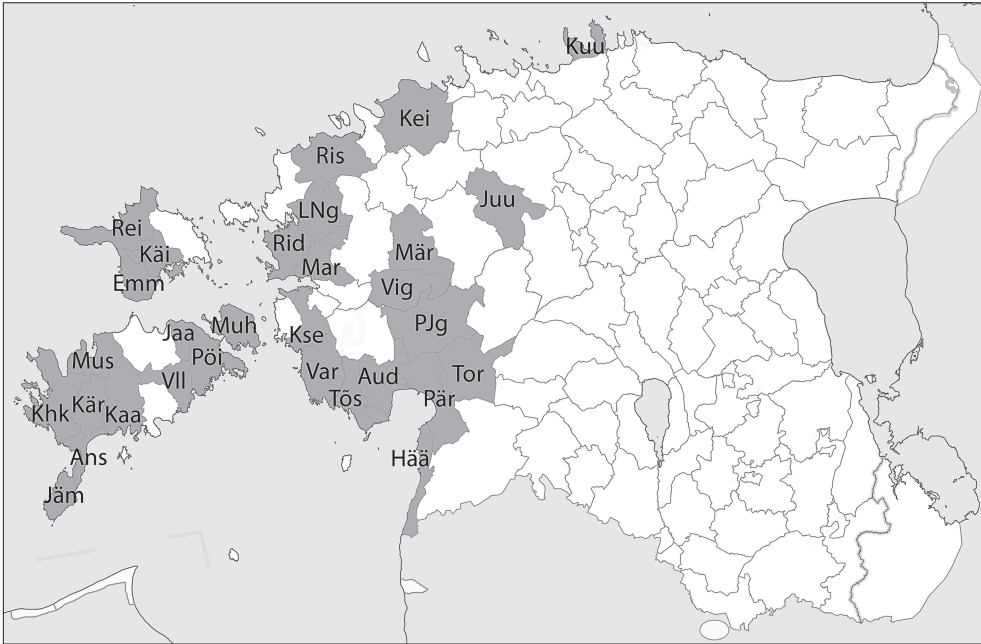
Päinvastainen kehitys esiintyy sanoissa *arguma* (Jöh) ~ *arbuma* 'noitua' ja *irguma* (Kaa, Khk, Pöi) ~ *irduma* (Muh) 'irrota', joissa *bu*- tai *du*-aines vuorostaan on reanalysoitu johtimeksi ja korvattu *gu*-johtimella (EMS; VMS: arbuma, arguma, irduma, irguma).

Yksittäisiä sanueita lukuun ottamatta (Jöh *arguma* 'noitua') *gu*-johdoksilla on lähinnä lounaisvirolainen levikki. Johdinmalli ei siis ole vain liiville ja mulkille yhteinen kuten piirre on artikkelissa [1] esitetty, vaan se on laajalevikkinen Riianlahden murteille ominainen uudennos.

5.3.2. Nominien johtaminen

Liivissä on muutamia nomineja, jotka on johdettu sekundaaristi itämerensuomessa laajemminkin esiintyvällä päätteellä *-l(a)*, esim. liK *dūrbal* 'turve' (LW: 43), liK *mätäl* 'mätäs' (LW: 239), liK *nodāl* ~ liS *nodal* 'nokkonen' (LW: 250; SLW: 132), liS *siemil* 'siemen' (SLW: 174).

Kuurinmaanliivin sanalla *dūrbal* on lounaisvirossa tarkka vastine, nimittäin *turval* 'turve, mätäs'. Salatsinliivin sanan *siemil* vastine taas esiintyy mulkin Hallisten ja Karksin murteissa muodossa *seemel* 'siemen' (ks. kartat 37 ja 38 alla).

Kartta 37: Sanan *turval* 'turve', *mätäs* 'levikki'.

Kartta 38: Sanan *seemel* 'siemen' levikki.

Nominien johtaminen *l(a)*-päätteellä vaihtelee sanakohtaisesti levikiltään. Yhteinen johdos voi tällöin viitata joko myöhempään lainaan kielestä toiseen tai aiemman kielimuodon innovaatioon. Aiemman kielimuodon innovaation ja siten yhteisen kantamurteen osoittamiseksi on oltava kuitenkin enemmän vastaavuuksia kuin muutama yksittäinen sana. Lounaisitämerensuomalaiseen innovatiiviseen nomininjohtamiseen viittaa denominaalisten johdinten *-As : -AhA-, *-kAs ja *-kkAs lounaisitämerensuomalaisine vastineineen, joista tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

5.3.2.1. Denominaaliset johtimet *-As : -AhA-, *-kAs ja *-kkAs

Denominaaliset johtimet *-As : -AhA-, *-kAs ja *-kkAs, joita olen käsitellyt artikkelissa [4], viittaavat mahdolliseen lounaisitämerensuomalaiseen kehitykseen. Artikkelissa käsitelen yhteensä 19 sanuetta, jotka on muodostettu edellä mainittujen johdinten avulla.

Johtimet itsessään ovat itämerensuomessa laajalevikkisiä. Johdin *-As : *-AhA- on yleisitämerensuomalainen ja peräisin erivaiheisista indoeurooppalaisista lainasanoista, esim. *taivas* ← i-ir, *porsas* ← kbs, ja *kuningas* ← grm. Johtimet *-kAs ja *-kkAs ovat sekundaareja ja muodostuneet edellämainitun johtimen ja vastaavasti johdinten *-kA ja *-kka yhteensulaumasta. Kuurinmaanliivissä johtimet ovat kehittyneet vastaavasti muotoon -az ~ -(ə)z, -gəz ja -kəz, lounaisvirossa taas -as ~ -es, -gas ja -kas. Kuurinmaanliivissä on johdin -(ə)z levinnyt yhteensä 150 sanavartaloon, joilla on itämerensuomalaisia vastineita. Asteittaista leviämistä osoittaa se, että 150:stä *-As : *-AhA- tapauksesta vain 22 palautuu kantasuomen vartaloon, esim. liKI *a'bbərz* ~ liKL *a'brəz* 'hauras' < mksm **hapras* ← grm **sawras*, liKI *pū'dəz* ~ liKL *pū'ʔs* 'puhdas' < mksm **puhtas* ← blt **pōstas*.

Mainittakoon, että myös Vääri (1974: 88–90) luettelee 22 sanaa, joissa hän katsoo olevan alkuperäisen z-johtimen. Hänen listauksensa eroaa kuitenkin omastani, enkä ole löytänyt johdonmukaista perustetta sille, millä kriteerein hän on sanansa valinnut: esimerkiksi virolaislaina *ukāz* 'ylpeä' kuuluu luetteloon, mutta indoiranilaislainana esitetty *pūoraz* 'porsas' ei kuulu, joskin hän luettelee sanan myöhemmin liitettä käsittelevässä osiossaan; suppealevikkinen *vōrbəz* 'vieras' sisältyy luetteloon, mutta kantasuomalainen liKI *q'dəz* 'ahdas' ei sisälly; luetteloon on sisällytetty analogisia muotoja; jne. Tästä johtuen en olekaan käyttänyt tätä Väärin tutkimuksen osaa omani lähteenä.

Kantasuomalaisten johdosten ohella kolmellatoista kuurinmaanliivin *s-päätteisellä sanalla on eteläitämerensuomalainen vastine, joka yleensä on sekundaarilla *s-päätteisellä johtimella muodostettu, esim. liK *kajāg(ə)z* ~ liS *kajāgəs* ~ viP *kajakas* ~ sm *kajava* 'lokki', liK *sūongəz* ~ viP *soomus* 'suomu' ~ sm *suomu*.

Näiden lisäksi neljällätoista kuurinmaanliivin (ə)z-päätteisellä sanalla on lounaisvirolainen vastine, esim. liKL *a'dləz* ~ viL *ädalas* 'odelma' ~ viP *ädal id.*, liK *o'unəz* ~ viL *ahunas* 'ahven' ~ viP *ahven id.*, liK *pē'gəz* ~ viL *pähkes* 'pähkinä' ~ viP *pähkel id.*, liKI *vōrābəz* ~ liKL *vuorābəz* ~ viL *oravas* ~ *orabas* 'orava' ~ viP *orav id.* Sekundaarilla *kAs-johtimella on lounaisitämerensuomalainen levikki esimerkiksi sanoissa liK *gadāg(ə)z* ~ liS *kadag* ~ *gadāg(ə)s* ~ viL *kadagas* 'kataja', liK *pī'ləg* ~ viL *pī'lgəz* ~ viL *pihelgas* ~ *peelgas* 'pihlaja'.

Muutamissa artikkelissa [4] luetelluissa sanueissa esiintyy vaihtelua *az-* ja *(ə)z-* päätteen välillä, esim. liKI *āiraz* ~ liKL *airəz* 'airo', liK *pārdaz* ~ *pardəz* (Kl.) 'parras', liK *tōrdaz* (Sr.) ~ *tōrdəz* 'vati'. Olen jättänyt artikkelissa *az-*päätteiset sanat käsittelemättä, mutta nämä sanat mahdollistavat suhteellisen kronologian osoittamisen päätteelle. Liivin *az-*loppuisten sanojen tarkastelu osoittaa, että päätteet *-az* ja *-(ə)z* palautuvat äänneilmailisten kehitysten kautta kantaliivin muotoon **-as*. Näin on mahdollista rinnastaa liivin ja lounaisviron **as-*loppuiset johdokset, mikä vahvistaa esitystäni **as-*johtimen lounaisitämerensuomalaisesta mallista. Niinpä täydennän tässä artikkelin johtopäätöstä käsittelemällä myös *az-*päätteisiä sanoja.

Kuurinmaanliivissä esiintyy RW:n mukaan 105 *az-*päätteistä sanaa, joista artikkelissa [4] käytetyn seulonnan jälkeen (poistamalla partikkelit, konjunktiot, adverbit, yhdyssanat, fonologiset variantit, uudemmat lainasanat ja *ka'z*, jonka *-a'z* edustaa vartaloa) saadaan 55 vartaloa: 35 substantiivia, 18 adjektiivia ja kaksi nominaalia (sanat on listattu liitteessä).

*Az-*päätteisistä sanoista 34:ssä esiintyy äänneilmailinen muoto. Mikäli ensitavussa on diftongi tai resonanttiin päättyvä umpitavu, diftongi tai vokaali pidentyy heikossa asteessa, edellä mainittujen kolmen esimerkin lisäksi esim. *ārmaz* : *arməd* ~ liKL *ārmaz* : *arməd* ~ liS *armes* 'armas' (LW: 19; SLW: 48). Mikäli ensitavu on avotavu tai umpitavu päättyy klusiiliin, jälkitavun vokaali on heikossa asteessa puolipitkä, esim. liK *kitsāz* 'kitsas' (LW: 130), liK *rikāz* : *rikkəd* 'rikas' (LW: 337), liK *purāz* : *pu'rrəd* 'taltta' (LW: 318).

Kahdessatoista sanassa esiintyy kuurinmaanliiville ominainen vartalon heikko aste vartalon mukauduttua liivin astevaihteluun (Viitso 2007; Kallio 2016: 58), esim. liK *jōtaz* : *joutəd* 'keppi, sauva, vitsa' (LW: 93), liK *kīlaz* : *kiļəd* 'sileä; jäinen' (LW: 133), liK *kīraz* : *kirrəd* ~ liS *kiru* 'kirves' (LW: 135), liKI *kōraz* ~ liKL *kāraz* : *karrə* ~ liS *karas* 'karvas' (LW: 151), liKI *kōvaz* : *kōuvəd* ~ *kōuvə-pū* ~ *kō'uv* (Ii.) ~ liKL *ki'uv* ~ *kū'uv* ~ liS *kūu* : *kūuvud* 'koivu' (LW: 120, 122), liKI *nōlaz* : *naļəd* 'leikkisä' (LW: 252), liKI *ōlaz* ~ liKL *ālaz* : *aļəd* ~ liS *all* ~ *ales* : *alljed* 'vihreä; harmaa (SjW)' (LW: 267), liKI *pōlaz* : *paļəd* ~ liS *palles* ~ *pales* : *palled* ~ *palled* 'paljas' (LW: 307), liKI *pūraz* : *puřəd* ~ *pūraz* : *purrəd* (Kl.) ~ liKL *pūraz* ~ *pūrit* ~ *pūrit* : *puřəd* ~ liS *puri* 'purje' (LW: 322), liK *rēnaz* ~ *rēnaz* : *rēnəd* ~ *reinəd* 'sivulauta, reuna' (LW: 334), liK *tēbaz* ~ *teib* : *teibəd* ~ *tibā* (Lž.) ~ *tebā* (Kl.) 'säynävä; pikkutuulenkala (SjW)' (LW: 412), liK *tōvaz* : *touvəd* ~ liS *touvi* 'taivas; myrsky' (LW: 429).

Sanueen liKI *sōbrā* ~ *sōbrāz* (Kl.) ~ *sō'bbərz* (SjW) ~ liKL *sū'brəz* 'ystävä' itäkuurinmaanliivin muodot ovat virolaislainoja (LW: 359–360). SSA:ssa *sōbrā* ~ *sōbrāz* on esitetty todennäköiseksi lainaksi virosta, mutta Kettunen pitää lainaa ilmeisenä, sillä SjW:n *sō'bbərz*, liKL *sū'brəz* ja Setälän *sū'br* edustavat äänneilmailisia muotoja (mts.; SSA: seura). Muoto liKI *sōbrā* ~ *sōbrāz* on kuitenkin selvästi laina, sillä sanat, joiden kantaliiviläinen rakenne on **CVCLV*, ovat kuurinmaanliivissä kehittyneet säännöllisesti **CVCLV* > **CV'CL* > liKI *CV'CCəL(z)* ~ liKL *CV'CLə(z)*, esim. **abəne* > **a'bn* > liKI *a'bbən(z)* ~ liKL *a'bnəz* 'parta', **kagla* > **ka'gl* > liKI *ka'ggəl* ~ liKL *ka'gləz* 'kaula', **kagra* > **ka'gr* > liKI *ka'ggərz* ~ liKL *ka'grəz* 'kaura', **kedra* > **ke'dr* > liKI *kie'ddər* ~ liKL *kie'drəz* 'kehrä', **nagla* > **na'gl* > liKI *na'ggəl* ~ liKL *na'gləz* 'naula'. Tällöin myös äänneilmailisesti **sebra* > **sjbra* > **sj'br* > liKI *sō'bbərz* ~ liKL *sū'brəz* 'ystävä'.

Sanueen liK *ēlmaz* ~ *eļm* : *eļmād* 'helmi' ~ liS *jālm* : *jālmed* (LW: 45, 49; SLW: 72) kuurinmaan- ja salatsinliivin muodot viittaavat äännelaillisten kehitysten päinvastaiseen järjestykseen. Kuurinmaanliivin muoto *eļm* : *eļmād* on äännelaillinen kehitys kantasuomen muodosta **helmi* > sm *helmi*. Pääte *-az* on liittynyt vartaloon metafonian jälkeen, muuten olisi ***jēlmaz* < ***helmas*. Salatsinliivi kuitenkin palautuu juuri muotoon **helmas*, sillä ensitavussa **e* > *ä* sanoissa, joissa metafoonia ei esiinny (ks. 5.1.7. yllä). Salatsinliivissä **-as* on joko säilynyt (esim. *armes* 'armas', *karas* 'karvas', *palles* ~ *pales* 'paljas'), heittynyt (esim. *amm* 'hammas', *kāņ* ~ *kaņ* 'kangas', *lamm* 'lammas', *rat* 'pyörä', *taib* 'seiväs') tai sen esiintyminen vaihtelee säilymisen ja heittymisen välillä (esim. *all* ~ *ales* 'vihreä, harmaa', *kind* ~ *kinda* ~ *kindas* 'kinnas'), joten sanan *jālm* voi olettaa olleen aiemmin **jālmes* < **helmas*. Rekonstruktioon viittäisi myös se, että **-as*-pääte vaikuttaa heittyneen erityisesti salatsinliivin substantiiveissa. Voi olla, että kantaliivissä esiintyi vaihtelu **helmi* ~ **helmas*, jotka sulautuivat yhteen kuurinmaanliivissä metafonian jälkeen.

Kolmen sanan yksikkömuodon Kettunen esittää analogiseksi: liKI *kātsāz* : *kātsād* ~ liKL *kā'tsāz* : *kā'tsād* 'kalvosin' (LW: 178), liKI *pāļgaz* ~ liKL *pāļgaz* : *paļgād* 'luokki (L); luokkipatja (I)' (LW: 278), liK *rāngaz* : *rāngād* 'suitset, ohjat' (LW: 329, 331). Näistä ensimmäinen palautuu sanaan **kādūks* 'hiha', jonka äännelaillinen monikko olisi länsikuurinmaanliivissä esiintyvä *kā'tsād*. Näiden lisäksi esiintyy analoginen yksikkö myös viidessä (ə)z-päätteisessä sanassa, jotka olen esittänyt artikkelissa [4]: *ma'gdāz* : *ma'gdād* 'maltaat' < **magedad*, *mīm(əz)* : *mīmād* 'myymit' < **müümed*, *mōtkāz* : *mōtkād* 'ajatukset' < **meṭteged*, *nīdāz* : *nīdād* 'niidet' < **niided*, *sūrmāz* : *sūrmād* 'suurimot' < **suurmed*. Äännelaillisesti nämä sanat eivät ole kronologisessa ristiriidassa. Kolmessa ensin luetellussa sanassa on edellä kuvattu äännelaillinen ympäristö, eli joko lyhyen vokaalin sisältävä umpitavu tai pitkän ensivokaalin tapauksessa resonanttiin päättyvä ensitavu. Jälkitavun **a* redusoitui ensitavun pitkän vokaalin jäljessä (ks. 5.1.10. yllä), joten analoginen yksikkö voi yhtä hyvin olla peräisin vokaalireduktiota edeltäneestä vaiheesta, jolloin viiden jälkimmäisen muodot olisivat vastaavasti **ma'gdas*, **müümas*, **meṭkas*, **niidas*, **suurmas*. Vastaavasti astevaihtelullisten sanojen heikkoasteiset muodot kuten *kīraz* : *kīrrād* osoittavat, että heikon asteen pitkä vokaali kehittyi vasta vokaalireduktion produktiivisuuden päätyttyä.

Sanueet liKI *āiraz* : *airād* ~ liKL *airəz* : *airād* ~ liS *air* : *aired* 'airo' (LW 4–5; SLW 43) ja liKI *jērnaz* : *jernād* ~ *jērnaz* : *jernād* ~ *jōrnaz* : *jōrnād* ~ liKL *īernaz* : *jernād* (~ *jernāz*) ~ liS *jārn* : *jārnəd* ~ *jārnid* ~ *jern* : *jernəd* 'herne' (LW 67, 89, 90; SLW 72–73) ja liK *pūrdaz* : *purdād* 'poljin; porras (mon., liKL)' (LW: 322) viittaavat **-as*-päätteen liittyneen vartaloon jo kantaliivissä. Kuten edellä mainittu, salatsinliivin päätteettömät muodot voidaan palauttaa kantaliivin päätteellisiin muotoihin, sillä pääte näyttäisi säilyneen paremmin adjektiiveissa. Ensitavun vokaalin vaihtelu *ä* ~ *e* sanassa *jārn* ~ *jern* viittäisi myös jälkitavun **a*:han, kuten sanassa *jālm*, jolloin kantaliivin muodoksi voidaan rekonstruoida **hernas*. Kantaliiviläiseen päätteen lisääntymiseen viittäisi myös liKI *kōvāz* : *kōvād* 'koivu', joskin liKI *kōuvā-pū* ~ *kō'uv* (li.) ~ liKL *ki'uv* ~ *kū'uv* ~ liS *kūu* : *kūuvud* näyttävät päätteen lisääntyneen vain itäkuurinmaanliivissä. Itäkuurinmaanliivin muoto on kuitenkin kehittynyt liivin astevaihtelun mukaisesti, joten voidaan olettaa kantaliiviläistä vartalonvaihtelua **kjuvaz* ~ **kjuvu* < **keuvas* ~ **keuvu*.

5.3.2.2. *in-adjektiivien vahva-asteinen vartalo

Artikkelissa [1] on esitetty vahva-asteisen adjektiivin esiintyminen astevaihtelun nimellä. Kyseessä oleva piirre on kuitenkin täsmällisemmin ilmaistuna *in-adjektiivien (rekonstruktion perustelusta ks. alla) vahva-asteinen vartalo kautta paradigman, esim. liK *aigi* 'aikainen', *kuldi* 'kultainen'. Artikkelissa [1] liivin piirrettä on verrattu mulkkiin ja Muhun murteeseen, esim. Krk *aigine* 'aikainen', Muh, Krk *kuldine* 'kultainen'.

On kuitenkin syytä mainita, mitä vahva-asteisuudella kussakin kielessä tarkoitetaan, sillä liivin ja viron astevaihtelu eroavat ehdoiltaan.

Liivissä itämerensuomalainen astevaihtelu neutralisoitui, kun yksittäisobstruentit soinnillistuivat ja geminaattaobstruentit lyhenivät (Kallio 2016: 44). Liivissä astevaihtelu tarkoittaa painollisten tavujen vaihtelua vahvan ja heikon asteen välillä sanan taivutusparadigmassa. Vahvassa asteessa sanan ensitavussa on lyhyt ydinvokaali ja raskas tavun päätöselementti eli kooda ja jälkitavun vokaali joko redusoituu (ei-suppeat vokaalit) tai heittyy (suppeat vokaalit), esim. liK *kalā* (heikko) : *ka'llə* (vahva) 'kala : kalaa', *piṅ* (vahva) : *piṅəd* (heikko) 'koira : koirat'. Heikossa asteessa kooda puuttuu tai se on kevyt, esim. liK *kalād* [*kaləd*] 'kalat', *liepā* [*l'ēppā*] (heikko) : *lieppə* [*l'ēppə*] (vahva) 'leppä : leppää'. Kaksitavuisten nominien yksikön nominatiivi ja genetiivi ovat vokaalivartalosisessa heikossa asteessa ja yksikön partitiivi konsonanttivartalosisessa vahvassa asteessa, johon liittyy partitiivin tunnus -ə. Yksitavuiset nominatit ovat seurausta loppuheitosta, jonka takia näiden sanojen yksikön nominatiivi ja genetiivi ovat vahvassa asteessa, esim. liK *ouk* (vahva) : *oukə* (vahva) : *ōkəd* (heikko) 'aukko : aukkoa : aukot' (Viitso 2008 [2007]: 294–296).

Liivissä astevaihtelu esiintyy sanoissa, joiden ensitavussa oli alunperin lyhyt vokaali tai lyhyeen *i*:hin tai *u*:hun päättyvä polyftongi (mts. 303). Kuten esimerkeistä näkyy, vahvan asteen tavunrajainen konsonantti on geminoitunut vahvassa asteessa. Liivissä ei ole säilynyt alkuperäistä lyhyen ja pitkän soinnittoman geminaatan eroa (Kallio 2016: 44), joten liivin tapauksessa ei ole nähtävissä, edustaako alkuperäistä konsonantin laatua astevaihtelun heikko tai vahva aste. Viron murteiden lyhyen ja pitkän geminaatan vaihtelun perusteella voidaan kuitenkin olettaa pitkän geminaatan olevan alkuperäinen (Viitso 2008 [2007]: 303).

Kantasuomessa ei ollut pitkiä vokaaleja jälkitavuissa ennen astevaihtelun syntyä. Pitkien jälkitavun vokaalien synnyn mahdollisti 2. ja 3. tavun välisen *d:n tai *h:n heittyminen (mts. 303). Näistä *d heittyi avotavun edellä ja sitä edelsi sananloppuinen *k:n heittyminen verbien infinitiivissä, esim. **vetädäk* > **vetada* > **veta^da* > **veta.a* >> liK *vie'ddə* 'vetää', **sukuda* > **sugu^da* > **sugu.a* >> liK *su'ggə* 'sukua' (mts. 304–305; Kallio 2016: 44). Astevaihtelun synnyn alkuvaiheessa sananloppuinen *n oli heittynyt kolmannen tavun lopussa illatiivissa ja allatiivissa, mutta säilyi vielä yksikön genetiivissä ja *in-adjektiivien päätessä (Viitso 2008 [2007]: 304).

Kuten Viitso osoittaa, ei liivin *in-adjektiiveihin ole syytä rekonstruoida *En-päätettä (mts.). Junttilan viimeaikaisen esityksen mukaan kyseinen päätte olisi kehittynyt sekundaaristi myöhäiskantasuomessa välttyäkseen assosiaatiolta superlatiivisen tunnuksen *-in kanssa ja mordvalaiskielten adjektiivisen johdoksen -*n* perusteella hän rekonstruoivat vksm *-*nə* > kksm *-*jn* > mksm *-*in(En)* (ks. artikkeli [5])

luku 2). Voidaan siis tämän perusteella olettaa, että kantaliivissä ei olisi edes liittynyt sekundaaria päätettä adjektiiviseen johtimeen.

Liivin **in*-adjektiivien yksikön nominatiivi on vahvassa asteessa, esim. liK *mu'ddi* 'mutainen' (vrt. *mudā* 'muta'), *kuldi* 'kultainen' (vrt. *kūlda* 'kulta'), *roudi* 'rautainen' (vrt. *rōda* 'rauta'). Kuten olen artikkelissa [5] esittänyt, tämä osoittaa toisen tavun olleen pitkä astevaihtelun syntyessä. Toisessa tavussa oli pitkä **ii*, mikäli sananvartalo oli etymologisesti etuvokaalinen tai takavokaalisten vartaloiden tapauksessa **E*-vartalo, jossa oli vokaalienvälinen labiaali- tai velaarikonsonanti, sillä näiden sanojen adjektiivisissa johdoksissa esiintyy metafoonia (ks. 5.1.8. yllä), esim. liK *kēji* 'kielinen' < **keeliin*, *lu'imi* ~ *li'mmi* ~ *lü'mmi* 'luminen' < **lumiin* (*lu'mmi* on sekundaarinen muoto alkujaan sanan genetiivistä *lu'm*), *pe'rri* 'peräinen' < **periin* < **peräin*, *ri'ggi* ~ *rü'ggi* 'rukiinen' < **rugiin*, *sä'vvi* 'savinen' < **saviin*. Tämän kanssa allomorfisessa vaihtelussa oli diftongi **ji*, joka esiintyi yksitavuisissa vokaalivartaloissa ja takavokaalisissa sanoissa, joissa diftongi on kehittynyt jälkitaavun diftongeista **ai*, **ei*, **oi* tai **ui*, esim. liK *lūji* ~ *lui* 'luinen' < **luujin*, *mu'ddi* 'mutainen' < **mudjin* < **mutain*, *kombi* 'viekas, juonikas' < **kombjin* < **kompein*, *rūogi* 'ruokoinen' < **roogjin* < **roogoin*, *o'uvvi* ~ *o'uvi* 'havuinen' < **(h)avjin* < **havuin*. Vaikka pitkä **ii* johti liivin sanojen taivutusparadigman vahvassa asteessa redusoituneeseen vokaaliin, esim. liK *ri'ggə* 'rukiin' << **rū'ggī* < **rūgī* << **rukihen* (ks. Viitso 2008 [2007]: 304–305), esti adjektiivisen johtimen allomorfinen vaihtelu pitkän **ii*:n ja diftongin **ji* välillä pitkän vokaalin redusoitumisen adjektiiveissa.

Joissain liivin **in*-adjektiiveissa esiintyy vahvan ja heikon asteen vaihtelua yksikön ja monikon vartaloiden välillä, esim. *punīz* 'punaisten', *punīzt(ə)* 'punaista' ~ *pu'nnizt* 'punaisten, punaisten'. Heikko vartalo juontuu kolmitavuisesta vartalosta, esim. *punīz* < **punīzə* < **punjise* < **punaisen*, *punīzt(ə)* < **punīztə* < **punjista* < **punaista*. Genetiivin muoto noudattaa siis samankaltaista kehitystä kuin **EtA*-adjektiivit, joiden nykymuoto on peräisin alunperin kolmitavuisesta genetiivimuodosta, esim. *pi'mdə* 'pimeä(n)' < **pimeān* (Viitso 2008 [2007]: 305, alaviite 2). Monikon muoto on selitettävissä kolmannen tavun vokaalin sisäheitolla (Posti 1942: 83). Näin voidaan esittää, että yksinäiskonsonantisissa vartaloissa tapahtui konsonantin geminaatio kaksitavuisissa vartalomuodoissa (ks. myös artikkeli [5]: 126).

Pohjois- ja eteläviron murteissa on eriasteisia yhteneväisyyksiä liivin vahva-asteeseen adjektiiviin. Pohjois- ja eteläviron tapauksessa vahvalla asteella tarkoitetaan kuitenkin yleisitämerensuomalaiseen astevaihteluun liittyvää käsitettä. Itämerensuomalainen astevaihtelu tarkoittaa kattokäsittienä kahta morfofonologista vaihtelua, vartalon astevaihtelua ja suffiksaalista astevaihtelua. Vartalon astevaihtelu oli alkujaan foneettinen ilmiö, jossa kahden tavun väliset obstruentit heikentyivät, kun jälkimmäinen oli umpitavu, esim. **vakka* : *vakkan* 'vakka : vakan', **kirjoittatak* : *kirjoittan* 'kirjoittaa : kirjoitan'. Vahva aste viittaa siis sanan avotavuiseen muotoon, heikko aste taas umpitavuiseen. Suffiksaalinen astevaihtelu taas tarkoittaa obstruentin heikentymistä 2. ja 3. tavun rajalla, esim. mksm **karkeṭa* > sm *karkea*. Myöhemmin astevaihtelu foneemistui eri itämerensuomalaisissa kielissä eri tavoin.

Pohjois- ja eteläviron sisä- ja loppuheitot johtivat astevaihtelun alkuperäisten fonologisten ehtojen häviämiseen, jolloin astevaihtelu kehittyi taivutusparadigmassa joko 1. ja 2. tavun välisen obstruentin laadulliseksi vaihteluksi, esim. viEM *pīlbu*

(vahva) : *piĭlu* (heikko) 'heitellä : heittelen', tai 1. ja 2. tavun välisen kestoasteen vaihteluksi, esim. viEM *aūra* (vahva) : *aūra* (heikko) 'höyrytä : höyryää' (Pajusalu 1996: 87–88; Viitso 2008 [1998]: 143). Toisin sanoen, pohjois- ja eteläviron tapauksessa vahva aste viittaa vartalon klusiiliin säilymiseen ja/tai ylipitkään kestoasteeseen, esim. viEM *kuldine* 'kultainen'.

Kantasuomen **in(En)*-adjektiivien (virolaisessa kirjallisuudessa *ne*-adjektiivien) tapauksessa on kuitenkin huomioitava, että johtimen nasaali on vaihdellut obliikvisijoissa afrikaatan kanssa, esim. vksm **punañə* : *punañčən* > kksm **punajñ* : **punajčən* > mksm **punain(en)* : *punaitšən* 'punainen : punaisen'. Astevaihtelun kannalta äänneläillinen kehitys on ollut esim. kksm **keltajñ* : **keltajčən* > mksm **kellain* ~ **keltainen* : *kellaitšən* 'keltainen : keltaisen'. Useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä, kuten suomessa tai vatjassa, afrikaatta on kuitenkin deokklusioitunut sibilantiksi *s, esim. sm *keltaisen*, va *költözōō*, jolloin 2. tavusta on tullut avotavu ja vartalossa esiintyy vahva aste. Kuitenkin vanhan kirjasuomen muodot kuten *Synneitzen* ~ *synnisen* ~ *syndysen* 'syntisen' (Häkkinen & Toropainen 2025: 201, 205) osoittavat, että vielä keskiaikaisessa suomessa afrikaatta oli säilynyt, kuten heikkoasteinen vartalo myös sibilantillisissa muodoissa.

Pohjois- ja etelävirossa murrekohtaiset kehitykset ovat vaikuttaneet niin sanavartalon asteeseen kuin johtimen afrikaatan säilymiseen (Viires 1963: 141–159, 218–244). Pohjoisviron heikkoasteiset vartalot ovat syntyneet genetiivimuodon pohjalta, minkä jälkeen afrikaatta on menettänyt klusiilialukkeensa, esim. viP *kollane* : *kollase*. Joissain murteissa on tapahtunut vielä sisäheitto, esim. Muh SJn *kolne* : *kolse* (Saareste 1955: 49; EMS: *koldne*, *kollane*).

Afrikaatallinen vartalo on säilynyt etelävirossa, esimerkkisanana 'keltainen : keltaisen': viEV *köllanō* : *kölladzō* ~ *köllatsō*, viEM, viET *köllane* : *köllatse* 'keltaisen'. Kuten pohjoisvirossa, myös etelävirossa on yleisesti vartalon heikko aste yleistynyt myös nominatiiviin, mutta Harglōssa ja leivussa on säilynyt kantasuomalainen astevaihtelu, esim. Har *kōldanō* : *kölladzō*, viEL *kōldan* : *kōl(l)atsō*. Afrikaatallinen muoto on säilynyt myös joissain länsimurteiden rannikkomurteissa, esim. Aud Tōs *kollane* : *kollatse*. Kyseinen muoto esiintyy myös Kolga-Jaanin, Põltsamaan ja Saarden murteissa. Sitä vastoin vartalon vahva eli klusiilinen aste on säilynyt vahvimmin pohjoisviron rannikkomurteissa, joissa on säilynyt myös sisäheitoton muoto, esim. viPR *keldane* : *keldase*, *nahkane* 'laiha', Iis Jōe Vai *koldane* : *koldase* (Saareste 1955: 49; Viires 1963: 131; EMS: *keldane*, *koldne*, *kollane*, *kōldane*, *köllane*).

Lounaisvirossa eli saari- ja länsimurteissa vastaavat muodot ovat sisäheittoisia, esim. viL (myös murteissa Raplasta Viru-Jaagupiin) *koldne* ~ *kolne* : *koltse*, Khn *kolnō* : *koltsō* ~ *koldsō* (Saareste 1955: 49; EMS: *koldne*). Yleisesti saari- ja länsimurteissa on *ne*-adjektiivien obliikvimuoto sibilantillinen, esim. *linased*, *punased*, *vesised*, mutta afrikaatallinen muoto on kuitenkin säilynyt sanakohtaisesti, sanan *koltsed* lisäksi esim. *karjatsed* 'paimenet', *nällased* ~ *nällatset*, Khn *näljätset* 'nälkäiset', Mus *sōlatset* 'suolaiset' (Juhkam & Sepp 2000: 20; Lonni & Niit 2002: 43). Afrikaatan säilyminen on saarimurteissa ominaista erityisesti Keski- ja Itä-Saarenmaan murteille, länsimurteissa ominaista erityisesti lounaisille (Aud Han Lih Kse Mih PJg Tōs Var) ja eteläisimmille murteille (HääE Saa) (Juhkam & Sepp 2000: 44–45, 58; Lonni & Niit 2002: 62).

Murrekohtaisesti *ne*-adjektiivien kehitykseen on vaikuttanut myös toisen tavun vokaalin pituus ja laatu. Kuten esitin artikkelissa [5] ja edellä, liivin *i*-adjektiivien jälkitavun vokaali *i* palautuu kantaliivissä joko pitkään **ii*:hin tai **ji*-diftongiin. Tällekkin kehitykselle löytyy eriasteisia yhtäläisyyksiä pohjois- ja eteläviron murteista.

Pohjoisvirossa on yleisesti *i*-loppuisten diftongien jälkikomponentti kadonnut niin painottomassa kuin sivupainollisessa asemassa, esim. viP *talū* '(maalais)talo' < **taloi*, *kuulus* 'kuuluisa' < **kuuluisa*, *soolane* 'suolainen' < **soolainēn*. Etelävirossa ja pohjoisviron koillisissa murteissa **ai* ja **äi* ovat säilyneet sivupainollisessa asemassa, esim. viE *suumlaisi* 'suomalaisia', *veneläistega* 'venäläisten kanssa' (Kettunen 1962: 183–184; Viires 1963: 245–247). Liivin *i*-adjektiivien etu- ja takavokaalisille allomorfeille löytyy fonologisia vastineita myös Harglõn võron murteen monikon genetiivin sivupainollisista allomorfeista sekä saarimurteista. Yleisesti võrossa on monikon genetiivin tunnus *-ide* vokaalisoinnusta riippumatta, esim. *iloside* 'kauniiden', *verevide* 'punaisten', mutta Harglõn murteessa vastaavat muodot ovat *ilusõidõ*, *vereveide* (Iva 2000: 87). Myös Sõrven ja Hiidenmaan murteissa esiintyy sivupainollinen diftongi mm. *lane-*, *kene-*, *kesi-*, *misi*-johtimellisissa sanoissa, esim. *liñnügejine* : *liñnügejsi* 'lintunen : lintusia', Emm *vehegeinā* 'vähäinen' (Kettunen 1962: 185; Viires 1963: 247; Lonn & Niit 2002: 33).

Kettunen esittää, että *kene*-johtimellisissa nomineissa olisi tapahtunut kehitys **ai* > *e*, mainiten esimerkkinä myös lounaisvirolaisten *line-* ja *mine*-nominien edustuksen, esim. *sõmlene* 'suomalainen', *mesilene* 'mehiläinen', *kõlmene* 'kuuleminen', joiden sananloppuinen *e* olisi vaikuttanut edeltävään vokaaliin (Kettunen 1962: 184–185). Laakso on kuitenkin osoittanut *kene*-johtimen olevan kontakti-lähtöinen ja saaneen muotonsa keskialasaksan *ken*-deminutiivista (Laakso 2004). Kettunen itsekin myöntää, että vanhassa kirjavirossa *e*:lliset muodot ovat tavallisia ja että kyseisten johdinten tapauksessa *e* voi *i*:n tavoin palautua äänneilteisesti diftongiin (Kettunen 1962: 185). Lounaisvirolaisten muotojen tapauksessa kyseessä onkin mitä ilmeisemmin kyseisille murteille ominainen jälkitavun *i*:n väljentyminen *e*:ksi, esim. Rei *sibulene* 'sipulinen', Mar *rohilene* 'vihreä' (vrt. viP *roheline*), Mär Hää Juu *nādalese* 'viikottaiset' (Viires 1963: 247; Juhkam & Sepp 2000: 19; Pajusalu jm. 2018: 145).

Mulkissa esiintyvät kantasuomen *i*-loppuiset jälkitavun diftongit murteesta riippuen eri tavoin. Yleisesti mulkissa jälkitavun diftongit ovat kehittyneet *i*:ksi adjektiivisessa **mÄinEn*-päätteessä, jonka ensimmäinen tavu on sivupainollinen, esim. *tagùminā*, *peràmīne* 'perimmäinen', vrt. viEV *tagòmanē*, *peràmāne*. Mulkin länsimurteissa esiintyy kantasuomen diftongin jatkajana *i* myös **ÄinEn*-adjektiiveissa, esim. Hls Krk *sugùline* 'sukulainen', vrt. Trv *sugùlane* (Tanning 1961: 35–36). *Ne*-adjektiivien tapauksessa *i*:n esiintyminen riippuu vartalon jälkitavun vokaalista. *E*-vartaloiden johdoksissa *i* esiintyy yleisesti mulkissa, esim. Trv *ùdīne leib* 'uutisleipä', Pst *lehtitise* 'lehtiset (heinät)', Krk *ùdin pīm* 'tuore maito'. Myös tarton murteissa esiintyy sanakohtaisesti vastaavia muotoja, esim. San *ùdinõ* 'utelias' (Viires 1963: 134).

Sen sijaan *A*-vartaloissa esiintyy vaihtelua murteiden välillä. Johdonmukaisesti *i* esiintyy mulkin länsimurteissa, erityisesti Karkissa ja Hallistessa, harvemmin Paistussa, esim. Krk *ärgine* : *ärgize* 'härkäinen : härkäisen', Hls Krk *kulbinā* :

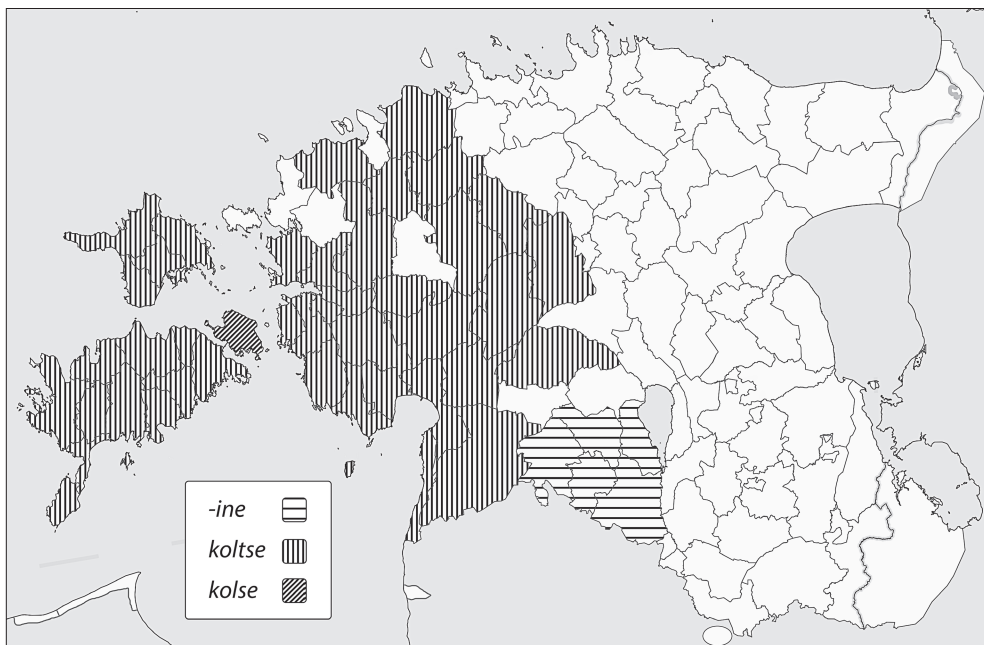
kuldizə 'kultainen : kultaisen' (vrt. viEV *kullànō*), *leppin(e)* : *leppize* 'leppäinen : leppäisen', *raudinə* 'rautainen' (vrt. viEV *raŋvànō*). Tarvastussa on *ne*-adjektiivien toisen tavun vokaalina *e* ja toisinaan *a*, esim. *kuldene* : *kuldeze* 'kultainen : kultaisen', *avane* 'haapainen', kun taas Helmessä voivat esiintyä kaikki mainitut vokaalit, esim. *tuhkine* ~ *tuhkane* 'tuhkainen', *vana-aigene* 'vár' 'vanhanaikainen juttu'. Viires selittää Helmen ja Tarvastun jälkitavun vokaalit *a* ~ *ä* ~ *e* myöhemmiksi analogioiksi ja ääntenmuutoksiksi (Tanning 1961: 35–36; Viires 1963: 134–135; ks myös 5.1.10. yllä).

Kettusen mukaan sisäheitolliset muodot, kuten *kuldne* 'kultainen', *raudne* 'rautainen' palautuvat pohjoisvirolaiseen asuun, jossa diftongin jälkikomponentti on kadonnut ennen sisäheittoa. Sisäheitolliset muodot ovat paikoin muuttuneet *i*:llisiksi, esim. *raudine*, *i*-vartaloisten sanojen kuten *endine* 'entinen' tai *eiline* 'eilinen' mukaisesti (Kettunen 1962: 186). Tämä selitys ei kuitenkaan saa tukea lounasvirolaisista murteista. Kuten Viires osoittaa, mulkissa on myös heikkoasteisia *-ne* : *-tse* -adjektiivieja, joissa päätteen edellä on säilynyt diftongin ensikomponentti, esim. Hls Krk *nälläne* 'nälkäinen', Hel Hls Krk Trv *sōlane* 'suolainen', Trv *tämmine* 'tamminen'. Erityisesti *E*-vartaloissa esiintyy vaihtelua vahvan ja heikon asteen välillä, esim. Krk *kaškine* ~ Trv *kasine* 'koivuinen', mutta jotkin *A*-vartalot (esim. *nälläne*, *sōlane*) esiintyvät heikkoasteisina, kuten koko virolaisella kielialueella. Sen sijaan mulkin sisäheitottomia ja vahva-asteisia adjektiivieja vastaavat usein pohjoisviron sisäheitolliset vahva-asteiset adjektiivit, esim. *kuldine* ~ *kuldne*, *raudine* ~ *raudne*, *jalgine* ~ *jalgne*, *nahkine* ~ *nahkne* (Viires 1963: 136–137).

Tanning on pitänyt sisäheitottomuutta ja *i*:tä liiviläisperäisenä (Tanning 1958: 113, 115 *apud* Viires 1963: 137; ks. myös artikkeli [1] alaluku 4.2.), joskin Viires osoittaa esimerkkejä sisäheitottomista muodoista kansanlauluissa, esim. Muh *rahvas raudise sūdame*, Kod *raijus rāvise kasukka*. Saari- ja länsimurteissa sisäheitottomia vahva-asteisia adjektiivieja esiintyy kuitenkin harvakseltaan, esim. Emm *eiline* 'eilinen', Khk *kaškənə* ~ *kaškne* 'koivuinen', *tämminə* ~ *tämmine* 'tamminen', Mar *lēhtənə lūd* 'lehtinen luuta' (Viires 1963: 138–139).

Liivin kehitystä verratessa pohjois- ja eteläviron muotoihin on otettava huomioon sekä vartalon vahva-asteisen konsonantin että toisen tavun diftongin jälkikomponentin säilyminen. Kartassa 39 alla on esitetty **in*-adjektiivien *i*:llisen muodon levikki.

Liivin *i*:llistä muotoa lähinnä on mulkki, jossa toisen tavun diftongi on kehittynyt *i*:lliseksi. Myös lounaisvirossa on jälkiä *i*:llisestä muodosta, kansanrunoudessa myös Kodaveressa. Lounaisvirossa diftongi on yleisesti kuitenkin ensin kehittynyt *i*:lliseksi, sitten heittynyt. Kantasuomen afrikaattaaan palautuvien adjektiivien tapauksessa ei ole mahdollista sanoa, mihin muotoon esim. *koltse* 'keltaisen' palautuu: joko **koldase*, **koldise* tai **kollatse*. Pidän kuitenkin edellä esitetyn perusteella todennäköisimpänä muotoa **koldise*.

Kartta 39: Pohjois- ja eteläviron *ne*-adjektiivien *i*-listen muotojen levikki.

Pohjois- ja eteläviron levikkien perusteella on osoitettavissa **in*-adjektiivien kehitykselle lounainen levikki, joka kattaa lounaisviron ja mulkin. Täten kyseinen **in*-adjektiivien kehitys ei tue lounaisitämerensuomen hypoteesiani, vaan osoittaa vanhemman lounaisen murrejatkumon olemassaolon.

5.3.3. Yhteenveto johto-opista

Johto-opin luvussa esitetyt piirteet ovat levikeiltään vaihtelevia. Refleksiivinen **kU*-johdin (5.3.1.) esiintyy liivin ja mulkin lisäksi lounaisvirossa. Refleksiivinen johdinmalli ei siis sellaisenaan tue hypoteesia lounaisitämerensuomesta.

Nominien johto-opissa esitetty *l(a)*-johdin (5.3.2.) edustuu sanakohtaisesti joko lounaisvirossa tai mulkissa. Tämän johtimen todistusvoima ei kuitenkaan ole riittävä lounaisitämerensuomalaisen johtamisen osoittamiseksi. Samoin **in*-adjektiivien vahva-asteinen vartalo (5.3.2.2.) ei ole osoitus lounaisitämerensuomalaisesta johtamismallista, sillä piirre ulottuu hypoteesini mukaista lounaisitämerensuomea laajemmalle alueelle eteläviron mulkkiin asti. Sen sijaan denominaalisten johdinten **-As* : *-AhA-*, **-kAs* ja **-kkAs* (5.3.2.1.) mallilla on hypoteesini mukainen lounaisitämerensuomalainen levikki.

Liivin ja lounaisviron kaltaisen lähisukukielien välisen läheisyyden takia yhteisen sanaston osoittaminen on hankalampaa kuin kahden eri kielikuntiin kuuluvien kielten välisen kontaktitilanteen osoittaminen. Itämerensuomalaisten kielten tapauksessa fonologiaa ja sanastoa hedelmällisempi kielen osa-alue onkin juuri morfologia, erityisesti sanojen johtaminen (ks. myös Alvre 1973a: 158). Johdinten käyttö vaihtelee jopa kielen sisällä ja produktiiviset johtimet leviävät sanastossa jatkuvasti.

Yhteisten johdinelementtien käyttö viittaa kielelliseen yhteisöön, minkä takia tiettyjen johdosten levikki antaa fonologiaa ja sanastoa paremman todistusvoiman mahdollisesta kantamurteesta. Tämän perusteella voidaan päätellä, että refleksiivinen **kU*-johdin ja **in*-adjektiivien vahva-asteinen vartalo viittaavat laajaan lounaisten itämerensuomalaisten kielten johtamismalliin. Käsitellyistä piirteistä vain denominaaliset johtimet *-*As* : -*AhA*-, *-*kAs* ja *-*kkAs* tukevat lounaisitämerensuomen hypoteesia.

5.4. Morfosyntaksi ja syntaksi

Lounaisitämerensuomelle yhteisiä morfosyntaktisia ja syntaktisia piirteitä on vähän verrattuna fonologisiin ja morfologisiin piirteisiin. Syntaktiset muutokset ovat selkeitä rakenteellisia muutoksia, jotka edellyttävät merkittävää kulttuurista painetta kielessä (ks. esim. Thomason & Kaufman 1988: 74–76). On kuitenkin erityisesti suppealevikkisiä piirteitä, jotka ovat yhteisiä liiville ja yksittäisille lounaisvirolaisille murteille ja jotka viittaavat myöhempään liiviläisvaikutukseen (ks. erityisesti 5.4.2. ja 5.4.3. alla).

Kirjallisuudessa käsiteltyjä liiville ja lounaisvirolle yhteisiä (morfo)syntaktisia piirteitä on seitsemän: imperatiivilauseen objektin sija (5.4.1.), epäsuoran tapaluokan tunnus (5.4.2.), jussiivin rakenne (5.4.3.), postpositioiden käyttö (5.4.4.), latiivin ja lokatiivin yhdentyminen (5.4.5.), yhden paikallissijaparadigman suosiminen (5.4.6.) ja analyyttinen futuuri (5.4.7.).

5.4.1. Imperatiivilauseen objektin sijamuoto

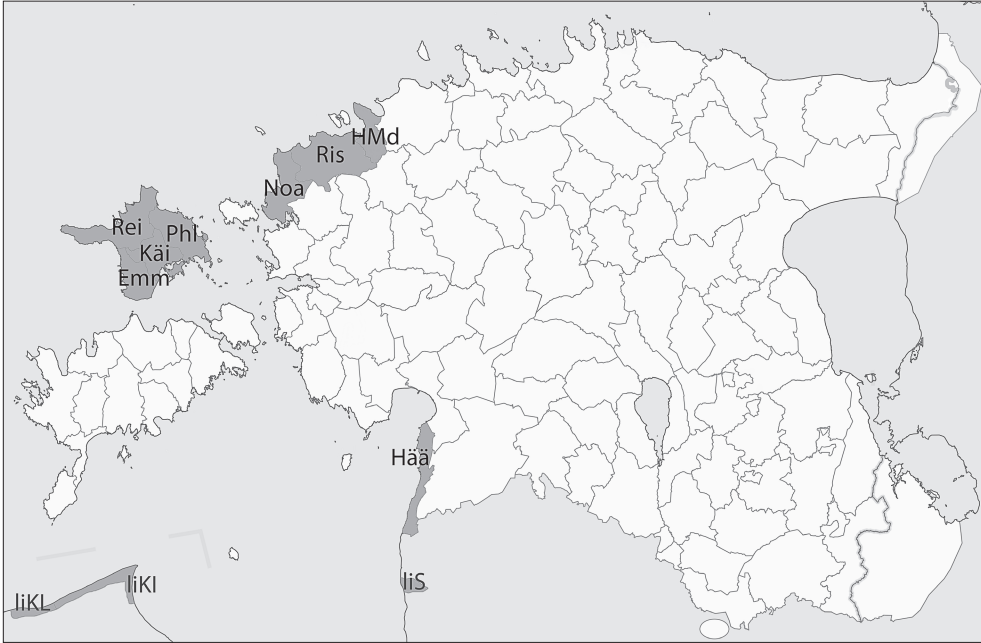
Muista itämerensuomalaisista kielistä poiketen on liivissä imperatiivilauseen objekti genetiivissä: liK *Valā ste vie'd u'lez!* 'Vala se vesi pois!', liS *Pan šüömis lood pääl* 'Pane ruoka pöydälle' (Viitso 2008: 341; Pajusalu 2011: 226).

Morfologisesti objektin sijamuoto on genetiivissä, vähintään yksikössä. Monikossa nominatiivi ja genetiivi taas ovat synkretisoituneet (ks. Grünthal 2010). Muiden itämerensuomalaisten kielten monikollinen objekti on nominatiivissa, joten ei-partitiivisen objektin kutsuminen genetiiviksi vertailevasta syntaktisesta näkökulmasta lähtien ei ole Tveiten (2004: 13) mukaan perusteltua. Hän kutsuukin ei-partitiivista objektia akkusatiiviksi.

Pohjoisviron murteissa imperatiivilauseen genetiivimuotoinen objekti esiintyy hajanaisesti. Kirjallisuudessa tunnetuin esimerkki on Häädemeesten pitäjän pohjoisosan Tahkurannan murre, esim. *pane söögi laua peale* (artikkeli [1]: 78). Tahkurannan lisäksi imperatiivilauseen genetiiviobjekti esiintyy myös Hiidenmaan murteissa, Noarootsissa, Ristissä ja Harju-Madisessa, esim. *Noa panè tule ahju* 'sytytä tuli uuniin' (Juhkam & Sepp 2000: 27; ks. kartta 40 alla).

Tveiten terminologian mukaisesti akkusatiivinen objekti esiintyy myös pohjoisviron murteissa. On kuitenkin huomautettava, että liivin tavoin saarimurteissa on genetiivivartalo yleistynyt nominatiiviin, esim. *Mus lahè : lahè* 'lahti : lahden', *Muh ohvå* 'hieho(n)' (Lonn & Niit 2002: 42). Imperatiivilauseen genetiiviobjekti ei

kuitenkaan esiinny kaikissa saarimurteissa ja se esiintyy toisaalta länsi- ja keski-
murteiden pohjoisen raja-alueen rannikolla.

Kartta 40: Imperatiivilauseen genetiivimuotoisen objektin levikki.

Genetiivimuotoiseen objektiin ovat vaikuttaneet sekä kielensisäiset että -ulkoiset tekijät. Liivissä itsessään piirre esiintyy molemmissa kielen päämurteissa, joten se voi teoriassa palautua jo kantaliiviin. Indoeurooppalaisvaikutuksen mahdollisuutta ei voi suoralta kädeltä sulkea pois, mutta liivissä tapahtunut sijasynekretismi viittaisi pikemminkin kielensisäiseen kehitykseen, olkoonkin, että sijasynekretismi itsessään on seurausta kontaktilähtöisestä sisä- ja loppuheitosta (ks. Grünthal 2010). Tahkurannan edustuksen voi olettaa johtuvan liiviläissubstraatista. Tätä oletusta tukee myös toisen syntaktisen piirteen, epäsuoran tapaluokan tunnuksen paikallinen edustus (ks. 5.4.2. alla).

Luoteisten pohjoisviron murteiden tapauksessa genetiivimuotoinen objekti voi johtua pikemminkin vironruotsin vaikutuksesta. Vastaavanlainen kehitys eli imperatiivilauseen genetiivimuotoinen objekti esiintyy myös kveenissä (Söderholm 2017: 249–258) ja meänkielessä (Wande 1978: 85), joihin on vaikuttanut vastaavasti norja ja ruotsi.⁶ Skandinaavisissa kielissä ei objekti ole genetiivissä tai akkusatiivissa (joka ei ole edes säilynyt), mutta genetiivimuotoinen objekti itämerensuomessa ilmentää paradigmaattista analogiaa. Analogia on yleistä kielikontaktitilanteissa ja voi siten olla mahdollista, että myös liivin (ja sitä kautta Tahkurannan) genetiivimuotoinen objekti olisi alkujaan peräisin latvian kontaktivaikutuksesta.

6 Kiitän tästä huomiosta Rogier Bloklandia.

Mikäli olettaisi liivin ja luoteisen pohjoisviron genetiivimuotoisen objektin olevan samaa kehitystä, olisi selitettävä maantieteellisen levikin katkonaisuus. Tietenkin on otettava huomioon, että merenkäynnin myötä alueet ovat lähellä toisiaan, olihan esimerkiksi Reigin kalastajilla pyyntioikeuksia Häädemeesten rannikolla ja erästä Tahkurannassa sijainnutta pyyntikohtaa on kutsuttu Hiiumereksi (artikkeli [2]: 309). Näin laajalla alueella luulisi kuitenkin olevan enemmän jälkiä vanhasta innovaatiosta. Tämän lisäksi olisi oletettava Saarenmaan ja Läänemaan murteiden imperatiivilauseen objektin sijamuodon muuttuneen ensin genetiivi-, sitten takaisin nominatiivimuotoiseksi. Onkin todennäköisempää, että luoteisen pohjoisviron kehitys on erillinen liivin-Tahkurannan vastaavasta, joten kyseisellä piirteellä ei ole todistusvoimaa lounaisitämerensuomen hypoteesin kannalta.

5.4.2. Epäsuoran tapaluokan tunnus

Eteläitämerensuomalaisissa kielissä, tarkemmin sanottuna liivissä, pohjoisvirossa ja etelävirossa esiintyy epäsuora tapaluokka (modus), jota varhaisemman kirjallisuuden käytännön mukaan on artikkelissa [1] kutsuttu kvotatiiviksi. Tapaluokalla ilmaistaan epäsuoraa puhetta tai tekoa. Tapaluokan syntyyn on vaikuttanut mm. saksan kielen konjunktivi (Prillop jm. 2020: 252–256).

Liivissä epäsuoran tapaluokan tunnus on kehittynyt tekijänimen tunnuksesta **jA > -ji*, esim. *ta tē'ji* 'hän kuuluu tekevän' (Kettunen 1947: 88–89; Kehayov & Metslang & Pajusalu 2012). Liivissä tekijänimellä muodostettu muoto voi esiintyä myös aktiivin preesenspartisiipin funktiossa, esim. liK *oudiji kanā* 'hautova kana'. Funktion laajentumiseen on mahdollisesti vaikuttanut aktiivin preesenspartisiipin muotojen sulautuminen aktiivin indikatiivin preesensmuotoihin, esim. ***āndab* 'antava' (Kettunen 1947: 88–89; Viitso 2008: 324–325).

Toisaalta **jA*-tunnuksella muodostettu partisiippiattribuutti esiintyy itämerensuomen eteläisissä ja kaakkosisissa kielissä (erityisesti vepsässä) sekä saamelais- ja mordvalaiskielissä, minkä takia **jA*-tunnuksellinen partisiippiattribuutti voi olla **pA*-tunnuksellista muotoa vanhempi (Audova 2003). **pA*-tunnuksellinen partisiippiattribuutti esiintyy kaikkialla itämerensuomessa vain sanueissa **eläpä > liK jelāb* 'elävä', **palāpa > liK palāb* 'palava' ja **keepā > liK kēbā* 'kiehuva', joista **pA*-tunnus on laajentunut yleiseksi partisiippiattribuutin tunnukseksi erityisesti suomessa (mts. 15).

Pohjoisviron murteissa epäsuora tapaluokka muistuttaa muodoltaan *da*-infinitiiviä, esim. *ta teha* 'hän kuuluu tekevän'. Viron yleiskielen *vat*-pääte, esim. *ta tegevat* on lähtöisin etelävirossa. Pohjoisvirossa liivin muotoa vastaava tunnus *-ja ~ -je* esiintyy vain Häädemeestessä, nykyisin enää pitäjän pohjoisosassa Tahkurannassa: *ta tegeja ~ ta tegeje* 'hän kuuluu tekevän' (Juhkam & Sepp 2000: 55; Kehayov & Metslang & Pajusalu 2012; Pajusalu jm. 2018: 149).

Häädemeesten tunnus on liivin muodon tarkka vastine, joten kyseessä on liiviläisvaikutus. Olen artikkeleissa [1] ja [2] kutsunut Häädemeesten edustusta substraatiksi. Asutushistoriallisesti superstraattiselitys on kuitenkin yhtä todennäköinen kuin substraatti. Tahkurantaan tiedetään muuttaneen Vöisten Kutzikas-tavernan pitä-

jäksi Jacob Liefländer 1700-luvun toisella puoliskolla, sillä hänet mainitaan Tahkurannan kartanon rekistereissä vuonna 1761. Jacobilla oli viisi poikaa ja kaksi tyttäätä, jotka ottivat sukunimen Fischer. *Liefländer* oli Jacobin lisänimi, joka viittaa hänen liiviläisyyteensä (ei Liivinmaalla asuvaa nimitetä ”liivinmaalaiseksi”). Liiviläisyyteen viittaa myös Jacobin lasten omaksuma sukunimi *Fischer*, sillä Jacobin lapset eivät itse harjoittaneet kalastusta. Jacobin kaksi vanhinta poikaa Maddis ja Diedrick työskentelivät maatiloilla. Kolmas poika Jaan jatkoi tavernan pitämistä, mikä jatkui perheen ammattina useita sukupolvia. Tavernan ylläpito on pienessä yhteisössä ollut vaikuttava asema (Vunk 2022: 299–300, 301).

Vuosien 1695–1711 vaikuttaneet nälänhätä, Suuri Pohjan sota ja sitä seuranneet kulkutaudit aiheuttivat tuhoisan väestökadon Häädemeesten rannikolla. Edellisestä väestökadosta oli kulunut vasta vajaa sata vuotta, joten väestöä ei ollut paljoa (mts. 301–302). Väestökato on pienentänyt kieliyhteisöä ja sen kautta kiihdyttänyt innovaatioiden leviämistä. Sosiaalisissa verkostoissa innovaatiot leviävät niiden välityksellä, jotka ovat verkostojen periferioissa (Milroy & Milroy 1985: 347–348; O’Rourke 2018: 85), millainen myös vieraspaikkuntalainen tavernan pitäjä on kieltämättä ollut. Liefländerillä oli toisaalta ammatistaan johtuen yhteisössään keskeinen asema, jonka voi päätellä välittyneen myös kielellisenä prestiisinä. Epäsuoran tapaluokan tunnus onkin tähän asti yksi harvoja itämerensuomalaisia äänteellisiä piirteitä, joka leviämislle voi näin tarkasti osoittaa kronologian historiallisen sosiolingistiikan menetelmin.

5.4.3. Jussiivin rakenne

Jussiivi on yleisesti nimitys imperatiivin kolmannelle persoonalle (Kurpniece 2023: 13). Liivin kieliopissa jussiivi on kuitenkin imperatiivista erillinen moduksensa, sillä siinä missä imperatiivilla on kolme persoonaa (yksikön toinen, monikon ensimmäinen ja monikon toinen), on jussiivilla täysi persoonaparadigma (mts. 23). Jussiivia käytetään produktiivisesti ilmaisemaan pääosin kahdeksaa eri funktiota: direktiivi, pyyntö, kehoitus, salliminen, toive, myönnytys, tarkoitus ja kysymys (mts. 162).

Muodollisesti jussiivin tunnuksen pohjana on kantasuomalainen kolmannen persoonan imperatiivin tunnus **-kOhOn/t*, jonka jatkajia kuurinmaanliivissä ovat *-kkə*, *-kə*, *-gə*, *-g* ja *-əg(ə)*, joihin liittyy tarvittaessa monikon tunnus *-d*. Molemmissa liivin päämurteissa jussiivi taipuu ilman persoonia, salatsinliivissä myös ilman lukua. Jussiivia käytetään hortatiivipartikkelin liK *laz*, liS *las* kanssa, esim. liK *laz ma/sa/ta āndag* ’minä/sinä/hän antakoon’, *laz mēg/tēg/ne āndagəd* ’me/te/he antakoot’. Hortatiivipartikkeli on mitä ilmeisimmin areaalikehityksen tulosta, sillä vaikka sekä liivissä että pohjoisvirossa muodostetaan imperatiivisia rakenteita kyseisellä partikkelilla, eroaa pääverbin tapaluokka kielten välillä, esim. viP *las ta läheb!* ~ liK *laz ta läkkə!* ’hän menköön!’. Pohjoisvirossa käytetään jussiivia ilman hortatiivipartikkelia, mutta liivissä partikkelin käyttö ilman jussiivia on rajoittunut myönnytyksiä ilmaiseviin lauseihin (mts. 24–26, 53, 161).

Liivin jussiivi on kehittynyt kielikontaktissa latvian kanssa ja kielten epäsuorien käskyjen rakenteet ovat keskenään läheisiä. Jussiivisen rakenteen käyttöä esiintyy

myös alueen muilla kielillä, mutta areaalisen kehityksen keskuksena ovat olleet liiviläis-latvialaiset kontaktit (mts. 164).

Nykyään pohjois- ja etelävirossa jussiivia käytetään vain epäsuoran käskyn ilmaise-
miseksi, esim. *Isa ütles, et ma/sa/ta mingu ema juurde maale* 'Isä sanoi, että
menisin/menisit/hän menisi äidin luo maalle' (Kehayov & Lindström & Niit 2011:
85). Vanhassa kirjavirossa esiintyi nykyistä enemmän liiville läheistä jussiivin käyt-
töä alisteisissa kysymyslauseissa, joissa nykyvirossa taas käytetään konditionaalia.
Jussiivin käyttö tässä yhteydessä on voinut syntyä saksan alisteisten kysymysten
konjunktiivin käännöksenä (mts. 89).

Nykyään liivin kaltaista jussiivia tavataan vain Kihnun murteessa, jossa impera-
tiivinen tunnus *-ga/-gä* liittyy paitsi vanhan kirjaviron rakennetta vastaaviin alis-
teisiin kysymyslauseisiin, esim. *Tahõti tiädä, kas mia mingä tänä ljõnna* 'Tahdottiin
tietää, että menenkö tänään kaupunkiin', myös tästä kehittyneisiin pohtiviin kysy-
myslauseisiin, jotka toimivat päälauseina, esim. *Kas puest suaga jahu?* 'Saakohan
kaupasta jauhoa?' (mts. 82). Tämänkaltaista jussiivin käyttöä ja kehitystä Kihnun
murteessa ovat vahvistaneet kontaktit liivin ja latvian kanssa (mts. 90–91), minkä
takia Kihnun edustus voi selittyä myöhemmällä liiviläisvaikutuksella. Jussiivi on
tosin ollut käytössä nykyviroa laajemminkin vanhan kirjaviron perusteella ja mikäli
liiviläistyypin alisteisen kysymyslauseen jussiivin käyttöön on vaikuttanut saksa,
on piirre joka tapauksessa myöhäinen ja kontaktilähtöinen, jolloin se siis ei tue
lounaisitämerensuomen hypoteesia.

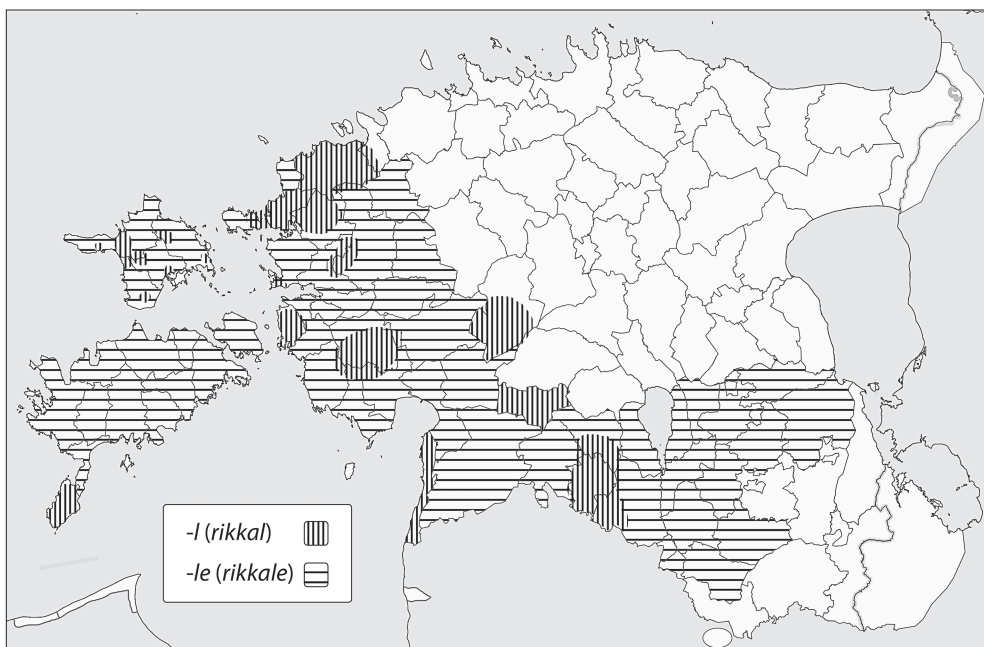
5.4.4. Postpositioiden käyttö

Artikkelissa [1] on esitetty liivin typologisena muutoksena postpositioiden käyttö
sijamuotojen sijaan, erityisesti postposition *pāl* tapauksessa ulkopaikallissijojen
sijasta, esim. liK *lõda pāl / pāl / pāl* 'pöydälle / pöydällä / pöydältä'. Analyyttista
rakennetta on kuvattu liiviläiseksi piirteeksi, joskin vastaavanlaista kieliopillistu-
mista esiintyy sanan 'käsi' kohdalla myös virossa ja mordvalaiskielissä, esim. liK
ki'z mi'n kä'dst, viP *küsi minu käest*, er *kevkštt moñ keđšte* 'kysy minulta' (Wälchli
2000: 216–218).

Pohjoisvirossa analyttinen postpositioiden käyttö sijamuotojen sijasta on omi-
naista Läänemaan murteille, joissa illatiivia ilmaistaan postposition *sisse* tai *peale*
avulla ja inessiiviä postposition *sees* tai *peal* avulla, esim. *Kul lähvad sinna
küla biäl* 'menevät sinne kylään', Kse *seitse mēst oliv õhõ pāvi sēs* 'seitsemän
miestä oli yhdessä venessä' (Juhkam & Sepp 2000: 29). Analyttinen rakenne on seli-
tetty ainakin jossain määrin indoeurooppalaisvaikutukseksi (Grünthal 2003: 53–56).

5.4.5. Latiivin ja lokatiivin yhdentyminen

Artikkelissa [1] on esitetty piirre, jota on kutsuttu latiivin ja lokatiivin yhdentymi-
seksi, esim. liK *kus* 'mihin, missä'. Sama kehitys esiintyy lounaisvirolaisissa mur-
teissa sanassa *kus* 'mihin, missä' (EMS: kus). Kuitenkin piirre on virheellisesti ku-
vailtu, sillä illatiivin ja inessiivin yhdentyminen on tapahtunut vain pronomiinissa *kus*.

Kartta 41: Sivupainollisen tavun jälkeisen allatiivin tunnuksen levikki.

Lounaisviron murteissa esiintyy allatiivin ja adessiivin yhdentymistä (Saareste 1955: 38; Juhkam & Sepp 2000: 29; ks. kartta 41 yllä). Tähän muutokseen on vaikuttanut lounaisvirolaisissa murteissa yleinen jälkitavun vokaalien reduktio (ks. 5.1.10. yllä). Ulkopaikallissijojen yhdentymisessä ei kuitenkaan ole kyse lounaisitämeren-suomalaisesta morfofonologisesta muutoksesta, sillä liivissä ulkopaikallissijat ovat säilyneet erillään, joskin marginalisoituneina (ks. 5.4.6. alla).

5.4.6. Yhden paikallissijaparadigman suosiminen

Liivissä ulkopaikallissijat ovat marginalisoituneet niin, että paikallissijat eivät enää ilmennä objektien ulkopintaa, vaan yleisemmin paikkaa, esim. liKI *Ku'rmõlõ* 'Kuurinmaalle', *Ku'rmõl* 'Kuurinmaalla', *Ku'rmõldõ* 'Kuurinmaalta'. Objektien ulkopinnalla tapahtuvaa liikkumista tai sijaintia ilmaistaan liivissä postpositiolla *pālõ* 'päälle', *pāl* 'päällä', *pāldõ(st)* 'päältä' tai sisäpaikallissijoilla, esim. liK *mie'rrõ* 'mereen; merelle', *mie'rsõ* 'meressä; merellä', *mie'rstõ* 'merestä; mereltä'. Ulkopaikallissijojen jäänteitä on fraseologistuneissa ilmaisuissa, esim. liKI *kõrjal* 'paimeneen', *kõral* 'paimenessa', *kõrald* 'paimenesta', *suo'ddõl* 'sotaan', *suodõl* 'sodassa', *suodõld* 'sodasta', adverbeissa tai postpositioissa, esim. liK *sizõl* ~ liS *sizõl* 'sisällä' (Viitso 2011: 213).

Vastaavanlaista sisäpaikallissijaparadigman suosimista esiintyi Pärnumaan murteessa 1700-luvun alussa, esim. *kõrges* 'korkealla', *kõrvas* 'vieressä' (Pajusalu 2013: 111). Yhden paikallissijaparadigman suosimista esiintyy myös eteläviron lutsissa, jossa taas ulkopaikallissijat ovat yleisempiä, esim. *mõtsalõ* 'metsään', *mõtsõl* 'metsässä'. Leivussakin esiintyy ulkopaikallissijojen suosimista, esim. *maalõ*

'maahan', joskin myös sisäpaikallissijoja esiintyy, esim. *pezān* 'pesässä' (Pajusalu 2008: 164).

Yhteistä liiville ja eteläviron murteille on kontaktitilanne latvian kanssa, jossa ei esiinny itämerensuomalaista eroa ulko- ja sisäpaikallissijojen välillä. Latvian vaikutus selittääkin sekä liivin että eteläviron paradigmanmuutokset, joskin erilliskehityksinä.

5.4.7. Analyttinen futuuri

Liivin *līdā* : *līb* on pääosin kopulaverbin futuurinen apuverbi (Pajusalu 2007: 223; Norvik 2015). Sana voi tarkoittaa myös 'jäädä', esim. *Sprīt laskūb mō'zā, si'z līb pūol pūraztā* 'Varpapurje lasketaan alas, sitten jää puoli purjetta' (LELS: 167). Liivin verbillä on unkariin asti sukukielisiä vastineita ja futuurinen merkitys esiintyy useissa kielissä, lähisukukielistä inkeroisessa, karjalassa, vepsässä, vatjassa ja pohjoisvirossa (SSA: lie-).

Pohjoisvirossa verbi esiintyy hajanaisesti saarimurteissa (ks. 5.1.6. yllä). Verbi *leema* taipuu Saarenmaalla *leeb*, Muhussa (sa) *leavad* ja Kihnussa *liib*. EMS:n mukaan sana tarkoittaa 'mahdollisesti olla', siis potentiaalista kopulaverbiä (EMS: leema). Lisäksi myös Vestringin 1700-luvun alussa koostama Pärnumaan sanakirja sisältää mahdollisuutta ilmaisevan modaalisen apuverbin *leeb*, esim. *ehk leeb küll ollad* 'Es mag wol seyn', joka osoittaa verbin olleen aiemmin käytössä laajemmalla alueella (Pajusalu 2013: 104–105), kuten vanhan kirjapohjois- ja eteläviron läheteekin osoittavat (VAKK: leema).

5.4.8. Yhteenveto (morfo)syntaksista piirteistä

(Morfo)syntaktiset piirteet ovat levikeiltään vaihtelevia käsitellyllä kielialueella. Imperatiivilauseen genetiivimuotoinen objekti (5.4.1.) esiintyy hajanaisesti luoteisissa pohjoisviron murteissa. Genetiivimuotoinen objekti kuten laajalevikkinen postpositioiden käyttö (5.4.4.) viittavat kontaktilähtöiseen kehitykseen.

Samoin laajalevikkiset latiivin ja lokatiivin yhdentymisen (5.4.5.) ja yhden paikallissijaparadigman suosiminen (5.4.6.) ovat selitettävissä kontaktilähtöisinä kehityksinä, joissa erityisesti latiivin ja lokatiivin yhdentymiseen ovat vaikuttaneet jälkitavun fonologiset kehitykset (ks. 5.1.10.), jotka on samoin selitetty kirjallisuudessa kontaktilähtöisinä. Yhden paikallissijaparadigman suosiminen ilmenee eri lounaisissa itämerensuomalaisissa kielissä eri tavoin, mikä sulkee pois yhteisen kehityksen selityksen. Laajalevikkiset morfosyntaktiset ja syntaktiset piirteet viittaavat pääosin lounaisitämerensuomeen vaikuttaneisiin yleisiin kontaktilähtöisiin kehityksiin indoeurooppalaisten kielten kanssa.

Epäsuoran tapaluokan **jA*-tunnus (5.4.2.) ja jussiivin rakenne (5.4.3.) ovat suppealevikkisiä piirteitä: ensimmäinen esiintyy vain Häädemeesten, toinen Kihnun murteessa. Koska piirteet esiintyvät molemmissa liivin päämurteissa, ne voidaan rekonstruoida jo kantaliiviin ja tällöin piirteiden esiintymistä lounaisviron yksittäisissä murteissa voidaan pitää liiviläisperäisenä vaikutuksena. Kun otetaan huomioon Riianlahden rannikon asutushistoria (ks. 4.1. yllä), on Häädemeestessä ja Kihnussa esiintyviä piirteitä mahdollista juontaa liiviläissubstraatista. Mikäli

liiviläiset piirteet ovat levinneet olemassaoleviin viron murteisiin, on kyseessä taas liiviläissuperstraatti.

Verbin **lee-* avulla muodostetulla analyttisellä futuurilla (5.4.7.) on nykyisin suppea levikki Riianlahden ympärillä puhutuissa kielissä, joskin kielihistoriallisesti piirteen levikki on ollut laajempi pohjoisviron murteiden keskuudessa. Itämerensuomen vastineiden perusteella voidaan pitää analyttistä futuuria lounaisitämerensuomalaisena säilymänä. Näin ollen käsitellyistä (morfo)syntaktisista piirteistä yksikään ei tue lounasitämerensuomen hypoteesia. Suppealevikkisten piirteiden tapauksessa kyseessä on liiviläissubstraatti, mahdollisesti -superstraatti.

5.5. Sanasto

Artikkelissa [2] on esitetty katsaus viron murteissa esiintyvään sanastoon, joka on määritetty levikin perusteella liiviläisperäiseksi. Muodollisten kriteerien metodologisena pohjana on käytetty Häkkisen (1983) ja Junttilan (2015) esittelemiä lainasanatutkimuksen kriteerejä. Neljä peruskriteeriä ovat muoto, merkitys, levikki ja lähtökieliargumentti.

Muotokriteeri tarkoittaa säännöllisiä äänteellisiä vastaavuuksia, joko korrespondenssisääntöjä tai lainasanojen tapauksessa substituutiosääntöjä. Vastaavuuksien on oltava säännöllisiä sekä lainanantaja- että lainansaajakielessä (Junttila 2015: 139).

Myös merkityskriteerin puolesta vertailtavien sanojen merkitysten on oltava riittävän lähellä. Periaatteessa on myös mahdollista lainata sanan merkitys muodollisesti vastaavalle jo olemassaolevalle sanalle. Esimerkiksi liivin *kāima* 'naapuri' on muodollisesti suomen *kaima* vastine, mutta liivin sanan merkitykseen on vaikuttanut myöhemmin latvian *kaimiņš* 'naapuri' (mts. 146–149).

Kolmas kriteeri eli levikki tarkoittaa tämän tutkimuksen kontekstissa muotonsa ja merkityksensä puolesta liiviläisperäiseksi pidettävän sanan esiintymistä viron murteissa. Levikkikriteeri on kuitenkin sekundaarinen ja sitä tulee käsitellä yhdessä muiden kriteerien kanssa (mts. 150). Toisaalta Aikio (2007, 2009) pitää levikkiä luotettavammaksi kriteeriksi kuin äänteellisiä vastaavuuksia itämerensuomalaisissa kielissä esiintyvien saamelaislainojen tapauksessa ja etenkin toisin päin, sillä äänteellisiin vastaavuuksiin on voinut vaikuttaa etymologinen nativisaatio. Käsite tarkoittaa kahden kielen puhujien ymmärrystä kielten välisistä äänteellisistä vastaavuuksista, olivat ne peräisin yhteisestä peritystä sanastosta tai aiemmasta lainasanakerrostumasta, joiden perusteella uudet lainasanat mukautetaan kohdekieleen (Aikio 2007: 29).

Neljäs kriteeri eli lähtökieliargumentti tarkoittaa, että pitää osoittaa, että lähtökielessä on on lainausajankohtana ollut sana, joka on kohdekieleen lainattu (Junttila 2015: 149–150).

Tämä on otettava huomioon myös vertailtaessa liivin sanoja viron murteissa esiintyviin sanoihin. Lähisukukielten, kuten liivin ja pohjois- tai eteläviron tapauksessa on monimutkaista osoittaa yksittäinen sana lainaksi kielestä toiseen. LW:ssa on 1600 sanavartaloa, jotka esiintyvät sekä liivissä että virossa. Näistä arviolta 350 on yhteisiä lainoja kolmannelle kielelle kuten saksasta (Grünthal 2015: 127, 139). Siksi liivin ja viron vertailussa on otettava huomioon myös konteksti, jossa sana esiintyy (Grünthal 2015: 105, 111; 2023: 30).

Mahdollinen liiviläisperäinen sanasto voi noudattaa samoja tendenssejä kuin substraattisanasto. Tämänkaltainen sanasto keskittyy usein tiettyihin semanttisiin kenttiin, kuten topografiaan ja luonto- ja kulttuurisanastoon (Aikio 2004: 8). Liivin tapauksessa yksi mahdollinen semanttinen kenttä liittyy Liivinlahden luontoon. Lounaisvirossa esiintyykin liivin kanssa yhteistä maastosanastoa (Pajusalu 2013: 97–102).

Artikkelissa [2] on kiinnitetty huomiota myös leivun ja liivin sanastolliseen läheisyyteen. Dialektometrisen analyysin mukaan salatsinliivin sanasto yleisesti on lähempänä leivun kuin minkään Viron kielimuodon sanastoa (Pajusalu & Krikmann & Winkler 2009; ks. myös luku 4.1. yllä).

Kirjallisuudessa on esitetty 20 lounaisitämerensuomalaista sanuetta, joista 16 esiintyy lounaisvirossa: liK *abu* ~ viL *abu* 'lapaluu'; liK *jūom* 'syväne kahden hiekkaseljälänteen välissä' ~ viL *joom* 'hiekkainen matalikko meressä; matalikkojen välinen syväne meressä'; liK (*jōugə*)*laid* 'hiekkamatalikko' ~ viL (V) *Laid* 'hiekkainen seljänne meressä'; liS *latt* ~ viL *lakk(i)* 'lakki'; liK *rovā* ~ viL *rava* 'kivinen matalikko meressä'; liK *su'ggə* ~ viL (V) *sugema* 'syntyä'; liK *sādzi*, liS *sāets* (mon. *sādzid* ~ *sāedzed*) 'kiva, sopiva' ~ viL *sāadis*, *sāedsas* 'kunnollinen'; liK *ūrga* 'oja' ~ viL *urk* : *urga* (mon. *urgad*) 'merenuoma juomassa; hete; liejukkan' (Pajusalu & Krikmann & Winkler 2009: 294, 296; Pajusalu 2013: 99–101, 104); liS *juug*, *juugi* 'hiekkainen' ~ viL *juugane* 'mutainen (vesi)'; liS *koda* ~ *kōda* ~ *kodde* ~ viL (V) *Kojo* ~ *Koddo* ~ *Kodda* 'kotiin'; liS *mütiks* ~ viL *mōtus* 'metso'; liS *mūtsa*, liK *mōtsā* ~ Var *mōts* 'metsä' (Pajusalu & Krikmann & Winkler 2009: 294; Pajusalu 2013: 105); liK *ko'ggə* ~ viL *kogeda* 'pelätä; seurata'; liK *kuo'ltə* 'kangastaa' ~ viL *kolada*, *kolatada*, *kolastada* 'kangastaa, hämmöittää'; mahdollisesti myös liK *konks* 'nuija' ~ viL *kongu*, *konk*, *konks* 'vasara' ja liK *lo'd* ~ viL *lodi* 'hapero, vetinen', mikäli kaksi viimeistä eivät ole virolaislainoja (Junttila 2018: 233–234, 242, 245, 249). Lounaisvirolaisena murrenana on esitetty viL *pōtk* 'matalikko meressä', jolla ei tosin ole suoraa vastinetta liivissä (Pajusalu 2013: 97–98).

Liiville ja mulkille yhteisiä sanoja on esitetty neljä sanuetta: liK *kūolta* 'ranta' ~ viEM *koldas* 'kovera ranta' (Pajusalu 2013: 100). Suppeammin salatsinliivin ja mulkin sanoina on esitetty liS *kūrt* ~ Krk *kurta* 'seistä', liS *ira* 'ori' ~ viEM *ira* 'vireä, vauho (hevosesta)', liS *vanga* ~ viEM *vang* : *vangu* 'joenmutka' (Pajusalu 2007: 220; MS: ira2, vang3).

Osatutkimuksissa on esitetty yhteensä 29 leksikaalista vastinetta, joita voi muodollisten kriteerien perusteella pitää lounaisitämerensuomalaisina. Luku sisältää 26 nominia, kaksi adverbiä (liS *amashtij(d)* ~ Hää *amatsi* 'suorastaan; kaikin puolin', liK *sizāl* ~ Krk *sisel* 'sisällä') ja yhden verbin (liK *ala* ~ viEL *ala* 'älä'). Osatutkimuksissa esitetyt lounaisitämerensuomalaiset sanat on lueteltu liivin mukaiseen aakkosjärjestyksessä taulukkoon 5 alla. Liivin sarakkeeseen on merkitty lähtökohtaisesti kuurinmaanliivin muoto. Eteläviron sarakkeeseen on merkitty kieli- ja/tai murrekohtainen levikki joka sanan kohdalla. Pohjoisviron sarakkeessa on lounaisviron vastine. Oikeanpuoleisin sarake osoittaa sanueen liivinkielisen merkityksen.

Taulukko 5: Osatutkimusten lounaisitämerensuomalaiset sanueet.

Li	Lounaisviro	viE	viP	Merkitys
<i>aakji ~ aāgi</i> (liS)	<i>ahtike</i>	<i>ahtike</i> (viEM, V)	<i>ahtake</i>	ahdas
<i>a'dlōz</i>	<i>ādalas</i>	-	<i>ādal</i>	odelma
<i>agānəz</i>	<i>aganas</i>	-	<i>agan</i>	akana
<i>aim</i>	-	<i>aim</i> (viEL)	-	perhe
<i>alā</i>	-	<i>ala</i> (viEL)	<i>ära</i>	älä
<i>amaschtij(d)</i> (liS)	<i>amatsi</i>	-	<i>igati</i>	suorastaan; kaikin puolin
<i>aŋgərz</i>	<i>angeras</i>	-	<i>angerjas</i>	ankerias
<i>a'ŋgəz</i>	<i>ahingas</i>	-	<i>ahing</i>	ahingas
<i>būolgəz</i>	<i>poolgas</i>	-	<i>pohl(akas)</i>	puolukka
<i>ē'dməz</i>	<i>ehtmes</i>	-	-	vaate; hartiat
<i>gadāgəz</i>	<i>kadagas</i>	-	<i>kadakas</i>	kataja
<i>kajāgəz</i>	<i>kajagas</i>	-	<i>kajakas</i>	lokki
<i>kīerməz</i>	<i>keermes ~ kiirmes</i>	-	<i>keere</i>	kierre, säie; puutoukka
<i>lainəz</i>	<i>laines</i>	-	<i>laine</i>	laine
-	<i>latigas ~ latingas</i>	-	<i>latikas</i>	lahna
<i>lop</i>	<i>lōpp</i>	-	-	lahti
<i>luškəz</i>	<i>lustjas</i>	-	<i>luste</i>	luste
<i>mōltsi(kiļ)</i>	<i>mōltsas ~ meltsas</i>	-	-	vihertikka
<i>na'ggər</i>	-	<i>nakr</i> (viEL)	<i>naer</i>	nauru
<i>o'unəz</i>	<i>ahunas</i>	-	<i>ahven</i>	ahven
<i>pē'gəz</i>	<i>pāhes ~ pāhkes</i>	-	<i>pāhkel</i>	pähkinä
<i>pī'lgəz</i>	<i>peelgas ~ pihelgas</i>	-	<i>pihlakas</i>	pihlaja
<i>ro'ugəz</i>	<i>rahugesed</i>	-	<i>rahu</i>	rauhanen; rauhaset
<i>rovā</i>	<i>rava</i>	-	-	kivinen merenpohja
<i>sa'dləz</i>	<i>sadulas</i>	-	<i>sadul</i>	satula
<i>sizāl</i>	-	<i>sisel</i> (Krl, San)	<i>sees</i>	sisällä
-	<i>vaargas</i>	-	<i>vaarikas</i>	vadelma
<i>vikārt</i>	<i>vigard</i>	-	<i>vikati</i>	viikate
<i>vōrābəz ~ vuorābəz</i>	<i>orabas ~ oravas</i>	-	<i>orav</i>	orava

Alaluvussa 5.1.5. olen tuonut esille verbin li *tulāb* ~ viL *tulab* 'tulee' lounaisitämerensuomalaisen levikin ja alaluvussa 5.1.6. olen esittänyt perusteluja pitää myös pronominia liK *ī'ž* ~ viL *isi* 'itse' leksikaalisena lounaisitämerensuomalaisuutena. Lisäksi esitän tässä luvussa vielä 19 sanuetta, joita voi pitää osatutkimuksissa käytettyjen muodollisten kriteerien perusteella lounaisitämerensuomalaisina.

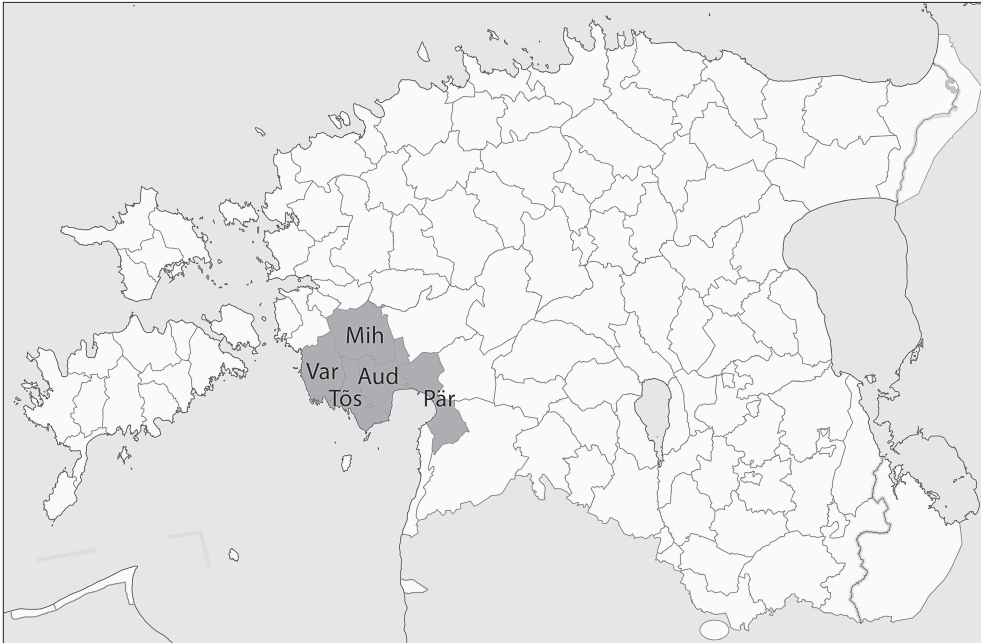
5.5.1. Substantiivit

Osatutkimuksissa on esitetty yhteensä 25 substantiivia. Artikkelissa [1] on esitetty liK *nīlba* 'huono suonikas liha; heikko' ~ viL *nīlv* ~ *nīlu* ~ *nīlb* 'lima'. Artikkelissa [2] on esitetty maastosanat li *lop* ~ viL *lōpp* 'lahti' ja liK *rovā* ~ viL *rava* 'kivinen merenpohja, kari(kko), särkkä', luontosanat liK *kābā* ~ viL *kāba* 'käpy' ja liK *mōltsikil* ~ viL *mōltsas* 'vihertikka' sekä Saarenmaan Sörven murteissa esiintyy suppealevikkinen muoto *vigard* 'viikate', joka vastaa samanmerkityksistä kuurinmaanliivin sanaa *vikārt*.

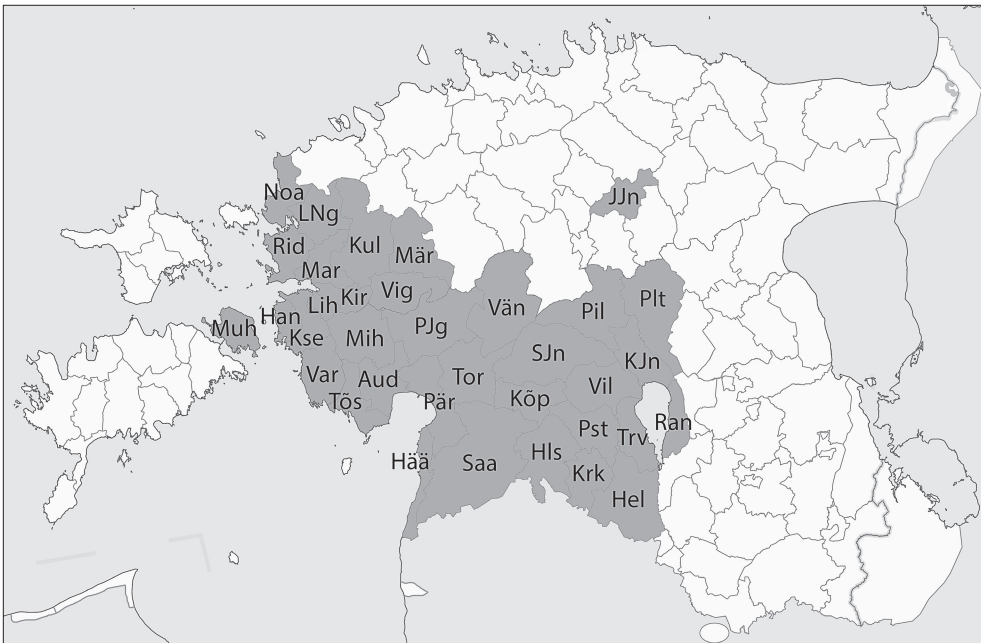
Artikkelissa [1] on esitetty lounaisitämerensuomalaisena sanana liKI *vōrābēz* ~ viL *oravas* ~ *orabas* 'orava'. Lounaisitämerensuomalaisina johdoksena artikkelissa [2] on esitetty liK *būolgēz* ~ viL *poolgas* 'puolukka'. Näiden lisäksi artikkelissa [4] on esitetty vielä 17 lounaisitämerensuomalaista johdosta, joissa esiintyvät denominaaliset johtimet *-As (: *-Aha-), *-kAs ja *-kkAs, esim. liKL *ouņēz* ~ liKI *o'unēz* ~ viL *ahunas* 'ahven', liKL *angrēz* ~ liKI *angēz* ~ viL *angeras* 'ankerias', liKL *pī'lgēz* ~ viL *peelgas* ~ *pihelgas* 'pihlaja'. Nomineissa esiintyvää morfofonologiaa on käsitelty alaluvussa 5.3.2.1. yllä.

Kirjallisuudessa esitettyjen sanojen lisäksi analysoin tässä alaluvussa 10 substantiivia, joita voi pitää lounaisitämerensuomalaisina: liK *kalg* 'kalvo; kaihi' ~ viL *kaal* ~ *kale* 'kaihi' (5.5.1.1.); liK *kōzā* 'viha' ~ viL *kōsa* 'vihainen, ankea' (5.5.1.2.); liK *kārmī* ~ viL *kārmes* 'kärpänen' (5.5.1.3.); liKL *kīnka* ~ *kūnka* ~ liKI *kōnka* ~ viL *kūnk* 'kankare; kyhmy' (5.5.1.4.); liK *lā'bđi* ~ viL *labedi* ~ *labidi* 'lapio' (5.5.1.5.); liKI *lō'nēz* ~ viL *lasn* 'lahna' (5.5.1.6.); liK *lejā* ~ viL *leha* 'liha' (5.5.1.7.); liK *lūoiba* 'kämpälä' ~ viL *loib* 'hylkeen raaja; hylkeennahasta tehty jalkine' (5.5.1.8.); liK *piṛg* ~ viL *piṛg* 'päre' (5.5.1.9.); ja liK *pešlinki* ~ viPS *pāēs(t)lind* 'pääskynen' (5.5.1.10.).

5.5.1.1. liK *kalg* 'kalvo; kaihi' ~ viL *kaal* ~ *kale* 'kaihi'

Kartta 42: Sanan *kaal* 'kaihi' levikki

Kartta 43: Sanan *kale* 'kaihi' levikki.

Kuurinmaanliivissä esiintyy sana *kaļg* ~ *kaļg* ~ *kaļk* ~ *kalk* 'silmäkaihi' (LW: 103). Uudempana lääketieteellisenä terminä esiintyy myös *sīlmakalg* 'silmäkaihi' (LELS: 291). Kettunen rinnastaa liivin sanan viron murreseenaan *kale* 'kaihi' (LW: 103), joka taas liittyy länsimurteiseen sanaan *kaal* 'kaihi'.

Sana *kaal* 'kaihi' esiintyy VMS:n mukaan Audrussa, Mihklissä, Tõstamaassa, Pärnussa ja Varblassa, EMS:n mukaan *kaal* : *kaalu* esiintyy Audrussa, Tõstamaassa ja Varblassa, *kaal* : *kaale* taas Audrussa, Mihklissä ja Pärnussa (EMS: kaal4, ks. kartta 42).

Levikin puolesta *kaal* merkityksessä 'kaihi' on selvästi lounaisvirolainen. Sanalla on useampia homonyymeja: pohjois- ja eteläviiron *kaal* : *kaalu* '(asian, esineen, kehon) paino; painoväline; painomitta' (EMS: kaal1); Saarenmaalla ja Ridalassa esiintyvä *kaal* 'kalan myyntiyksikkö' (EMS: kaal2); etelävirossa, Muhussa ja Kodaveressa esiintyvä *kaal* : *kaalu* 'tanko; kaivonvintti' (EMS: kaal3); pääosin etelävirossa, mutta myös Hiidenmaalla, Saardessa ja Kodaveressa esiintyvä *kaal* : *kaala* 'kaula' (EMS: kaal5); viE *kaal* : *kaali* 'huivi, liina' (EMS: kaal6); sekä pohjois- ja eteläviiron murteissa esiintyvä *kaal* : *kaali* 'lanttu' (EMS: kaal7).

EES esittää sanalle *kaal* 'paino; painoväline' alasaksalaisen lainaetymologian (asa *schale* 'kulho; juoma-astia; mittayksikkö; painokuppi') (EES: kaal3) ja sanalle *kaal* 'lanttu' muinaisruotsalaisen lainaetymologian (mrts *kāl* 'kaali') (EES: kaal2). Sanalle *kaal* 'huivi, liina' on esitetty kuurinmaanliivin vastine *kōļ* 'huivi; side; vyö; sukkanauha' ja EES esittää, että sana 'huivi' olisi siirtynyt merkityksensiirron kautta 'kaulasta' huiivin kantamistavan mukaan (EMS:ssa tarkemmin 'kuolinliina, kirstuliina; pöytäliina; morsiamen liina; pellavainen naisten pää- tai olkaliina'), jonka takia liivin vastine olisi virolainen laina (EES: kaal1).

Salatsinliivissä on yhtä rikas homonyymien edustus kuin viron murteissa: substantiiville *kāl* ~ *kaol* on esitetty merkitykset 'kaula; nauha, kolmekymmentä kappaletta yhdessä', substantiiville *kāl* ~ *kaol* 'juureskaali' ja verbille *kāl* : *kālub* 'yrittää; maistua; ottaa, tuntea' (SLW: 73–74). Kuten viron murreseanojen tapauksessa, ovat salatsinliivin sanat pikemminkin homonyymeja kuin eri merkityksiä samalle sanueelle.

Vertailu muiden 'kaihia' merkitsevien murreseanojen kanssa osoittaa, että sanassa *kaal* 'kaihi' on tapahtunut lounaisvirolle ominainen ensimmäisen tavun vokaalin sporadinen pidentyminen, vrt. Kul Kse *lāv* 'kynnys' (~ viP *lävi*), Jäm *āviitama* 'auttamaan' (Juhkam & Sepp 2000: 15; Lonn & Niit 2002: 29).

Sanan *kaal* *u*-vartaloista muotoa vastaa *kalu* 'kaihi' (Khn, Muh) ja *e*-vartaloista muotoa lounaisvirolainen *kale* 'silmäkaihi' (Muh, länsimurteet, JJn, Pohjois-Viljandimaa, viEM, Ran), Pärnu-Jaagupissa *kale* : *kaleme*. Lisäksi Hallistessa ja Häädemeestessä esiintyy variantti *kōlu* ja Kolga-Jaanissa, Puhjassa, Rannussa ja Viljandissa *kahle* (EMS: kahle, kale1, kalu1, kōlu: 4; sanan *kale* levikistä ks. kartta 43 yllä).

Variantit *kale*, *kalu* ja *kōlu* on SSA:ssa rinnastettu itämerensuomalaisiin vastineisiin, vrt. sm *kalvo*, ka *kalvo* 'pintaketto, kalvo; kaihi', va *kalvo* 'ketto'. Sanueelle on esitetty germaaninen lainaetymologia, joskin nyttemmin pidetään todennäköisempinä sanan etäsukukielisiä vastineita, esim. unk *hályog* 'silmäkaihi' (SSA: kalvo). Variantissa *kōlu* esiintyy sanakohtaista *a* ~ *ō* -vaihtelua (Juhkam & Sepp 2000: 13),

mutta jälkitavun vokaalin *u* takia sekä tämä että variantit *kaal* : *kaalu* 'kaihi' ja *kalu* silti liittyvät pohjoisitämerensuomalaiseen *kalvo*-sanueeseen.

Kuurinmaanliivin sanan yhdistäminen itämerensuomalaiseen sanueeseen ei ole itsestäänselvää sanassa *kalg* esiintyvän klusiilin takia, sillä muu itämerensuomi viittaa **v*:hen, joka ainakin teoreettisesti voi palautua **k*:n tai **p̃*:n heikkoon asteeseen, vaikka sanan **kalvo* tapauksessa tämä ei ole kyseessä, sillä etusukukieliset vastineet viittaavat kantauralin **w*:hen (ks. SSA: kalvo).

Äänteellisesti kuurinmaanliivin muoto *kalg* vastaa viron murteiden sanoja *kaal* : *kaale* ja *kale*, jotka levikin puolesta muodot ovat selvästi lounaisitämerensuomalaisia. Nämä muodot onkin syytä erottaa **kalvo*-sanueesta, joissa esiintyy eri johdostyyppi. Variantissa *kahle* on mahdollisesti kyseessä metateesi, joka liivin muodon perusteella voisi palautua muotoon **kalek*. Tähän sanueeseen liittyisi Kettusen liivin sanaan *kalg* rinnastama pohjoisviron verbi *kalgastada* 'kangistua, hapantua' (LW: 103), joka esiintyy Hiidenmaalla, Jöelähtmessä, Kuusalussa ja Vaivarassa EMS:n mukaan merkityksessä 'hapantua, pilaantua' (EMS: *kalgastama*). Liivin variantit *kałk* ~ *kalk* taas voivat edustaa kolmatta, **kkV*-johdostyyppiä, jolloin liivin sana liittyisi suomen sanoihin *kalkku* ~ *kalkko* ~ *kalko* 'vaalea; hailakka; kalpea, kalvakka' (SMS: *kalkku2*), *kaljistua* ~ *kalkastaa* ~ *kalkastella* ~ *kalkastua* ~ *kalkkoa* ~ *kalkoa* ~ *kalkoilla* ~ *kalliuta* 'seljetä, kirkastua' (SMS: *kalkastaa1*, *kalkastua1*, *kalkkoa2*).

5.5.1.2. liK *kōzā* 'viha' ~ viL *kōsa* 'äkäinen, vihainen (ihminen)'

Kartta 44: Sanan *kōsa* 'vihainen, ankea' levikki.

Liivissä esiintyy muusta itämerensuomesta poikkeava sana 'vihalle': LiKI *kōzā* ~ liKL *kizā* ~ *küzā* ~ liS *kūza* (LW: 120; SLW: 95). Sanasta on johdettu adjektiivi liKI *kō'zzi* ~ liKL *ki'zzi* ~ *kü'zzi* ~ liS *küzzi* ~ *küzli* 'vihainen' (mts.). Kuurinmaanliivissä esiintyy myös denominaalisia verbejä *kōzāstə* ~ *kōzātə* (Kr.) 'olla vihainen' (mts). Liivin substantiivit palautuvat kantaliivin muotoon **kiza* < **kēsa*.

Lähimmät itämerensuomalaiset vastineet esiintyvät hajanaisesti Saarenmaan Kihelkonnassa ja Pühassa (muodossa *kōsa*) sekä Häädemeestessä, jotka ovat sekä substantiiveja että adjektiiveja 'äkäinen, vihainen (ihminen)'. Lisäksi mainituissa murteissa esiintyy adjektiivi *kōsane* (Hää) ~ *kōsane* (Jäm, Khk, Pha) 'pahantuulinen' (EMS: *kōsa*, *kōsane*; ks. kartta 44 yllä). Kyseinen lounaisitämerensuomalainen sanue on huomioitu kirjallisuudessa (ks. Pajusalu & Krikmann & Winkler 2009: 295, 296). Lounaisvirolaisten vastineiden perusteella voidaan lounaisitämerensuomalaisen sanueen kantamuodoksi olettaa **kēsa*.

Etäisemmissä sukukielissä ei ole suoranaisia vastineita lounaisitämerensuomalaiselle sanueelle. Kettunen on verrannut liivin verbiä *kōzāstə* viron verbiin *kōsada* 'kahista, kuiskata' ja Lönnrotin sanakirjassa esiintyvään verbiin *kosajaa* 'pihistä lujaa' (LW: 120). Itäsuomen murteissa Laatokalta Kainuuseen toki esiintyy myös verbi *kosahtaa* 'hätkähtää, säpsähtää; kahahtaa tms.; ärähtää, tiuskaista', josta on johdettu myös *kosakehdella* 'ärähdellä' (SMS: *kosahtaa*, *kosakehdella*). Itäsuomen sanueiden rinnastus ei kuitenkaan äkkiseltään vastaa säännöllisiä äännevastauksia eteläitämerensuomen **e*:hen, jota vastaa pohjoisitämerensuomessa *e*, vrt. **kēta* > liKI *kōrda* ~ sm *kerta*, **verkko* > liK *vōrgə*, viP *vōrk* ~ sm *verkko* (Viitso 2008 [1978]: 46). Eteläitämerensuomessa on kylläkin joissain sanoissa tapahtunut **o* > **ō*, esim. **votta-* > liK *vōttə*, viP *vōtta*, viE *vōtta*, va *vōttaa* ~ sm *ottaa*, **hopēta* > liK *ō'bdə*, viP *hōbe*, viE *hōpō*, va *ōpōa* ~ sm *hopea* (mts. 48).

Itäsuomen verbin *kosahtaa* toinen merkitys on 'kahahtaa tms.', esim. *isoja* (vesilintu) *parvii kosahittaa veiteen* (Kiihtelysvaara) (SMS: *kosahtaa2*). Tässä merkityksessä sanan voi rinnastaa eteläviron 'kohista tms.' tarkoittaviin verbeihin, esim. **kōsama* : (ta) *kōssa* 'kohisuttaa, kohista' (Rōu, Plv), *kōsisema* (Puh, Nōo) ~ *kōsisō(m)ma* (Har, Rōu, Plv, Se) ~ *kōsisōmō* (Krl) 'kohista, kahista; kähistä', *kōsatumma* (Har), **kōsahama* : (ta) *kōsahass* (Rōu) 'kohaista', *kōsahtama* (Vas) ~ *kōsahtamma* (Rōu, Plv) 'kohaista, kohaisuttaa; kuiskata', *kōsahuss* (Har, Rōu) ~ *kōsahhuss* (Vas, Se) 'lyhyt äänekäs kohaus'. Puhjassa esiintyy myös *kōsatama* 'huomata', jossa on ilmeisesti abstrahoitunut merkitys (EMS: *kōsama*, *kōsahama*, *kōsahtama*, *kōsahuss*, *kōsatumma*, *kōsisema*; VMS: *kōsa(h)hus*, *kōsahtama*, *kōsama*, *kōsatama*, *kōsatumma*). Verbijohdosten tapauksessa sanueeseen on saattanut vaikuttaa onomatopoeettinen sanue **kohise-*, johon voisi viitata myös liK *kōzātə* esimerkkilause *algə mierjemä kōzātəg* 'damit die Meeresmutter nicht böse sei, ettei merenemä olisi paha' (LW: 120).

Lounaisitämerensuomalaisen sanueen yhdistäminen itämerensuomalaisiin vastineisiin on kuitenkin hankalasti perusteltavissa. Lounaisitämerensuomen sanueen äänneasu ja semanttinen kehitys osoittavat lounaisitämerensuomelle yhteisen ja muusta itämerensuomesta eriyvän sanueen kehityksen.

5.5.1.3. liK *kärmi* ~ viL *kärmes* 'kärpänen'

Kartta 45: Sanan *kärmes* 'kärpänen' levikki.

Liivin sanassa 'kärpäselle', liK *kärmi* : *kärmiz* ~ liS *kärmi* : *kärmist* (~ *kermist* (1829)), esiintyy muusta itämerensuomesta poikkeava vartalon konsonantti, vrt. sm *kärpä(i)nen*, *kärväs* jne., ink *kärpäin* : *kärpäist* ~ *kärväist* (part.), ka *kärpäine* : *kärväistä* (part.), ly *kiärbä(hä)ine*, *kärbäine*, *kärbäine*, ve *kärb*, *kärbaz*, va *tšärpä(lei)ne*, *tšärpen(e)*, viP *kärbes*, *kärbane* jne. Etäsukukielisissä vastineissa, kuten er *karvo*, *karva*, *karuv*, *kargo*, mo *karu*, *karuv*, ma *karme* esiintyy vaihteleva konsonantti. Äänteellinen vaihtelu on SSA:ssa selitetty onomatopoeettis-deskriptiivissävyisyydellä sekä eriaikaisilla indoeurooppalaisilla lainoilla, esim. lt *kirmis* 'mato, toukka; käärme' (SSA: kärpänen).

Liivin sanan taivutusparadigma osoittaa, että vartalossa esiintyy myös deminutiivinen *i*-päätte. Tämä on toki odotuksenmukaista 'pienstä hyönteistä' tarkoittavalle sanalle, onhan päätte myös sanassa *kukki* 'hyönteinen' < vksm **kutkə*, vrt. saaP *gotka* 'muurahainen' (Pystynen 2018). Liivissä päätte ei kuitenkaan salatsinliivin rekisteröidystä monikosta *kermist* huolimatta ole kantaliiviläinen, sillä muutoin olettaisi kuurinmaanliivin metafonisena muotona ***kermi* (vrt. 5.1.8. yllä). (Homonymisessa sanassa *kärmi* 'ankara' sen sijaan esiintyy metafoonia, vrt. viP *karm* 'ankara', sm *karmea* < **karmeja*, jonka liiviläinen vastine palautuu metafonian takia epäodotuksenmukaiseen muotoon **karmiin*, jossa on joka tapauksessa tapahtunut suffiksinvaihto (ks. Juntila 2015: 142).) Salatsinliivin muoto on sikäli epätavallinen, että salatsinliivissä ovat metafoniset muodot tasaantuneet kuurinmaanliiviä enemmän, esim. liK *sä'v* ~ liS *sai* 'savi', liK *täm* ~ liS *tamm* 'tammi', liKI *te'b* ~ liKL *to'ib* ~ liS *tob* 'sairaus, tauti' (Kallio 2016: 52–53).

Liivin kielihistorian perusteella voi siis olettaa sanan *kärmi* aiemmin sisältäneen muissa itämerensuomalaisissa kielissä esiintyvän päätteen *-As, vrt. sm *kärväs*, ve *kärbaz*, viP Mär *kärbäs*, viE *kärbäss* (Plv, Se, Lut) (EMS: *kärbes*). Liivissä sana olisi kehittynyt muotoon ***kärmez*. Liivin rekonstruoitua muotoa vastaa fonologisesti lounaisviron *kärmes* (EMS: *kärmes*; ks. kartta 45 yllä). Kyseessä on siis lounaisitämerensuomalainen isoglossi toisen tavun konsonantin mukaan.

5.5.1.4. liKL *kīnka* ~ *kūnka* ~ liKI *kōnka* 'mäki' ~ viL *kūnk* 'kankare; kyhmy'

Kartta 46: Sanan *kūnk* 'kankare; kyhmy' levikki.

Kuurinmaanliivissä esiintyy sanue liKI *kōnka* ~ liKL *kīnka* ~ *kūnka* 'mäki'. Kettunen rinnastaa sanan viron sanoihin *kūngas*, *kūnk*, *kānk*, *kenk*, *kink*, *kōnk* ja *kūngas* ja suomen sanaan *kynkkä*, selittäen sanat deskriptiivisinä (LW: 121). Suomen vastineella onkin monta eri merkitystä: 'linnun siipi ilman sulkia, siipikynkkä, -pankko; käsivarsi, käsikoukku, kyynärpään tienoo; mutka; kumpu'. Karjalan vastineella *kynkä*, *kynkkä* on mm. merkitykset 'kyynärpää, -koukku; linnun siipikynkkä; rugin liipotin; reen poikki-puu' (SSA: *kynkkä*).

Äänteellisestä vaihtelusta huolimatta viron murteiden sanoilla on suppeampi merkityskenttä, käytännössä '(pieni) maastokohouma'. Muoto *kūngas* variantteineen esiintyy länsi-, keski- ja koillismurteissa, osin myös mulkin ja tarton murteissa, *kōngas* variantteineen hajanaisemmin. Kullamaassa esiintyvät muodot *kengas* ja *kingas* ja Käilassa *krūngas* (EMS: *kengas*, *kingas2*, *krūngas*, *kōngas*, *kūngas*).

Laaja-alaisemmin esiintyy *kink*: *kingu* variantteineen pääosin pohjoisviron keski-, itä- ja rannikkomurteissa, eteläviron mulkin ja võron murteissa sekä Muhussa, Torissa, Saardessa ja Häädemeestessä. Länsimurteiden luoteisryhmässä ja eteläviron

tarton murteissa esiintyy *kenk* : *kengu* variantteineen (EMS: *kink*). Kettusen mainitsema *könk* esiintyy EMS:n mukaan vain Tormassa ja tarkoittaa 'korpia' (EMS: *könk*), ja *känk* : *kängi* ~ *kängu* taas tarkoittaa 'palaa, möhkälettä, paakkua tms.' (EMS: *känk*), joten ne eivät kuulu tämän sanueen piiriin.

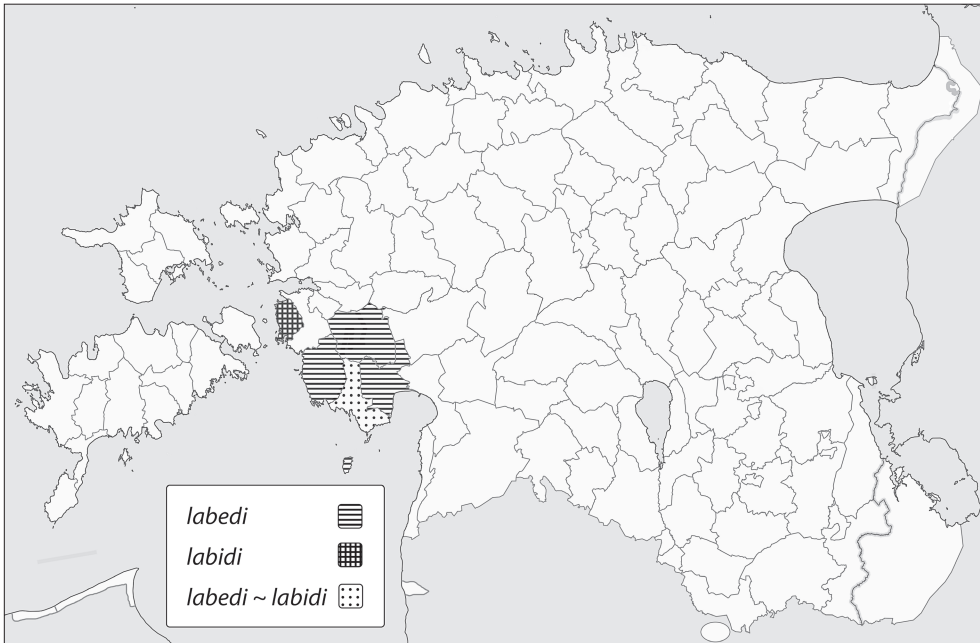
Mainittuja variantteja ei voi yksioikoisesti palauttaa yhteen äänteelliseen kanta-muotoon. On mahdollista, että sanueiden ensitavun vokaali oli alunperin **ü*, jolloin laajalevikkisessä muodossa *kink* olisi tapahtunut vokaalin delabialisatio, jota olisi murteissa seurannut vokaalin väljentyminen. Sekundaareina kontaminaatiomuotoina on pidettävä suppealevikkisiä *as*-päätteisiä sanueita kuten *kingas* ja *kengas*. Sanueen *u*-loppuiset muodot ovat selitettävissä edelleenjohtoksina **kko(i)*-johtoksista, sillä **kkA*- ja **kko(i)*-johtosten välinen vaihtelu on pohjoisvirossa erittäin tavallista.

Sana *künk* 'kohouma; kyhmy, kyyry' esiintyy vain liivin naapurimurteissa. Salatsinliivin vastinetta ei ole säilynyt, mutta sen voi liivin murrevastaavuuksien perusteella olettaa olleen **künk* < **künka*. Itäkuurinmaanliivin ensitavun vokaalia vastaa Varblassa ja Mihklissä esiintyvä muoto *köngas* : **könka* 'kohouma' (EMS: *köngas*), jonka *as*-päätteeseen voi olla vaikuttanut laajalevikkinen *küngas*. Huomionarvoista on, että lounaisitämerensuomen **kkA*-johtoksesta puuttuu muualla esiintyvä *-s*, jolloin äännesuhde on päinvastainen kuin artikkelissa [4] esittämissäni muresanoissa (ks. 5.3.2.1. yllä).

Vokaalien puolesta itäkuurinmaanliivin *ö* edustaa usein kantaliiviläistä muotoa, vrt. liKI *kõrda* ~ liKL *kirda* ~ *kürda* ~ liS *kürd* ~ *kürta* (LW: 121; SLW: 96) < **kerta* > sm *kerta*. Kyseisessä sanueessa näyttää kuitenkin sukukielten vastineiden perusteella olevan länsikuurinmaanliivin muoto alkuperäinen. Itäkuurinmaanliivin muoto olisi tällöin muodostunut etymologista nativisaatiota vastaavan murteellisen dissimilaation prosessin kautta, jossa itäkuurinmaanliivin puhujat tiedostivat kuurinmaanliivin murteelliset erot, siten mukauttaen sanan **künka* murteensa fonotaksiin. Varblan ja Mihklin *köngas* olisi tällöin todiste suorista kontakteista Lounais-Viron ja itäkuurinmaanliivin puhujien välillä. Vaihtoehtoisesti jo kantasuomessa olisi esiintynyt vaihtelua **künkkä* ~ **kenkka* -vartaloiden välillä, joka olisi säilynyt lounaisitämerensuomen lisäksi myös pohjoisitämerensuomessa, vrt. smI *kenkku* ~ *kenkas* : *kenkkaan* 'kumpu, kunnas' < **kenkka* < **kenkka*, jonka sekundaareja kontaminaatiomuotoja **künkkä*-sanueen kanssa olisivat *kengäs* ~ *könkkä* (SSA: *kenkku*).

Olkoonkin, että **künkkä*-sanue esiintyy myös pohjoisitämerensuomessa, ovat paikalliset äänteenmuutokset vaikuttaneet lounaisitämerensuomalaisen sanueen kehitykseen, minkä takia lounaisviron *künk* edustaa liivin sanueen kanssa muusta eteläitämerensuomalaisesta kehityksestä poikkeavaa lounaisitämerensuomalaista säilymää.

5.5.1.5. liK lä'bđi ~ viL labedi ~ labidi 'lapio'

Kartta 47: Sanojen *labedi* ja *labidi* 'lapio' levikki

Kuurinmaanliivin sanan *lä'bđi* 'lapio' ovat rekonstruoineet Kettunen ja Posti hieman eri tavoin, joskin toisiaan täydentäen. Posti postuloi liivin ääntenmuutokseksi jälkitavussa $a > i$, mikäli a :ta edelsi palataalistunut konsonantti, j tai i , joskin Posti esittää myös esimerkkejä muutoksesta $a > i$ (Posti 1942: 44–46, 49–50). Kettusen mallin mukaan taas kehitys oli välivaiheellinen $a > ə > i$ (Kettunen 1947: 28, 29; ks. 5.1.6. yllä). Yhteistä molemmille malleille on joko implisiittinen (Posti) tai eksplisiittinen (Kettunen) kehitys $a > ə > i$. Koska *lä'bđi* taipuu genetiivissä *lä'bđiz i*-adjektiivien paradigman mukaisesti, voi kyseisen sanan teoreettisesti rekonstruoida kantaliivin muotoon **labidiin*, mutta koska salatsinliivissä esiintyy myös muoto *lapd* (ks. alla), on nähdäkseni kyseisen sanan tapauksessa kuitenkin nähtävissä taivutusparadigman analoginen omaksuminen **EtA*-adjektiiveista, joissa on samankaltainen sanan rakenne, esim. *ō'bdə* 'hopea' ~ *ō'bdi* 'hopeainen', kuten olen artikkelissa [5] esittänyt.

Kuurinmaanliivin itämerensuomalaiset vastineet viittaavat paikoin kolmannen tavun a :han, esim. smI *lapia*, ka *lapie*, va *lapia*, paikoin o :hon, esim. smL *lapio*, ly *labid*, *labido*, ve *labid* : *labidod*, viE *labjo*. Poikkeuksia tähän edustukseen ovat viP *labidas*, jossa on sekundaari *as*-päätte, ja liS *läbd* ~ *lapd*, josta ei voi itsessään päätellä kolmannen tavun vokaalia (SSA: lapio; SLW: 114). Sana on balttilainen laina, jonka lähtömuotoa edustaa mm. lt *lopetà* (Junttila 2015: 103). Kantasuomen muodoksi on rekonstruoitu **lapitiä* (YSuS: lapio), joka liivissä kehittyi **labida* > **läbidə* > liK *lä'bđi*, liS *läbd* ~ *lapd*.

Pohjoisviron sanalla *labidas* : *labida* on kirjavasti murrevariantteja: muoto *labid* : *labida* esiintyy hajanaisesti lounaisvirossa (Khk, Käi, Kse), Pohjois-Viljandimaalla (Kõp, Vil) ja Itä-Viron alueella (IisI, Kod, MMg, TMr, Äks) (EMS: labid(as)). Levikin perusteella voi olettaa, että pohjoisviron *labidas* kehittyi tämän muodon pohjalta.

Lyhentynyt *labi* : *labja* esiintyy Jõhvissa ja Audrussa ja sporadisesti saari-murteissa (Jäm, Muh), *labi* : *labi* vain Jämajassa, *labi* : *lapja* Kuusalussa, *labi* : *labida* Reigissä ja Ridalassa, sekä *lapja* : *lapja* Viru-Nigulassa ja Vaivarassa. Hääde-meesteessä esiintyy myös *labind(as)* : *labinda*. Lyhentyneen muodon pohjalta on kehittynyt Hiidenmaan murteissa muodot *labik* : *labiga* ja *labigas* : *labiga* (leipä-, katto)lapio' (EMS: labi1, labik1, labind(as)).

Suppealla länsimurteiden alueella esiintyvät myös variantit *labed* : *labedi* (Mih) ~ *labedi* (Aud, Tõs, Var) ~ *labõdi* (Khn) ~ *labidi* (Han, Tõs) (EMS: labedi, labidi; ks. kartta 47 yllä). Näiden varianttien muoto selittyy parhaiten liiviläisten muotojen pohjalta: kuurinmaanliivin kanssa yhteistä on kolmannen tavun *i*, salatsinliivin kanssa taas ensitavun vokaali. Tarkemmin sanottuna salatsinliivin muodossa on tapahtunut metafonian häviäminen, joskin kyseisen sanan muotoa on hankala selittää genetiivin pohjalta, kuten esim. *laps* 'lapsi' (~ liK *läpš* : *laps*). On mahdollista, että liS *lapd* sisältää redusoituneen vokaalin klusiilien välissä, joka selittäisi soinnittoman *p*:n merkitsemisen, jolloin salatsinliivin muoto olisikin **labəd*.

Lounaisviron muoto nostaa kaksi mahdollista vaihtoehtoa sanan alkuperälle. Ensinnäkin sana voi olla liiviläisperäinen siinä määrin, että lounaisvirolaiset muodot ovat kehittyneet sekä kuurinmaan- että salatsinliivin muotojen vaikuttamina. Vaihtoehtoisesti voidaan rekonstruoida lounaisitämerensuomalainen muoto **labędi*, johon palautuisivat niin liivin kuin lounaisviron muodot.

5.5.1.6. liKI l̥n̥əz ~ viL lasn 'lahna'

Kartta 48: Sanan *lahna* 'lahna' levikki.

Kuurinmaanliivin *l̥n̥əz* palautuu kantsuomen muotoon **lahna* < **lašna*, jonka itämerensuomalaisia vastineita ovat esim. sm ink ka va *lahna*, ly ve *lahn*. Viron koillisurteiden Kuusalussa ja Vaivarassa esiintyvää sanaa *lahna* 'lahna' (; SSA:ssa myös siika) pidetään lainana suomesta tai inkeroisesta (SSA: lahna).

Yhteissuomalaisen sanaston tietokantaan on kantsuomen **lašna* pohjoisvirolaiseksi vastineeksi merkitty *lasn*. Sanan levikki on kuitenkin lounaisvirolainen (EMS: lasn2; ks. kartta 48). Viru-Nigulassa esiintyy myös yhdyssana *lasnakala* 'lahna' (EMS: lasnakala).

Pohjoisvirossa esiintyy homonyyminen *lasn*, jonka merkitys viron kirjakielessä sekä murteissa on 'lasta, lapio'. EMS:n mukaan sanan *lasn* merkitykset ovat '(leipä-, katto)lapio, pesukarttu, survin; väliorsi'. Tässä merkityksessä sanan levikki on saari- ja länsimurteissa, Länsi-Harjumaan murteissa sekä Jürissä (EMS: lasn¹). Toinen pohjoisvirolainen homonyyminen sana *lasn* merkityksessä 'väliorsi' on liitetty etymologisesti itämerensuomen *lasta*-sanueeseen (esim. sm *lasta*), joka esiintyy pohjoisvirolaisissa murteissa muodossa *last* ja on alunperin balttilaislaina sanasta **lāpstā* (Junttila 2015: 89), jonka epäsäännölliseksi vartalovariantiksi *lasn* on selitetty (EES: lasn, EMS: lasn1). Itämerensuomen vastineiden perusteella omana sanueenaan pidettävä *lasn* merkityksessä 'lahna' esiintyy vain Ridalassa, Martnassa ja Lihulassa (EMS: lasn2).

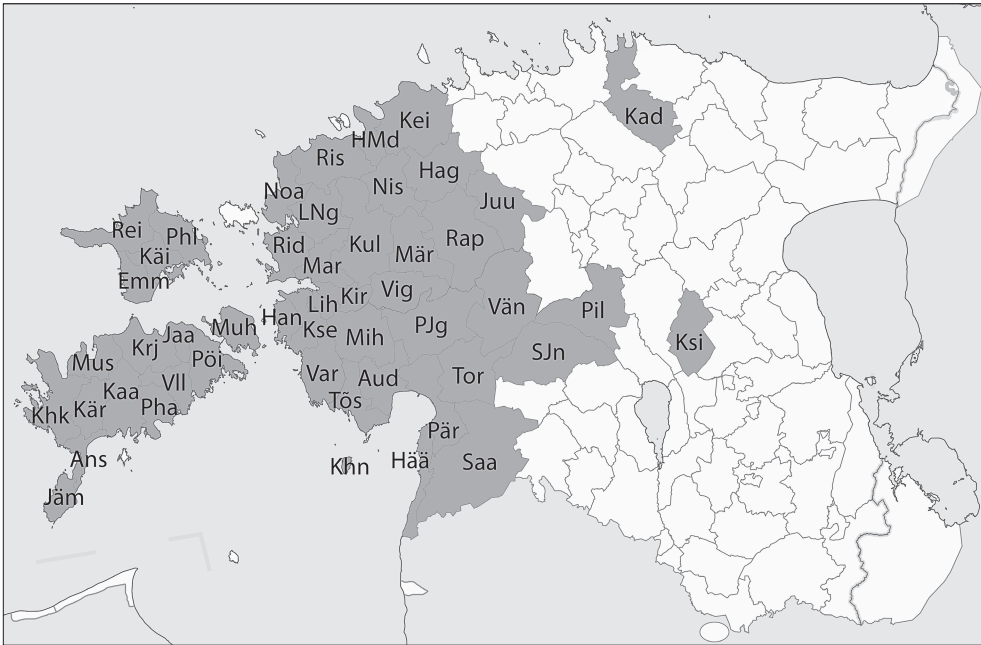
Kantsuomen sanalle **lašna* on esitetty balttilainen lainaoriginaali, jota vastaa liettuan *plekšnė* 'kampela' (Junttila, h.t.). Sanan *lasn* levikki viittaa siis lounaisvirolaiseen säilymään.

EMS mainitsee myös Emmasten samaa tarkoittavan sanan *kloiv* : *kloiva* (EMS: *kloiv*), jonka lisäksi Emmastessa ja Reigissä esiintyy muodossa **kloov* : *kloovad* 'hylkeen raajat' (EMS: *kloov2*; VMS: *kloov*). Hiidenmaan sanassa on kuitenkin epäodotuksenmukainen sananalkuinen konsonanttiyhtymä, joka esiintyy vain sana-kohtaisesti ja uudemmissa lainasanoissa. Pelkästään konsonanttiyhtymän esiintymisen perusteella voisi olettaa, että muissa murteissa yhtymän alkukonsonantti on vain kadonnut, mutta ensitavun vokaali on samoin epäodotuksenmukainen, sillä Hiidenmaan murteissa *i*-loppuisten diftongien jälkikomponentti on erityisesti *v:n*, *r:n* ja *n:n* edellä sanavartalon vahvassa asteessa madaltunut, muttei sulautunut edeltävään komponenttiin, esim. Emm *kaēl* : *kaēlà* 'kaula : kaulan', Rei *kaēnāl* : *kainðle* 'kainalo : kainalon' (Lonn & Niit 2002: 11, 30). Kuitenkin Hiidenmaan murteissa esiintyy myös verbi (Emm, Käi) *kloivama* 'liikkua räpylöillä; liikkua hitaasti, vaivalloisesti t. laiskasti; kuljeksia', vrt. viL *loivama* id. < *loib* (EMS: *kloivama*, *loivama*).

Mikäli Hiidenmaan muodot edustavat alkuperäistä sananalkuista konsonanttiyhtymää, on lounaisitämerensuomalainen sanue siis ilmeinen laina. Mahdollinen lainaoriginaali voisi olla germaanisesta kielestä, sillä germaanisisissa kielissä esiintyy substantiivi **klawō-* > eng *claw*, msk *kló*, mys *klāwa* 'kynsi' sekä verbi **klawjanan* ~ **klaujan-* > msk *klá* 'kynsiä, raapia' (Kluge 1989: 375; Orel 2003: 215; Kroonen 2013: 292). Fonologisesti germaaninen alkuperä voisi selittää lounaisitämerensuomen muodot, sillä substitutiosta grm **w* → ksm **p* on muitakin esimerkkejä itämerensuomessa, esim. liKI *ārb* ~ liKL *ar̥b* 'arpi' < **arpi* ← grm **arwez*; liKI *a'bbərz* ~ liKL *a'brəz* 'hauras' < **hapras* < **šapras* ← grm **šawraz*; liK *kaibə* : liKI *kāibəb* ~ liKL *kāibub* 'valittaa, kannella, syyttää' < **kaipa-* ← grm **kaujan-* (LägLos I: xxii, 37–38, 88–89; LägLos II: 16). Etenkin liK *kaibə* < **kaipa-* ← grm **kaujan-* sopisi paralleeliksi ksm **-ip-* < **-pj-* ← grm **-wj-* metateesin ja substitutiota takia.

Tämä rinnastus on kuitenkin ongelmallinen muutamastakin syystä. Germaanisen ja lounaisitämerensuomalaisen sanueen välillä on merkitysero, joskin ylittävissä oleva, mutta kuitenkin tässä rinnastuksessa olisi kantasuomen nomini lainautunut germaanisesta verbistä. Rinnastuksen vokaalivastaavuudetkaan eivät ole säännöllisiä: liK *lūoiba* < **loiba* < **loba* < **lobja* ~ grm **klaujan-*, vrt. liK *kaibə* < **kaipa-* ← grm **kaujan-*. Germaaninen sanue itsessäänkin on vailla etymologiaa (ks. viitteet yllä), joten kyseessä voi olla myös esi-indoeurooppalainen substraattisana. Tällöin vain Hiidenmaan muoto olisi myöhempi germaaninen lainasana ja muu lounaisitämerensuomalainen sanue olisi esi-uralilainen substraattisanue, mikä ei ole epätodennäköistä ottaen huomioon hylkeen esiintymisalueen varhaiskantasuomen maantieteellisen alueen ulkopuolella. Itämerensuomeen on lainattu muutamakin Itämeren luontoon liittyvää sanastoa, esim. liKI *aŋgərz* ~ liKL *angrəz* 'ankerias' < **angerjas* ← blt *angurjas* (josta ks. artikkeli [4] alaluku 4.2.).

5.5.1.9. liK *pirg* ~ viL *piirg* 'päre'

Kartta 51: Sanan *piirg* 'päre' levikki.

Liivissä esiintyy sana liK *pirg* : *pīrgəd* (liKI) ~ *pīrgud* (liKL) ~ liS *pirg* 'päre, säle', josta on johdos *pīrgal* 'sälö, tikku (esim. sormessa)' (LW: 291, 298; SLW: 150). Kettunen esittää, että liivin sanassa on alunperin ollut lyhyt *i* ja että vokaalin pituuden vaihtelu selittyy äänteellis-metafonisesta tendenssistä. Hän myös ehdottaa syyksi kontaminaatiota viron muotojen kanssa, joka on johtanut vaihteluun (mts.).

Sanueen itämerensuomalaiset vastineet viittaavat sekä lyhyeen että pitkään vokaaliin, esim. sm *pirkale*, ka *pirkaleh* 'sälö, sirpale' ~ va *pīrko* 'tikku', viP *piirg* 'päre' (SSA: *pirkale*). Sanalle ei ole esitetty uskottavaa lainaetymologiaa (ks. Juntila 2015: 119, 121).

Liivin sanan *pīrgal* ensitavun vokaali selittyy liivin astevaihtelun kautta, sillä *l*-johdokset ovat lähtökohtaisesti kehittyneet vartalon heikkoon asteeseen, vrt. liKI *sōmal* ~ liKL *sām̄al* 'sammal' < **sammala* (LW: 377; ks. 5.3.2. yllä).

Sen sijaan sanan *pirg* ensitavun vokaalin pituuden rekonstruointi on haastavampaa. Liivissä jälkitavun suppeiden vokaalien **i* ja **u* loppuheitto johti yksitavuisiin vartaloihin, jotka liivin astevaihtelussa muuttuivat vartalon vahvaksi asteeksi, esim. **lintu* > *lind* 'lintu' (Viitso 2008 [2007]: 295, 305). Vartalon taivutusparadigmassa heikon asteen ensitavun vokaali pidentyi, jos vahvassa asteessa ei ollut katkoäännettä ja heikon asteen raskaan ensitavun koodassa oli vokaali *i* tai *u* tai resonantti, esim. liK *lind* : *līndəd* (liKI) ~ *līndud* (liKL) 'lintu : linnut' (mts. 297). Näin ollen voi olettaa Kettusen esityksen mukaisesti kehitystä **pirgu* : *pirgud* > **pirg* : *pirgud* > *pirg* : *pīrgud* ~ *pīrgəd*. Tätä esitystä tukee myös rannikkomuurteiden (Jõe, Kuu) muoto *pirg* (EMS: *pirg*).

Vatjan ja pohjoisviron vastineet viittaavat kuitenkin pitkään ensitavun vokaaliin, joiden pohjalta voidaan rekonstruoida liivinkin muodoksi **piirgu* < **piirko*. Sana olisi siis kehittynyt astevaihtelun mukaisesti, kuten Kettunen esittääkin, mutta päinvastaiseen suuntaan. Tällöin heikon asteen vokaali olisikin alkuperäinen ja sanan kehitys olisikin **piirgu* : *piirgud* > **piirg* : *piirgud* > *pirg* : *pīrgud* ~ *pīrgad*. Vastaavanlainen esimerkki sekundaarista vahvasta asteesta olisi *ilgə* : *ilgəb* 'hohtaa; kiiltää', jota Kettunen vertaa pohjoisviron sanaan *hiilgama* esittäen muodon *ilgə* olevan analoginen odotuksenmukaisen ***ilgə* sijaan (LW: 71).

Pohjoisviron vastineet osoittavat äkkiseltään tarkasteltuna poikkeuksellisia vokaalinmuutoksia, joita on syytä kommentoida uusimpien itämerensuomen ensitavun vokaaleja käsittelevien tutkimustulosten valossa. Ennen kuin analysoin muotoa *piirg* 'päre', on tarkasteltava sanan yleisvirolaista vastinetta *peerg*. Manner-Virossa esiintyy *peerg* : *peeru* 'päre; pirta' variantteineen käytännössä koko pohjoisviron alueella (EMS: *peerg*). Sana on yhdistetty EES:ssa pohjoisviron murteelliseen sanaan *piirg* ja vatjan sanaan *piirko*, epävarmoina rinnastuksina suomen *pirkale* ja karjalan *pirkaleh* (EES: *peerg*).

Sanan *peerg* pitkä *e* ei johdu yhdestäkään pohjoisviron murteissa esiintyvistä äänne muutoksesta, joka selittäisi sanan yhtenäisen muodon länsimurteista koillis- murteisiin. On kuitenkin itämerensuomalainen sanue, johon *peerg* voi hyvinkin liittyä, nimittäin **pärek* > sm *päre*, *päret*, *päres*, ink ka ly *päre* 'päre', ve *päre*, *pärag*, *päreg* 'päre; puikko', va *päre*, *pāreh* 'päre' (SSA: *päre*). Sanueessa ilmenisi Lehtisen laki, eli ensitavun väljien vokaalien sekundaarinen pidentyminen soinnillisten yksittäiskonsonanttien edellä varhaiskantasuomen **E*-vartaloissa, jonka jälkeen pitkät väljät vokaalit supistuivat keskisuppeiksi, esim. vksm **kari* > mksm **kooari* > sm *kuori*, vksm **wäri* > mksm **veeri* > sm *vieri* (ks. Aikio 2012). Kuten Aikio huomioi, äänne muutoksen esti johdin, esim. sm *sälyttää* < **säl-üittä-* < vksm **sälə* (mts. 237), viP *mäleta-* 'muistaa' < vksm **mälə-ttä-*, jonka vartalo **mälə* > mksm **meeli* > sm *mieli* (O'Rourke 2016: 243). Suomen *päre* ja sen vastineet ovat kaikki **Ek*- johdoksia, joten ne ovat säilyttäneet ensitavun väljän vokaalin. SSA:n ehdottama *päristä* liittyisi samasta syystä *päre*-sanueeseen (SSA: *päre*). Vartalon varhaiskantasuomalainen muoto olisi näin ollen **pärə* > mksm **peeri* > sm ***pieri*, viP ***peer* : *peere*. Ei voi olla huomaamatta vartalon yhtäläisyyttä verbiin *pierrä* < mksm **peere-*, joka voi itseasiassa mahdollisesti kuuluakin kyseiseen sanueeseen, palautuen varhaiskantasuomalaiseen muotoon **pärə-*.

Pohjoisviron sanan *peerg* ensitavun vokaali selittyisi siis Lehtisen lain mukaan, mutta vartaloa itseään ei kuitenkaan esiinny. On kuitenkin mahdollista, että sanassa *peerg* on sekundaarinen **-k-* luonut vahva-asteisen vartalon, vrt. *veer* 'laita' ~ *veerg* 'palsta'.

Sana *piirg* : *piiru* ~ *piiro* (Läänemaa) 'päre; pirta' esiintyy kaikkialla lounaisvirolaisissa murteissa ja pohjoisviron Länsi-Harjumaan murteissa sekä yksittäisissä murteissa idempänä (EMS: *piirg*; ks. kartta 51 yllä). Lounaisitämerensuomalaisen sanueen tapauksessa voi kyseessä olla vanha kahtalaisuus, joka on voinut esiintyä myös liivissä. Vaihtelua lyhyen ja pitkän *i*:n välillä esiintyy myös verbissä liK *kirgə* ~ *kīrgastə* ~ viL *kiirgama* 'kiljua' (vrt. 5.5.3.3. alla). Kettunen esittää liivin pitkän *i*:n olevan virolaista vaikutusta. Voi myös varovaisesti esittää kyseessä olevan lounaisitämerensuomalainen lyhyen ja pitkän *i*:n vaihtelu *rg*-yhtymän edellä.

5.5.1.10. liK *pešlinki* ~ viPS *pääs(t)lind* 'pääskynen'

Kartta 52: Sanan *pääs(t)lind* 'pääskynen' levikki.

Kuurinmaanliivin *pešlinki* [*pešliŋkki*] 'pääskynen' on yhdyssana, jonka perusosa *linki* 'lintunen' (LW: 195) sisältää deminutiivijohdinten *-ki*. Peruosa on siis deminutiivijohdos sanasta *lind* 'lintu' (LW: 281), jolloin kuurinmaanliivin muoto on rekonstruoitavissa *linki* < **lintki* < **lindukijn*.

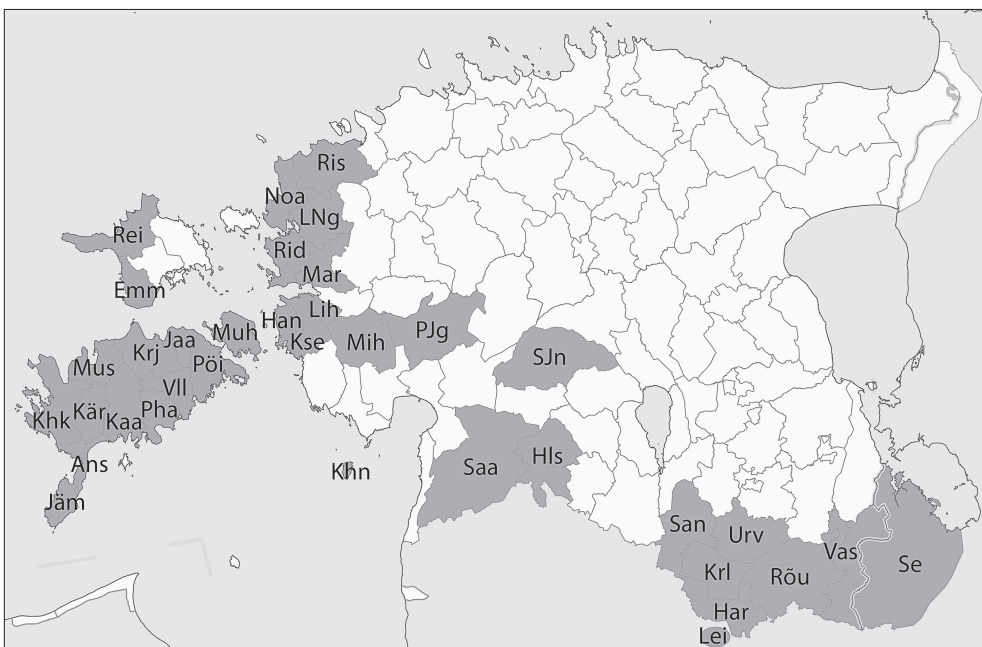
Kettunen rekonstruoii sanan *pešlinki* lähtömuodoksi **pāsk-lin(t)kki*, vrt. viP *pääsukene*, sm *pääskynen* ~ *pääskyläinen* ~ *pääski* (mts.). Sanan uralilaiset vastineet (SSA: pääsky) viittaavat enimmäkseen **pVsk*-vartaloon, edellä mainittujen suomen ja pohjoisviron vastineiden lisäksi esim. ink *pāsköi*, *pāsküläine*, *pääskylintu* ka *peāsköi(ne)*, *peāskyine*, ly *piāsküöi*, ve *pāskheiñe*, va *pāsko(lintu)*, er *pižgun*, *pežgata*, *peždaka*, mo *pižgata*, *pižgun*, udm *poškj* ((törmä)pääsky), ko *pišti*, *pišci*. Jotkin vastineet viittaavat taas **pVčk*-vartaloon, kuten ka *peāšköi(ne)*, *peāškyi(ne)*, ly *piāšöi*, ve *pāstkō*, unk *fecske*. Ilmeisesti vaihtelu palautuu jo kantauraliin, ja SSA esittääkin sanan olevan mahdollisesti onomatopoeettista alkuperää (SSA: pääsky).

Pohjois- ja eteläviron murteissa esiintyy vaihtelua *pāsk-* ja *pāst-*vartaloiden välillä. Muoto *pääsuke* ja sen variantit tavataan pohjois- ja etelävirossa Harjumaalta Settomaalta ja Kraasnan murteeseen asti. Vain rannikkomurteissa ja saarimurteissa esiintyy *pääsu*-vartalo hajanaisesti vain Kihelkonnassa, Valjalassa, Emmastessa ja Pühalepassa. Länsimurteista vartaloa ei ole merkitty Hanilasta Kirblaan ulottuvalla alueella (EMS: pääsuke).

Länsimurteissa *pāst-*vartalo esiintyy muodossa *pāstuke* (Han, Lih, Kse) ~ *pāstok* (Lih) ~ *pāstoke* ~ *pāstukene* (Ris). Muoto *pāstal* : *pāstla* esiintyy

Luoteis-Läänemaalla (Mar, Noa, LNg, Rid) ja Ristissä muodossa *päästal* : *päästle* (EMS: päästal, päästuke).

Pääst- ja *pääs-*vartaloiden välinen vaihtelu esiintyy muodoissa *päästlane* (Sa, Emm, Rei, LÄLu, Kse, Mih, PJg, SJn) ~ *päästläne* (Mih, Urv, Har) ~ *peastlane* (Muh) ~ *päässläne* (Lut, Rõu, Se) ~ *pääslane* (Jäm, Khk, Emm, Rei, Kra, Krl, Vas, Lei); *päästline* (Khk, Krl, Har) ~ *päästlene* (Jäm, Kaa, San) ~ *pääslene* (Lut); *päästlik* (Pha, Han) ~ *piästlik* (Khn) ~ *pääslik* : *pääsliku* (VII) ~ *pääslik* ~ *pääslikse* (Hls) ~ *pääslike* : *pääslikse* (Saa, Hls) (EMS: päästlane, päästlik, päästline). Lääne-Nigulassa esiintyy myös muoto *päästikes* (VMS: päästikes). *Pääs(t)-*vartaloiden levikki on esitetty kartassa 53 alla.

Kartta 53: 'Pääskyn' *pääs(t)-*vartaloiden levikki.

*Pääs(t)-*vartaloiden levikin perusteella voi todeta vartalon olevan etelävirolais-lounaisvirolainen. Samankaltainen vartalo esiintyy myös salatsinliivin sanassa *pestelki* 'pääskynen', joka on SLW:ssa merkitty latvialaislainaksi sanasta *bezdelīga* 'pääskynen' (SLW: 147). Muodon *päästal* esiintyminen Luoteis-Läänemaan murteissa kuitenkin mahdollistaa myös salatsinliivin *pestelki* pitämistä **pä(ä)st-*vartaloon palautuvana, jonka lounaisitämerensuomalaisessa variantissa **pä(ä)stäl* on deminutiivijohdin **(A)l* (ks. 5.3.2 yllä). Ensivavun pitkä vokaali selittyisi vaikutuksena **pääskü-*vartalosta. Tällöin salatsinliivin sanaan olisi liittynyt deminutiivijohdin *-ki*, joka olisi aiheuttanut metafonian **pä(ä)stälki* > *pestelki*.

Etäsukukielten vastineiden perusteella varhaiskantasuomalainen muoto on kuitenkin rekonstruoitavissa joko **päsk-* tai **päck-*, joka on joka tapauksessa sisältänyt velaariklusiilin **k*. Näin ollen koko lounainen itämerensuomalainen *pääst-*vartalo itsessäänkin voi olla latvialaislaina. Latvian *bezdelīga* palautuu dissimilaation kautta muotoon **blezdelīga* < **blezdelinga* > laT *blezding* 'pääskynen' (LVV: 213–214),

joten lainautuminen olisi tapahtunut vasta latvian erilliskehityksen aikaan. Tämä olisi ensimmäinen osoitettu tapaus laajan eteläisen itämerensuomen murrejatkumon uudennoksesta. Uudennoksen ajoittamisella keskiaikaisiin latvialaiskontakeihin saadaan absoluuttinen kronologia itämerensuomalaisen murrejatkumon ajoitukselle myöhäiskantasuomen loppupuolelle.

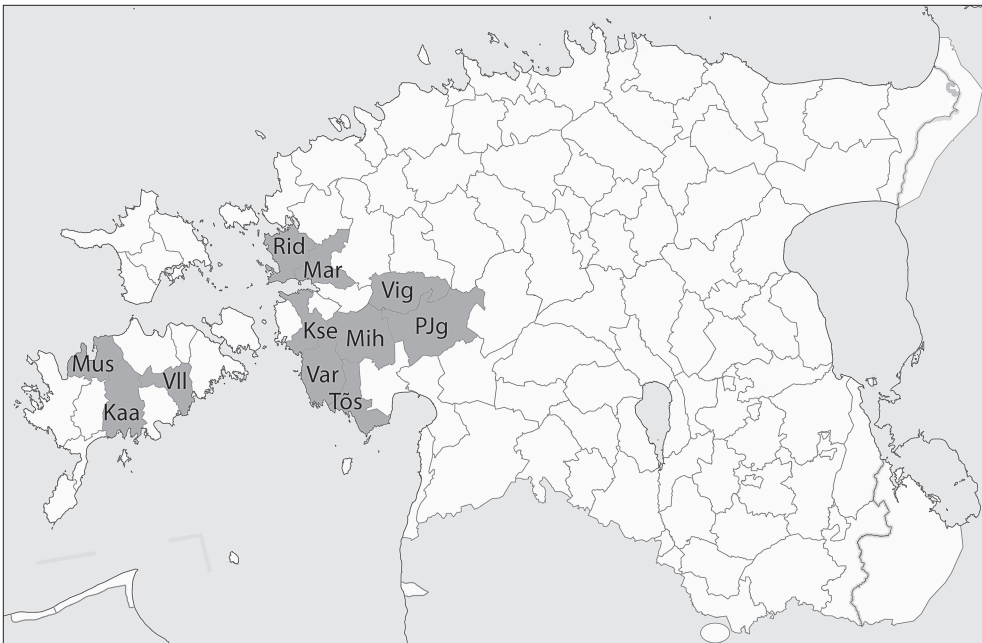
Kihelkunnan ja KärLAN murteissa esiintyvät muodot *päästlind* ~ *peestlind* (Khk), *pääslind* ~ *peeslind* (Khk, Kär) edustavat määriteosansa puolesta saarimurteista vartaloa (ks. kartta 52 yllä). Sananmuodostus noudattaa kuitenkin kuurinmaanliivin *pešlinki* rakennetta. Onkin siis perustellumpaa pitää kyseisiä länsisaarenmaalaisia muotoja liiviläisvaikutteisina. Vastaavasti liK *pešlinki* taas voi lounaisvirolaisen *pääs(t)*-vartalon ja salatsinliivin vastineen valossa yhtä hyvin palautua muotoon **päst-lin(t)kki*.

5.5.2. Adjektiivit

Lounaisitämerensuomalaisena johdoksena artikkelissa [2] on esitetty liS *aakji* ~ *aäg'ì* 'ahdas' ~ viE *ahrike* id. Adjektiivissa esiintyvää morfofonologiaa on käsitelty alaluvussa 5.3.2.2. yllä.

Tässä alaluvussa käsitelen kolmea adjektiivia: liK *ka'žži* 'kosteä' ~ viL *kasi* 'kosteus' (5.5.2.1.); liK *pitkã* ~ viL *pitk* 'pitkä' (5.5.2.2.); ja liS *vaj* ~ viL *vahe* 'terävä' (5.5.2.3.).

5.5.2.1. liK *ka'žži* 'kosteä' ~ viL *kasi* 'kosteus'

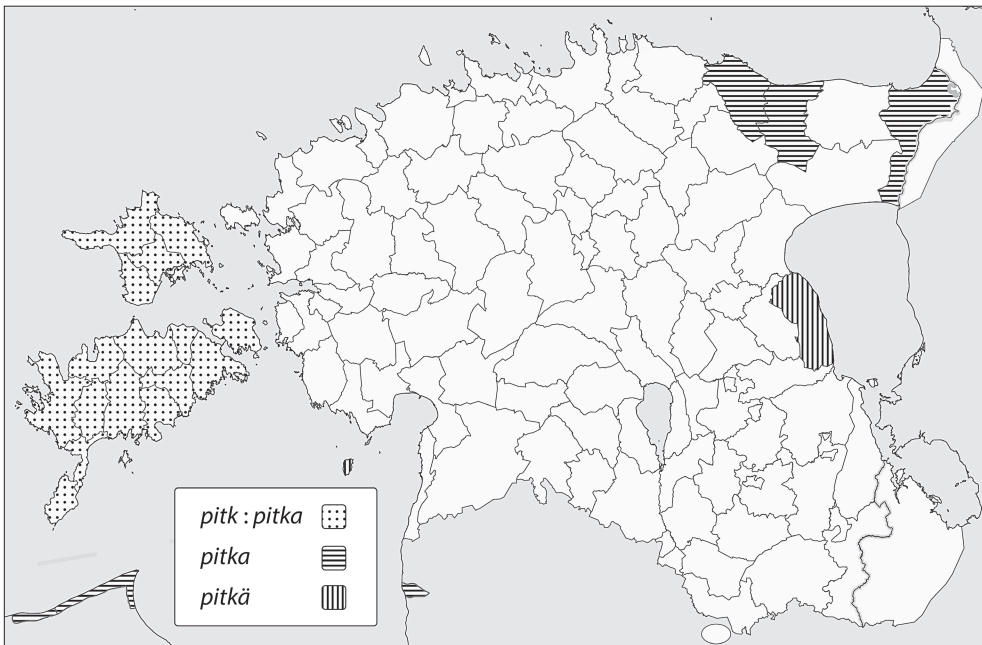
Kartta 54: Sanan *kasi* 'keväinen kosteus mullassa' levikki.

Liivissä esiintyy adjektiiviliK *ka'iz̄zi* ~ *ka'žzi* ~ *ka'zzi* ~ liS *kaži* ~ *kažki* 'kosteaa, märkä' < **kažiin* < mksm **kasiin*(En). Vartalo esiintyy myös verbissä liK *kastā* : *kastāb* ~ liS *kast* : *kastab* 'kastaa' (< mksm **kasta-*), josta on johdettu verbit liK *kastānt* (SjW) ~ liS *kastand* : *kastandub* 'ruiskuttaa' ja liS *kazin* : *kazinub* 'kostua' ja substantiivi liK *kastūg* ~ liS *kast* 'kaste' < mksm **kastek*. Verbin *kastā* passiivin preesenspartisiippi *kastāb* on leksikaalistunut merkitykseen 'kastike'. Paikallisia muotoja 'kastikkeelle' ovat *kaštīng* (Lž.) ja *kaštīm* (Kr., Kl.) (vrt. viP *kaste* : *kastme*, sm murt. *kastin* : *kastimen*) (LW: 102, 108, 109; SLW: 79–80). Adjektiivin *ka'iz̄zi* ja verbin *kastā* pohjalta on mahdollista rekonstruoida kantasuomeen **E*-vartaloineen substantiivi **kasi* : *kasen* 'kosteus'.

Lounaisvirossa esiintyy *kasi* : *kasi* 'keväinen kosteus mullassa' (EMS: *kasi*; ks. kartta 54 yllä). Johtamaton vartalo esiintyy Satakunnan ja Pohjois-Hämeen murteissa muodoissa *kasi* (~ *kase*) : *kasen* ~ *kasin* 'maan tms. pinnalle tiivistynyt ilman kosteus, kaste; (etup. yhd.) kostuke, kastike; kastemato' (SSA: *kasi*2; SMS: *kasi*1). Vartalolla on mainituissa länsisuomen murteissa erinäisiä johdoksia, joista liivin adjektiivia vastaa *kasinen* 'kasteinen, kasteenkosteaa' (SMS: *kasinen*).

Itämerensuomalaisen sanueen varmoina etäsukukielisinä vastineina on esitetty saal *kásániä* 'kostua', hntI *kelə*, hntE *kēt*, hntP *kāl* 'kaste', epävarmoina mnsI *kōtäl-*: *k.-wiit*, mnsL *kōtäl-*: *k.-wüit* 'kaste(vesi)' (*wiit*, *wüit* 'vesi') (SSA: *kasi*1). Itämerensuomalainen sanue ei näin ollen ole uudennos vaan säilymä, mutta sanueen levikki osoittaa eteläitämerensuomalaisen isoglossirajan lounaisitämerensuomen ja muun eteläitämerensuomen välillä, jossa esiintyy sana *niiske* 'kosteaa'.

5.5.2.2. liK *pitkā* ~ viL *pitk* 'pitkää'

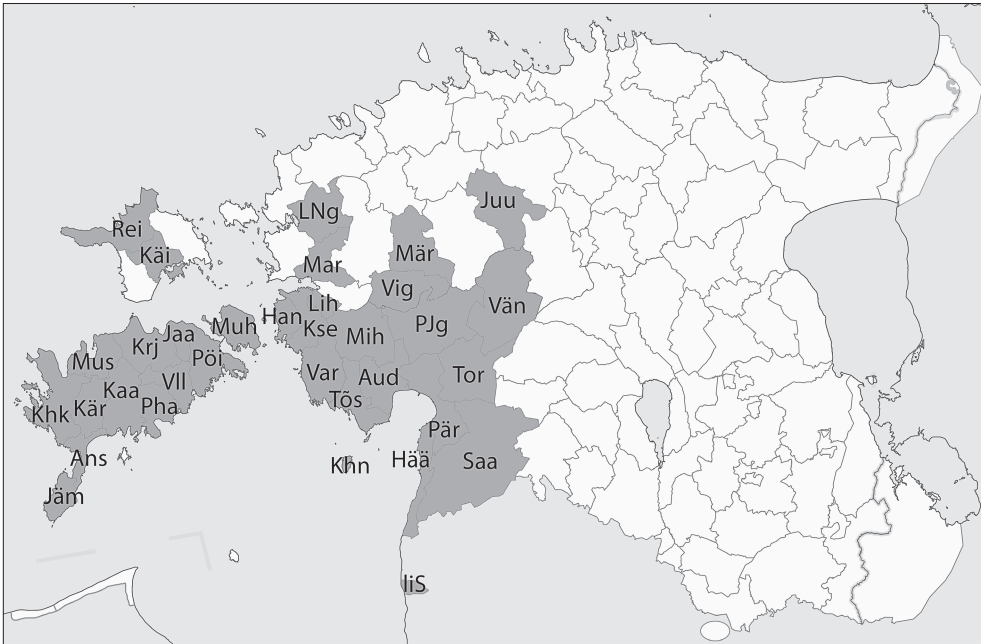
Kartta 55: Varianttien *pitk* : *pitka* ~ *pitkä* 'pitkää' levikki.

Kantaauralin **pidkä* 'pitkä' edustuu liivissä muodoissa liK *pitkā* ~ liS *pitka*. Vartalosta on johdettu jo kantasuomessa leksikaalistunut substantiivi **pitkäin(en)* 'ukkonen; salama', joka on kuurinmaanliivissä muodossa *piṭki*. Salatsinliivin muoto *piki* 'ukkonen' on etelävirolainen laina, vrt. viE *pikne* (LW: 293–294; SLW: 148; SSA: *pitkä*, *pitkäinen*).

Kuten salatsinliivin *piki*, on myös pohjoisviron *pikk* etelävirolainen leksikaalinen laina, sillä etelävirossa on tapahtunut äännelaillinen kehitys **tk* > *kk* (Kallio 2007: 234). Alkuperäinen *pitk* : *pitka* esiintyy saarimurteissa, lisäksi *pitka* esiintyy Viru-Nigulassa, *pitk* : *pitkä* Lüganusessa ja *pitk* : *pitkä* Kihnussa ja Kodaveressa (EMS: pikk1: ks. kartta 55 yllä). Johdos *pitkne* : *pitkse* 'salama; ukkonen' esiintyy johtamatonta vartaloa laajemmalla alueella saarimurteiden lisäksi Lüganusessa, Kodaveressa, Martnassa, Ridalassa ja Varblassa (EMS: *pikne*).

Kuten edellä sanan *kasi* tapauksessa, myös sanan *pitk* tapauksessa lounaisvirolaiset muodot ovat säilymiä. Molempien sanueiden tapauksessa muotojen levikki viittaa isoglossirajaan, joka kulkee lounaisitämerensuomen ja muun eteläitämerensuomen välillä.

5.5.2.3. liS *vaj* ~ viL *vahe* 'terävä'

Kartta 56: Sanan *vahe* 'terävä' levikki.

Salatsinliivissä esiintyy adjektiivi *vaj* 'terävä(kärkinen)', joka on 1829 kirjattu muodossa *wai*. Yksikön partitiivin *vaiid* merkitykseksi on esitetty 'piikki' (SLW: 214). Salatsinliivin adjektiiville on lounaisvirolainen vastine *vahe* : *vaheda* 'terävä', joka esiintyy jo Vestringin 1700-luvun alun sanakirjassa muodossa *Wahhe* : *Wahheda* (VMS: *vahe*; Viitso 1992: 168; Pajusalu 2013: 102; ks. kartta 56 yllä).

Sanue palautuu myöhäiskantasuomen sanaryhmään, jonka vartaloa **vaihe-* edustavat myös **vai(h)eh* ja **vaihta-*. Myöhäiskantasuomen sanan **vajeh*, oikeammin **vaiheh* (ks. alla) vastineita ovat esim. sm *vaihe*, ly *vajeh* 'verkkojen liitoskohta, vaihe, väli', ve *vajeh* 'sana', viP *vahe* 'väli, välimatka, ero, liitos, raja, juopa, suhde', liK *va'it* 'väli, ero' (SSA: vaihe). Viitso osoittaa, että kuurinmaanliivin *va'it* : *va'ittā* katkoäänne juontuu **h*:sta äänneympäristössä **VihV*, jossa **V* on ei-suppea vokaali. Sananloppuinen *-t* [tt] nominatiivissa on taas yksikön partitiivimuodon yleistyminen yksikön nominatiiviin tietyissä sanoissa, esim. liK *laint* 'laine', *paint* 'paimen' (LW: 182, 271) palautuu konsonanttiyhtymään **ht*, vrt. liK *ī'tā* 'yhtä' < **ūhtā* (Viitso 1998: 101). Näin ollen liivin muotoon on rekonstruoitava kaksi **h*:ta, jolloin myöhäiskantasuomalaiseksi muodoksi on rekonstruoitava **vaiheh*. Viitso yhdistää itämerensuomen sanueen volgalais- ja permiläiskielten sanoihin, jotka palautuvat muotoon **woša*, mutta Koivulehto osoittaa etäsukukielten rinnastuksen virheelliseksi (Viitso 1992: 168; Koivulehto 1994: 5). Verbillä **vaihta-* taas katsotaan perinteisesti olevan vastineita paitsi itämerensuomessa, myös marissa ja permiläiskielissä, esim. ma *waštalem*, udm *voštini* 'vaihtaa' (SSA: vaihtaa).

Lounaisitämerensuomalainen adjektiivisanue palautuu lounaisviron perusteella **EtA*-johtimelliseen muotoon **vaiheä*. Samanmerkityksinen mutta eri johtimella muodostettu muoto on viE *vaib* (Koponen 1990: 37).

Kuurinmaanliivissä vastineissa liK *vai'mā* : *va'imād*, liKI myös *va'imi* : *va'imizt* 'terävä' (LW: 465) esiintyy johdin **-in* : *-ime-*, jonka käyttöä vastaava *me*-johdin esiintyy länsimurteissa joissain yhdyssanoissa, esim. Rid *teštme auk*, Vig *pābā tešme aēgas* 'auringonnousun aikaan' ja paikannimissä, esim. Mär *tākkulašme* (Juhkam & Sepp 2000: 23; Pajusalu jm. 2018: 145).

5.5.3. Verbit

Artikkelissa [1] on esitetty lounaisitämerensuomalaisena verbinä johdos liKL *vīrgəb* ~ *vūrgub* ~ Krk *vōdrgus* 'vieraantuu', jota olen analysoinut alaluvussa 5.3.1. yllä.

Käsittelen tässä alaluvussa viittä verbiä: liK *ä'pṭə* ~ viL *abitama* 'auttaa' (5.5.3.1.); liK *jāmp(ə)* ~ viL *jāmp(ima)* '(puhua) pöty(ä)' (5.5.3.2.); li *kīrgast(ə)* ~ viL *kiirgama* 'kiljua' (5.5.3.3.); liK *lində* ~ viL *lind(a)ma* 'lentää' (5.5.3.4.); ja liK *voigə* ~ Mus *oiguma* 'uida' (5.5.3.5.).

5.5.3.1. liK *ä'p̄tə* ~ viL *abitama* 'auttaa'

Kartta 57: Sanan *abitama* 'auttaa' levikki.

Liivin verbi *ä'p̄tə* : liKI *ä'p̄təb* ~ liKL *ä'p̄tub* ~ *ä'p̄tub* ~ liS *äbt* ~ *äbtub* : *äpt* ~ *äptub* 'auttaa' palautuu kantaliivin muotoon **abita-* < mksm **ap̄itta-*, jonka vastineita ovat sm *avittaa*, ink va *avittā*, ka (harv.) *avitto*, viP *aidata*, *avitada*, *abi(s)tada* (LW: 514; SLW: 41; SSA: auttaa). Johtamatonta vartaloa edustavat va *api* ja viP *abi* 'apu', jonka kantasuomalainen muoto **api* ← kgrm **awi-*. Kantasuomessa sanaan liittyi johdin **-U* ja johdoksesta **apu* polveutuvat sm ink ka *apu* ja liK *a'b*. Johdoksesta **apu* on edelleen muodostettu verbit **ap̄utta-* 'auttaa' (> sm *auttaa*, ink *avuttā*, ka *avutto*, ly ve *abutada*, viE *autama*) ja **apule-* 'auttaa' > liS *abl* : *ablub* (EMS: autama2; LW: 1; SLW: 41; SSA: apu, auttaa).

Yleispohjoisvirolaisen *aitama* ~ *avitama* lisäksi pohjoisviron länsimurteissa esiintyy muoto *abitama* (EMS: avitama). Länsimurteinen sana on liivin tarkka vastine ja kyseessä on siten lounaisitämerensuomalainen sanue. Sanan levikki on sisämaan murteiden osalta yhteneväinen äänne muutoksen *v > b* kanssa (ks. kartta 57 yllä), mutta koska *abitama* esiintyy myös murteissa, joissa kyseistä äänne muutosta ei esiinny, on *b*:llistä muotoa pidettävä pikemminkin leksikaalisena lounaisitämerensuomalaisuutena.

5.5.3.2. liK *jämp(ə)* ~ viL *jamp(ima)* '(puhua) pöty(ä)'

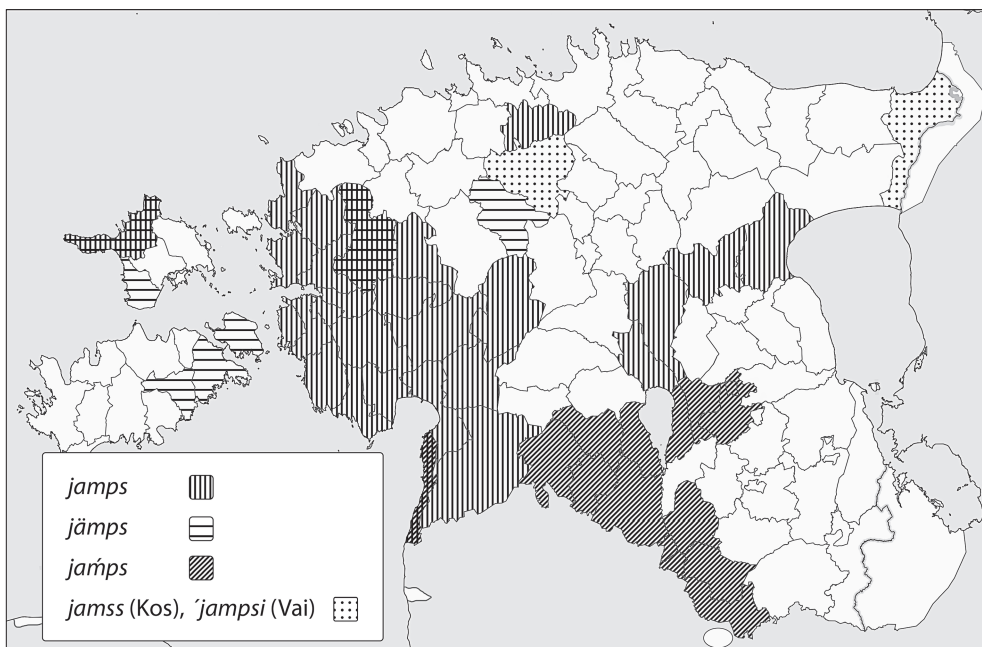

Kartta 58: Sanan *jampima* 'puhua pötyä' levikki.

Kuurinmaanliivissä esiintyy sanue, jonka nomini on *jämp* ~ *jämpli* 'typerä, hullu' ja verbi *jämpə* 'temmeltää; höpistä; hörppiä' (LW: 99; LELS: 85). Kettunen rinnastaa liivin sanan *jämp* viron sanoihin *jamp*, *jämp* (LW: 99), joista jälkimmäistä ei kuitenkaan löydy murre-sanakirjoista.

Viron murteissa *jamp* 'typerä, tyhmä (t. sekava juttu); typeryys, tyhmyys' esiintyy vain Kihelkonnassa, esim. Khk *kui ükskid midagid räägib ning teine sellega rahul pole, siis vanad inimesed ütlesid: sa oled jamp oma jutuga* 'kun joku puhui jotain ja toinen ei ollut siihen tyytyväinen, vanhat ihmiset sanoivat: sinä olet typerä juttuinesi'. Verbi *jampima* : (ma) *jambi* 'puhua sekavasti, typeryyksiä' esiintyy Ansekülassa ja Kihelkonnassa ja Otepäässä merkityksessä 'selittää ees taas' (EMS: *jamp*, *jampima*; VMS: *jamp*, *jampima*; ks. kartta 58).

Viron murteissa on laajempi levikki variantilla *jamps* : *jam(p)si* saari- ja länsimurteissa sekä hajanaisesti keskimurteissa. Palataalistunut variantti *jämps* : *jämpsi* ~ *jämpsi* (Krl) esiintyy pääosin eteläviron mulkissa ja länsitarton murteissa, ja *jämps* : *jämp(p)si* pääosin saarimurteissa sekä Kullamaassa ja Juurussa. Yksittäisiä varianteja ovat Kosen *jamss* : *jamsi* ja Vaivarän *jämpsi* : *jämpsi* (EMS: *jamps*; ks. kartta 59 alla).

Kartta 59: Varianttien *jamp* ~ *jamps* ~ *jam̂ps* ~ *jämps* 'typerä, tyhmä (juttu); typeryys' levikki.

Myös verbillä *jampima* on laajalevikkisempi variantti *jampsima* : *jam(p)sib*, jonka eri murteelliset muodot esiintyvät käytännössä koko pohjois- ja eteläviron kieli-alueella (VMS: *jampsima*). Muoto *jamssima* : *jamsib* esiintyy kolmen pitäjän murteessa (Jäm, Kos, Tõs). Lounaisvirolla ominainen muoto on *jämpsima* : *jäm(p)sib* (EMS: *jampsima*). Lounaisvirossa esiintyy myös hajanaisesti kausatiivisella **ttA*-johtimella muodostettu *jampsitama* (Hää) ~ *jamsitama* (Mar) ~ *jämpsitama* (Kse) (EMS: *jampsima*, *jampsitama*).

Pääosin lounaisvirossa esiintyy vartalon **jampi* klusiiliton verbivariantti *jammima* : (ma) *jammi* (Han, Lai, PJg, Tor) ~ *jämmima* (Lih) : (ma) *jämmi* (Han) ~ *jämmima* (Rei) 'puhua omapäisesti, kinastella ilman asiaa; riehua', jolla on lyhyempi variantti *jamima* pohjoisviron itäisissä murteissa (IisI, Kod, Sim) ja *jämima* Hiidenmaan Reigissä ja Pühalepassa. Viron kielialueen laajalevikkisin verbivariantti on *jamama* 'kinastella; riehua jne.', jonka variantti *jämama* esiintyy saari- ja keski-murteissa ja Haljalassa sporadisesti myös länsimurteissa (EMS: *jamama*₂; *jamima*, *jammima*).

EES esittää nominille *jamps* ruotsalaisen lainaetymologian verbistä *jamsa* 'puhua sekavia; kinastella', samalla mainiten kuitenkin, että vironruotsin *jams* 'pöty; höpötää' voi olla päinvastoin lainattu virosta. Kaakkois-Suomessa, Kainuussa ja Inkerissä esiintyy myös murrenana *jampsia* 'kinastella, ärsyttää, jankuttaa', jolle on SSA:ssa esitetty varovaisesti ruotsalaisetymologia samasta murteellisesta verbistä mitä EES esittää pohjoisviron verbille, eli *jamsa* 'puhua epäselvästi t. lavertelevästi kuten juopuneet, lörpötellä; kättää' (SSA: *jampsia*).

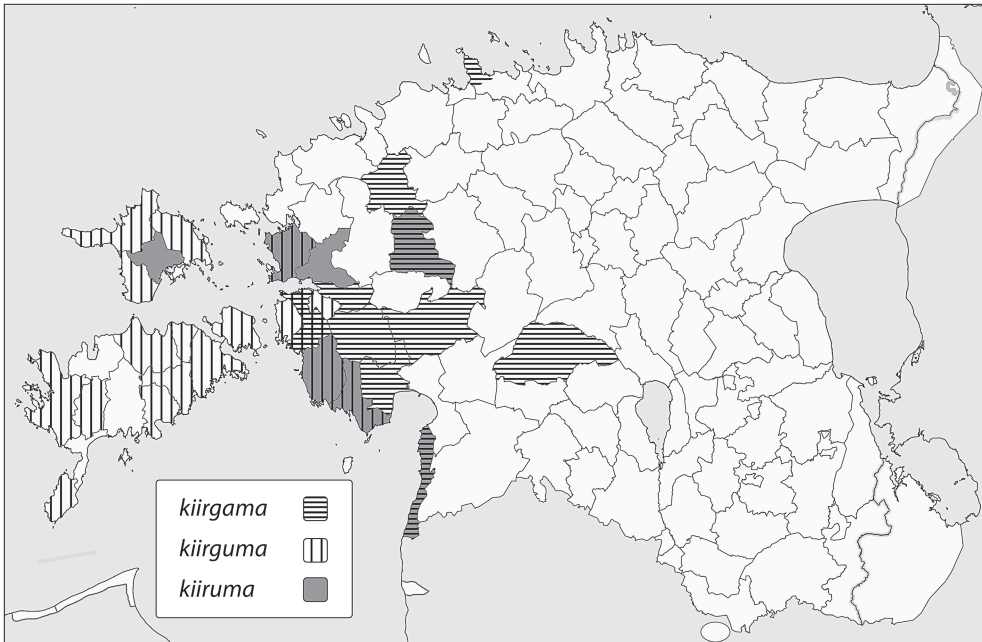
Vartalot **jamps(i)* ja **jama* voivat liittyä yhteen, jos katsotaan, että vartalolle **jama* on liittynyt affektiivinen johdin, vrt. *ema* > *emps* 'äiti, äiskä'. Tällöin *jamp* olisi lyhentynyt muoto *jampsista*. Sekä nominin että verbin tapauksessa tähän viittaa

s:ttömien varianttien suppeampi levikki kuin s:llisten. Mikäli *jamps(i)* on sekundaarinen muoto, on se kuitenkin verrattain vanha, sillä sekä nomini- että verbivartaloiden lounaisvirolaisissa varianteissa esiintyy jälkitavun *i:n* aiheuttama metafoninen *ä* ensitavussa (ks. 5.1.8. yllä).

Kuurinmaanliivin sanoja ei ole rinnastettu suomen ja viron etymologisissa sanakirjoissa edellä mainittuihin sanueisiin, mutta liK *jämp*, *jämpə* ovat kuitenkin säännöllisiä semanttisia ja fonologisia vastineita lounaisviron sanueille, sillä myös kuurinmaanliivin sanueessa esiintyy kielelle säännöllinen metafoia. Etelävirolaisessa palataalistuneessa variantissa *jamps* edustuu metafonian edellytys, joskin mulkin muodon olettaisi olevan myös metafoninen alaluvussa 5.1.8. esittämäni mallin mukaisesti, jonka mukaan metafoia esiintyi ensin juuri labiaalinasalin depalatalisaatioissa. Mulkin muodossa on kuitenkin sananloppuinen *-s* erona muihin lounaisitämerensuomalaisiin muotoihin, joten sen voi selittää yleisvirolaisen *jamps*-vartalon myöhäiseksi lainaksi.

Koska metafoia on kantaliiviläinen muutos, ei ole syytä pitää liivin sanuetta virolaislainana. On siten mahdollista, että **jämppi*-vartalo edustaa vanhaa lounaisitämerensuomalaisista metafonista muresanaa, jonka pohjoisvirolainen vastine on ollut **jamppi*.

5.5.3.3. li *kīrgast(ə)* ~ viL *kiīrgama* ~ *kiīrguma* ~ *kiiruma* 'huutaa'

Kartta 60: Varianttien *kiīrgama* ~ *kiīrguma* ~ *kiiruma* 'huutaa' levikki.

Liivissä esiintyy verbivartalo liK *kīrgə* (Sr.) 'huutaa, kirkua' ~ liS *kīrg* 'huutaa' sekä johdos liK *kīrgastə* : *kīrgastəb* (liKI) ~ *kīrgastub* (liKL) 'kiekua, kiekaista; kirkua' ~ liS *kīrgast* : *kīrgastub* ~ *kīrgast* 'raakkua; kaakattaa' (LW: 129, 135; SLW: 82).

Sanue on selitetty onomatopoeettiseksi sekä SSA:ssa että EES:ssa. SSA esittää suomen *kirkua* ~ *kirkkua*, *kirkaista* vastineiksi ka *kirkuo* 'huutaa; huikata; kutsua', ly *kirguda* 'id.; nimittää, haukkua', ve *kirgouta* 'huutaa, kirkaista', viP *kirata*, *kirguda* 'id.; kirkua' *kiirguda* 'kirkua, piipittää', li *kirgə* 'huutaa, kirkua'. EES taas esittää pohjosviron *kiirguma* vastineiksi liK *kirgə* 'karjua', sm *kirkua*, kaL *kirguo* 'karjua; kutsua; nimittää', ly *kirguda* 'karjua; nimittää', ve *kirkta* 'karjua; kutsua' (SSA: kirkua; EES: kiirguma). SSA:n viron vastineista *kirata* on harvinainen (ks. yllä) ja *kirguda* ei esiinny EMS:ssa tai VMS:ssa, mutta EKSS:ssa, jonka esimerkkilauseet ovat kuitenkin Madis Nurmikun kääntämiä Mats Traatin lauseita, eli siis sana on ilmeisesti kirjakielinen.

Liivin sanalle läheisiä muotoja esiintyy lounaisvirolaisissa murteissa. Verbit *kiirgama* : *kiirata* 'huutaa, karjua', *kiirguma* : (ma) *kiirun* 'huutaa, huudahdella kirkkaalla, kuuluvalla äänellä' ja *kiiruma* : (ma) *kiirun* 'karjaista, huutaa; (eläinten ääntelemisestä)' esiintyvät yleisesti saari- ja lounaismurteissa, paikoin jopa rinnakkain. Muhussa esiintyy myös muoto **kiilguma* : (ta) *kiilgub* 'huutaa', Kihelkonnassa ja Töstamaassa *kiirutama* 'huudattaa (Khk); huutaa (Tös)' (EMS: kiilguma, kiirgama2, kiirguma1, kiiruma2, kiirutama; ks. kartta 60 yllä).

Virossa on myös *kiirgama* 'kiiltää, hohtaa (Aud, JMd, Juu, Jäm, Koe, Kse, Mar, Muh, Pöi, Rei, Tor, Trm, Tös, SJn, Var); tahtoa kovasti (SJn)'; *kiirguma* 'kiiltää (Phl, Rei, Var); nipistellä kylmästä (Phl, Rei)'; *kiiruma* 'kiiltää (Tös, Var)' (EMS: kiirgama1, kiirgama3, kiirguma2, kiirguma3, kiiruma1; VMS: kiirgama "<särama). Tämän merkityskentän kautta lounaisvirolaiset sanat ovat läheisiä viron murteissa laajalti esiintyvillä sanoille, esim. viP *kiiluma* 'kuultaa; polttaa; sädehtiä, säihkyä; pilkistää (Ans, Emm, Jäm, Käi, Muh, Pha, Plt, Ris, Tös, Itä-Virumaa, itämurteet)'; *kirgama* 'säteillä, kiiltää; sädehtiä, väreillä (Hlj, Iis, Jaa, Kod, Lai, Muh, Plt, Plv, Pöi, Röp, Se, Vas, Vön)'; *kirgendämä* 'säteillä, kiiltää (Nõo)'; *kirama* 'kiiltää (Hel, Trv, Se)' (EMS: kiiluma3, kirgendämä; VMS: kirama, kirgama). Nämä ovat kuitenkin selitettävissä mukautumisina etymologisesti toisen germaanisen lainasanan *kiir* 'säde' kanssa, jonka lainautumista on motivoinut äänteellis-semanttinen yhteys 'kipinä' merkinneeseen sanaan **kirki* > viL *kirg*, viE *kirg*, liS *kirreg*, *kirüg* 'kipinä' (Junttila 2020: 165–166, 168; EMS: kirg1; SLW: 99).

EES:n lemman *kiirguma* kohdalla on sana *kirema* '(kukon ääntelystä)' (Lei, Lüg, Ote, Pöi, Ran) selitetty vartalon yleistyneenä heikkona asteena. Tämän lähtömuoto olisi etelävirossa säilynyt muodossa *kirgma* : (ma) *kire*, (ta) *kirg* (mutta *kireb* Nõossa, Puhjassa ja Rannussa) (EES: kiirguma). Äänteellisesti tätä muotoa vastaisivat sanat *kirgama* ja tästä kehittynyt heikkoasteinen *kirama* (ks. yllä). Muodoilla, joissa esiintyy ensitavun pitkä *i* (*kiirgama*, *kiirguma*, *kiiruma*) on pääosin lounaisvirolainen levikki. *Kiiruma* on ilmeisesti sanan *kiirguma* yleistynyt heikkoasteinen muoto, kuten *kirgama* ~ *kirema* tapauksessa.

EES selittää sanan *kiirgama* johdokseksi sanasta *kirg* (kuten sanan *kiir*), jonka itämerensuomalaisina vastineina on esitetty liS *kirreg*, *kirüg* 'kipinä', sm *kirki*, kaL *kirre*- 'kiima, lemmenkiihko; himo' mainiten kuitenkin, että sanoissa *kiir* ja *kiirgama* on vartalon epäsäännöllinen variantti, viitaten ilmeisesti ensitavun pitkään vokaaliin (EES: kirg). Junttila kuitenkin esittää sanalle *kiir* 'säde' kolme mahdollista lainaoriginaalia, joista ruotsin *skir* sen harvinaisessa merkityksessä 'loiste' vaikuttaa

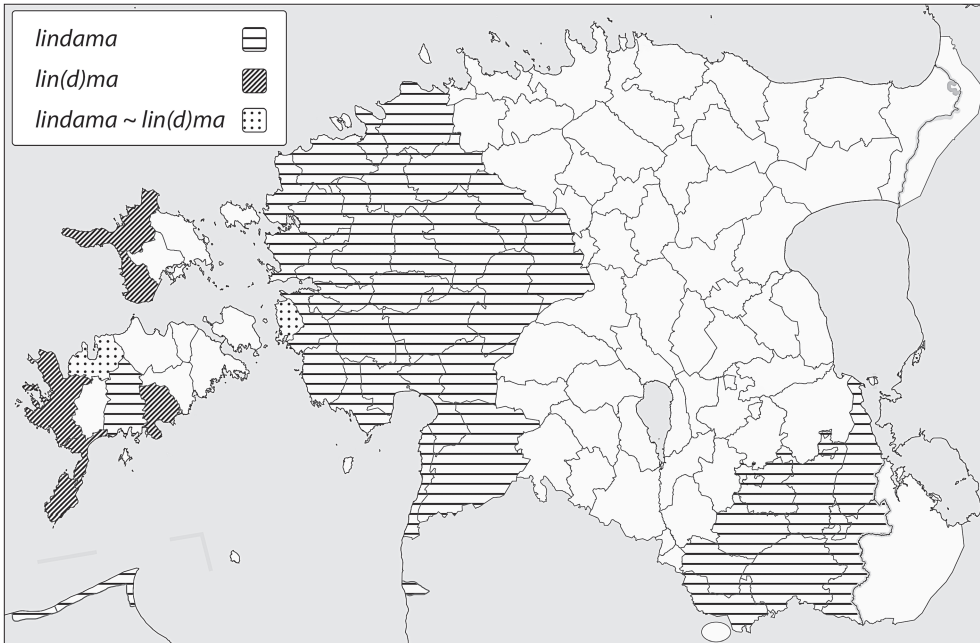
varmimmalta vaihtoehdolta (Junttila 2020: 165–166). Täten voi erottaa ’kiiltämiseen’ liittyvät sanat ’ääntämiseen’ viittaavista, joista jälkimmäiset liittyvät Forsbergin rekonstruoimaan #*kiri*-fonesteemiin (Kulonen 2010: 108). Näin on myös mahdollista paremmin rinnastaa lounaisviron murren sanat liivin vastineisiin.

Liivin vastineiden kohdalla on huomioitava, että LELS:ssa esiintyy ainoastaan *kīrgastə* (LELS: 124). LW:ssa esiintyy myös *kirgə*, joskin vain Sīkrəgissā (LW: 129). Samoin SLW:ssa ei esiinny verbiä *kirg*, mutta sanakirjan verkkoversiossa esiintyy sana asteriskilla, sillä sanalla on rajallinen levikki salatsinliivissä. Toisin sanoen ainoa varma liivin vastine on liK *kīrgastə* ~ liS *kīrgast*.

Kuten lounaisvirolaisen sanan *piirg* tapauksessa, myös *kiirga*-vartalon sanueessa esiintyy lounaisitämerensuomalainen pitkä ensitavun vokaali. Liivin pitkä vokaali on selitettävissä liivin astevaihtelulla, sillä verbin *kīrgastə* verbijohdin **(a)sta-*tekee vartalosta heikkoasteisen, vrt. liK *kārgastə* ’karaista’ < **kargastada* (vartalon tapauksessa vrt. viP *karge* ’karkea’), liK *līngastə* ~ *lingə* ’ontua’ (LW: 195; LELS: 170; astevaihtelusta ks. 5.3.2.2. yllä). Tällöin myös vartalon odotuksenmukainen vahva-asteinen variantti on juurikin *kirgə*.

Lounaisviron vastineiden ensitavun vokaalin pidentyminen on toki mahdollista selittää sanueen semanttisella affektiivisuudella (Kulonen 2010: 252 *apud* Junttila 2020: 160), joskaan Forsbergin fonesteemeja käsittelevässä tutkimuksessa ei ole yhtään sanaa, jossa ensitavun *i* olisi sekundaaristi pidennyt *r:n* edellä (mts.). Lounaisvirolainen pitkä vokaali on jälleen selitettävissä mahdollisena liiviläisvaikutuksena. Toisaalta sekä *piirg* että *kiirga*- kohdalla voi olla kyseessä lounaisvirolaisissa murteissa esiintyvä ensitavun vokaalin pidentyminen. Pidentyminen on selitetty murteille ominaisena taipumuksena ja sen on esitetty esiintyvän enimmäkseen avotavussa, mutta pidentymistä esiintyy myös umpitavussa, esim. Kaa *līst* ’lista’, Han Kir Kul LN_g Vig *kāpsas* ’kaali’, Kse *krāātsima* ’raapia’, Mär *vāstrik* ’västäräkki’ (Juhkam & Sepp 2000: 15; Lonn & Niit 2002: 29). Ilmiötä ei ole tutkittu systemaattisesti, mutta vaikka pidentyminen olisi vain paikallinen lounaisvirolainen äänne muutos, on sillä mahdollisesti yhtäläisyyksiä kuurinmaanliivin astevaihtelusta kehittyneeseen vokaalin pituuden vaihteluun. Joka tapauksessa sanueen pidentyneiden ensitavun vokaalien varianteissa on mahdollista nähdä selvä lounaisitämerensuomalainen levikki, jolloin kehitys on vähintään alueellinen.

5.5.3.4. liK *lində* ~ viL *lind(a)ma* 'lentää'

Kartta 61: Sanan *lindama* ~ *lin(d)ma* 'lentää' levikki.

Liiviläinen sanue, liK *lində* : *līndab* ~ liS *lind* 'lentää', liK (SjW) *lindl* : *līndləb* ~ liS *lindl* : *līndlub* 'lennellä' (LW: 195; SLW: 110) poikkeaa ensitavun vokaalinsa osalta valtaosin muusta itämerensuomen sanueesta, esim. sm *lentää*, viP *lennata* (SSA: *lentää*; EES: *lendama*). Kuitenkin myös etelävirossa on suppeavokaalinen vastine *lindama* : *līnnadaq* (VES: *lindama*).

Tähän sanueeseen liittyy yleisitämerensuomalainen **lintu*, esim. sm *lintu*, viP *lind*, liK *lind*, liS *līnn* : *līnnud* ~ *līnud* (LW: 194; SLW: 110; SSA: *lintu*; EES: *lind*), jossa taas esiintyy kauttaaltaan itämerensuomessa suppea ensitavun vokaali. Posti onkin tämän perusteella ehdottanut, että kyseessä on mahdollisesti vanha kahtalainen edustus (Posti 1942: 21). Tätä ehdotusta tukee myös eteläviron edustus.

Sanan lounaisvirolainen murre-edustus on selitetty sekundaarisena *e*:n supistumisena, esim. Jäm Kaa *līndama*, Phl *leñdmə* ~ *līndmə*, Rei *līndma* : *līñnəb* ~ *leñdma* : *leñnəb*, Mar *līndama* (Juhkam & Sepp 2000: 14; Lonn & Niit 2002: 26). Mikäli kyseessä on kuitenkin vanha kahtalainen edustus, on mahdollista pitää myös lounaisviron edustusta alkuperäisenä.

5.5.3.5. liKI *voigə* ~ Mus *oiguma* 'uida'

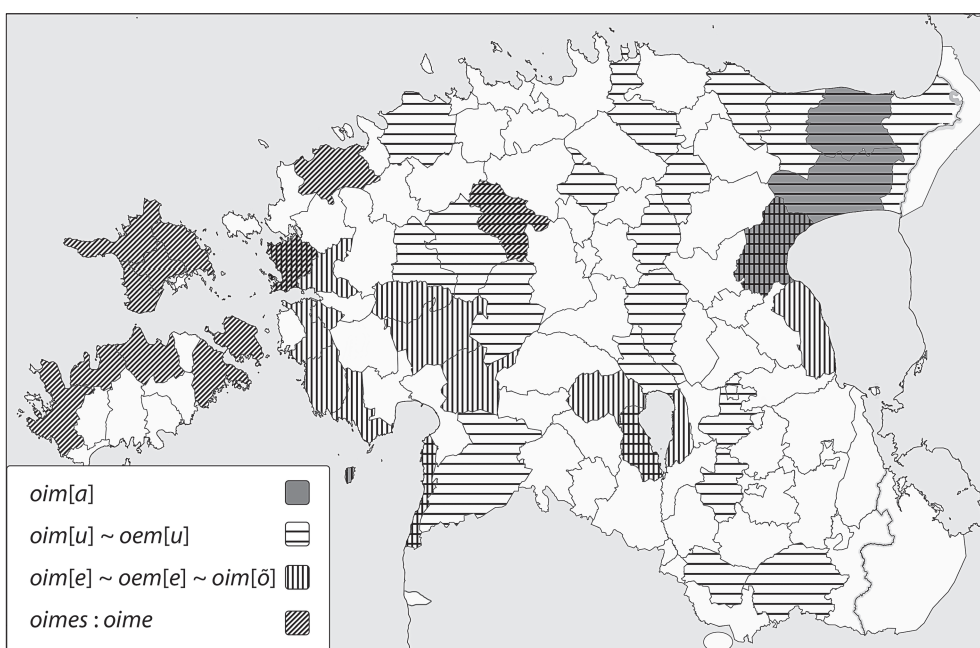
Kartta 62: Vartalon **oiku-* 'uida' levikki.

Liivissä esiintyy äänneasunsa puolesta muusta itämerensuomesta poikkeava sanue verbille 'uida': liKI *voigə* ~ liKL *vuigə* ~ liS *oig* 'uida' (LW: 503; SLW: 137). Kettunen rekonstruoi kysymysmerkillä liivin kantamuodoksi **oiku-*, **oiko-* tai **oiki-*. Pääosin muussa itämerensuomessa ensitavun vokaali on *u*, esim. sm *uida*, ink *ujjūa*, ka *uija*, ly *uivada*, ve *ujuda*, va *ujua*, viP *ujuda*, viEV *uioq* (SSA: *uida*; VES: *ujuma*). Etelävirossa esiintyy kuitenkin muotoja, joiden ensitavu vastaa liivin muotoja, esim. viEV *oidma* : *oiduq* ~ *oiduma* : *oidudaq* ~ *ojoma* : *oioq* (VMS: *oiduma*; VES: *ujuma*). Etäsukukieliset vastineet osoittavat itämerensuomen vokaalin *u* olevan innovaatio, esim. er *ujems*, ko *uj-*, unk *úszik*, hntE *üj-* < **uj-* < **ojə-*, jolloin liiviläis-etelävirolainen muoto on arkaismi (Pystynen 2018).

Myös lounaisvirolaisissa murteissa esiintyy *o*:llinen muoto *ojuma*, esim. Mus *saab enim* 'ulka maad`minna kut **ojuma** saab akkada' 'pitää mennä ensin kauas, ennen kuin saa alkaa uida', Krj *inimene lähēb **ojuma**, siis luigutab edasi* 'henkilö menee uimaan, sitten lipuu eteenpäin', Rid *kel on naha`aigust, pidi minema merese **ojuma*** 'sen, jolla oli ihosairaus, piti mennä mereen uimaan', Kse *need angerjad_o oimatsemad **ojuma*** 'ne ankeriaat ovat uneliaita uimaan', Hää *vihm`pañni kõik **ojuma*** 'sade sai kaiken uimaan', Khk *'raasisid sääł kohe`riided seljast ära ning läksid **ojuma*** 'heittivät siellä heti vaatteet päältä ja menivät uimaan' (EMS: *laugu*, *luigutama*, *naha-*, *uimane*, *panema*, *raasima*). Myös muodot *ooma* ja *oima* esiintyvät murteissa (VMS: *ujuma*).

Pohjoisvirossa esiintyy myös johdos **oima* ~ **uima* 'evä', jonka *u*:lliset variantit esiintyvät Karusessa, Ristissä, Jöelähtmessä, Kodaveressa ja rannikkomurteiden

Jöelähtmessä, Kuusalussa ja Haljalassa (VMS: uim). Laajempi levikki on kuitenkin o:llisilla varianteilla: alkuperäiseen *oima-vartaloon palautuva oim : oima esiintyy Tormassa, Iisakussa, Jõhvissa ja Kihnuissa. Laajalevikkisin *oimo-johdokseen viittaava variantti oim : oimu ~ `oimu ~ oemu esiintyy manner-Virossa Vaivarasta Häädemeesteen ja Keilasta Rõugeen ulottuvan alueen rajoissa. Muita sekundaareihin johdoksiin viittaavia varianteja ovat muotoon *oimeh palautuva variantti oim : oime ~ oeme ~ oimõ (Khñ), joka esiintyy lounaisviron murteissa sekä Võrts- ja Peipsijärvien ympäristössä, siis myös Kodaveressa, jonka murteessa on tapahtunut yleinen äänne muutos o > õ (Kettunen 1962: 131), esim. oemed on kõik laiali, kui kala õjub 'evät ovat kaikki levällään, kun kala ui'. Saarimurteissa, Ridalassa, Ristissä ja Juurussa taas esiintyy ilmeisesti tästä edelleen kehittynyt johdos oimes : oime (EMS: oim1; VMS: oim1; ks. kartta 63 alla).

Kartta 63: Sanan *oima 'evä' varianttien levikki.

Johdoksen *oima variantit osoittavat, että liivin ja eteläviron lisäksi myös pohjoisviron murteissa on säilynyt kantasuomen *ojǎ-vartalon o:llisia muotoja. Myös *oi-vartalosisella verbillä varianteineen (*ojuma ~ õjuma ~ ojoma*) on edellä esitettyjen esimerkkien valossa laaja levikki lounaisvirossa ja pohjoisviron itämurteissa.

Liivin verbin äänneasussa toinen poikkeava piirre on refleksiivisen *kU-johtimen liittyminen verbivartaloon. Kuten alaluvussa 5.3.1. esitin, myös etelävirossa esiintyy refleksiivisen *tU-johtimen sisältäviä muotoja. Pohjoisvirossa vain Saarenmaan Mustjalassa esiintyy verbin variantissa *kU-johdin: *oiguma* : (ma) *oju* (EMS: oiguma3; ks. kartta 62 yllä). Sanaa voisi siis pitää johtimellisesta elementistään johtuen liiviläisenä lainana. Rinnastuksen kannalta olisi kuitenkin perusteltava äänne-teelliset erot kuurinmaanliivin ja Mustjalan muotojen välillä, sillä kuurinmaanliivissä on sananalkuisen lyhyen o:n eteen kehittynyt v. Jälkitavun vokaalin puolesta

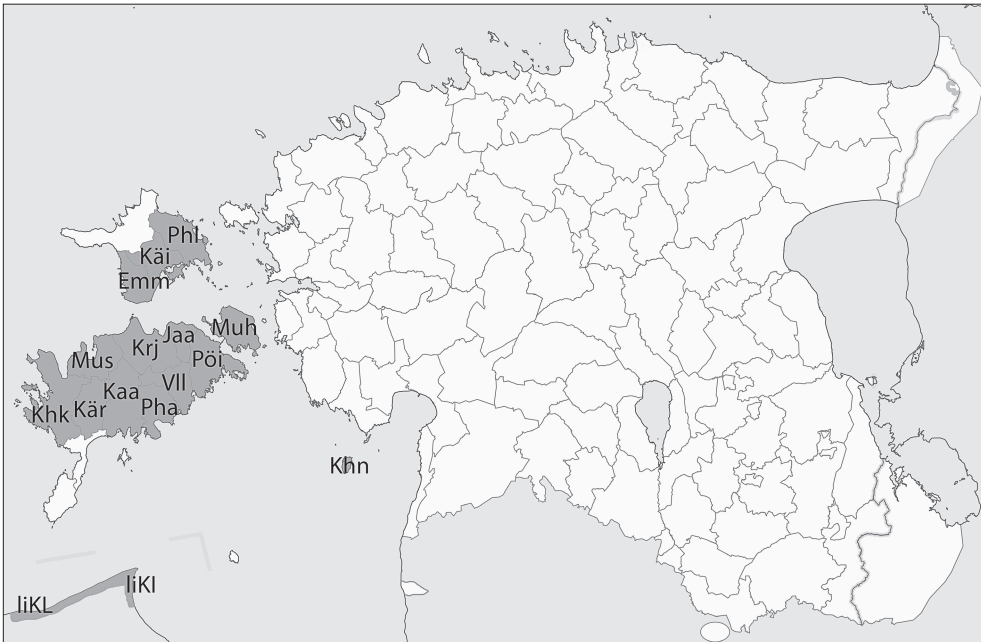
vain länsikuurinmaanliivin muoto sopisi lainaoriginaaliksi, mutta ensitavun lyhyt diftongi tekee tämän selityksen monimutkaiseksi. Salatsinliivin muoto sopii äänneellisen asunsa puolesta parhaiten lainaoriginaaliksi, mutta tällöin olisi etsittävä asutushistoriallisia todisteita Saarenmaan ja salatsinliivin puhuma-alueen välillä. Suorien kontaktien olettaminen saarimurteiden ja salatsinliivin välillä ei olekaan perusteltua (Pajusalu & Krikmann & Winkler 2009: 296). On toki mahdollista olettaa etymologista nativisaatiota selitykseksi, mutta tämä on *ad hoc* -selitys muiden vastaavien esimerkkien puuttuessa.

On kuitenkin huomioitava, että muuallakin itämerensuomessa on **ui*-vartaloon liittynyt refleksiivisiä johtimia, esim. viP *ujuma*, ve *ujua*. Oikeastaan vain suomen ja karjalan vastineet viittaavat johtamattomaan vartaloon. On siis mahdollista, että Mustjalan muoto edustaakin säilymää, joka olisi muualla lounaisvirolaisella alueella hävinnyt **k*:n astevaihtelun vuoksi. Tämän selityksen puolesta puhuu se, että myös Mustjalan muoto taipuu heikossa asteessa klusiilittomana.

5.5.4. Adverbit ja pro-muodot

Artikkelissa [2] on esitetty liiviläisperäisenä liK *sizāl* ~ liS *sisal* 'sisällä' ~ Krl San *sisel* id. Samoin suppealevikkisenä vastaavuutena on esitetty liS *amaschtij(d)* 'kaikin puolin' ~ Hää *amatsi* 'suorastaan, kaikin puolin'. Lisäksi alaluvussa 5.1.6. käsiteltyä pronominia liK *t̄ž* ~ viL *isi* 'itse' voi pitää leksikaalisena säilymänä.

Tässä alaluvussa käsitelen yhtä pro-muotoa: liK *täsā* ~ viL *täsa* 'tässä'.

Kartta 64: Sanan *täsa* 'tässä' levikki.

Kuurinmaanliivissä esiintyy pro-muoto *täs* ~ *täsä* 'tässä' (LW: 446). Sama muoto esiintyy saarimurteissa muodossa *täsa* (Lonn & Niit 2002: 48; VMS: täsa; ks. kartta 64 yllä).

Muoto palautuu kantauralilaiseen pronomnivartaloon **tä-* (SSA: tämä). Pohjoisvirossa on kuitenkin käytössä **se-*pronomnivartalosta kehittynyt muoto *siin* 'tässä' (vrt. sm *siinä*), joten saarimurteinen muoto on säilymä. Säilymä osoittaa jälleen isoglossirajan, joka kyseisen sanan tapauksessa kulkee saari- ja läsimurteiden välillä.

5.5.5. Yhteenveto sanastosta

Osatutkimuksissa ja tässä johdanto-osassa on esitetty yhteensä 50 leksikaalista yhteneväisyyttä lounaisitämerensuomalaisten kielten välillä. Näistä valtaosa on nomineja (40, joista 36 substantiivia ja neljä adjektiivia), joiden lisäksi on kuusi verbiä ja neljä adverbiä. Tässä johdanto-osassa olen esitellyt 21 lounaisitämerensuomalaisena esitettyä sanuetta.

Sanueet *künk* (5.5.1.4.), *piirg* (5.5.1.9.) ja *lind(a)ma* (5.5.3.4.) esiintyvät lounaisviroa laajemmalla alueella. Nämä edustavat siten eriaisteisia säilymiä.

Suppealevikkisen *lasn* (5.5.1.6.) tapauksessa kyseessä on itämerensuomalainen säilymä. Sanueet *pääs(t)lind* (5.5.1.10.) ja *oiguma* (5.5.3.5.) esiintyvät myös suppealla alueella, mutta nämä ovat joko liiviläislainoja tai aiemmin laajalevikkisten piirteiden säilymiä. Sanueet *pitka* ~ *pitka* ~ *pitkä* (5.5.2.2.) ja *täsa* (5.5.4.) ovat sekä eteläitämerensuomen että yleisemminkin kielihaaran edustuksen perusteella säilymiä lounaisviron saarimurteissa.

Olen sisällyttänyt säilymät tähän tutkimukseen osoittaakseni eriaisteisia isoleksejä, jotka noudattavat edeltävissä luvuissa käsiteltyjen rakenteellisten piirteiden isoglossirajoja. Esimerkiksi sanueen *oiguma* johtamismallilla on laaja levikki lounaisissa Riianlahden murteissa (ks. refleksiivinen **kU-*verbijohdin 5.3.1.), sanueilla *pitka* ~ *pitka* ~ *pitkä* ja *täsa* taas levikki, joka viittaa vanhaan eteläisten itämerensuomalaisten kielten murrejatkumoon (ks. preteritin kieltosana (*e*)s ~ (*V*)s 5.1.6. kartta 15 tai yksikön 1. persoonan tunnuksen kato 5.2.1.1.). Tämänkaltainen levikki viittaa myöhäiskantasuomalaiseen murrejatkumoon, joka jäi sen kehityksen ulkopuolelle, jonka pohjalta muu keski- ja pohjoisitämerensuomi kehittyivät. Murreraja on siis mahdollisesti jo myöhäisrautakautinen eli viikinkiaikainen.

Suurimmalla osalla tässä johdanto-osassa käsitellyistä sanueista on lounaisvirolainen levikki, yhteensä 11:lla 21:stä tässä tutkimuksessa käsitellyistä sanueesta: *isi* (5.1.6. kartta 18), *kaal* ~ *kale* (5.5.1.1.), *kōsa* (5.5.1.2.), *kärmes* (5.5.1.3.), *labedi* ~ *labidi* (5.5.1.5.), *leha* (5.5.1.7.), *loib* (5.5.1.8.), *kasi* (5.5.2.1.), *vahe* (5.5.2.3.), *abitama* (5.5.3.1.), *kiirgama* ~ *kiirguma* ~ *kiiruma* (5.5.3.3.), *tulab* (5.1.5.). Samankaltainen levikki on 16:lla osatutkimuksissa esitetyistä sanueista. Yhteensä on siis 28 lounaisitämerensuomalaista sanuetta, jotka on on lueteltu taulukkoon 6 alla.

Taulukko 6: Lounaisitämerensuomalaiset sanueet

Liivi	Lounaisviro	Merkitys
<i>a'dləz</i>	<i>ädalas</i>	odelma
<i>agānəz</i>	<i>aganas</i>	akana
<i>aŋgərz</i>	<i>angeras</i>	ankerias
<i>ä'ptə</i>	<i>abitama</i>	avittaa
<i>būolgəz</i>	<i>poolgas</i>	puolukka
<i>ēdməz</i>	<i>ehtmes</i>	vaate; hartiat
<i>gadāgəz</i>	<i>kadagas</i>	kataja
<i>i'ž</i>	<i>isi</i>	itse
<i>kajāgəz</i>	<i>kaagas</i>	lokki
<i>kalg</i>	<i>kaal ~ kale</i>	kaihi
<i>ka'žzi</i>	<i>kasi</i>	kosteus
<i>kāerməz</i>	<i>keermes</i>	kierre, säie; puutoukka
<i>kīrgast(ə)</i>	<i>kiirgama</i>	huutaa, kirkua
<i>kō'zzi</i>	<i>kōsa</i>	viha
<i>kārmi</i>	<i>kārmes</i>	kärpänen
<i>lainəz</i>	<i>laines</i>	laine
<i>lā'bḍi</i>	<i>labedi ~ labidi</i>	lapio
<i>lejā</i>	<i>leha</i>	liha
<i>lop</i>	<i>lōpp</i>	lahti
<i>luoiba</i>	<i>loib</i>	(hylkeen) raaja
<i>mōltsi(kiļ)</i>	<i>mōltsas</i>	vihertikka
<i>o'unəz</i>	<i>ahunas</i>	ahven
<i>pē'gəz</i>	<i>pāhkes ~ pāhes</i>	pähkinä
<i>pī'lgəz</i>	<i>peelgas ~ pihelgas</i>	pihlaja
<i>ro'ugəz</i>	<i>rahugesed</i>	rauhanen
<i>rovā</i>	<i>rava</i>	kivinen merenpohja
<i>sa'dləz</i>	<i>sadulas</i>	satula
<i>tulāb</i>	<i>tulab</i>	tulee
<i>vaj (~ vaimi)</i>	<i>vahe</i>	terävä

Semanttisesti lounaisitämerensuomalainen levikki näkyy parhaiten luonto- tai maastosanoissa (17/28: *ahunas, aganas, angeras, kadagas, kaagas, kasi, keermes, kärmes, laines, loib, löpp, möltsas, peelgas ~ pihelgas, poolgas, pähkes ~ pähes, rahugesed, rava*). Kuten luvun alussa on mainittu, luonto- ja maastosanat ovat tyypillisiä semanttisia kenttiä substraattisanastolle. Nämä sanueet tukevat siten sekä levikiltään että semantiikaltaan myös lounaisitämerensuomen hypoteesia.

Substraattisanaston lisäksi seitsemässä sanueessa esiintyy lounaisitämerensuomalaisia uudennoksia: kahdessa äänteellinen (*isi, leha, tulab*), kahdessa sanueessa johto-opillinen (*labedi ~ labidi, sadulas*) ja kahdessa sanueessa semanttinen (*ehtmes, vahe*). Yhteensä 28 sanueella on levikin lisäksi muihin perusteisiin pohjautuva todistusvoima. Käänteisesti neljä sanuetta tukevat lounaisitämerensuomen hypoteesia vain levikin perusteella (*abitama, kaal ~ kale, kiirgama, kōsa*).

Laajin levikki on sanueilla *kaal ~ kale* (35 pitäjää), *vahe* (33), *kärmes* (27), *kadagas* (24), *isi* (23) ja *peelgas ~ pihelgas* (22). Sanueet *kale* ja *pihelgas* esiintyvät myös lounaisviron murrealueen naapuripiirissä. Sanueet eivät muodosta selvää jakoa saari- ja länsimurteiden välillä. Saarimurteissa eivät ole lainkaan edustettuna viisi sanuetta: *ehtmes, keermes, kiirgama, laines* ja *sadulas*. Länsimurteissa taas ei esiinny sanaa *rahugesed*, joka esiintyy vain Hiidenmaalla.

Sanastollisen keskittymän muodostaa länsimurteiden lounaisryhmä. Kyseisistä sanueista suurin osa edustuu Karusessa (20), toiseksi eniten Varblassa (19). Molemmassa esiintyy *angeras, abitama, ehtmes, isi, kaagas, kaal ~ kale, kadagas, kasi, kärmes, leha, loib, möltsas, pihelgas, poolgas* ja *vahe*. Karusessa esiintyy vielä *aganas, keermes, kiirgama, laines* ja *tulab*, Varblassa taas *ahunas, labedi, löpp* ja *rava*. Kolmanneksi eniten sanueita (18) on Töstamaassa, jossa Varblan ja Karusen kanssa yhteisiä sanueita ovat *angeras, abitama, ehtmes, isi, kaal, kadagas, kasi, kärmes, loib, pihelgas, poolgas* ja *vahe*. Karusen kanssa yhteinen sanue on *aganas*, Varblan kanssa taas *ahunas, labedi, löpp* ja *rava*. Näiden lisäksi Töstamaassa esiintyy *sadulas*. Seuraavaksi eniten sanueita esiintyy lounaisryhmän ympärillä: Mihkli (15), Häädemeeste (14), Audru (13), Hanila, Pärnu-Jaagupi, Martna, (12), Tori, Märjamaa, Ridala ja Muhu (11). Sanastollinen keskittymä näkyy kartassa 65 yhteenvedon luvussa.

6. YHTEENVETO

Väitöskirjan osatutkimuksissa ja tämän tutkimuksen johdanto-osassa on tarkasteltu levikiltään lounaisitämerensuomalaisia rakenteellisia, kieliopillisia ja sanastollisia piirteitä. Tutkimuksen päätavoite on ollut selvittää, onko mahdollista löytää todisteita lounaisitämerensuomalaisesta kantamurteesta, joka olisi käsittänyt liivin molempine päämurteineen sekä pohjoisviron saari- ja länsimurteet, joista olen käyttänyt tutkimuksissa yhteisesti nimitystä lounaisviro.

Hypoteesilleni on sekä dialektologiaa että kielihistoriallisia perusteluita. Ensinnäkin, liivin kieli eroaa rakenteeltaan niin paljon muista itämerensuomalaisista kielistä, ettei sen ja näiden välille ole perinteisesti ole katsottu olevan lainkaan siirtymämurteita, mikä on itämerensuomen kontekstissa harvinaista. Kielihistoriallinen perustelu lounaisitämerensuomen hypoteesille pohjautuu viimeaikaisiin kantasuomen muodostumista käsitteleviin tutkimuksiin. Niiden mukaan esikantasuomi levisi ensin Keski-Venäjän alueelta Väinäjokea pitkin Itämeren rannoille. Myöhäiskantasuomi levisi paljon myöhemmin nykyisille itämerensuomen puhuma-alueille nykyisen Virumaan alueelta. Tätä edelsi sekä kantaeteläviron että kantaliivin keskikantasuomalainen murteutumisen. Tutkimani kielet sijaitsevat Riianlahden ympäristössä, minne on nykyisen käsityksen mukaan kohdistunut kaksi suurempaa itämerensuomalaista muuttoliikettä: ensin kaakosta varhaiskantasuomen aikainen liike, sitten pohjoisesta myöhäiskantasuomen aikainen liike. Vaikka tutkimieni kielten maantieteelliseltä alueelta puuttuu luonnollinen eteläraja ja alueen eteläosassa on tapahtunut kielenvaihto balttilaiskieliin, kuten luvussa 4.1. on huomioitu, hypoteesini mukaan olisi silti mahdollista nähdä nykyisissä lounaisissa itämerensuomalaisissa kielissä jälkiä aiemmasta yhtenäisestä murrejatkumosta.

Tutkimuksessani analysoin vertailtavia kieliä joka kielentasolla. Klassisen fenno-ugristiikan pääpaino on ollut fonologisten ja leksikaalisten elementtien vertailussa. Tämä noudattaa nuorgrammaattisen koulukunnan kehittämää metodologiaa, jonka mukaan säännölliset äännevuorot ja niiden aikaansaamat äännevastaavuudet kielten välillä osoittavat joko sukukielten polveutumisen yhteisestä kantakielestä tai lainasanakerrostuman vertailtavien kielten välillä. Olen kuitenkin käsitellyt tutkimuksessani myös morfonologiaa, morfologiaa, morfosyntaktisia ja syntaktisia piirteitä. Lähisukukielten vertailussa ei riitä pelkästään fonologisten ja leksikaalisten elementtien vertailu, sillä näiden todistusvoima ei kielten läheisen sukulaisuuden takia ole aina kyllin vahva kielihaaran sisäisen kantamurteen osoittamiseksi. Tutkimuksessani analysoin neljätoista fonologista, seitsemää morfologista (joista kolme taivutusopillista ja neljä johto-opillista) ja seitsemää morfosyntaktista ja syntaktista piirrettä. Lisäksi olen analysoinut 50 leksikaalista sanuetta, joista 21 tässä johdanto-osassa. Erityisesti johto-opilliset piirteet osoittautuivat vahvaksi todistusaineistoksi lounaisitämerensuomesta omana taksonomisena haaranaan.

Kriittisesti tarkasteleman neljätoista fonologista piirrettä ovat pitkän **ā*:n pyöristyminen (5.1.1.), **e* > *ö* etistyminen ja pyöristyminen (5.1.2.), **ā*:n supistuminen (5.1.3.), **au* > *ou* pyöristyminen (5.1.4.), sekundaari *a* jälkitavussa (5.1.5.), **e* > *i* supistuminen (5.1.6.), **e* > *ä* väljentyminen (5.1.7.), metafoonia (5.1.8.),

prepalatalisaatio (5.1.9.), vokaalien reduktio (5.1.10.), *h:n kato (5.1.11.), katko-äänne ja tonaalidistinktio (5.1.12.), *v:n kato (5.1.13.) ja *v > b (5.1.14.).

Vertailluista fonologisista piirteistä kymmenen koskee vokaalinmuutoksia niin ensi- kuin jälkitavussa. Kaikkien kyseisten kymmenen piirteen kohdalla on kieli- muotokohtaisia eroja. Nämä muutokset on kuitenkin ryhmiteltävissä saman ilmiön alaisiksi. Muutosten taustalla vaikuttaa sama kontaktilähtöinen kehitys, joka ilmenee myös eteläitämerensuomen kestovaihtelussa. Kestovaihtelun myötä pääpainollinen tavu vahvistui ja pääpainottoman tavun vokaali vuorostaan heikkeni. Tämän ilmiön kautta on mahdollista selittää myös tutkimuksessani käsitellyt vokaalinmuutokset. Konsonantinmuutoksilla on eriävä levikki.

Levikkiensä puolesta eri muutokset ilmenevät lounaisitämerensuomalaisissa murteissa läntisestä etelävirosta pohjoisviron saarimurteisiin. Laajimmat levikit on prepalatalisaatiolla, vokaalien reduktiolla, *h:n kadolla ja tonaalidistinktiolla, mikäli se on ollut edellytys katkoäänteen synnylle liivissä. Myös *e > i supistumisen, metafonian, *e > ä väljentyksen ja *v:n kadon levinneisyys on hyvin laajaa. Nämä piirteet eivät levikkiensä laajuuden takia tue lounaisitämerensuomen hypoteesiani, vaan viittaavat suurempaan lounaisen itämerensuomen murrejatkumoon.

Areaalisina muutoksina voi pitää *e > ä väljentyistä, pitkän *ā:n pyöritystä, *ē > ö etistymistä ja pyöritystä ja *ā:n supistumista, joista ensimmäinen ei esiinny kuurinmaanliivissä ja kolmen muun isoglossiraja kulkee kuurinmaanliivin sisällä. Ääntenmuutoksen *v > b levikki on pohjoisviron läsimurteen ja vain kuurinmaanliivissä esiintyy sekundaari a jälkitavussa, jolloin näiden piirteiden tapauksessa on kyse murrekohtaisista kehityksistä.

Levikkinsä puolesta lounaisitämerensuomen hypoteesiani tukee yksi ääntenmuutos, *au > ou. Muutos esiintyy tutkituista itämerensuomen murteista vain liivissä ja lounaisviron rantamurteissa sekä näiden lisäksi ruhnunruotsissa, baltiansaksassa ja vironjiddiissä. Baltiansaksan ja vironjiddiisin muutos on myöhempää Riianlahden kielialueen vaikutusta, mutta ruhnunruotsin edustus viittaa vanhaan kielikontakti- lanteeseen. Kirjallisten lähteiden sekä latvialaisten ja alaksalaisten lainasanojen perusteella ääntenmuutoksen voi ajoittaa 1300–1500-luvulle.

Olen jakanut käsiteltävät morfofonologiset ja morfologiset piirteet taivutusopillisiin ja johto-opillisiin piirteisiin. Käsitellyjä taivutusopillisiä piirteitä on kolme: yksikön 1. persoonan tunnuksen kato (5.2.1.1.), aktiivin preteritipartisiippi (5.2.1.2.) ja persoonapronominien muodot (5.2.2.1.). Johto-opillisiä piirteitä on neljä: refleksiivinen *kU-verbijohdin (5.3.1.), denominaalinen l(a)-johdin (5.3.2.), denominaaliset johtimet *-As : -AhA-, *-kAs ja *-kkAs (5.3.2.1.) ja *in-adjektiivien vahva-asteinen vartalo (5.3.2.2.).

Yksikön 1. persoonan tunnuksen kato ja käsitellyt aktiivin preteritipartisiipin muodot ovat laajalevikkisiä saarimurteista mulkkiin ulottavalla kielialueella. Nämä piirteet viittaavat siis laajalevikkisten fonologisten piirteiden tavoin lounaiseen itämerensuomen murrejatkumoon. Käsitellyistä persoonapronominien muodoista monikon 1. ja 2. persoonan genetiivimuodot (*mäd* ~ *mede* ja *täd* ~ *tede*) ovat lounaisia säilymiä, mutta yksikön 3. persoonan partitiivimuodot *tend* ~ *tänd* ja mahdollisesti myös monikon 3. persoonan genetiivimuoto *nänd(e)* edustavat lounaisitämerensuomalaisia uudennoksia ja tukevat siten lounaisitämerensuomen hypoteesiani.

Johto-opillisista piirteistä refleksiivinen **kU*-verbijohdin, denominaalinen *l(a)*-johdin ja **in*-adjektiivien vahva-asteinen vartalo ovat laajalevikkisiä, jälleen ulottuen saarimurteista mulkkiin. Lounaisitämerensuomen hypoteesiani tukee denominaalisten johtimien *-*As* (: *-*AhA*-), *-*kas* ja *-*kkas* levikki, joka käsitellyissä sanoissa kattaa vain liivin ja lounaisviron.

Käsiteltyjä (morfo)syntaktisia piirteitä on seitsemän: imperatiivilauseen genetiivimuotoinen objekti (5.4.1.), epäsuoran tapaluokan tunnus (5.4.2.), jussiivin rakenne (5.4.3.), postpositioiden käyttö (5.4.4.), latiivin ja lokatiivin yhdentyminen (5.4.5.), yhden paikallissijaparadigman suosiminen (5.4.6.) ja analyytinen futuuri (5.4.7.). Näistä viimeinen, analyytinen futuuri **lee*-apuverbin avulla, edustaa lounaisitämerensuomalaisista säilymää. Imperatiivilauseen genetiiviohjetti, postpositioiden käyttö, latiivin ja lokatiivin yhdentyminen sekä yhden paikallissijaparadigman suosiminen edustavat kontaktilähtöisiksi selitettäviä typologisia muutoksia, joihin on vaikuttanut kielikontakti germaanisten kielten ja latvian kanssa.

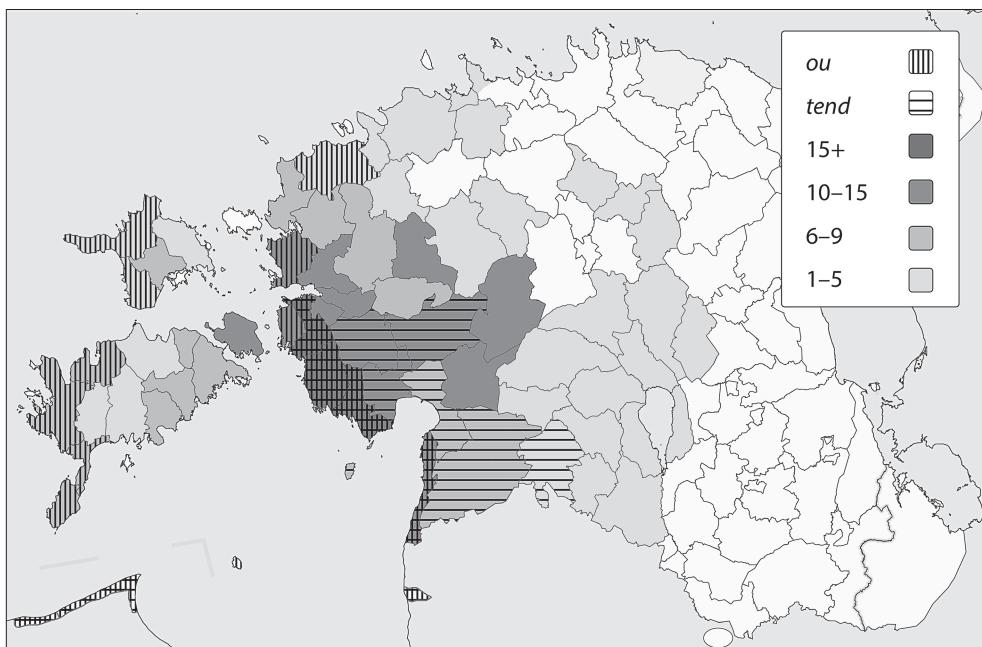
Epäsuoran tapaluokan tunnus *-ji* ~ *-ja* ~ *-je* ja jussiivin rakenne ovat suppealevikkisiä: liivin lisäksi ensimmäinen esiintyy vain Häädemeesten pitäjän pohjoisosassa, jälkimmäinen Kihnussa. Molemmat piirteet on selitettävissä osaltaan myöhemmäksi liiviläisvaikutukseksi lounaisissa viron murteissa.

Osatutkimuksissa ja tässä johdanto-osassa on lounaisitämerensuomalaisina esitetty yhteensä 50 sanuetta. Levikin sekä innovaatioiden perusteella 28 sanuetta voi pitää lounaisitämerensuomalaisena. Suurin osa esitetyistä sanueista (17/28) edustaa innovatiivista lounaisitämerensuomalaisista johtamista. Lähisukukielten vertailevan tutkimuksen kannalta juuri johdinten vertailu onkin osoittautunut hedelmällisimmäksi kielen osa-alueeksi lounaisitämerensuomen kantamurteen selvittämisessä, joskin systemaattinen lounaisitämerensuomen sanastollinen vertailu vaatii oman tutkimuksensa.

Tutkimuksessani käsitellyistä piirteistä lounaisitämerensuomen hypoteesia tukee yksi fonologinen piirre (**au* > *ou*), yksi morfologinen piirre (*tend* ~ *tänd* 'häntä' (part.)) ja 28 sanuetta (*abitama*, *aganas*, *ahunas*, *angeras*, *ehtmes*, *isi*, *kaagas*, *kaal* ~ *kale*, *kadagas*, *kasi*, *keermes*, *kiirgama*, *kōsa*, *kārmes*, *labedi* ~ *labidi*, *laines*, *leha*, *loib*, *lōpp*, *mōltsas*, *peelgas* ~ *pihelgas*, *poolgas*, *pähkes* ~ *pāhes*, *rahugesed*, *rava*, *sadulas*, *tulab*, *vahe*). Hypoteesiani tukevien piirteiden levikki on esitetty kartassa 65 alla.

Eniten tutkimuksessani käsiteltyjä lounaisitämerensuomalaisia piirteitä esiintyy Karusen, Varblan ja Töstamaan pitäjissä. Näiden kaikkien pitäjien murteissa esiintyy sekä äänne muutos **au* > *ou* että persoonapronomini *tend*. Lisäksi kyseisten pitäjien murteissa esiintyy eniten tutkimuksessani käsiteltyjä murre sanoja (Karuse: 20, Varbla: 19, Töstamaa: 18). Viron dialektologisen ryhmittelyn mukaan Karuse, Varbla ja Töstamaa kuuluvat länsimurteiden lounaisryhmään, joka käsittää näiden lisäksi Lihulan, Hanilan ja Audrun pitäjien murteet (ks. kartta 2). Käsiteltyjä murre sanoja esiintyy Audrussa 13, Hanilassa 12 ja Lihulassa 10 sanuetta. Audrussa esiintyy pronomini *tend* ja Hanilassa äänne muutos **au* > *ou*. Lounaisryhmän ulkopuolisista murteista esille nousevat Häädemeesten, Martnan, Mihklin ja Pärnu-Jaagupin pitäjien murteet. Martnassa esiintyy 12 käsiteltyä murre sanaa kuten Pärnu-Jaagupissa, jossa esiintyy myös pronomini *tend*. Mihklissä esiintyvät pronomini *tend*

ja 14 käsiteltä murrenanaa kuten Häädemeestessä, jossa esiintyy myös äänne-
muutos **au > ou*. Ridalassa esiintyy 11 murrenanaa sekä äänne-
muutos **au > ou*, joten senkin voi katsoa kuuluvan lounaisvirolaisiin murteisiin.

Kartta 65: Lounaisitämerensuomalaiset piirteet.

Tutkimuksessani käsiteltyjen piirteiden pohjalta voi siten esittää, että länsimurteiden rannikomurteet Häädemeestestä Ridalaan ovat muodostaneet murrealueen, jonka ydin on länsimurteiden lounaisryhmä. Erityisesti Karusessa, Varblassa ja Tõstamaassa esiintyy eniten lounaisitämerensuomalaisia piirteitä, joten näiden pitäjien murteet viittaavat lounaisvirolaiseen murteeseen, joka muodostaa liivin kanssa yhteisen murrealueen. Kirjallisuudessa on esitetty, että länsimurteiden lounaisryhmä muodostaa siirtymäryhmän saari- ja länsimurteiden välillä (ks. 4.2.). Oma näkemykseni eroaa tästä siinä määrin, että esitänkin lounaisryhmän edustavan siirtymäryhmää liivin ja pohjoisviron välillä.

Lounaisitämerensuomi kantamurteena sijoittuu laajaan eteläisimpien itämerensuomen murteiden jatkumoon. Tästä ovat osoituksena laajalevikkisimmät piirteet kuten yksikön 1. persoonan kato tai kieltosana (*e*)s ~ (*V*)s. Näitä suppealevikkisimmät piirteet kuten foneeminen prepalatalisaatio, vokaalien reduktio, sananloppuisen **v:n* vokalisaatio sanoissa *karu* 'karva' ja *ladu* 'latva', refleksiivinen **kU*-verbijohdin tai **in*-adjektiivien vahva-asteinen vartalo liittävät lounaiseen kieli-alueeseen läntisen eteläviron, erityisesti mulkin. Tutkimuksessani käsiteltyjen laajalevikkisten piirteiden perusteella esitän, että mulkki on ollut siirtymäryhmä eteläviron ja lounaisitämerensuomen välillä.

Tutkimuksessani olen tarkastellut kriittisesti lounaisitämerensuomalaisina esitettyjä kielen piirteitä. Tutkimukseni tuloksena lounaisitämerensuomen hypoteesi on osoittautunut paikkansapitäväksi. Monet aiemmassa kirjallisuudessa lounaisitämerensuomalaisina esitetyt piirteet kuitenkin viittaavat pikemminkin eteläiseen itämerensuomen murrejatkumoon kuin varsinaiseen lounaisitämerensuomalaiseen kantamurteeseen. Olen viitannut kyseiseen murrejatkumoon tutkimuksessani, mutta aihe vaatii oman laajan tutkimuksensa. Lisäksi suurin osa piirteistä on fonologisia, mikä on perusteltua historiallis-vertailevan kielentutkimuksen metodeilla, mutta myös sanaston tutkimus olisi olennaista saavuttaaksemme parhaan mahdollisen kokonaiskuvan lounaisen itämerensuomen kehityksestä. Tässä tutkimuksessa sanaston tutkimus on ollut äänteellisiä ja rakenteellisia piirteitä täydentävässä osassa, mutta lounaisitämerensuomen hypoteesin varmempi todentaminen vaatisi tukea myös sanastosta. Myös lounaisitämerensuomalaisen sanaston mittava läpikäyminen vaatii oman tutkimuksensa. Toivon tämän tutkimuksen olevan vain viimeisin monista tämän aiheen ympärillä ja sen tarjoavan aineistoa ja inspiraatiota vielä lukuisiin jatkotutkimuksiin.

JULKAISUT

LIITE. Liivin az-päätteiset vartalog

	liKL	liKI	liS	Merkitys	Lähde
1	<i>airəz : airəd</i>	<i>āiraz : airəd</i>	<i>air : aired</i>	'airo'	LW: 4–5; SLW: 43
2	<i>āmbaz : ambəd</i>		<i>amm : ammad ~ ammed ~ ammud ~ am : amad</i>	'hammas'	LW: 18; SLW: 45
3	<i>ārmaz : arməd</i>	<i>ārmaz : arməd</i>	<i>armes</i>	'armas'	LW: 19; SLW: 48
4	<i>ēlmaz ~ eļm : eļməd</i>		<i>jālm : jālmed</i>	'helmi'	LW: 45, 49; SLW: 72
5	<i>īlgaz : ilgəd</i>		-	'hylje'	LW: 80
6	<i>īernaz : jernəd (~ jernāz)</i>	<i>jērnaz : jernəd ~ jērnaz : jernəd ~ jōrnaz : jōrnəd</i>	<i>jārn : jārnəd ~ jārnid ~ jern : jernəd</i>	'herne'	LW: 67, 89, 90; SLW: 72–73
7	<i>jōtaz : joutəd</i>		-	'keppi, sauva, vitsa'	LW: 93
8	<i>kāngaz</i>		<i>kāŋ ~ kaŋ</i>	'kangas'	LW: 112
9	<i>kārnaz</i>		-	'varis (liKL); kaarne (liKI)'	LW: 112
10	<i>kitsāz</i>		-	'kitsas'	LW: 130
11	<i>kīlaz : kiļləd</i>		-	'sileä; jäinen'	LW: 133
12	<i>kīndaz : kindəd</i>		<i>kind ~ kīnda ~ kīndas : kīndad</i>	'kinnas'	LW: 134; SLW: 98
13	<i>kīraz : kirrəd</i>		<i>kīru ~ kīru ~ īru</i>	'kirves'	LW: 135; SLW: 99
14	<i>kāraz : karrə</i>	<i>kqraz</i>	<i>karas</i>	'karvas'	LW: 151; SLW: 79
15*	<i>kīdaz ~ kīdaz : kīdəd</i>	<i>kōidaz ~ kōđaz : kōidəd</i>	-	'pirta, kaide'	LW: 132
16*	<i>kōrka ~ kōrkaz (Sr., Ir.)</i>		-	'turhamainen; ylpeä'	LW: 122
17	<i>kivīšt</i>	<i>kōvīstəm ~ *kōvaz (SjW)</i>	<i>kūvas</i>	'kovasin'	LW: 120; SLW: 95
18	<i>ki'uv ~ kū'uv</i>	<i>kōvaz : kōuvəd ~ kōuvə-pū ~ kō'uv (Ii.)</i>	<i>kūu : kūuvud</i>	'koivu'	LW: 120, 122; SLW: 95
19	-	<i>krōmpaz ~ krōnkaz (Sr.)</i>	-	'ryppyinen, kutistunut'	LW: 154
20	-	<i>kūojaz : kuojəd (Kr.) (~ kūoja : kūojad ~ kuoi : kuoid)</i>	<i>kuod ~ kud</i>	'koi(perhonen)'	LW: 163, 172; SLW: 90

	liKL	liKI	liS	Merkitys	Lähde
21*	<i>kä 'tsəz : kä 'tsəd</i>	<i>kätsāz : kätsəd</i>	-	'kalvosin'	LW: 178
22	<i>lāmbaz : lambəd</i>	<i>lāmbaz</i>	<i>lam : lamd ~ lamm : lammed</i>	'lammas'	LW: 186; SLW: 105
23	<i>libāz</i>		-	'makuri, herkuttelija'	LW: 191
24	<i>līngaz : līngəd ~ līnga : līngəd</i>		-	'kevyesti (ratsastajaa) kantava'	LW: 198
25	<i>lobāz : lo 'bbəd</i>		-	'lörpöttelevä, juoruava'	LW: 201
26	<i>maigāz : ma 'igəd ~ ma 'igi : ma 'igizt (Va.)</i>		-	'perso, himokas'	LW: 215
27	<i>nārmaz : narməd</i>	<i>nārmaz</i>	-	'rääsy, röpelö'	LW: 243
28	-	<i>nōļaz : naļļəd</i>	-	'leikkisä'	LW: 252
29	<i>obāz (~ obāli ~ o 'b : obūd (SjW))</i>		-	'myöhäinen'	LW: 262
30	<i>āļaz : aļļəd</i>	<i>ōļaz</i>	<i>ālī ~ ales : alljed</i>	'vihreä; harmaa (SjW)'	LW: 267; SLW: 45
31*	-	<i>ōpkāz : ōpkəd ~ ō 'pkəz : ō 'pkəd</i>	-	'karju'	LW: 51
32*	<i>īlkaz ~ ūlkaz</i>	<i>ōlkaz</i>	-	'suoraan kasvanut, helposti leikattava (puu)'	LW: 80
33*	-	<i>palāz : palāzəd (Sr., vanh.)</i>	-	'kuuma'	LW: 272
34*	<i>parāz ~ parī (Kl.)</i>		-	'oikea, sopiva'	LW: 275
35*	<i>pāļgaz : paļgəd</i>	<i>pāļgaz</i>	-	'luokki (liKL); luokkipatja (liKI)'	LW: 278
36	<i>pārdaz : pardəd</i>		-	'parras'	LW: 279
37	<i>pārmaz : parməd</i>	<i>pārmaz</i>	-	'paarma'	LW: 279
38	-	<i>pōļaz : paļļəd</i>	<i>palles ~ pales : palled ~ palled</i>	'paljas'	LW: 307; SLW: 144
39*	<i>pōrtsaz : pōrtsəd ~ pōrtsaz : pōrtsəd ~ pōrsəz : pōrsəd ~ pōrs : puorsəd ~ pōrs : pōrsəd</i>		-	'suomyrtti'	LW: 310, 311
40	<i>pūoraz : pōrzəd ~ puorzəd ~ porzəd</i>		<i>pors ~ porz</i>	'porsas'	LW: 317; SLW: 152
41	<i>purāz : pu 'rrəd</i>		-	'taltta'	LW: 318
42	<i>pūřaz ~ pūřit ~ pūřit : pūřřəd</i>	<i>pūřaz : pūřřəd ~ pūřaz : pūřřəd (Kl.)</i>	<i>puri</i>	'purje'	LW: 322; SLW: 156

	liKL	liKI	liS	Merkitys	Lähde
43*	<i>pūrdaz : purdād</i>		-	'poljin; porras (mon., liKL)'	LW: 322
44*	<i>rāngaz : rangād</i>		-	'suitset, ohjat'	LW: 329, 331
45*	<i>rēnaz ~ rēnaz : rēnād ~ reinād</i>		-	'sivulauta, reuna'	LW: 334
46	<i>rikāz : rikkād</i>		-	'rikas'	LW: 337
47	<i>ratāz (SjW) : rattād</i>		<i>rattas ~ rat</i>	'vaunu (liK); pyörä (liS)'	LW: 330; SLW: 164
48	<i>tāibaz : taibād</i>	<i>tāibaz</i>	<i>taib</i>	'seiväs'	LW: 406; SLW: 191
49	<i>tēbaz ~ teib : teibād ~ tibā (Lž.) ~ tebā (KL.)</i>		-	'säynävä; pikkutuulenkala (SjW)'	LW: 412
50*	<i>tīlkaz : tilkād</i>		-	'jäätynyt pisara räystäässä, jääpuikko'	LW: 423
51*	<i>tīlkaz : tilkād</i>		-	'inhottava, tympeä, vastenmielinen'	LW: 423
52	<i>tōvaz : touvād</i>		-	'taivas; myrsky'	LW: 429; SLW: 199
53*	-	<i>tōrdaz : tōrdād (Sr.) ~ tōrdāz</i>	-	'vati'	LW: 417
54	<i>varāz (~ varāli)</i>		-	'varhainen'	LW: 471
55	<i>vārbaz : varbād</i>	<i>vārbaz</i>	-	'varvas'	LW: 475

15*: Sana on lainattu joko balttilaisista tai germaanisista kielistä (erilähtöinen kuin sm *kaide*), ks. Thomsen (1869: 219), Setälä (1890-1: 310), Kettunen (1938: 118), Posti (1942: 35).

16*: Mahdollisesti virolaislaina (EES: kõrk).

21*: Sanasta *kādūks*, jonka äänneliäinen monikko olisi *kā'šād*. *Kātsāz* olisi tällöin analoginen.

31*: < **ebēkkas*, vrt. sm *uve : upeen* 'ori' (SSA: uve). Merkityserosta vrt. liKL *vuo'ŕki* 'ori' ~ liKI *vō'ŕk* 'kuohittu hevonen'.

32*: < **helkaz* < **helkka-*, vrt. smP *helkkaista*, esim. Vaala *se piti tällä pohtimella helekasta se jyvā puhtaaksi* (SMS: helkkaista).

33*: vrt. *palāb*.

34*: Mahdollinen virolaislaina?

35*: Yksikkö on muodostettu analogisesti monikosta.

39*: Mahdollinen saksalaislaina, vrt. viP *pors ~ ports : porsad* ← *asa pors?*

43*: Pohjoisitämerensuomen **por̄tas* ← grm **bordaz* uudempi laina kuin liK ja viP *purre(s) : purde* ← grm **bur̄da-z* → sm *pursi* (SSA: porras, pursi). Eteläitämerensuomen sanue voi olla joko ← msk t. ← mgot, joskin levikki on gotlantilaisetiologiaa vastaan (Tönnov 2016: 41).

44*: Yksikkö on muodostettu analogisesti monikosta.

45*: Vrt. viL *reines : reined ~ reinas : reinad* (Rei) 'pieni vankkuri t. kärry' (EMS: reines).

50*: < *tīlka*.

51*: < **tīlkkas*, vrt. viP *tūlgas : tūlka*, sm *tylkeä* (SSA: tylkeä). Virolaislaina?

53*: *āz*-loppuinen muoto analoginen. Ks. myös *tō'uvdāz ~ ti'uvdāz ~ tü'uvdāz*.

LÄHDELUETTELO

- Aikio, Ante. 2004. An essay on substrate studies and the origin of Saami. Teoksessa Hyvärinen, Irma & Kallio, Petri & Korhonen, Jarmo (toim.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag* (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII), 5–34. Helsinki: Société Néophilologique.
- Aikio, Ante. 2007. Etymological nativization of loanwords: a case study of Saami and Finnish. Teoksessa Toivonen, Ida & Nelson, Diana (toim.), *Saami linguistics* (Current Issues in Linguistic Theory 288), 17–52. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Aikio 2012 = Luobbál Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio). 2012. On Finnic long vowels, Samoyed vowel sequences, and Proto-Uralic *x. Teoksessa Hyytiäinen, Tiina & Jalava, Lotta & Saarikivi, Janne & Sandman, Erika (toim.), *Per Urales ad Orientem. Iter polyphonicum multilingue. Festschrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 264), 227–250. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. https://www.sgr.fi/sust/sust264/sust264_aikio.pdf (29.9.2025).
- Aikio, Ante. 2015. The Finnic ‘secondary e-stems’ and Proto-Uralic vocalism. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 95. 25–66. <https://doi.org/10.33340/susa.82642>.
- Aikio, Ante. 2018. Uralic Etymological Dictionary. Näyte tulevan sanakirjan käsi- kirjoituksesta; Société Finno-Ougrienne 16.2.2018.
- Alvre, Paul. 1973a. Läänemeresoome aluskeele varasest murdeliigendusest, eriti eesti ja soome keelt silmas pidades. *Keel ja Kirjandus* 16(3). 151–162.
- Alvre, Paul. 1973b. Läänemeresoome aluskeele varasest murdeliigendusest, eriti eesti ja soome keelt silmas pidades. *Keel ja Kirjandus* 16(5). 291–299.
- Ariste, Paul. 1931. Mis on Loode-Eesti murrete hääldamises rootsipärane? *Eesti Keel* 3–4. 1–10.
- Ariste, Paul. 1939. *Hiiu murrete häälikud* (Acta et Commentationes Tartuensis (Dorpatensis), B XLVII.1). Tartu: Tartu Ülikool.
- Ariste, Paul. 1956. Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. Teoksessa Moora, Harri (toim.), *Eesti rahva etnilisest ajaloost*, 5–23. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- ASL = Viikberg 2016.
- Audova, Iris. 2003. Die ostseefinnischen Deverbativa auf *-pa/-pä und *-ja/-jä in der Funktion des adjektivischen Attributs. *Linguistica Uralica* 39(1). 1–19. <https://doi.org/10.3176/lu.2003.1.01>.
- Balode, Laimute & Holvoet, Axel. 2002. The Latvian language and its dialects. Teoksessa Dahl, Östen & Koptjevskaja-Tamm, Maria (toim.), *The Circum-Baltic Languages: Typology and Contact. Volume 1: Past and present* (Studies in Language Companion Series 54), 3–40. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Balodis, Uldis & Pajusalu, Karl & Teras, Pire. 2016. Broken tone in South Estonian dialects in Latvia. *Linguistica Lettica* 24. 98–114.
- Boiko, Kersti. 1998. Liivlased ja liivi keel. Teoksessa Õispuu, Jaan & Joalaid, Marje (toim.), *Kaheksa keelt, kaheksa rahvast*, 5–13. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- EES = Metsmägi & Sedrik & Soosaar 2012.
- EMS = Kendla & Kalvik & Laansalu 1994.
- Ernštreits, Valts. 2013. *Liivi kirjakeel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Grünthal, Riho. 1997. *Livvistä liiviin: Itämerensuomalaiset etnonymit* (Castrenianumin toimitteita 51). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <https://www.sgr.fi/ct/ct51.pdf> (29.9.2025).

- Grünthal, Riho. 2003. *Finnic adpositions and cases in change*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 244. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
<https://www.sgr.fi/sust/sust244/sust244.pdf> (29.9.2025).
- Grünthal, Riho. 2010. Sijasynkretismi morfologian koetinkivenä. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 1(2). 91–113.
<https://doi.org/10.12697/jeful.2010.1.2.06>.
- Grünthal, Riho. 2011. Liivi keel uue aja esimestel sajanditel. Teoksessa Blumberga, Renäte & Mäkeläinen, Tapio & Pajusalu, Karl (toim.), *Liivlased. Ajalugu, keel, kultuur*, 195–202. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Grünthal, Riho. 2015. Livonian at the crossroads of language contacts. Teoksessa Junntila, Santeri (toim.), *Contacts between the Baltic and Finnic Languages* (Uralica Helsingiensia 7), 97–150. Helsinki: Helsingin yliopisto, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Grünthal, Riho. 2023. Kuramaa liivi keele kontakt eesti keelega. Teoksessa Saar, Eva & Norvik, Miina & Velsker, Eva (toim.), *Pühendusteos Karl Pajusalule 60. sünnipäevaks. Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XXI–XXII*, 25–43. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Grünthal jm. 2022 = Grünthal, Riho & Heyd, Volker & Holopainen, Sampsa & Janhunen, Juha & Khanina, Olesya & Miestamo, Matti & Nichols, Johanna & Saarikivi, Janne & Sinnemäki, Kaius. 2022. Drastic demographic events triggered the Uralic spread. *Diachronica* 39(4). 490–524. <https://doi.org/10.1075/dia.20038.gru>.
- Hallap, Valmen. 2000 [1955]. *Verbaaltuletussufiksids mordva keeltes* (Eesti Keele Instituudi Toimetised 5). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hallap, Valmen & Adler, Elna & Grünberg, Silja & Leppik, Merle (toim.). 2013. *Vadja keele sõnaraamat. 2., täiendatud ja parandatud trükk*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
<https://arhiiv.eki.ee/dict/vadja/> (29.9.2025).
- Heikkilä, Mikko. 2012. Varhaisen kantasuomen vokaaliston ja fonotaksin uudennoksista sekä niiden ajoituksesta. *Fenno-Ugrica Suecana Nova Series* 14. 1–30.
- Hennoste, Tiit. 1997. Eesti keele sotsioperioodid. Üldpilt. Teoksessa Erelt, Mati & Sedrik, Meeli & Uuspõld, Ellen (toim.), *Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997* (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7), 45–66. Tartu: Tartu Ülikool.
- Holopainen, Sampsa. 2019. *Indo-Iranian borrowings in Uralic: critical overview of the sound substitutions and distribution criterion*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Väitöskirja. <http://hdl.handle.net/10138/307582>.
- Holopainen, Sampsa. 2021. On the question of substitution of palatovelars in Indo-European loanwords into Uralic. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 98. 197–233.
<https://doi.org/10.33340/susa.95365>.
- Hyllested, Adam. 2014. *Language contacts at the gates of Europe*. Copenhagen: University of Copenhagen. Väitöskirja.
- Häkkinen, Jaakko. 2019. Kantasuomen keskivokaalit: paluu. Teoksessa Junntila, Santeri & Kuokkala, Juha (toim.), *Petri Kallio rocks. Liber semisaecularis 7.2.2019*, 24–40. Helsinki: Kallion etymologiseura. <http://doi.org/10.31885/978952944635>.
- Häkkinen, Kaisa. 1983. *Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Suomalais-ugrialaisten kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa* (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17). Turku: Turun yliopisto.
- Häkkinen, Kaisa & Toropainen, Tanja. 2025. *Agricolan sanakirja III S–Ö* (Mikael Agricola -seuran julkaisuja 2). Turku: Mikael Agricola -seura, Turun yliopisto.
<https://edition.fi/mikaelagricolaseura/catalog/view/1179/1227/4402-1> (29.9.2025).
- Itkonen, Terho. 1983. Välikatsaus suomen kielen juuriin. *Virittäjä* 87. 190–229, 349–386.
<https://journal.fi/virittaja/article/view/37758/8871> (29.9.2025).

- Itkonen, Erkki & Kulonen (Forsberg), Ulla-Maija (toim.). 1992–2000. *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <https://kaino.kotus.fi/ses/> (29.9.2025).
- Jakob, Anthony. 2023. *A history of East Baltic through language contact*. Leiden: University of Leiden. Väitöskirja.
- Jakob, Anthony. Tulossa. Symmetry in vowel substitutions: the case of Baltic and Finnic.
- Jantunen, Santra. 2025. *Livonian verbal derivation. Inherited characteristics and contact-induced change*. Helsinki: University of Helsinki. Väitöskirja. <http://hdl.handle.net/10138/596284>.
- Johansen, Paul. 1959. Gedruckte deutsche und undeutsche Messen für Riga 1525. *Zeitschrift für Ostforschung* 8(4). 523–532.
- Juhkam, Evi & Sepp, Aldi. 2000. *Läänemurde tekstid* (Eesti murded VIII). Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Junttila, Santeri. 2015. *Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa. Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Väitöskirja. <http://hdl.handle.net/10138/158777>.
- Junttila, Santeri. 2017. *Dating and locating the contacts between Baltic and Proto-Finnic*. The Fourth Pavia International Summer School for Indo-European Linguistics, September 2017. Juliste. <https://blogs.helsinki.fi/santerijunttila/files/2019/01/Poster-Santeri-Junttila-2017.pdf> (29.9.2025).
- Junttila, Santeri. 2018. Mitä tapahtui kantasuomen lyhyelle *o:lle Kuurinmaan liivissä? Teoksessa Holopainen, Sampsa & Saarikivi, Janne (toim.), *Περὶ ὀρθότητος ἐτόμων. Uusiutuva uralilainen etymologia* (Uralica Helsingiensia 11), 229–250. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <https://journal.fi/uralicahelsingiensia/issue/view/uh11/uh11> (29.9.2025).
- Junttila, Santeri. 2019. Kantasuomen keskivokaalit ja jälkitavun U. Teoksessa Junttila, Santeri & Kuokkala, Juha (toim.), *Petri Kallio rocks. Liber semisaecularis 7.2.2019*, 48–53. Helsinki: Kallion etymologiseura. <http://doi.org/10.31885/978952944635>.
- Junttila, Santeri. 2020. Intohimon fonesteemi ja kiireen etymologia. Teoksessa Holopainen, Sampsa & Kuokkala, Juha & Saarikivi, Janne & Virtanen, Susanna (toim.), *Ёмас сымыу нэ́кве вёртуп этност самын натум. Scripta miscellanea ad honorem Ulla-Maija Forsberg* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 275), 158–170. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Junttila, Santeri. 2024. Ensitavun vokaalin kadosta mordvassa. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 100. 85–140. <https://doi.org/10.33340/susa.140996>.
- Junttila, Santeri & Holopainen, Sampsa. 2022. On the intergration patterns of Indo-European loan verbs in Finnic. Teoksessa Sommer, Florian & Stüber, Karin & Widmer, Paul & Yamazaki, Yoko (toim.), *Indogermanische Morphologie in erweiterter Sicht: Grenzfälle und Übergänge* (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft) 167, 291–324. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Kallasmaa, Marja. 2010. *Hiiumaa kohanimed*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. https://eki.ee/wp-content/uploads/2024/05/hiiumaa_kohanimed.pdf (29.9.2025).
- Kallio, Petri. 2006. On the Earliest Slavic Loanwords in Finnic. Teoksessa Nuorluoto, Juhani (toim.), *The Slavicization of the Russian North. Mechanisms and Chronology* (Slavica Helsingiensia 27), 154–166. Helsinki: Helsingin yliopisto. <https://blogs.helsinki.fi/slavica-helsingiensia/files/2019/11/sh27-Kallio.pdf> (29.9.2025).
- Kallio, Petri. 2007. Kantasuomen konsonanttihistoriaa. Teoksessa Ylikoski, Jussi & Aikio, Ante (toim.), *Sämít, sánit, sánehámit: Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253), 229–249. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. https://www.sgr.fi/sust/sust253/sust253_kallio.pdf (29.9.2025).

- Kallio, Petri. 2008. The etymology of Finnish *sauna* 'Sauna'. Teoksessa Dekker, Kees & MacDonald, Alasdair & Niebaum, Hermann (toim.), *Northern Voices: Essays on Old Germanic and Related Topics, Offered to Professor Tette Hofstra* (Mediaevalia Groningana New Series 11), 313–319. Leuven, Paris, Dudley, MA: Peeters.
- Kallio, Petri. 2012. Jälkitavujen diftongit kantasuomessa. *Fenno-Ugrica Suecana Nova Series* 14. 31–40.
- Kallio, Petri. 2014. The Diversification of Proto-Finnic. Teoksessa Ahola, Jussi & Frog (toim.), *Fibula, Fabula, Fact: The Viking Age in Finland* (Studia Fennica Historica 18), 155–168. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallio, Petri. 2015. The Baltic and Finnic Names of the River Gauja. Teoksessa Junttila, Santeri (toim.), *Contacts between the Baltic and Finnic languages* (Uralica Helsingiensia 7), 38–48. Helsinki: Helsingin yliopisto, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kallio, Petri. 2016. Historical Phonology from Proto-Finnic to Proto-Livonian. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 7(1). 39–65. <https://doi.org/10.12697/jeful.2016.7.1.02>.
- Kallio, Petri. 2018a. Ensitavun diftongit kantasuomessa. Teoksessa Holopainen, Sampsa & Saarikivi, Janne (toim.), *Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων. Uusiutuva uralilainen etymologia* (Uralica Helsingiensia 11), 251–268. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <https://journal.fi/uralicahelsingiensia/issue/view/uh11/uh11> (29.9.2025).
- Kallio, Petri. 2018b. Vanhan kirjaetelävviron äännehistoriaa. Teoksessa Sullöv, Jüvä (toim.), *Valitsõmisjaotusõst keeleaoluuni* (Võro Instituudi toimõndusõq 33), 118–144. Võro: Võro Instituut. <https://wi.ee/wp-content/uploads/2018/12/Toimõndusõ-33.pdf> (29.9.2025).
- Kallio, Petri. 2021. The Position of Leivu. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 12(2). 123–143. <https://doi.org/10.12697/jeful.2021.12.2.05>.
- Kallio, Petri. 2022. The Proto-Balto-Slavic Loanword Stratum in the Uralic Languages. *Congressus XIII Internationalis Fenno-Ugristarum*. Wien, 21.–26.8.2022. <https://cifu13.univie.ac.at/programme/symposia/b7-areal-effects/#c892298> (29.9.2025).
- Kallio, Petri. 2024. Suomenlahden eteläpuolisia itämerensuomen sekamurteita. Teoksessa Björklof, Sofia & Jantunen, Santra & Junttila, Santeri & Kuokkala, Juha & Laitinen, Saarni & Pasanen, Annika (toim.), *Itämeren kieliapajilta Volgan verkoille: Pühendusteos Riho Grünthalile 22. mail 2024* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 278), 305–320. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <https://doi.org/10.33341/sus.965.1335>.
- Kehayov, Petar & Lindström, Liina & Niit, Ellen. 2011. Imperative in interrogatives in Estonian (Kihnu), Latvian and Livonian. *Linguistica Uralica* 47(2). 81–93. <https://doi.org/10.3176/lu.2011.2.01>.
- Kehayov, Petar & Metslang, Helle & Pajusalu, Karl. 2012. Evidentiality in Livonian. *Linguistica Uralica* 48(1). 41–54. <https://doi.org/10.3176/lu.2012.1.04>.
- Kendla, Mari & Kalvik, Mari-Liis & Laansalu, Tiina (toim.). 1994. *Eesti murrete sõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <http://www.eki.ee/dict/ems/> (29.9.2025).
- Kettunen, Lauri. 1938. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung* (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kettunen, Lauri. 1947. *Hauptzüge der livischen Laut- und Formengeschichte. Vervollständigter Sonderabdruck aus der grammatischen Einleitung des livischen Wörterbuches*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kettunen, Lauri. 1962. *Eestin kielen äännehistoria. Kolmas painos*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kluge, Friedrich. 1989. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* 22. Auflage. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- KNR = Päll & Kallasmaa 2016.

- Koivulehto, Jorma. 1988. Lapin ja itämeren suhteesta: ieur. *-Tr-* yhtymän korvautuminen lainoissa. *Virittäjä* 92. 26–51. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38187/46503> (29.9.2025).
- Koivulehto, Jorma. 1994. Indo-European laryngeals in Uralic: a reply. *Linguistica Uralica* 30(1). 1–8. <https://doi.org/10.3176/lu.1994.1.01>.
- Koponen, Eino. 1990. Viron ja liivin yhteissanaston tarkastelua. Teoksessa Vaula, Sari (toim.), *Itämerensuomalaiset kielikontaktit, läänemeresoome keelekontaktid. Itämerensuomalainen symposium 7. kansainvälisessä fennougristikongressissa Debrecenissä 27.8.–1.9.1990. Läänemeresoome sümposion fennougristide 7. rahvusvahelises kongressis Debrecenis 27.8.–1.9.1990* (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 61), 35–39. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Koponen, Eino. 1991. Itämerensuomalaisen marjannimistön kehityksen päälinjoja ja kantasuomen historiallista dialektologiaa. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 83. 123–161.
- Koponen, Eino. 1998. *Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 230). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria & Wälchli, Bernhard. 2002. The Circum-Baltic languages. An areal-typological approach. Teoksessa Dahl, Östen & Koptjevskaja-Tamm, Maria (toim.), *Circum-Baltic Languages. Volume 2: Grammar and Typology* (Studies in Language Companion Series 55), 615–750. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Korhonen, Mikko. 1969. *Pääpainottoman tavun vokaalin ja j:n regressiivisestä vaikutuksesta liivissä* (Turun Yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 6). Turku: Turun yliopisto.
- Koski, Mauno. 2001. Liivinmaan nimi. *Virittäjä* 105. 530–560. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40131/46662> (29.9.2025).
- Kroonen, Guus. 2013. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic* (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 11). Leiden, Boston: Brill.
- Kulonen, Ulla-Maija. 2010. *Fonesteemit ja sananmuodostus. Suomen continuatiivisten uverbijohdosten historiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuokkala, Juha. 2019. Saami *-(š)goahti-* inchoatives: Their variation, history, and suggested cognates in Veps and Mordvin. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 97. 153–181. <https://doi.org/10.33340/susa.75718>.
- Kuokkala, Juha. 2020. Automatiivis-passiivisen *w:n* salatut sukujuuret. Uralilaisen **p-*johtimen jäljillä. Teoksessa Holopainen, Sampsa & Kuokkala, Juha & Saarikivi, Janne & Virtanen, Susanna (toim.), *Ёмас самын нёкве вёртур ётноост самын патум [Yomas symyn nékve vortur etpost samyn patum]*. *Scripta miscellanea in honorem Ulla-Maija Forsberg* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 275), 191–208. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <https://doi.org/10.33341/sus.11.15>.
- Kurpniece, Milda. 2023. *The Livonian Jussive in the Context of the Central Baltic Area* (Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis 24). Tartu: University of Tartu. Väitöskirja. <https://hdl.handle.net/10062/94542>.
- Laakso, Johanna. 1988. *Rückläufiges Wörterbuch des Livischen: Anhand des livischen Wörterbuches von Lauri Kettunen* (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V 2). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Laakso, Johanna. 2004. Derivation, morphopragmatics, and language contact – on the role of German influence in Estonian word-formation. Teoksessa Hyvärinen, Irma & Kallio, Petri & Korhonen, Jarmo (toim.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag* (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII), 171–180. Helsinki: Société Néophilologique.
- Laanest, Arvo. 1972. Itämerensuomalaisten kielten ryhmityskysymyksiä. *Virittäjä* 76. 113–120.

- Laanest, Arvo. 1975. *Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Lang, Valter. 2018. *Läänemeresoome tulemised*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lang, Valter. 2020. *Homo Fennicus. Itämerensuomalaisten etnohistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtinen, Tapani. 1985. Venäjän verbisemantiikka itämerensuomessa: karjalan ja vepsän inkoatiiviverbit. *Sananjalka* 27. 63–84. <https://doi.org/10.30673/sja.86480>.
- Lehtisalo, Toivo. 1936. *Über die primären uralischen Ableitungssuffixe* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 72). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LELS = Viitso & Ernštreits 2012.
- Lippus, Pärtel & Pajusalu, Karl. 2009. Regional variation in the perception of Estonian quantity. Teoksessa Vainio, Martti & Aulanko, Reijo & Aaltonen, Olli (toim.), *Nordic Prosody. Proceedings of the Xth Conference, Helsinki 2008*, 151–157. Frankfurt: Peter Lang.
- Lippus, Pärtel & Pajusalu, Karl & Allik, Jüri. 2011. The Role of Pitch Cue in the Perception of the Estonian Long Quantity. Teoksessa Frota, Sónia & Elordietia, Gorka & Prieto, Pilar (toim.), *Prosodic categories: production, perception and comprehension* (Studies in Natural Language and Linguistic Theory 82), 232–242. New York: Springer.
- Liukkonen, Kari. 1999. *Baltisches im Finnischen* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 235). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lonn, Varje & Niit, Ellen. 2002. *Saarte murde tekstid* (Eesti murded VII). Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- LW = Kettunen 1938.
- LägLos = Kylstra, Andries Dirk & Hahmo, Sirkka-Liisa & Hofstra, Tette & Nikkilä, Osmo (toim.). 1991–2012. *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostsee-finnischen Sprachen I–III*. Amsterdam: Rodopi.
- Maziulis, Vytautas. 1997. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas IV R–Z*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Mela, Marjo. 2001. *Latvian virolaiset: historia, kieli ja kulttuuri*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mere, Britt-Kathleen. 2024. *Liivi keele ja Saarde murraku ühisjooned*. Tartu Ülikool, Eesti ja üldkeeleteaduse instituudi soome-ugri osakond. Kandidaatintutkielma. <https://hdl.handle.net/10062/100194>.
- Metslang, Helle & Pajusalu, Karl & Viitso, Tiit-Rein. 2015. Negation in Livonian. Teoksessa Miestamo, Matti & Tamm, Anne & Wagner-Nagy, Beáta (toim.), *Negation in Uralic Languages*, 433–456. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Metsmägi, Iris & Sedrik, Meeli & Soosaar, Sven-Erik. 2012. *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://arhiiv.eki.ee/dict/ety/> (29.9.2025).
- MS = Pajusalu, Karl & Tomingas, Marili (toim.). *Mulgi sõnaraamat*. Veebisõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <https://arhiiv.eki.ee/dict/mulgi/> (29.9.2025).
- Must, Mari. 1965. *Keskmurde tekstid*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Mägiste, Julius. 1970. *Vanhan kirjaviron kysymyksiä. Tutkielmia viron kirjakielen varhaisvaiheista 1200-luvulta 1500-luvun lopulle* (Tietolipas 64). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Naert, Aino. 2006. Om ortnamn och dialekter på Dagö. Teoksessa Peterson, Lena & Svandberg, Svante & Williams, Henrik (toim.), *Namn och runor. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-år 2 februari 2006* (Namn och samhälle 17), 127–130. Uppsala: Uppsala universitet.
- Nikkilä, Osmo. 1985. *Apokope und altes Schriftfinnisch: Zur Geschichte der i-Apokope des Finnischen*. Groningen: Drukkerij van Denderen.

- Nikkilä, Osmo. 2001. Fragwürdige Lehnwortforschung. *Finno-Ugrische Forschungen* 56(1–3). 394–403.
- Norvik, Miina. 2015. *Future time reference devices in Livonian in a Finnic context* (Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 25). Tartu: University of Tartu. Väitöskirja. <http://hdl.handle.net/10062/48870>.
- Nuutinen, Olli. 1987. Balttilaisten lainojen substituutiotapauksia. *Virittäjä* 91. 52–63. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38086/56147> (29.9.2025).
- Nuutinen, Olli. 1989. Järvi – balttilainen laina. *Virittäjä* 93. 497–503. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38320/56144> (29.9.2025).
- OFSF = *Ordbok över Finlands svenska folk mål* 2025. Helsingfors: Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 33. <https://kaino.kotus.fi/fo/> (29.9.2025).
- Ojansuu, Heikki. 1906. Ruotsin kielen vaikutus suomen murteiden äänneasuun. *Virittäjä* 10. 23–27.
- Ojansuu, Heikki. 1922. *Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia* (Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja B I: 3). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino.
- Orel, Vladimir. 2003. *A Handbook of Germanic Etymology*. Leiden, Boston: Brill.
- O'Rourke, Patrick. 2016. Comments on Proto-Uralic etymology: derivations and lexemes. *Linguistica Uralica* 52(4). 241–246. <https://doi.org/10.3176/lu.2016.4.01>.
- O'Rourke, Patrick. 2018. Livonian social networks and language shift. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 9(2). 81–107. <https://doi.org/10.12697/jeful.2018.9.2.04>.
- O'Rourke, Patrick. 2023. Liivin läul 'löyly; henki' ja kantaaurililainen korrelaatiojohto. Teoksessa Holopainen, Sampsa & Kim, Jeongdo & Metsäranta, Niklas (toim.), *Elämä ja etymologia. Janne Saarikiven 50-vuotisjuhlakirja*, 288–314. Helsinki: BoD – Books on Demand. <https://doi.org/10.31885/9789515182838>.
- Pajusalu, Karl. 1996. *Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi* (Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 54). Turku: University of Turku.
- Pajusalu, Karl. 1997. Keskse perifeeria mõjust eesti keele tekkeloos. Teoksessa Erelt, Mati & Sedrik, Meeli & Uuspõld, Ellen (toim.), *Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997* (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7), 167–183. Tartu: Tartu Ülikool.
- Pajusalu, Karl. 1998. Vowel reduction in South Estonian. *Linguistica Uralica* 34(3). 234–240. <https://doi.org/10.3176/lu.1998.3.12>.
- Pajusalu, Karl. 2000. Eesti keele kujunemisyrgud ja sotsioperioodid. „Muutuv keel”. *Keel ja Kirjandus* 43(3). 153–160.
- Pajusalu, Karl. 2007. Kuidas äratada keelt: salatsiliivi väljavaateid. Teoksessa Mantila, Harri & Karjalainen, Merja & Sivonen, Jari (toim.), *Merkityksen ongelmasta vähemmistökielten oikeuksiin. Juhlakirja professori Helena Sulkalan 60-vuotispäivänä* (Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 79), 211–227. Oulu: Oulun yliopisto.
- Pajusalu, Karl. 2008. Lõunaeesti keel Lätis. Teoksessa Pomozi, Péter (toim.), *Navigare humanum est... Pusztay János hatvanadik születésnapjára*, 159–167. Budapest: Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete.
- Pajusalu, Karl. 2011. Salatsi liivi keel. Teoksessa Blumberga, Renäte & Mäkeläinen, Tapio & Pajusalu, Karl (toim.), *Liivlased. Ajalugu, keel, kultuur*, 219–229. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pajusalu, Karl. 2012. Phonological Innovations of the Southern Finnic Languages. Teoksessa Grünthal, Riho & Kallio, Petri (toim.), *A Linguistic Map of Prehistoric North Europe* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266), 201–224. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. https://www.sgr.fi/sust/sust266/sust266_pajusalu.pdf (29.9.2025).
- Pajusalu, Karl. 2013. Edela-Eesti kohad ja keel Salomo Heinrich Vestringi sõnaraamatus.

- Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 4(3). 93–120. <https://doi.org/10.12697/jeful.2013.4.3.05>.
- Pajusalu, Karl. 2014. The relationship between Salaca Livonian and Courland Livonian dialects. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 5(1). 149–171. <https://doi.org/10.12697/jeful.2014.5.1.08>.
- Pajusalu, Karl. 2018. Soome-ugri pärand ja murded. Teoksessa Raag, Raimo & Valge, Jüri (toim.), *Sõida tasa üle silla*. Tallinn, Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pajusalu, Karl. 2023. Soontagana ja Metsapoole keeleala seostest. Teoksessa Pusztay, János (toim.), *Észt—magyar hid. Ünnepi könyv Bereczki András 60. születésnapjára*, 104–113. Budapest: Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete, Collegium Fenno-Ugricum.
- Pajusalu, Karl & Teras, Pire. 2012. Ühest edelaläänemeresoome fonoloogilisest ühisuendusest: prevokalisatsioon eesti ja liivi murretes. Teoksessa Argus, Reili & Hussar, Annika & Rüütmaa, Tiina (toim.), *Pühendusteos emeritprofessor Mati Hindi 75. sünnipäevaks* (Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri toimetised 14), 156–176. Tallinn: Tallinna Ülikool. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:132612>.
- Pajusalu, Karl & Krikmann, Arvo & Winkler, Eberhard. 2009. Lexical relations between Salaca Livonian and Estonian dialects. *Linguistica Uralica* 45(4). 283–298. <http://doi.org/10.3176/lu.2009.4.04>.
- Pajusalu jm. 2012 = Pajusalu, Karl & Pomozi, Péter & Juhász, Dezső & Viitso, Tiit-Rein. 2012. Sociolinguistic comparison of the development of Estonian and Hungarian dialect areas. *Linguistica Uralica* 48(4). 241–264. <http://dx.doi.org/10.3176/lu.2012.4.01>.
- Pajusalu jm. 2018 = Pajusalu, Karl & Hennoste, Tiit & Niit, Ellen & Päll, Peeter & Viikberg, Jüri. 2018. *Eesti murded ja kohanimed. Kolmas, kohendatud ja täiendatud trükk*. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus. http://vana.emakeeleselts.ee/digiraamatud/Eesti-murded-ja-kohanimed_kolmas-trykk_2018.pdf (29.9.2025).
- Päll, Valdek (toim.). 1982, 1989. *Väike murdesõnastik*. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <https://arhiiv.eki.ee/dict/vms/> (29.9.2025).
- Posti, Lauri. 1942. *Grundzüge der livischen Lautgeschichte* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 85). Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Praakli, Kristiina & Koreinik, Kadri. 2020. Keelemuutus vs. sotsiolingvistiline muutus. Eesti keele sotsioperiodiid re-revisited. *Keel ja Kirjandus* 63(11). 915–934. <https://doi.org/10.54013/kk756a1>.
- Prillop jm. 2020 = Prillop, Külli & Pajusalu, Karl & Saar, Eva & Soosaar, Sven-Erik & Viitso, Tiit-Rein. 2020. *Eesti keele ajalugu* (Eesti keele varamu VI). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pystynen, Juho. 2018. *Liivin kielen äännehistoriallisia arkaismeja*. XLV Kielitieteen päivät 8.5.2018. Esitelmä. https://www.academia.edu/36612432/Liivin_kielen_äännehistoriallisia_arkaismeja (29.9.2025).
- Pystynen, Juho. 2019. Kantasuomen keskivokaalit: vahvempia ja heikompia tuloksia. Teoksessa Junttila, Santeri & Kuokkala, Juha (toim.), *Petri Kallio rocks. Liber semisaecularis 7.2.2019*, 41–47. Helsinki: Kallion etymologiseura. <http://doi.org/10.31885/978952944635>.
- Päll, Peeter & Kallasmaa, Marja (toim.). 2016. *Eesti kohanimeraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://arhiiv.eki.ee/dict/knr/index.cgi> (29.9.2025).
- Põltsam, Inna. 2000. Eesti raamatu ajaloo algus – kas luterliku või katoliku kirjasõnaga? *Tunna. Ajalookultuuri ajakiri* 2. 12–19. https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2017/03/PoltsamInna_Eesti_raamatu_ajaloo_TUNA2000_2.pdf (29.9.2025).
- Raun, Alo. 1971. *Essays in Finno-Ugric and Finnic Linguistics*. The Hague: Bloomington.

- Raun, Alo & Saareste, Andrus. 1965. *Introduction to Estonian Linguistics*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- RW = Laakso 1988.
- Rätsep, Huno. 1989. Eesti keele tekkimise lugu. *Akadeemia* 1(7). 1503–1524.
- Saareste, Andrus. 1947. Merkitys- ja muotoluokkautumat viron marjannimissä. *Virittäjä* 51. 241–248.
- Saareste, Andrus. 1955. *Petit atlas des parlars estoniens. Väike eesti murdeatlas* (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien Nr 28). Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolaget.
- Salminen, Tapani. 1998. Pohjoisten itämerensuomalaisten kielten luokittelun ongelmia. Teoksessa Grünthal, Riho & Laakso, Johanna (toim.), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 228), 390–406. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Sammallahti, Pekka. 1977. Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. *Virittäjä* 81(2). 119–136. <https://journal.fi/virittaja/article/view/36810/8814> (29.9.2025).
- Sarapuu, Johannes. 2024. *Eestirootsi keelekontakti mõju Harju-Madise, Risti ja Noarootsi murrakus*. Tartu: Tartu Ülikool, Eesti ja üldkeeleteaduse instituut. Kandidaatintutkielma. <https://hdl.handle.net/10062/100147>.
- Schalin, Johan. 2018. *Preliterary Scandinavian sound change viewed from the east: umlaut remodelled and language contact revisited* (Nordica Helsingiensia 54). Helsinki: Helsingin yliopisto. Väitöskirja. <http://hdl.handle.net/10138/238886>.
- Setälä, Emil Nestor. 1899. *Yhteissuomalainen äännehistoria. I ja II vihko*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Setälä, Emil Nestor. 1850. *Suomen kieli ja kirjallisuus: 1. Kieli* (Tietosanakirja IX), 343–369. Helsinki: Tietosanakirja oy.
- Sjögren, Anders Johan. 1850. Zur Ethnographie Livlands. *Bulletin de la classe historique-philologique de l'Académie impériale des Sciences de St.-Petersbourg* VII, 1–26, 33–45, 49–70.
- SjW = Sjögren, Anders Johan & Wiedemann, Ferdinand Johann. 1861. *Joh. Andreas Sjögren's gesammelte Schriften. Band 2, Theil 1, Livische Grammatik nebst Sprachproben / [Anders Johan Sjögren] ; im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearb. und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann*. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- SLW = Winkler & Pajusalu 2009.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 2024. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 30. <https://kaino.kotus.fi/sms/>.
- SSA = Itkonen & Kulonen (Forsberg) 1992–2000.
- Suhonen, Seppo 1973. *Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 154). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Suhonen, Seppo. 1999. Salatsi liivi keele küsimusi. Teoksessa Pajusalu, Karl & Tender, Tõnu (toim.), *Õdagumeresoomõ veeremaaq. Läänemeresoome perifeeriad* (Võro Instituudi Toimõitiseq 6), 152–157. Võro: Võro Instituut.
- Sullõv, Jüvä (toim.). 2002. *Võro-eesti synaraamat. Võru-eesti sõnaraamat* (Võro Instituudi Toimõndusõq 12). Võro: Võro Instituut. <https://synaq.org/> (29.9.2025).
- Sutrop, Urmas. 2011. Liivlaste Metsepole maakonna ulatusest põhja suunas muistse iseseisvuse ajal. Teoksessa Blumberga, Renāte & Mäkeläinen, Tapio & Pajusalu, Karl (toim.), *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur*, 105–116. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Sutrop, Urmas. 2014. Livonian landscapes in the historical geography of Livonia and the division of Livonian tribes. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 5(1). 27–36. <https://doi.org/10.12697/jeful.2014.5.1.02>.

- Sutrop, Urmas & Pajusalu, Karl. 2009. Medieval Livonian county Metsepole and the historical and linguistic border between Livonians and Estonians. *Linguistica Uralica* 45(4). 253–268. <https://doi.org/10.3176/lu.2009.4.02>.
- Söderholm, Eira. 2017. *Kvensk grammatikk*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Tanning, Salme. 1958. Mulgi murde ja liivi keele suhetest. Teoksessa Must, Mari (toim.), *Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused* 2, 105–117. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Tanning, Salme. 1961. *Mulgi murdetekstid*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus
- Thomason, Sarah Grey & Kaufman, Terrence. 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Thomsen, Vilhelm. 1890. *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. En sproghistorisk Undersøgelse*. København: Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).
- Tomingas, Marili. 2023. *Pro-Forms in Spoken Courland Livonian* (Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis 23). Tartu: University of Tartu. Väitöskirja. <http://hdl.handle.net/10062/89585>.
- Tuisk, Tuuli. 2015. *Livonian Word Prosody* (Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis 15). Tartu: University of Tartu. Väitöskirja. <http://hdl.handle.net/10062/48857>.
- Tuisk, Tuuli. 2016. Main features of the Livonian sound system and pronunciation. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 7(1). 121–143. <https://doi.org/10.12697/jeful.2016.7.1.06>.
- Tveite, Tor. 2004. *The case of the object in Livonian: a corpus based study* (Castrenianumin toimitteita 62). Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Vaba, Lembit. 1977. *Läti laensõnad eesti keeles*. Tallinn: Valgus; ENSV TA, Keele ja kirjanduse instituut.
- Vaba, Lembit. 1997. Eesti-läti keelepiiri kujunemise ajaloost. Teoksessa Pajusalu, Karl & Sullöv, Jüvä (toim.), *Läänemeresoome lõunapiir/Itämerensuomen eteläräja* (Võro Instituudi toimetused 1), 113–117. Võro: Võro Instituut.
- VAKK = Prillop, Külli & Habicht, Külli & Ehasalu, Epp & Kingisepp, Valve-Liivi & Peebo, Jaak (toim.). *Vana kirjakeele korpus*. Tartu Ülikool. <https://vakk.ut.ee> (29.9.2025).
- Valk, Heiki. 2020. Hilisrauaaeg (1050–1225). Teoksessa Lang, Valter (toim.), *Eesti ajalugu I. Eesti esiaeg*, 345–464. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut.
- Verschik, Anna. 1999. The Yiddish dialect in Estonia (a description). *Fenno-Ugristica* 22. 265–291.
- Verschik, Anna. 2022. Yiddish varieties in the Livonian contact area. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 13(1). 185–205. <https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.1.07>.
- VES = Sullöv 2002.
- Vihman, Marilyn. 1971. *Livonian phonology, with an Appendix on Stød in Danish and Livonian*. Berkeley: University of California, Berkeley. Väitöskirja.
- Viikberg, Jüri. 2016. *Alamsaksa laensõnad eesti keeles*. Veebisõnastik. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <https://www.eki.ee/dict/asl/> (29.9.2025).
- Viires, Helmi. 1963. *ne-sufiksilised omadussõnad eesti murretes*. Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut. Kandidaatintutkimus.
- Viitso, Tiit-Rein. 1992. Proto-Indoeuropean laryngeals in Uralic. *Linguistica Uralica* 28(3). 161–173. <https://doi.org/10.3176/lu.1992.3.01>.
- Viitso, Tiit-Rein. 1996. Virumaa keeled. Teoksessa Saaber, Kalju (toim.), *Koguteos Virumaa*, 390–401. Rakvere: Lääne-Viru Maavalitsus, Ida-Viru Maavalitsus.
- Viitso, Tiit-Rein. 1998. Fennic. Teoksessa Abondolo, Daniel (toim.), *The Uralic Languages*, 96–114. London: Routledge.

- Viitso, Tiit-Rein. 2008. *Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud*. Tartu, Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Viitso, Tiit-Rein. 2009. Livonian and Leivu: Shared Innovations and Problems. *Linguistica Uralica* 45(4). 269–282. <https://doi.org/10.3176/lu.2009.4.03>.
- Viitso, Tiit-Rein. 2011. Liivi keele põhijooned. Teoksessa Blumberga, Renäte & Mäkeläinen, Tapio & Pajusalu, Karl (toim.), *Liivlased. Ajalugu, keel, kultuur*, 203–217. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Viitso, Tiit-Rein & Ernštreits, Valts (toim.). 2012. *Līvõkīel-ēstikīel-leļkīel sōnārōntōz. Liivi-eesi-lāti sōnaraamat. Lībiešu-igauņu-latviešu vārdnīca*. Tartu, Rīga: Tartu Ülikool, Latviešu valodas aģentūra. <http://www.keeleeveeb.ee/dict/translate/lietlv/> (29.9.2025).
- VKS = Hallap & Adler & Grünberg & Leppik 2013.
- VMS = Pall 1982, 1989.
- Vunk, Aldur. 2010. Asustusmuster 13.-14. sajandil. Teoksessa Vunk, Aldur (toim.), *Pärnumaa 2. Loodus, Aeg, Inimene*, 43–58. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Vunk, Aldur. 2014. Metsepole Livonians from the 14th to the 17th century. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 5(1). 37–60. <https://doi.org/10.12697/jeful.2014.5.1.03>.
- Vunk, Aldur. 2022. The land between Pärnu and Salaca – a contact or border zone for Estonian- and Livonian- speaking people? *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 13(1). 283–306. <https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.1.11>.
- Vääri, Eduard. 1974. *Algupärased tuletussufiksivõrd liivi keeles*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool. Väitöskirja.
- Wande, Erling. 1978. Akkusativmarkering i högfinskan och tornedalsfinskan. *Fenno-Ugrica Suecana* 1. 80–90.
- Winkler, Eberhard. 1994. *Salis-livische Sprachmaterialien* (Veröffentlichungen des Finnisch-ugrischen Seminars an der Universität München C: Miscellanea, 21). München: Institut für Finnougristik der Universität München.
- Winkler, Eberhard. 1999. Katkeintonatsiooni tekkimisest läänemeresoome keeltes. Teoksessa Pajusalu, Karl & Tender, Tõnu (toim.), *Õdagumeresoomõ veeremaaq. Läänemeresoome perifeeriad* (Võro Instituudi Toimõtiseq 6), 201–206. Võro: Võro Instituut.
- Winkler, Eberhard. 2000a. Zum Stoßton im Ostseefinnischen. Teoksessa Range, Jochen D. (toim.), *Aspekte baltistischer Forschung* (Schriften des Instituts für Baltistik der Ernst-Moritz Arndt-Universität Greifswald 1), 344–363. Essen: die blaue Eule.
- Winkler, Eberhard. 2000b. Zum lettischen Einfluß auf das Livische. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* A(54). 17–24.
- Winkler, Eberhard. 2002a. Der livische Wortschatz russischer Provenienz. Teoksessa Helinski, Eugen & Widmer, Anna (toim.), *Wūša wūša – Sei begrüßt! Beiträge zur Finnougristik zu Ehren von Gert Sauer dargebracht zu seinem siebzigsten Geburtstag* (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 57), 379–385. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission.
- Winkler, Eberhard. 2002b. Laensõnakihid Salatsi liivi keeles ja mis sellest järeldub. Teoksessa Pajusalu, Karl & Rahman, Jan (toim.), *Väikeisi kiili kokkoputmisõq* (Võro Instituudi Toimõndusõ 14), 61–69. Võro: Võro Instituut.
- Winkler, Eberhard. 2014. Loanword strata in Livonian. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 5(1). 215–227. <https://doi.org/10.12697/jeful.2014.5.1.11>.
- Winkler, Eberhard. 2019. *Salis-Livisch III. Ergänzungen, frühe Quellen und Geschichte* (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 91). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission.

- Winkler, Eberhard. 2023. Veel kord katketoonist läänemeresoome keeltes. Teoksessa Saar, Eva & Norvik, Miina & Velsker, Eva (toim.), *Pühendusteos Karl Pajusalule 60. sünnipäevaks. Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XXI–XXII*, 85–90. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Winkler, Eberhard & Pajusalu, Karl (toim.). 2009. *Salis-Livisches Wörterbuch* (Linguistica Uralica Supplementary Series 3). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
<https://www.eki.ee/dict/ldw/> (29.9.2025).
- Winkler, Eberhard & Pajusalu, Karl. 2018. *Salis-Livisch II. Grammatik und Wörterverzeichnis. Mit einem Anhang zu den salis-livischen Sprichwörtern* (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 89). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission.
- Wälchli, Bernhard. 2000. Livonian in a genetic, areal and typological perspective, or is Finnish better Finnic than Livonian? Teoksessa Laakso, Johanna (toim.), *Facing Finnic. Some challenges to historical and contact linguistics* (Castrenianumin toimitteita 59). Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Zemītis, Guntis. 2011. Liivlased. Vanim ajalugu (10.–16. sajand). Teoksessa Blumberga, Renāte & Mäkeläinen, Tapio & Pajusalu, Karl (toim.), *Liivlased. Ajalugu, keel, kultuur*, 105–116. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Zeps, Valdis J. 1974. A Misleading Example from Livonian. *International Journal of American Linguistics* 40. 140–141.

KAAVIO- JA KARTTALÄHTEET

- Kaavio 1: Ketola, Katriina. 2025. Pohja: Kallio, Petri. 2014. The Diversification of Proto-Finnic. Teoksessa Ahola, Jussi & Frog (toim.), *Fibula, Fabula, Fact: The Viking Age in Finland* (Studia Fennica Historica 18), 155–168. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.; Kallio, Petri. 2021. The Position of Leivu. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 12(2). 123–143.; Kallio, Petri. 2024. Suomenlahden eteläpuolisia itämerensuomen sekamurteita. Teoksessa Björklof, Sofia & Jantunen, Santra & Junttila, Santeri & Kuokkala, Juha & Laitinen, Saarni & Pasanen, Annika (toim.), *Itämeren kieliapajilta Volgan verkoille: Pühendusteos Riho Grünthalile 22. mail 2024* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 278), 305–320. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kartta 1: Aunap, Raivo. 2025. Pohja: Sutrop, Urmas. 2011. Liivlaste Metsepole maakonna ulatusest põhja suunas muistse iseseisvuse ajal. Teoksessa Blumberga, Renāte & Mäkeläinen, Tapio & Pajusalu, Karl (toim.), *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur*, 115. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kartta 2: Ketola, Katriina. 2025. Pohja: Pajusalu, Karl & Hennoste, Tiit & Niit, Ellen & Päll, Peeter & Viikberg, Jüri. 2018. *Eesti murded ja kohanimed. Kolmas, kohendatud ja täiendatud trükk*, 58. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kartta 3: Valk, Heiki. 2020. Hilisrauaaeg (1050–1225). Teoksessa Lang, Valter (toim.), *Eesti ajalugu I. Eesti esiaeg*, 364. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut.
- Kartta 4: Saareste, Andrus. 1940. *Eesti keel Rootsi-Poola ajal* (Eesti Keele Arhiivi Toimetised 18), 22. Tartu: Eesti ja sugukeelte arhiivi kirjastus.
- Kartat 5–65: Ketola, Katriina. 2025. Pohja: Aunap, Raivo. 2025.

EESTIKEELNE KOKKUVÕTE

Edelaläänemeresoome keeled: edelapoolsete läänemeresoome keelte murdeline areng

Minu väitekirja teemaks on edelaläänemeresoome keelte murdeline areng. Uuritavad keeled ja murded on liivi keel, sealhulgas selle mõlemad põhimurded ehk kura- ja salatsiliivi keel, ning põhjaeesti keele saarte ja läänemurre. Neid ühiselt nimetan edelaläänemeresoome keeleks. Oma uurimuses uurin, kas Liivi lahe ümber räägitavates läänemeresoome keeltes on võimalik leida jälgi ühisest läänemeresoome algmurdest, mis oleks hargnenud ühelt poolt kura- ja salatsiliivi keeleks ning teiselt poolt põhjaeesti keele saarte ja läänemurdeks.

Minu väitekirja põhiosa koosneb viiest artiklist, mille olen publikatsioonide loetelus kronoloogiliselt esitanud. Kaks esimest artiklit olen kirjutanud koos oma ühe juhendaja professor Karl Pajusaluga, kolm viimast iseseisvalt. Täiendan artikleid töö sissejuhatava osaga, mis koosneb kuuest peatükist. Esimeses peatükis esitan oma uurimistöö tausta, struktuuri ja eesmärgid. Samuti annan ülevaate liivi keelest. Teises peatükis esitan oma uurimuse andmed ja metodoloogia. Kolmandas peatükis annan ülevaate oma teema uurimisloost ja enda uurimistöö kontekstist selles valdkonnas. Neljas peatükk käsitleb edelaläänemeresoome keelte eelajalugu ja annab seega ajaloolise sotsiolingvistika kaudu konteksti artiklites esitatud keeleliste joontele. Viies peatükk seob artiklites käsitletud keelelised jooned neljandas peatükis esitatud ajalooliste arengutega, pakkudes seega absoluutse kronoloogia edelaläänemeresoome keelelisele arengule. Samuti täiendan käesolevas väitekirja sissejuhatavates osades oma varem ilmunud artiklite tulemusi. Kaldun kõrvale artiklite kronoloogilisest avaldamisjärjekorrast ja käsitlen uuringute tulemusi temaatiliselt, nii et minu uurimus vastab keeleliste joonte esitamise traditsioonilisele järjekorrale, nii nagu jooned on esitatud ka artiklis [1]. Kuuendas peatükis võtan oma väitekirja kokku.

Selles doktoritöös uurin edelaläänemeresoome keele murdelist arengut, võrreldes liivi keele fonoloogilisi ja morfoloogilisi jooni ja sõnavara põhjaeesti saarte ja läänemurdega. Püüan välja selgitada, milliseid võimalikke sarnasusi saab otsida liivi algmurde ja Liivi lahe läänemeresoome algkeele varasemast levikust. Minu peamine uurimisküsimus on, millised põhjaeesti murrete keelelised tunnused võivad viidata võimalikule Liivi lahe algkeelele. Hüpoteesiks on, et Liivi lahe läänemeresoome algne keeleala hõlmas kogu Liivi lahe ümbrust ning et lisaks agliivi keelele lahkes see keelekuju ka põhjaeesti saarte ja läänemurde ühiseks algmurdeks, mida koos nimetan edelaeesti keeleks.

Minu väitekirja eesmärk on täiendada ka liivi keele uurimislugu. Viimase aastakümne jooksul on põhjalikult uuritud näiteks liivi keele sõnaprosoodiat (Tuisk 2015), analüütilist tulevikku (Norvik 2015), provorme (Tomingas 2023) ja jussiivi väjendamist (Kurpniece 2023). Seega, kuigi liivi keele kohta on olemas üsna põhjalik kirjeldav uurimus, on liivi keele ajaloolisi keeleteaduslikke analüüse võrreldes soome ja põhjaeesti keelega vähe. Seetõttu on agliivi keele asukoha ja eelajaloo küsimus olnud edasiseks uurimistööks endiselt avatud.

Käesolev väitekiri annab panuse ka olemasolevatesse etnogeneetilistesse uurin-gutesse Eestis. Viimasel ajal on nii keeleteaduslikult (nt Pajusalu 2012) kui ka arheo-loogiliselt (nt Lang 2018, 2020) üks aktuaalseid küsimusi Eesti rahvusteadustes olnud eestlaste päritolu uurimine. Liivi etnogeneesi uurimine täiendab eesti etno-geneesi uurimist, kuna liivikeelse substraadi uuringud näitavad, et liivlased on eest-lastega suguluses mitte ainult keelelise läheduse, vaid ka eestlaste etnogeneesi kaudu.

Andmed ja metodoloogia

Uurimismaterjalidena kasutan läänemeresoome keelte grammatikaid, foneetilis-ajaloolisi uurimusi, sõnaraamatuid ja murdearhiive. Jagan oma andmed fonoloogi-liseks ja leksikaalseks osaks. Fonoloogilises osas defineerin liivi keelele omaseid häälikumuutusi, kuna liivi keel on selgelt eristatav ülejäänud läänemeresoome keel-test. Häälikumuutuste määratluse aluseks on Lauri Kettuse liivi sõnaraamatu sisse-juhataja osa ja selle täiendatud uusväljaanne (Kettunen 1938, 1947) ning Lauri Posti uurimus *Grundzüge der livischen Lautgeschichte* (Posti 1942). Liivi hääliku-muutuste absoluutse kronoloogia määramiseks kasutan alusena Petri Kallio hilju-tist uurimust algliivi keele arenemisest algäänemeresoome keelest (Kallio 2016). Võrdlen liivi keele arengut põhjaeesti keele ajalooa, tuginedes nii eesti keele ajaloo ülevaatele (Prillop jt 2020) kui ka põhjaeesti murrete uuringutele, läänemurde puhul Juhkami ja Sepa (2000) ja saarte murde puhul Lonni ja Niidi (2002) kirjeldustele. Fonoloogiliste joonte ainestikku täiendan morfoloogiliste joonte, näiteks ühiste tuletiste kasutusega.

Leksikaalses osas võrdlen liivi keele sõnavara edelaeesti keele omaga. Kasu-tatavad sõnaraamatud on kuraliivi jaoks *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung* (Kettunen 1938) ja *Liivi-eesti-läti sõnaraamat* (Viitso & Ernstreits 2012) ning salatsiliivi jaoks *Salis-Livisches Wörterbuch* (Winkler & Pajusalu 2009). Eel-kõige tuletiste uurimisel kasutan ka Laakso Kettuse sõnaraamatul põhinevat liivi keele pöördsonastikku *Rückläufiges Wörterbuch des Livischen* (Laakso 1988). Põhjaeesti murdeandmed on kogutud *Väiksesse murdesõnastikusse* (Pall 1982, 1989) ja *Eesti murrete sõnaraamatusse* (Kendla & Kalvik & Laansalu 1994).

Võrdlen liivi keele sõnavara põhjaeesti murdesõnavaraga, et uurida, kas minu uurimuses käsitletud murrete vahel esineb ühiseid häälikumuutusi ja sõnavaralisi vastavusi, mis võiksid viidata liivi ja edelaeesti keele põlvnemisele samast alg-murdest. Minu lähenemisviis järgib klassikalise fennougriatika metoodikat, st aja-loolis-võrdlevat etümoloogilist uurimust. Ajaloolis-võrdlev meetod põhineb reegli-päraste häälikuvastavuste leidmisel, mis tõestavad kahe või enama keele põlvnemist ühisest algkeelest. Fennougriatikas on seda meetodit kirjeldanud Kaisa Häkkinen (1983) ja minu kaasjuhendaja Santeri Junttila (2015), kes on uurinud läänemere-soome keelte balti laensõnade uurimislugu. Laialt levinud jooned võivad viidata kas arhaisemidele või uuenduste puhul ühisele algmurdele. Kitsa levikuga jooned võivad viidata kas hilisemale mõjule ühelt keelelt teisele või murdelisele arengule. Lisaks fonoloogilistele joontele käsitlen morfoloogilisi jooni, eriti tuletusliiteid.

Kvalitatiivse analüüsi jaoks kogun kokku põhjaeesti murdesõnad, millel on vaste liivi keeles. Võrreldavate sõnade puhul analüüsin põhjaeesti ja liivi sõnade hääliku-lisi vastavusi ning otsin võimalikke tõendeid edelaläänemeresoome kihistuse kohta.

Väike murdesõnastik ei esita sõnade tähendusi. Selleks sobib paremini *Eesti murrete sõnaraamat*, seega kasutan mõlemat sõnaraamatut paralleelselt.

Teoreetiline taust

Liivi keelelise eelajaloo uurimine on algusest peale olnud seotud ajaloolis-võrdleva keeleteadusega. Selle väite all pean silmas, et liivi keele grammatilised kirjeldused ja sõnavaraloendid sisaldavad alati keeleliste joonte või sõnade etümoloogia esitust, mis põhineb võrdlusel teiste läänemeresoome keeltega.

Sellel lähenemisviisil on oma eelised, kuid liivi keele jaoks tähendab see kahjuks ka seda, et keele eeljalugu ei mõisteta täielikult ja liivi keele sisemine rekonstrueerimine upub läänemeresoome võrdluse alla. Üldist läänemeresoome (traditsiooniliselt soome-keskset) lähenemist võib täheldada fonoloogilise süsteemi või liivi keele tuletusmorfoloogia tunnuste käsitlemisel, mis rõhutavad liivi keelelise arengu uurimise raskust, kuna keeles on toimunud palju analoogilisi muutusi (Posti 1942; Kettunen 1947; Kallio 2012).

Viimasel ajal on liivi keele ja üldisemalt läänemeresoome eelajaloo valdkonnas tehtud uusi uuringuid, milles läänemeresoome rahvaste keelelist päritolu on uurinud mitte ainult keeleteadus, vaid ka näiteks arheoloogia. Arheoloogilisest vaatenurgast on teemat käsitlenud Valter Lang (2018, 2020). Praeguste arheoloogiliste andmete kohaselt saabusid läänemeresoome rahvaste keelelised esivanemad Läänemere piirkonda mööda Väina jõe Valdai kõrgustiku piirkonnast umbes ajavahemikus 1200–800 eKr (Lang 2020: 187–189). Keeleteaduslikud uuringud on iseseisvalt jõudnud arheoloogiliste tulemustega kooskõlas olevatele järeldustele. Keeleajaloo praeguse seisukoha järgi põlvneb läänemeresoome algkeel koos algsaami ja -mordva keelega lääne-uurali algmurdest, kuigi kõnealuste algmurrete täpne seos on veel selgitamisel (Grünthal jt 2022: 492).

Pärast proto-läänemeresoome keele kõnelejate saabumist Läänemere kallastele umbes aastal 1000 eKr tekkisid tihedad kontaktid balti ja germaani keelte kõnelejatega. Siis kontaktperioodi alguses sai lääne-uurali algmurdest nn varane läänemeresoome algkeel. Balti ja germaani keelte kontaktid läänemeresoome aluskeelega olid kõige intensiivsemad umbes 500 eKr ja 200 pKr vahel ning viisid aja jooksul muutusteni, mille tulemusel arenenud keelt nimetatakse keskmiseks läänemeresoome aluskeeleks (vrd nt Kallio 2012; Junntila 2017; esimeste balti ja germaani laensõnade samaaegsuse kohta vt Nuutinen 1987: 53). Umbes esimese aastatuhande alguses pKr laienes nn hilise algsoome keele kõneala veelgi, mis viis keele murdelise hargnemiseni. Esimene hargnev haru oli sisemaa läänemeresoome keel, mille järeltulija on tänapäeva lõunaesti keeleharu. Teine haru on rannikusoome keel, mis omakorda hargnes Liivi lahe ja Soome lahe algkeelteks. Liivi lahe algkeele järeltulijaks on tänapäeva liivi keel, samas kui Soome lahe läänemeresoome algkeele järeltulijateks on ülejäänud tänapäeva läänemeresoome keeled (Kallio 2007, 2014).

Edelaläänemeresoome keele areng

Liivi keele eriarengu alguseks peetakse hilise läänemeresoome algkeele murdelise hargnemise algust. Selle hilise algkeele areng algas umbes aastal 200 pKr ja aastaks 800 pKr oli keel juba hargnenud tänapäevaste läänemeresoome keelte alusmurreteks (Junttila 2017; Schalin 2018: 69). Mõned isoglossid viitavad aga liivi hargnemisele juba keskmise läänemeresoome algkeele ajal. Liivlased oli levinud 11. ja 12. sajandi vahetuseks alale, mis ulatus põhjas Orajõelt praegusel Eesti-Läti piiril mööda Riia lahe rannikut kuni Venta jõe piirkonnani Kuramaal. See ala oli sisemaal 60–90 km lai. Liivi kultuuri õitseage oli 11. ja 12. sajandil, kuid liivlastel polnud selget poliitilist keskust, nende territoorium oli jagatud viie peamise maakonna vahel, neist üks oli Põhja-Kuramaal ja neli Liivimaal. Liivimaa maakondadest on mainitud Väina, Koiva, Idumea ja Metsepole liivi alasid. Neist on ajalooliselt kõige enam dokumenteeritud Väina ja Koiva liivlasi, Idumea ja Metsepole liivlased on saanud vähem tähelepanu (Sutrop 2014: 27–28; Winkler 2019: 227).

Liivlaste sotsiaalne ja seega ka sotsiolingvistiline areng muutus 13. sajandil, mil algas liivlaste järkjärguline assimileerumine ümbritsevatesse keelekogukondadesse. Seda seletatakse mitmete teguritega. Esiteks rajasid Saksa ristisõdijad liivlaste asustusala keskele Riia linna, luues sellega Saksa koloniseerimise keskuse. Teiseks osalesid ristiusustatud liivlased Saksa laienemissõdades, mis koos epideemiatega vähendasid liivlaste arvukust. Kolmandaks ümbritsesid liivlasi palju arvukamad rahvad, nimelt eestlased ja lätlaste esivanematena muinaslatgalid ja teised balti hõimud (Winkler 2019: 231–239).

Liivi keelt kõnelev kogukond läbis uusaja alguses põhjalikke muutusi, kuid suurem sotsiaalne mõju kui reformatsioonil oli Liivimaal 16. sajandi keskpaigast kuni 18. sajandi alguseni peetud sõdadel ja järgnenud epideemiatel. Liivi keelt kõnelev ala vähenes märkimisväärselt, seda eriti Liivimaal. Liivi asuala püsis vaid perifeerias Kuramaa põhjaosas ja Salatsi jõe piirkonnas Liivimaal. Võib eeldada, et liivlaste demograafiline areng järgis sel perioodil eestlaste oma, mis Palli arvutuste kohaselt vähenes poole võrra ajavahemikus 1550–1630, suurenes taas kuni 17. sajandi lõpuni ja Põhjasõja alguseni, kuid seejärel vähenes uuesti järsult. 17. sajandil hinnatakse liivlaste arvukuseks veidi alla 5000 inimese. Hiljemalt sel ajal hakkas liivi keelt kõnelev kogukond marginaliseeruma ning samuti keeleliselt assimileeruma (Grünthal 2011: 195–197, 201; 2015: 107–108).

Artiklis [4] käsitleti põhjaeesti saare- ja läänemurde ehk edelaeesti murrete ajaloolist arengut. Artiklis väidati, et edelaeesti murdeala tekkis hiljemalt ajaloolisel perioodil aastatel 1200–1600. Uusaja alguses lähenesid edelaeesti murded põhjaeesti keelele Tallinna ümbruse murdel põhineva eesti kirjakeele mõjul. Edelaeesti murrete alus võis aga tekkida juba eelajaloolisel ajal, sel juhul oleks ajaloolise perioodi areng vaid tugevdanud olemasolevaid murdepiire.

Vähemalt Saaremaa murre võis lahkneeda juba esimese aastatuhande teisel poolel pKr. Saaremaa ja Ojamaa ehk Gotlandi kultuurilised paralleelid suurenesid ning Saaremaale saabus inimesi Skandinaaviast. Arheoloogiliselt kajastub see Saaremaa ja Mandri-Eesti vahelistes kasvavates erinevustes ning ilmselt ka Saaremaa rahvastiku kasvus. On võimalik, et Saaremaa sotsiaalne struktuur hakkas muutuma juba umbes 600 pKr, kuid enne 11. aastasajandit puudus saarel tsentraliseeritud poliitiline

võim, mis võib olla tingitud madalast rahvastiku tihedusest. Vana Skandinaavia asustuse keelelisi jälgi võib näha lõunapoolsete Sõrve poolsaare murrete häälikulistest joontes ja Hiiumaal asuvas skandinaavia kohanimes *Reigi*, vrd *Reykja(vik)* (Grünthal 2015: 120–121).

Oluline muutus läänemurde ajaloolises kujunemises on Lääne-Eesti administratiivne ühendamine Saare-Lääne piiskopkonnaks. Piiskopkond ühendas kolm eelajaloolist läänepoolset maakonda, välja arvatud Maasilinna piirkond ning Lihula ja Pärnu komtuurkonnad, peamiselt Muhu, Lihula ja Pärnu ümbruses. Piiskopkonna keskus asus esialgu Lihulas aastatel 1234–51, mida piiskopkond jagas Lihula komtuurkonnaga. Seejärel viidi keskus Vana-Pärnu, kuni linna rüüstasid leedulased 1263. aastal. Pärast seda määrati piiskopkonna keskuseks Haapsalu, mis sai 1279. aastal Lübecki linnaõigused. Piiskopkond jäi eraldi territoriaalseks üksuseks kuni 1584. aastani. Sel ajal läks piirkond pärast lühikest Taani võimu (1561–84) Rootsi võimu alla ja liideti Põhja-Eestiga, st Harju-Viru Rüütelkonna, Järvamaa ja Tallinna linnaga, moodustades piirkonna, mida tuntakse Eestimaa hertsogkonnana.

Edela-Eestile iseloomulikud keelelised jooned arenesid Läänemaal praegusele kujule 18. sajandi keskpaigaks (Saareste 1947: 247). 18. sajandi alguses Vestringi koostatud Edela-Eesti kohanimede ja murdesõnade sõnaraamat näitab, et Pärnumaal kõneldud kohalik keel erines tallinlaste kirjakeelest ja oli liivi keelega sarnasem kui piirkonna praegune murdekeel (Pajusalu 2013).

Tulemused

Oma uurimuses analüüsin 14 fonoloogilist joont. Fonoloogilisest vaatenurgast puudutavad kümme joont täishäälikute muutusi, millest seitse on esisilbi ja kaks järgsilbi muutused ning üks nii esi- kui ka järgsilbi muutus. Kolm tunnust puudutavad kaashäälikute muutusi. Esisilbi täishäälikute fonoloogiliste muutuste suurt arvu võib seletada sõnatüvede silbistruktuuri prosoodiliste muutustega.

Geograafiliselt on joonte levik erinev. Prepalatalisatsioon, täishäälikute redutseerimine ja *h* kadu on kõige laiemalt levinud, hõlmates üsna ühtlaselt maa-ala Kuramaa, Hiiumaa ja Võrtsjärve vahel. Keeleliselt hõlmab see ala lisaks liivi keele kahele peamisele murdele ja põhjaeesti saarte- ja läänemurdele ka lõunaeesti mulgi keelt. Kuigi jooned on tüpoloogiliselt üldised, moodustab nende levik lõuna-läänemeresoome keeleala sees isoglossi. Kui katketoon on seotud Lääne-Eesti keele pikkade ja ülipikkade silpide tonaalse eristusega, nagu vastavas osas välja pakutud, võib katketooni tonaalset eelastet pidada neljandaks laialdaselt levinud jooneks.

Kõrgenemisel $e > i$ ning metafoonial on lai varieeruv levik mitmes murderühmades. Geograafiliselt on need häälikumuutused kõige tihedamalt seotud Liivi lahe keskkonnaga, kuigi metafoonia piiratud esinemine ka mulgis (labiaalse nasaali depalatalisatsioonina) võimaldab seda joont tinglikult seostada sama isoglossiga kui kolme kõige levinumat joont, millest üks on just metafooniaga konkureeriv prepalatalisatsioon. Madaldumisel $e > ä$ on veidi kitsam levik, kuna seda ei esine kuraliivi keeles. Nii kura- kui salatsiliivi keeles ei esine v kadu samadel tingimustel kui põhja- ja lõunaeesti murretes, kuigi v vokalisatsioon on toimunud labiaalse vokaali kõrval ka liivi keeles. Seega võib üht muutuse esinemise tingimust pidada laialt levinuks.

Labialiseerumised $*\bar{a} > \bar{a}$ ja $*\epsilon > \bar{o}$ ning \bar{a} kõrgenemine on kitsama levikuga, piir jääb kuraliivi keelealale. Need muutused esinevad siiski nii ühes kuraliivi kui ka vähemalt ühes edelaeesti murdes, seega on need jooned pigem areaalsed arengud, mis viitavad erinevatele kohalikele kontaktidele.

Sekundaarne a järgsilpides ja häälikumuutus $*v > b$ on kõige kitsama levikuga, kuna need esinevad uuritud murderühmadest ainult ühes. Muutus $*v > b$ toimus liivi keeles ja põhjaeesti läänemurdes erinevatel tingimustel, kuid läänemurde häälikumuutuse eelastmeks võib olla liivi keelega sama areng. Sekundaarne a järgsilpides on kõige kitsama levikuga, sekundaarne a viitab $*Lvi$ -tüvede arengule kuraliivi keeles. Muutuse teised esinemisjuhud viitavad arhaismile peamiselt kuraliivi idamurdes, st veelgi kitsamale levikule. Leviku põhjal saab ainult kõrgenemist $*au > ou$ pidada edelaläänemeresoome jooneks.

Analüüsin kolme morfoloogilist joont, millest kaks on seotud tegusõnade pööramise ja üks nimisõnade käänamisega. Tegusõnade morfoloogilised muutused, nimelt ainsuse esimese isiku tunnuse kadu ja *nud*-kesksõna vorm, on seotud laialt levinud fonoloogiliste muutustega, täpsemalt lõpu- ja sisekaoga. Seega on tegusõnade morfoloogilised muutused seotud analüüsitud fonoloogiliste erijoontega. Ainsuse kolmanda isiku ning mitmuse esimese ja teise isiku asesõnad on seevastu pigem kohalikud arengud Liivi lahe ümbruse murretes. Ainsuse kolmanda isiku osastav vorm on uuenduslik ja näitab sarnast arengut mitmuse kolmanda isiku asesõna omastava vormiga. Mitmuse esimese ja teise isiku asesõnade omastava käände vormid seevastu esindavad edelaläänemeresoome arhaisme.

Väitekirjas analüüsin nelja sõnatuletuse joont. Artiklis [1] esitatakse deverbaalne refleksiivne sufiks $*-kU-$ ja denominaalne deminutiivne sufiks $-l(a)$. Artiklis [4] analüüsin denominaalseid tuletissufikseid $*-As$: $-AhA-$, $*-\check{k}As$ ja $*-\check{k}kAs$ ning artiklis [5] analüüsin liivi i -adjektiive, mainides liivi vormi võimalikke edelaläänemeresoome vasteid. Mõlemat artiklit täiendavad edasised argumentatsioonid väitekirja sissejuhatuse vastavates peatükkides. Esitatud joonte levik on mõnevõrra erinev, kuigi ühine on neile edelaläänemeresoome levik. Deverbaalne sufiks $*-kU-$ esineb peamiselt liivi ja mulgi keeles, kuigi tegusõnade refleksiivne tuletus on lõunaläänemeresoome keeltes laiemalt levinud. Denominaalne sufiks $-l(a)$ esineb ainult leksikaalselt kas edelaeesti või mulgi keeles, seda olenevalt murdesõnast. Seega ei saa see tuletusliide olla piisavaks tõendiks, et tõestada edelaläänemeresoome algkeele olemasolu. Selle asemel näitavad teised denominaalsed tuletusliided edelaläänemeresoomelist arengut. Täpsemalt öeldes on denominaalsed sufiksids $*-As$: $-AhA-$, $*-\check{k}As$ ja $*-\check{k}kAs$ liivi-edelaeesti levikuga.

Lähisugulaskeelte nagu liivi ja edelaeesti lähedus muudab nende ühise sõnavara osutamise keerulisemaks kui kahe eri keelkonda kuuluva keele kontaktide näitamine. Läänemeresoome keelte puhul on morfoloogia ja eriti sõnatuletus selles osas sobivam kui fonoloogia ja sõnavara. Tuletusliidete kasutamine varieerub isegi ühe keele sees ja produktiivsed tuletised levivad sõnavaras pidevalt. Ühiste tuletuselementide kasutamine viitab keelekogukonnale, mistõttu teatud tuletusliidete levik annab lähedaste keelte võimaliku murdelise päritolu kohta paremaid tõendeid kui häälikumuutused ja sõnavara.

Võrreldes fonoloogiliste ja morfoloogiliste joontega on edelaläänemeresoome keelele ühiseid morfosüntaktilisi ja süntaktilisi jooni vähe. Artiklites käsitletakse

seitset liivi ja edelaeesti keelele ühist (morfo)süntaktilist joont: käskiva lause sihitise kääne; kaudse kõneviisi tunnus; jussiivi vorm; järelsõnade kasutamine; latiivi ja lokatiivi käände kokkusulandumine; ühe kohakääneparadigma eelistamine ja analüütiline tulevikuvorm.

Morfosüntaktilistel ja süntaktilistel joontel on käsitletaval keelealal mitmekesine levik. Selliste joonte levimine ühest keelest teise viitab tugevale struktuuralsele mõjule ühest keelest teise (Grünthal 2023: 32). Kaudse kõneviisi tunnusel ja jussiivi vormil on kitsas levik ning võrdleva keeleteaduse kaudu võib neid pidada liivi mõjuks edelaeesti keeles, mis viitab hilisemale liivi substraadile. Analüütilisel tulevikuvormil on piiratud levik praegu Liivi lahe ümbruses kõneldavates keeltes, kuigi ajalooliselt oli see joon põhjaeesti murretes laiema levikuga. Läänemeresoome keele vastete põhjal võib analüütilist tulevikku pidada edelaläänemeresoome arhaismiks.

Käskiva lause sihitis omastavas käändes esineb laialt levinud, ehkki juhuslikult täheldatud joonena Edela-Eestis. See, nagu ka järelsõnade laialdane kasutamine, viitab keelekontaktist tingitud arengule. Samamoodi saab ühe kohakääneparadigma laialdast eelistamist seletada keelekontaktist tingitud arenguga. Laialt levinud morfosüntaktilised ja süntaktilised jooned viitavad üldisele keelekontaktist tingitud arengule peamiselt edelaläänemeresoome keeltes, mis on põhjustatud kontaktidest indoeuroopa keeltega.

Artiklite peamine fookus on olnud struktuuriliste ja grammatiliste joonte võrdlemisel. Struktuurilised ja grammatilised jooned kajastuvad aga sõnavaras, seega on vajalik ka sõnavara võrdlev analüüs. Artikkel [2] annab ülevaate sellisest eesti murrete sõnavarast, mida leviku põhjal määratletakse kui liivi keelest pärinevat. Formaalne metodoloogiline alus põhineb Häkkise (1983) ja Junttila (2015) uurimustes kasutatud kriteeriumidel. Neli põhikriteeriumi on vorm, tähendus, levik ja laenuoriginaali olemasolu lähtekeeles. Artiklites on esitatud kokku 29 leksikaalset vastet, mida formaalsete kriteeriumide alusel võib pidada edelaläänemeresoome-listeks. Nendest sõnadest on 26 nimi- ja omadussõnad, kaks määrsõnad ja üks tegusõna. Olen märkanud verbi li *tulāb* ~ eeE *tulab* 'tuleb' edelaläänemeresoome leviku ja esitanud argumente ka asesõna liK *t̄ž* ~ eeE *isi* 'ise' kui edelaläänemeresoome lekseemi käsitlemise poolt. Lisaks esitan käesolevas väitekirjas veel 19 sõna, mida võib artiklites kasutatud kriteeriumide alusel pidada edelaläänemeresoome sõnadeks.

Väitekirjas esitatakse kokku 50 edelaläänemeresoome lekseemi. Enamik neist on nimi- ja omadussõnad (40, millest 36 on nimisõnad ja neli on omadussõnad), lisaks kuus tegusõna ja neli määrsõna.

Enamusel selles sissejuhatavas osas käsitletud lekseemidest on edelaläänemeresoome levik, kokku 11-l 21-st lekseemist. Lisaks, 16-l artiklites esitatud lekseemil on samasugune levik, saades arvuks kokku 28 edelaläänemeresoome lekseemi: *abitama* 'aitama', *aganas* 'agan', *ahunas* 'ahven', *angeras* 'angerjas', *ehtmes* 'ehe', *isi* 'ise', *kaagas* 'kajakas', *kaal* ~ *kale* 'kae', *kadagas* 'kadakas', *kasi* 'niiskus', *keermes* 'keere', *kiirgama* ~ *kiirguma* ~ *kiiruma* 'kirguma', *kõsa* 'vihane', *kärmes* 'kärbes', *laines* 'laine', *labedi* ~ *labidi* 'labidas', *leha* 'liha', *loib* 'hülge jäse', *mõltsas* 'roherähn', *peelgas* ~ *pihelgas* 'pihlakas', *poolgas* 'pohl', *pähkes* ~ *pähes* 'pähkel', *rahugesed* 'näärmed', *rava* 'kivine merepõhi', *sadulas* 'sadul', *tulab* 'tuleb', *vahe* 'terav', *ädalas* 'ädal'.

Kokkuvõte

Väitekirja artiklites ja sissejuhatavates osades uurisin struktuuralseid, grammatilisi ja leksikaalseid jooni, millel on edelaläänemeresoome levik. Uurimuse peamine eesmärk oli kindlaks teha, kas on võimalik leida tõendeid sellisest läänemeresoome algmurdest, mis hõlmaks liivi keelt koos selle mõlema põhimurdega ning põhjaeesti saarte ja läänemurret, mida olen oma uuringutes ühiselt nimetanud edelaeastiks.

Oma uurimuses analüüsisin võrreldud keeli igal keelelisel tasandil. Klassikalise fennougristika põhirõhk on olnud fonoloogiliste ja leksikaalsete ainete võrdlemisel. See järgib noogrammatilise koolkonna väljatöötatud meetodit, mille kohaselt reeglipärased häälikumuutused ja vastavused keelte vahel näitavad kas sugulaskeelte põlvnemist ühisest algkeelest või laensõnade kihistust võrreldud keelte vahel. Olen oma uurimusse kaasanud ka morfofonoloogilisi, morfoloogilisi, morfosüntaktilisi ja süntaktilisi ning derivatsiooni jooni, sest lähisugulaskeelte võrdlemisel ei piisa ainult fonoloogiliste ja leksikaalsete elementide võrdlemisest, nende tõenduslik väärtus ei ole keeleharu sisese algmurde osutamiseks keelte lähedase suguluse tõttu alati piisavalt tugev.

Oma uurimuses analüüsisin 14 fonoloogilist, seitset morfoloogilist (millest kolm on seotud muutmorfoloogiaga ja neli sõnatuletusega) ning seitset morfosüntaktilist ja süntaktilist joont. Lisaks olen analüüsinud kokku 50 lekseemi.

Neliteist kriitiliselt uuritud foneetilist tunnust on **ā* kõrgenemine (5.1.1.), **ē* > *ö* labialiseerumine (5.1.2.), **ä* kõrgenemine (5.1.3.), **au* > *ou* kõrgenemine (5.1.4.), sekundaarne *a* järgsilbis (5.1.5.), **e* > *i* kõrgenemine (5.1.6.), **e* > *ä* madaldumine (5.1.7.), metafoonia (5.1.8.), prepalatalisatsioon (5.1.9.), vokaalide reduktsioon (5.1.10.), **h* kadu (5.1.11.), katketoon ja tonaalidistinktsioon (5.1.12.), **v* kadu (5.1.13.) ja **v* > *b* (5.1.14.).

Võrreldud fonoloogilistest joontest 10 puudutavad nii esi- kui järgsilpide täishäälikute muutusi. Kõigis neis on keelespetsiifilisi erinevusi. Neid saab rühmitada sama nähtuse alla. Muutusi mõjutab sama kontaktipõhine areng, mis ilmneb ka lõunaläänemeresoome vältevahelduses. Vältevahelduse tekkimisel muutus rõhulise silbi hääldus tugevamaks ja rõhutu silbi täishäälik omakorda nõrgenes. See nähtus võib selgitada ka käesolevas uurimuses käsitletud täishäälikumuutusi. Kaashäälikute muutustel on erinev levik.

Levikuliselt on edelapoolsetes läänemeresoome murretes alates läänepoolsest lõunaeastist kuni saaremurdeni märgata mitmesuguseid muutusi. Kõige levinumad muutused on prepalatalisatsioon, vokaalide reduktsioon, **h* kadu ja tonaalidistinktsioon, kui viimast võib pidada eelduseks liivi katketooni tekkele. Samuti on väga laialt levinud **e* > *i* kõrgenemine, metafoonia, **e* > *ä* madaldumine ja **v* kadu. Nende leviku tõttu ei toeta need tunnused minu hüpoteesi edelaläänemeresoome hüpoteesi kohta, vaid viitavad pigem laiemale lõunapoolse läänemeresoome murdeahelale.

Arealseteks muutusteks võib pidada **e* > *ä* madaldumist, pika **ā* labialiseerumist, **ē* > *ö* labialiseerumist ning **ä* kõrgenemist, millest esimene ei esine kuraliivi keeles ja kolme ülejäänud isoglossipiir kulgeb kuraliivi sees. Häälikumuutuse **v* > *b* levik on läänemurdeline ja sekundaarne *a* järgsilbis esineb ainult kuraliivi keeles, mistõttu need tunnused on murdespetsiifilised arengud.

Leviku osas toetab minu edelaläänemeresoome hüpoteesi üks häälikumuutus, **au > ou*. Uuritud läänemeresoome murretest esineb see muutus ainult liivis ja edelaeesti rannikumurretes, samuti ruhnurootsis, baltisaksas ja eestijidišis. Muutus baltisaksas ja eestijidišis on hilisem mõju Liivi lahe keelealalt, kuid esindatus ruhnurootsis viitab vanemale keelekontaktile. Kirjalike allikate ning läti ja alam-saksa laenude põhjal võib häälikumuutuse dateerida vähemalt 14.–16. sajandisse.

Olen jaganud käsitletavat morfofonoloogilised ja morfoloogilised tunnused käänamise ja tuletamise tunnusteks. Käänamisjooni on kolm: ainsuse 1. isiku tunnuse kadu (5.2.1.1.), isikuline mineviku kesksõna (5.2.1.2.) ja isikuliste asesõnade vormid (5.2.2.1.). Tuletamisjooni on neli: refleksiivne **kU*-sufiks (5.3.1.), denominaalne *l(a)*-sufiks (5.3.2.), denominaalsed tuletised **-As* : *-AhA-*, **-kAs* ja **-kkAs* (5.3.2.1.) ning **in*-omadussõnade tugeva-astmeline tüvi (5.3.2.2.).

Ainsuse 1. isiku tunnuse kadu ja käsitletud isikulise mineviku kesksõna vormid on levinud keelealal, mis ulatub saaremurdest mulgini. Need tunnused, nagu ka laialt levinud fonoloogilised tunnused, viitavad edelapoolsele läänemeresoome murdeahelale. Käsitletud isikuliste asesõnade vormidest on mitmuse 1. ja 2. isiku omastava vormid (*mäd ~ mede* ja *täd ~ tede*) edelapoolsed arhaismid, kuid ainsuse 3. isiku osastava vormid (*tend ~ tänd*) ja võimalik, et ka mitmuse 3. isiku omastava vorm (*nänd(e)*) esindavad edelaläänemeresoome innovatsioone ja toetavad seega minu edelaläänemeresoome hüpoteesi.

Tuletuslikest tunnustest on laialt levinud refleksiivne **kU*-sufiks, denominaalne *l(a)*-sufiks ja **in*-omadussõnade tugeva-astmeline tüvi, mis jälle ulatuvad saaremurdest mulgini. Minu edelaläänemeresoome hüpoteesi toetab denominaalsete tuletiste **-As* : **-AhA-*, **-kAs* ja **-kkAs* levik, mis käsitletud sõnades hõlmab ainult liivi ja edelaeestit.

Arutatakse seitset (morfo)süntaktilist tunnust: genitiivobjekt käsklausetes (5.4.1.), kaudse kõneviisi tunnus (5.4.2.), jussiivi struktuur (5.4.3.), tagasõnade kasutamine (5.4.4.), latiivi ja lokatiivi sulandumine (5.4.5.), ühe kohakäändeparadigma eelistamine (5.4.6.) ja analüütiline tulevik (5.4.7.). Viimane neist, analüütiline tulevik abiverbiga **lee-*, on edelaläänemeresoomeline arhaism. Käsklausetes genitiivobjekt, tagasõnade kasutamine, latiivi ja lokatiivi sulandumine ning ühe kohakäändeparadigma eelistamine esindavad kontaktidest tulenevaid tüpoloogilisi muutusi, mis on mõjutatud keelekontaktist germaani keelte ja läti keelega.

Kaudse kõneviisi tunnus *-ji ~ -ja ~ -je* ja jussiivi struktuur on levikuliselt piiratud: peale liivi esineb esimene ainult Häädemeeste murraku põhjaosas, teine Kihnus. Mõlemat tunnust saab osaliselt seletada hilisema liivi keele mõjuga Lõuna-Eesti murretes.

Artiklites ja käesolevas sissejuhatavas osas on esitatud kokku 50 lekseemi, mis on esitatud edelaläänemeresoome sõnadena. Nende leviku ja uuenduste põhjal võib 28 lekseemi pidada edelaläänemeresoomeliseks. Enamik esitatud sõnadest (17/28) esindab edelaläänemeresoome uuenduslikku tuletamist. Lähedalt suguluses olevate keelte võrdleva uurimise seisukohalt on just tuletiste võrdlemine osutunud kõige viljakamaks keeleuuringute valdkonnaks edelaläänemeresoome algmurde kindlaksmääramisel, kuigi edelaläänemeresoome sõnavara süstemaatiline võrdlemine nõuab omaette uuringut.

Minu uurimuses käsitletud tunnustest toetab edelaläänemeresoome hüpoteesi üks fonoloogiline tunnus (**au* > *ou*), üks morfoloogiline tunnus (*tend* ~ *tänd* 'teda') ja 28 lekseemi (*abitama* 'aitama', *aganas* 'agan', *ahunas* 'ahven', *angeras* 'angerjas', *ehtmes* 'riie', *isi* 'ise', *kaagas* 'kajakas', *kaal* ~ *kale* 'silmakae', *kadagas* 'kadakas', *kasi* 'niiskus', *keermes* 'keere', *kiirgama* 'karjuma', *kõsa* 'vihane', *kärmes* 'kärbes', *labedi* ~ *labidi* 'labidas', *laines* 'laine', *leha* 'liha', *loib* 'hülge jäse', *lõpp* 'laht', *mõltsas* 'roherähn (Picus viridis)', *peelgas* ~ *pihelgas* 'pihlakas', *poolgas* 'pohl', *pähkes* ~ *pähes* 'pätkel', *rahugesed* 'näärmed', *rava* 'kivine merepõhi', *sadulas* 'sadul', *tulab* 'tuleb', *vahe* 'terav').

Enamik minu uurimuses käsitletud edelaläänemeresoome tunnuseid esineb Karuse, Varbla ja Tõstamaa kihelkondades. Kõigi nende kihelkondade murrakutes esineb nii häälikumuutus **au* > *ou* kui ka isikuline asesõna *tend*. Lisaks esineb nende kihelkondade murrakutes kõige rohkem minu uurimuses käsitletud murdesõnu (Karuse: 20, Varbla: 19, Tõstamaa: 18). Eesti dialektoloogilise liigituse järgi kuuluvad Karuse, Varbla ja Tõstamaa läänemurde edelarühma, kuhu kuuluvad ka Lihula, Hanila ja Audru murrakud. Kõnealustest murdesõnadest esineb 13 Audrus, 12 Hanilas ja 10 Lihulas. Audrus esineb asesõna *tend* ja Hanilas häälikumuutus **au* > *ou*. Edelarühma väljaspool paistavad silma Häädemeeste, Martna, Mihkli ja Pärnu-Jaagupi murrakud. Martnas esineb 12 arutatud murdesõna, sama palju kui Pärnu-Jaagupis, kus esineb ka asesõna *tend*. Mihklis esineb asesõna *tend* ja 14 murdesõna, sama palju kui Häädemeestes, kus esineb ka häälikumuutus **au* > *ou*. Ridalas esineb 11 murdesõna ja häälikumuutus **au* > *ou*, seega võib seda samuti pidada edelaläänemeresoome murrete hulka kuuluvaks.

Minu uurimuses käsitletud tunnuste põhjal võib seega väita, et Häädemeestest Ridalani ulatuvad läänemurde rannikumurrakud on moodustanud murdepiirkonna, mille tuumala moodustab läänemurde edelarühm. Edelaläänemeresoome tunnused on kõige levinumad Karuses, Varblas ja Tõstamaal. Seega viitavad nende kihelkondade murrakud edelaesti murdele, mis moodustab ühise murdeala liivi keelega. Kirjanduses on esitatud, et läänemurde edelarühm moodustab siirderühma saare- ja läänemurde vahel (vt 4.2.). Minu arvamus erineb sellest, kuna ma leian, et edelarühm moodustab siirderühma liivi ja põhjaesti vahel.

Edelaläänemeresoome kui algmurre paikned lõunapoolseimate läänemeresoome murrete laias murdeahelas. Seda tõendavad kõige levinumad tunnused, nagu ainsuse 1. isiku tunnuse kadu või eitav abisõna (*es* ~ (*V*)*s*). Vähem levinud tunnused, nagu foneemiline prepalatalisatsioon, vokaalide reduktsioon, sõnalõpulise **v* vokalisatsioon sõnades *karu* 'karv' ja *ladu* 'latv', refleksiivne verbisufiks *-*kU*- või *-*in*-omadussõnade tugeva-astmeline tüvi, ühendavad edelapoolse keelealaga läänepoolse lõunaesti, eriti mulgi. Oma uurimuses käsitletud laialt levinud tunnuste põhjal pakun, et mulgi on olnud siirderühm lõunaesti ja edelaläänemeresoome vahel.

Oma uurimistöös olen kriitiliselt analüüsinud keelelisi tunnuseid, mida on esitatud kui edelaläänemeresoome tunnuseid. Minu uurimistöö tulemusena on edelaläänemeresoome hüpotees osutunud tõeseks. Siiski viitavad paljud tunnused, mida varasemates uurimustes on esitatud edelaläänemeresoomelisteks, pigem lõunapoolsele läänemeresoome murdeahelale kui edelaläänemeresoome algmurdele. Olen oma uurimistöös viidanud sellele murdeahelale, kuid see teema nõuab omaette põhjalikku

uurimist. Lisaks on enamik tunnuseid fonoloogilised, mis on õigustatud ajaloolis-võrdleva keeleteaduse meetoditega, kuid sõnavara uurimine oleks samuti oluline, et saada parim võimalik ülevaade edelaläänemeresoome keelelisest arengust. Käesolevas uurimuses on sõnavara uurimine täiendanud fonoloogilisi ja struktuurilisi tunnuseid, kuid edelaläänemeresoome hüpoteesi usaldusväärsemaks tõestamiseks oleks vaja ka sõnavara toetust. Lõunaläänemeresoome sõnavara põhjalik ülevaade nõuab samuti omaette uurimust. Loodan, et käesolev uurimus on vaid viimane paljudest selles valdkonnas ja annab materjali ja inspiratsiooni arvukatele edasistele uurimustele.

ENGLISH ABSTRACT

Southwest Finnic languages: the dialectal development of southwestern Finnic languages

The subject of my dissertation is the dialectal development of the Southwest Finnic languages. The studied languages and dialects are Livonian including both its main dialects Courland and Salaca Livonian, and the Insular and Western dialects of North Estonian. I call these jointly Southwest Finnic. In my research, I investigate whether it is possible to find a common origin for the Southwest Finnic dialects in Gulf of Riga Finnic, which would have diverged into Courland and Salaca Livonian on the one hand, and the Insular and Western dialects of North Estonian on the other.

The body of my dissertation consists of five articles that I have listed chronologically in the list of publications. The first two I have written with my co-supervisor Professor Karl Pajusalu, the latter three independently. I supplement the articles with this introductory section, which comprises six chapters. In the first chapter I present the background, structure and objectives of my research. I also present an overview of the Livonian language. In the second chapter, I present the data and methodology of my thesis. In the third chapter, I give an overview of the research history of my dissertation topic and the setting of my own research in it. The fourth chapter concerns with the prehistory of the Southwest Finnic languages and thus provides a context for the linguistic features presented in the articles through historical sociolinguistics. The fifth chapter ties together the linguistic features discussed in the articles with the historical developments presented in chapter four, thus providing an absolute chronology for the linguistic development of Southwest Finnic. I also expand on the results of the articles in this thesis. I deviate from the chronological publication order of the articles and treat the results of the studies thematically, so that my study corresponds to the traditional order of presentation of linguistic features, as the features are also presented in article [1]. In the sixth chapter, I summarise my thesis.

In this study, I examine the dialectal development of Southwest Finnic by comparing Livonian phonological and morphological features and vocabulary with those of the Insular and Western dialects of North Estonian. I aim to ascertain what possible similarities can be traced back to the earlier distribution of the Livonian proto-dialect, Gulf of Riga Finnic. My main research question is that which linguistic features of North Estonian dialects may point to a possible Gulf of Riga Finnic proto-dialect. I hypothesise that the linguistic area of Gulf of Riga Finnic would have covered the entire environment surrounding the Gulf of Riga and that the dialect would have diverged, in addition to Proto-Livonian, into a common proto-dialect of Insular and Western North Estonian, which I call Proto-Southwest Estonian.

The aim of my thesis is also to complement the research on Livonian. In the last decade, Livonian has been extensively studied, for example, in word prosody (Tuisk 2015), the future tense (Norvik 2015), pronouns and proadverbs (Tomingas 2023) or the jussive mood (Kurpniece 2023). Thus, while there is a fairly comprehensive descriptive research on Livonian, there are few historical linguistic studies on

Livonian compared to Finnish and North Estonian. The question of the location and prehistory of Proto-Livonian is therefore still open to further analysis.

This dissertation also contributes to existing ethnogenetic studies in Estonia. Recently, both linguistically (e.g. Pajusalu 2012) and archaeologically (e.g. Lang 2018, 2020), one of the topical issues in Estonian national sciences has been to study the origins of the Estonians. The study of Livonian ethnogenesis is complementary to the study of Estonian ethnogenesis, as studies on the Livonian language substrate show that Livonians are related to Estonians not only through their linguistic affinities, but also as part of the ethnogenesis of Estonians.

Data and methodology

As my research materials, I use grammars, phonetic-historical studies, dictionaries and dialect archives of the Finnic languages. I divide my data into phonological and lexical parts. In the phonological part, I define phonological changes specific to Livonian, since Livonian is a language that is clearly distinguishable from the rest of Finnic. I base my definition of the phonological changes on the introductory part of Lauri Kettunen's Livonian dictionary and its supplemented re-publication (Kettunen 1938, 1947) and Lauri Posti's study *Grundzüge der livischen Lautgeschichte* (Posti 1942). To define the absolute chronology of Livonian sound changes, I use Petri Kallio's recent study of the development of Proto-Livonian from Proto-Finnic as the basis (Kallio 2016). I compare the development of Livonian with the history of North Estonian, based on both the overview of the history of Estonian (Prillop et al. 2020) and the studies of North Estonian dialects by Juhkam & Sepp (2000) for the Western dialects and Lonn & Niit (2002) for the Insular dialects. I supplement the material of phonological features with morphological features, such as the common use of derivatives.

In the lexical part, I compare Livonian vocabulary with that of Southwest Estonian. The dictionaries I use are *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung* (Kettunen 1938) and *Liivi-eesti-läti sõnaraamat* (Viitso & Ernštreits 2012) for Courland Livonian and *Salis-Livisches Wörterbuch* (Winkler & Pajusalu 2009) for Salaca Livonian. In studying derivatives in particular, I also use Laakso's *Rückläufiges Wörterbuch des Livischen* (Laakso 1988), the reverse dictionary of Livonian based on Kettunen's dictionary. The North Estonian dialect data are collected in the dictionaries *Väike murdesõnastik* (Pall 1982, 1989) and *Eesti murrete sõnaraamat* (Kendla & Kalvik & Laansalu 1994).

I compare the Livonian vocabulary with the North Estonian dialectal vocabulary to study whether there are any common phonological changes and lexical correspondences between the dialects in my study that could indicate that Livonian and Southwest Estonian descend from the same proto-dialect. My approach follows the methodology of classical Fennougristics, i.e., historical-comparative etymological research. The historical-comparative method is based on finding regular phonetic correspondences that prove that two or more languages are descended from a common ancestor. In Fennougristics, this method has been described by Kaisa Häkkinen (1983) and by my co-supervisor Santeri Junttila (2015), who has studied the research history of Baltic loanwords in Finnic. Widespread features may refer to either archaisms or in

the case of innovations to a common proto-dialect. Features with a narrow distribution may indicate either a later influence from one language to another or a dialectal development. In addition to phonological features, I complement the data with morphological features, such as the common use of derivative suffixes.

For the qualitative analysis, I collect the North Estonian dialectal words that have a counterpart in Livonian. For the comparable words, I analyse the phonological correspondences between the North Estonian and Livonian words and search for possible evidence of a Southwest Finnic stratum. *Väike murdesõnastik* does not present the meanings of the words. For this purpose, *Eesti murrete sõnaraamat* is more suitable, so I use the two dictionaries in parallel.

Theoretical background

From the beginning, the study of Livonian linguistic prehistory has been linked to historical-comparative linguistics. By this statement I mean that grammatical descriptions and vocabulary lists of Livonian always include a presentation of the etymology of features or words based on a comparison with other Finnic languages.

This approach has its merits, but unfortunately for Livonian, it also means that the prehistory of the language is not fully understood, and the internal reconstruction of Livonian gets drowned under Finnic comparison. The general Finnic approach (traditionally Finnish-centred) can be observed in the discussions of the phonological system or the features of Livonian derivational morphology, which emphasise the difficulty of studying the linguistic development of Livonian because so many analogical changes have taken place in the language (Posti 1942; Kettunen 1947; Kallio 2012).

New studies have recently been carried out in the field of the Livonian as well as more generally Finnic prehistory, in which the linguistic origins of the Finnic peoples have been investigated not only by linguistics, but also, for example, by archaeology. Studies on the subject from an archaeological perspective include those of Valter Lang (2018, 2020). According to current archaeological research, the linguistic ancestors of the Finnic peoples arrived in the Baltic Sea region along the Daugava River from the Valdai Plateau approximately between 1200 BC and 800 BC (Lang 2020: 187–189).

Current linguistic research has independently come to conclusions consistent with the archaeological results. According to the current view of linguistics, Proto-Finnic, together with Proto-Saami and Proto-Mordvin, is descended from the West Uralic proto-dialect, although the exact relationship between the proto-dialects in question is yet to be clarified (Grünthal et al. 2022: 492).

After the arrival of the speakers of Pre-Finnic on the shores of the Baltic Sea around 1000 BC, there were close contacts with the speakers of Baltic and Germanic languages. This is when the West Uralic proto-dialect became what is called Early Proto-Finnic at the beginning of the contact period. Baltic and Germanic language contacts were at their peak between ca. 500 BC and 200 AD and led to changes over time, as a result of which the evolved language is called Middle Proto-Finnic (cf. e.g. Kallio 2012; Junttila 2017; on the contemporaneity of the first Baltic and Germanic loanwords, cf. Nuutinen 1987: 53). Around the beginning of the first millennium AD,

the speech area of what is called Late Proto-Finnic expanded further, leading to the language's dialectal divergence. The first branch to diverge was Inland Finnic, whose descendant is the present-day South Estonian branch. The other branch is called Coastal Finnic, which in turn diverged into Gulf of Riga and Gulf of Finland Finnic. The descendant of Gulf of Riga Finnic is the present-day Livonian, while those of Gulf of Finland Finnic are the rest of present-day Finnic languages (Kallio 2007, 2014).

Development of Southwest Finnic

The separate development of Livonian is considered to have begun at the beginning of the dialectal divergence of Late Proto-Finnic. The development of Late Proto-Finnic began around 200 AD, and by 800 AD, the language had already diverged into the proto-dialects of the modern Finnic languages (Junttila 2017; Schalin 2018: 69). Some isoglosses, however, suggest Livonian to have diverged already during Middle Proto-Finnic. By the turn of the 1000s and 1100s, Livonians had spread over an area stretching from the Orajoki River region on the present Estonian-Latvian border in the north along the coast of the Gulf of Riga to the Venta River area in Courland in the south. This area was 60–90 km wide inland. The heyday of Livonian culture was in the 1000s and 1100s, but the Livonians did not have a clear political centre, as their territory was divided between five main provinces, one in northern Courland and four in Livland. The Livland groups of Daugava, Gauja, Idumea and Metsepole Livonians are mentioned. Of these, the most historically documented are the Daugava and Gauja Livonians, with the Idumea and Metsepole Livonians having received less attention (Sutrop 2014: 27–28; Winkler 2019: 227).

The social and thus sociolinguistic development of the Livonians changed in the 13th century, when the gradual assimilation of the Livonians into the surrounding language communities began. This assimilation is explained by a variety of factors. Firstly, German crusaders established the city of Riga in the centre of the Livonian settlement area, creating a centre for German colonisation. Secondly, the Christianised Livonians took part in the German wars of expansion, which, together with epidemics, reduced the number of Livonians. Thirdly, the Livonians were surrounded by much more numerous peoples, namely the Estonians and Latgalians (Winkler 2019: 231–239).

The Livonian-speaking community underwent profound changes at the beginning of the modern period, but a greater social impact than that of the Reformation was due to the wars fought in Livonia from the mid-16th century to the early 1700s and the subsequent epidemics. The Livonian-speaking area decreased significantly, especially in Livonia, surviving only in the periphery in the northern part of Courland and in Livonia along the Salaca River. The demographic development of the Livonians during this period can be assumed to have followed that of the Estonians, which, according to Pall's calculations, halved between 1550 and 1630, after which the population increased again until the end of the 17th century and the beginning of the Great Northern War. The number of Livonians in the 17th century is estimated at just under 5000. It was during this period at the latest that the Livonian-speaking

community began to be marginalised and linguistically assimilated (Grünthal 2011: 195–197, 201; 2015: 107–108).

In article [4], I discuss the historical development of the Insular and Western dialects of North Estonian, i.e. the Southwest Estonian dialects. In the article, I suggest that the Southwest Estonian dialect area would have formed at the latest in the historical period between the 1200s and 1600s. At the beginning of the modern period, the Southwestern Estonian dialects would have converged with North Estonian under the influence of the literary Estonian language based on the Tallinn dialect. However, the basis of the Southwest Estonian dialects could have formed already in prehistoric times, in which case the development of the historical period would have only reinforced the existing dialect boundaries.

At least the dialect of Saaremaa could have diverged already in the second half of the first millennium AD. Cultural parallels between Saaremaa and Gotland increased and people from Scandinavia arrived in Saaremaa. Archaeologically, this is reflected in the growing differences between Saaremaa and mainland Estonia, and apparently also in the population growth in Saaremaa. It is possible that the social structure of Saaremaa began to change as early as 600 AD, but there was no centralised political power on the island before the 1000s, possibly due to the low population density. Linguistic traces of the old Scandinavian settlement can be seen in the phonological features of the southern Sõrve dialects and in the Scandinavian place name *Reigi* in Hiiumaa, cf. *Reykja(vik)* (Grünthal 2015: 120–121).

A significant change in the historical formation of Western North Estonian is the administrative unification of West Estonia into the Bishopric of Ösel-Wiek. The bishopric united the three prehistoric western counties, except for the Maasilinna district and the Lihula and Pärnu commanderies, mainly around Muhu, Lihula and Pärnu. The centre of the bishopric was first located in Lihula between 1234–51, which the bishopric shared with the Lihula commandery. The centre was then moved to Old Pärnu until the town was sacked by Lithuanians in 1263. The bishopric's centre was then assigned to Haapsalu, which was granted Lübeck city rights in 1279. The bishopric remained a separate territorial unit until 1584. At that time, the region passed under Swedish rule following a short period of Danish rule (1561–84) and merged with Northern Estonia, i.e. the Knighthood of Harju-Viru, Järvamaa and the city of Tallinn to form the region known as the Duchy of Estonia.

The linguistic features characteristic of the Southwest Estonian developed in Läänemaa to their present form in the mid-1700s (Saareste 1947: 247). The Vestring dictionary of the place names and dialect words of Southwestern Estonia compiled in the early 1700s shows that the local language spoken in Pärnumaa was different from the literary Estonian language of Tallinn and more similar to Livonian than the current dialect of the region (Pajusalu 2013).

Results

In my dissertation, I analyse 14 phonological features. From a phonological point of view, ten of the features concern vowel changes, seven of which are changes of the initial-syllable vowel, two of the non-initial-syllable vowel and one of both the initial and non-initial syllable. Three of the features concern consonant changes. The high

number of phonological changes of the initial-syllable vowel may be explained by prosodic changes in the syllable structure of the word stems.

Dialectally the features differ in distribution. Prepalatalisation, vowel reduction and the loss of *h* have the widest distribution, covering a fairly uniform geographical area between Courland, Hiiumaa and Lake Võrts. Linguistically, this area covers not only the two main dialects of Livonian and the Insular and Western dialects of North Estonian, but also Mulgi South Estonian. Although the features are typologically common, their distribution forms an isoglossic boundary within South Finnic. If the broken tone is related to the tonal distinction between long and overlong syllable nuclei in West Estonian, as proposed in the corresponding section, the tonal pre-stage of the broken tone can be regarded as a fourth widespread feature.

The raising *e > i* and metaphony have a wide distribution based on the number of different dialect groups in which they occur. Geographically they are most closely associated with the Gulf of Riga environment, although the limited occurrence of metaphony also in Mulgi South Estonian (as a depalatalisation of the labial nasal) allows the feature to be conditionally associated with the same isoglossic boundary as the three most widespread features, one of which is precisely prepalatalisation that competes with metaphony. The lowering *e > ä* has a slightly narrower distribution, as it does not occur in Courland Livonian. In both Courland and Salaca Livonian, the loss of *v* does not occur under the same conditions as in the North and South Estonian dialects, although the vocalisation of *v* has occurred next to a labial vowel also in Livonian. Thus, one condition of the feature can be regarded as widespread.

The labialisation of **ā > ā̃* and **ē > ɵ* and the raising of *ä* have a narrower distribution, the isoglossic boundary of which is within Courland Livonian. However, these occur both in one Livonian dialect and at least one Southwest Estonian dialect, so these features are rather areal developments, indicating different local contacts.

The secondary *a* in non-initial syllables and the sound change **v > b* have the narrowest distribution, as they occur in only one dialect of the studied dialect groups. The change **v > b* occurs under different conditions in Livonian and in Western North Estonian, but the sound change in North Estonian may have as its precursor the same development as in Livonian. The secondary *a* in non-initial syllables has the narrowest distribution, if the secondary *a* refers to the development of the **Lvi*-stems in Courland Livonian. The other examples of the feature suggest an archaism mostly in East Courland Livonian, i.e. an even narrower distribution. Based on distribution, only the raising **au > ou* can be considered a Southwest Finnic feature.

Three features of inflectional morphology are analysed, two of which are related to verb conjugation, one to nominal declension. The inflectional changes in verbs, namely the loss of the 1st person singular marker and the active preterite participle, are related to widespread phonological changes, more specifically to the apocope and syncope. Thus, the inflectional changes of verbs are related to the analysed widespread phonological features. The 3rd person singular and 1st and 2nd person plural pronouns, on the other hand, are more local developments in dialects around the Gulf of Riga. The 3rd person singular form is innovative, and it shows a similar development to the genitive form of the 3rd person plural pronoun. The genitive forms of the plural 1st and 2nd person pronouns, on the other hand, represent Southwest Finnic archaisms.

Four features of derivational morphology are analysed in the dissertation. In article [1], the deverbial reflexive suffix **-kU-* and the denominal diminutive suffix *-l(a)* are presented. In article [4], I analysed the denominal derivative suffixes **-As* : *-AhA-*, **-kAs* and **-kkAs*, and in article [5] I analysed the Livonian *i*-adjectives, mentioning possible Southwest Finnic equivalents for the Livonian form. Both of these two articles are complemented by further argumentation in the relevant chapters of the dissertation. The distribution of the presented derivational features differ somewhat, although what is common for both is a Southwest Finnic distribution. The deverbial suffix **-kU-* is mainly found in Livonian and Mulgi South Estonian, although the reflexive derivation of verbs has a wider distribution in South Finnic. The denominal suffix *-l(a)* is present only lexically either in Southwest Estonian or Mulgi South Estonian, depending on the dialectal word. Thus, the evidence of this derivational suffix is not sufficient enough to demonstrate the existence of Southwest Finnic. Instead, the other denominal derivational suffixes demonstrate a Southwest Finnic development. More specifically, the denominal suffixes **-As* : *-AhA-*, **-kAs* and **-kkAs* have a Livonian-Southwest Estonian distribution.

The proximity between closely related languages such as Livonian and Southwest Estonian makes it more difficult to demonstrate shared vocabulary between them than to demonstrate contacts between two languages of different language families. In the case of the Finnic languages, morphology, especially derivational morphology, is a more fruitful aspect of the language in this regard than phonology and vocabulary. The use of derivative suffixes varies even within a language and productive derivatives constantly spread in the lexicon. The use of common derivational elements indicates a linguistic community, which is why the spread of certain derivative suffixes provides better evidence than phonology and vocabulary for the possible dialectal ancestry of closely related languages.

There are few morphosyntactic and syntactic features common to Southwest Finnic compared to phonological and morphological features. There are seven (morpho)syntactic features common to Livonian and Southwest Estonian that are discussed in the articles: object marking in the imperative clause; the evidential mood marker; the structure of the jussive; the use of postpositions; the convergence of the lative and locative cases; the preference for a single local case paradigm; and the analytic future tense.

Morphosyntactic and syntactic features have a varied distribution in the language area covered. The spread of such features from one language to another indicates a strong structural influence from one language to another (Grünthal 2023: 32). The evidential mood marker and the structure of the jussive have narrow distributions and, through comparative linguistics, can be considered as Livonian influence in North Estonian, pointing to a later Livonian substrate. The analytic future has a limited distribution in the languages currently spoken around the Gulf of Riga, although historically the feature had a wider distribution in North Estonian dialects. Based on Finnic cognates, the analytic future can be considered a Southwest Finnic archaism.

The genitive object of the imperative occurs as a widespread, albeit sporadically observed feature in Southwestern Estonia. This, like the widespread use of postpositions, points to a contact-induced development. Similarly, the widespread preference

for a single locative paradigm can be explained by a contact-induced development, albeit restricted to the Estonian language area. The widespread morphosyntactic and syntactic features point to general contact-induced developments mainly in Southwest Finnic, caused by contacts with Indo-European languages.

The main focus of the articles has been on comparing the structural and grammatical features. However, structural and grammatical features are reflected in the vocabulary, so a comparative analysis of the vocabulary is also necessary. Article [2] presents an overview of the vocabulary in Estonian dialects that is defined as being of Livonian origin on the basis of distribution. The methodological basis for the formal criteria is based on the criteria used by Häkkinen (1983) and in loanword research by Junttila (2015). The four basic criteria are form, meaning, distribution and existence in the source language. A total of 29 lexical equivalents have been presented in the articles, which on the basis of the formal criteria can be considered Southwest Finnic. This number includes 26 nominals, two adverbs and one verb. I have noted the Southwest Finnic distribution of *tulāb* (Liv.) ~ *tulab* (EstSW.) 'comes' and presented arguments for considering also the pronoun *īž* (LivC.) ~ *isi* (EstSW.) 'self' as a Southwest Finnic lexeme. In addition, in this dissertation I present a further 19 words that can be considered Southwest Finnic on the basis of the criteria used in the articles.

A total of 50 Southwest Finnic lexemes are presented in the dissertation. The majority of these are nouns (40, of which 36 are nouns and four are adjectives), along with six verbs and four adverbs.

Most of the lexemes dealt with in this introductory section have a Southwest Finnic distribution, in total 11 out of 21 lexemes. In addition, 16 lexemes presented in the articles have a similar distribution, bringing the total amount to 28 Southwest Finnic lexemes: *abitama* 'to help', *aganas* 'chaffe', *ahunas* 'perch', *angeras* 'eel', *ehtmes* 'clothes', *isi* 'self', *kaagas* 'seagull', *kaal* ~ *kale* 'cataract', *kadagas* 'juniper', *kasi* 'moisture', *keermes* 'thread', *kiirgama* ~ *kiirguma* ~ *kiiruma* 'to shout, scream', *kōsa* 'angry', *kärmes* 'fly', *laines* 'wave', *labedi* ~ *labidi* 'shovel', *leha* 'meat', *loib* '(seal) fin', *mõltsas* 'green woodpecker', *peelgas* ~ *pihelgas* 'rowan', *poolgas* 'lingonberry', *pähkes* ~ *pāhes* 'nut', *rahugesed* 'glands', *rava* 'rocky seabed', *sadulas* 'saddle', *tulab* 'comes', *vahe* 'sharp', *ädalas* 'aftergrass'.

Conclusion

In the articles of the dissertation and in this study, I examined structural, grammatical and lexical features that have a Southwest Finnic distribution. The main aim of the study was to determine whether it is possible to find evidence for the existence of a Finnic proto-dialect that would have included Livonian with both its main dialects, and the Insular and Western dialects of North Estonian that I have called in my studies collectively as Southwest Estonian.

In my research, I analysed the compared languages at every linguistic level. The main emphasis of classical Fennougristics has been on the comparison of phonological and lexical elements. This follows the method developed by the Neogrammarian school, according to which regular phonological changes and correspondences between languages indicate either the descent of related languages from

a common proto-language or a loanword stratum between the compared languages. I have also included morphophonological, morphological, morphosyntactic and syntactic features in my research, because when comparing closely related languages, it is not enough to compare phonological and lexical elements alone, whose evidential value is not always strong enough to demonstrate the proto-dialect within a language branch due to the close relationship of the languages.

In my study, I analysed 14 phonological, seven morphological (of which three are inflectional and four are derivational) and seven morphosyntactic and syntactic features. In addition, I have analysed 50 lexemes in total.

The fourteen phonological features I have critically examined are the raising of **ā* (5.1.1.), **ē > ö* fronting and raising (5.1.2.), **ä* raising (5.1.3.), **au > ou* raising (5.1.4.), secondary *a* in the non-initial-syllable (5.1.5.), **e > i* raising (5.1.6.), **e > ä* lowering (5.1.7.), metaphony (5.1.8.), prepalatalization (5.1.9.), vowel reduction (5.1.10.), loss of **h* (5.1.11.), broken tone and tonal distinction (5.1.12.), loss of **v* (5.1.13.) and **v > b* (5.1.14.).

Of the compared phonological features, 10 concern changes in vocalism in both the initial and non-initial syllables. There are language-specific differences in all of these features. These changes can be grouped under the same phenomenon. They are influenced by the same contact-based development that is also evident in the South Finnic quantity alternation. In quantity alternation, the stressed syllable became stronger and the vowel of the unstressed syllable in turn weakened. This phenomenon can also explain the changes in vocalism discussed in my study. Changes in consonantism have different distributions.

In terms of distribution, various changes are evident in the dialects of southwestern Finnic dialects from western South Estonian to Insular North Estonian. The most widespread changes are prepalatalisation, vowel reduction, loss of **h*, and tonal distinction if the latter can be considered a prerequisite for the emergence of the broken tone in Livonian. The distribution of **e > i* raising, metaphony, **e > ä* lowering, and loss of **v* is also very wide. Due to the extent of their distribution, these features do not support my hypothesis of Southwest Finnic, but rather point to a larger southwestern Finnic dialect continuum.

Areal changes can be considered to include **e > ä* lowering, labialisation of long **ā*, **ē > ö* fronting and labialisation, and **ä* raising, the first of which does not occur in Courland Livonian, and the isogloss boundary of the other three runs within Courland Livonian. The distribution of the sound change **v > b* is western North Estonian, and the secondary *a* in non-initial-syllables occurs only in Courland Livonian, in which case these features are dialect-specific developments.

In terms of distribution, my hypothesis regarding Southwest Finnic is supported by one sound change, **au > ou*. Of the studied Finnic dialects, this change occurs only in Livonian and the coastal dialects of Southwest Estonian, as well as in Ruhnu Swedish, Baltic German and Estonian Yiddish. The change in Baltic German and Estonian Yiddish is a later influence from the Gulf of Riga language area, but the existence of the sound change in Ruhnu Swedish refers to an old language contact situation. Based on written sources and Latvian and Low German loanwords, the sound change can be dated to the 14th–16th centuries.

I have divided the analysed morphophonological and morphological features into inflectional and derivational features. There are three inflectional features: the loss of the first person singular marker (5.2.1.1.), the active preterite participle (5.2.1.2.) and the forms of personal pronouns (5.2.2.1.). There are four derivational features: the reflexive verbal suffix **-kU-* (5.3.1.), the denominal *-l(a)* suffix (5.3.2.), the denominal suffixes **-As* : *-AhA-*, **-kAs* and **-kkAs* (5.3.2.1.) and the strong-grade stem of **in*-adjectives (5.3.2.2.).

The loss of the first person singular marker and the active preterite participle forms discussed are widespread in the language area stretching from Insular North Estonian to Mulgi South Estonian. These features, like the widespread phonological features, thus point to a southwestern Finnic dialect continuum. Of the personal pronoun forms discussed, the genitive forms of the 1st and 2nd persons of the plural (*mäd* ~ *mede* and *täd* ~ *tede*) are southwestern archaisms, but the partitive forms of the 3rd person of the singular (*tend* ~ *tänd*) and possibly also the partitive form of the 3rd person of the plural (*nänd(e)*) represent southwestern innovations and thus support my hypothesis of Southwest Finnic.

There are seven (morpho)syntactic features discussed: the genitive object in imperative clauses (5.4.1.), the marker for the indirect mood (5.4.2.), the form of the jussive (5.4.3.), the use of postpositions (5.4.4.), the merging of the lative and locative (5.4.5.), preference for a single local case paradigm (5.4.6.), and the analytical future (5.4.7.). The last of these, the analytical future with the auxiliary verb **lee-*, represents a southwestern Finnic archaism. The genitive object in imperative clauses, the use of postpositions, the merging of the lative and locative cases, and the preference for a single local case paradigm represent typological changes that can be explained by language contact with Germanic languages and Latvian.

The indirect case marker *-ji* ~ *-ja* ~ *-je* and the form of the jussive are limited in distribution: apart from Livonian, the former occurs only in the northern part of Häädemeeste parish, the latter in Kihnu. Both features can be explained in part as a later Livonian influence in the southwestern Estonian dialects.

A total of 50 lexemes have been presented as Southwest Finnic in the articles and in this introductory section. Based on their distribution and innovations, 28 sayings can be considered Southwest Finnic. Most of the words presented (17/28) represent innovative Southwest Finnish derivational morphology. In terms of comparative research of closely related languages, it is precisely the comparison of derivatives that has proven to be the most fruitful area of language study in determining the Southwest Finnic proto-dialect, although a systematic comparison of Southwest Finnic lexicon requires its own study.

Of the features discussed in my research, the Southwest Finnic hypothesis is supported by one phonological feature (**au* > *ou*), one morphological feature (*tend* ~ *tänd* '(s)he (part.)') and 28 lexemes (*abitama* 'to help', *aganas* 'chaffe', *ahunas* 'perch', *angeras* 'eel', *ehtmes* 'clothes', *isi* 'self', *kaagas* 'seagull', *kaal* ~ *kale* 'cataract', *kadagas* 'juniper', *kasi* 'moisture', *keermes* 'thread', *kiirgama* 'to shout', *kõsa* 'angry', *kärmes* 'fly', *labedi* ~ *labidi* 'shovel', *laines* 'wave', *leha* 'meat', *loib* 'seal fin', *lõpp* 'bay', *mõltsas* 'European green woodpecker (*Picus viridis*)', *peelgas* ~ *pihelgas* 'rowan', *poolgas* 'lingonberry', *pähkes* ~ *pähes* 'nut',

rahugesed 'glands', *rava* 'rocky seabed', *sadulas* 'saddle', *tulab* 'comes', *vahe* 'sharp').

Most of the Southwest Finnic features discussed in my research occur in the parishes of Karuse, Varbla, and Tõstamaa. The dialects of all these parishes feature both the sound change **au > ou* and the personal pronoun *tend*. In addition, the dialects of these parishes feature the most dialect words discussed in my study (Karuse: 20, Varbla: 19, Tõstamaa: 18). According to the Estonian dialectological classification, Karuse, Varbla and Tõstamaa belong to the southwestern group of West North Estonian, which also includes the dialects of the parishes of Lihula, Hanila and Audru. Of the dialect words discussed, 13 occur in Audru, 12 in Hanila and 10 in Lihula. In Audru, the pronoun *tend* occurs, and in Hanila, the sound change **au > ou* occurs. Outside the southwestern group, the dialects of Häädemeeste, Martna, Mihkli, and Pärnu-Jaagupi stand out. Martna has 12 dialect words discussed, as does Pärnu-Jaagupi, which also has the pronoun *tend*. Mihkli has the pronoun *tend* and 14 dialect words, as does Häädemeeste, where the sound change **au > ou* also occurs. In Ridala, 11 dialect words and the sound change **au > ou* occur, so it can also be considered to belong to the Southwest Estonian dialects.

Based on the features discussed in my research, it can therefore be argued that the coastal dialects of West North Estonian from Häädemeeste to Ridala have formed a dialect area whose core is the southwestern group of West North Estonian. The Southwest Finnic features are most prevalent in Karuse, Varbla, and Tõstamaa. Thus, the dialects of these parishes point to a southwestern Estonian dialect, which forms a common dialect area with Livonian. It has been presented in the literature that the southwestern group of West North Estonian forms a transitional group between Insular and West North Estonian (cf. 4.2.). My own view differs from this in that I propose that the southwestern group represents a transitional group between Livonian and North Estonian.

Southwest Finnic as a proto-dialect is located in a broad continuum of the southernmost Finnic dialects. This is evidenced by the most widespread features such as the loss of the first person singular marker or the negative auxiliary word (*e*)s ~ (*V*)s. Features less widespread than these, such as phonemic prepalatalisation, vowel reduction, the vocalisation of word-final **v* in the words *karu* 'hair' and *ladu* 'top', the reflexive verbal suffix **-kU-* or the strong-grade stem of **in-*adjectives connect the southwestern language area to western South Estonian, especially Mulgi South Estonian. Based on the widespread features discussed in my research, I propose that Mulgi South Estonian was a transitional group between South Estonian and Southwest Finnic.

In my research, I have critically examined the linguistic features presented as Southwest Finnic. As a result of my research, the Southwest Finnic hypothesis has proved to be accurate. However, many of the features presented in the previous literature as Southwest Finnic are more indicative of a southern Finnic dialect continuum than of the actual Southwest Finnic proto-dialect. I have referred to this dialect continuum in my research, but the subject requires its own extensive research. In addition, most of the features are phonological, which is justified by the methods of historical-comparative linguistics, but lexical research would also be essential in order to obtain the best possible overview of the development of southwestern Finnic.

In this study, lexical research has complemented phonological and structural features, but a more reliable verification of the Southwest Finnic hypothesis would require support from vocabulary as well. A comprehensive review of the vocabulary of Southwest Finnic also requires its own study. I hope that this study will be only the latest of many on this topic and that it will provide material and inspiration for numerous further studies.

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Patrick Juho-Ville O'Rourke
Sünniaeg: 27. august 1990
Kodakondsus: Soome
Aadress: Myllymatkantie 2 A 19, 00920 Helsinki, Soome
Telefon: +372 5684 4220
e-post: patrick.orourke@ut.ee

Haridus

2018–2025 Tartu Ülikool, doktoriõpe läänemeresoome keelte erialal
2017 University of York, MA in Linguistics
2015 Tartu Ülikool, BA eesti ja soome-ugri keeleteadus (soome-ugri keeled)
2008 Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu

Teenistuskäik

2023–2024 Tartu Ülikool, Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut, eesti ja soome-ugri keeleteaduse nooremteadur (0,50)

CURRICULUM VITAE

Name: Patrick Juho-Ville O'Rourke
Date of Birth: 27 August 1990
Citizenship: Finland
Address: Myllymatkantie 2 A 19, 00920 Helsinki, Finland
Telephone: +372 5684 4220
E-mail: patrick.orourke@ut.ee

Education

2018–2025 University of Tartu, doctoral studies (Finnic languages)
2017 University of York, master's course (Linguistics)
2015 University of Tartu, bachelor's studies (Estonian and Finno-Ugric Linguistics)
2008 Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu

Career

2023–2024 University of Tartu, Faculty of Arts and Humanities, Institute of Estonian and General Linguistics, Junior Research Fellow in Estonian and Finno-Ugric Linguistics (0.50)

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE URALICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Ольга Ерина.** Частицы в мордовских языках. Тарту, 1997, 150 с.
2. **Людмила Карпова.** Фонетика и морфология среднечепецкого диалекта удмуртского языка. Тарту, 1997, 224 с.
3. **Инна Тимиряева.** Лексика одежды в марийском языке. Тарту, 1997, 136 с.
4. **Софья Чеснакова.** Марийская поэма. Тарту, 1998, 162 с.
5. **Tiiinu Ojamaa.** Glissando nganassaani muusikas. Morfoloogiline, süntaktiline ja semantiline tasand. Tartu, 2000, 176 lk.
6. **Niina Aasmäe.** Stress and quantity in Erzya. Tartu, 2006, 205 p.
7. **Светлана Едыгарова.** Категория посессивности в удмуртском языке. Тарту, 2010, 288 с.
8. **Valts Ernštreits.** Liivi kirjakeele kujunemine. Tartu, 2010, 224 p.
9. **Florian Siegl.** Materials on Forest Enets, an indigenous language of Northern Siberia. Tartu, 2011, 456 p.
10. **Александр Пустяков.** Названия исчезнувших селений Республики Марий Эл (структурно-семантический и историко-этимологический анализ). Тарту, 2011, 281 с.
11. **Елена Рябина.** Основные цветообозначения в пермских языках. Тарту, 2011, 262 с.
12. **Николай Кузнецов.** Пространственная семантика местных падежей коми языка (когнитивный анализ). Тарту, 2012, 244 с.
13. **Tiina Rüütmaa.** Kontrastiivne ülevaade kõneviisisüsteemist ungari ja eesti kõrvallauses. Tartu, 2014, 240 lk.
14. **Николай Ракин.** «Калевала» на коми языке в контексте некоторых аспектов теории и практики художественного перевода. Тарту, 2014, 340 с.
15. **Tuuli Tuisk.** Livonian word prosody. Tartu. 2015, 164 p.
16. **Кристина Юзиева.** Марийская орнитонимическая лексика в этнолингвистическом освещении. Тарту, 2016, 250 с.
17. **Елена Ласточкина.** Лексико-семантические особенности омонимов в марийском языке. Тарту, 2016, 207 с.
18. **Валентина Булыгина.** Речевой этикет в социолингвистическом аспекте (на материале марийской и эстонской коммуникативных культур). Тарту, 2017, 136 с.
19. **Eva Saar.** Isuri keele Soikkola murde sõnamuutmissüsteem. Tartu, 2017, 224 lk.
20. **Елена Воронина.** Ихтионимы в марийском языке (историко-этимологический анализ). Тарту, 2019, 147 с.
21. **Denys Teptiuk.** Quotative Indexes in Finno-Ugric (Komi, Udmurt, Hungarian, Finnish and Estonian). Tartu. 2019, 374 p.

22. **Triin Todesk.** *Ogdžyk töd* 'I do not know that well': *džyk* as a degree expression with events in Komi. Tartu. 2022, 236 p.
23. **Marili Tomingas.** Pro-forms in Spoken Courland Livonian. Tartu. 2023, 240 p.
24. **Milda Kurpniece.** The Livonian jussive in the context of the Central Baltic area. Tartu. 2023, 182 p.